

**TÜRK ROMANINDA KENTLEŞME
ve KENTLİLEŞME (1950–1980)**

Servet TİKEN

Doktora Tezi

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Prof. Dr. Erdoğan ERBAY

2011

Her Hakkı Saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

Servet TİKEN

TÜRK ROMANINDA KENTLEŞME ve KENTLİLEŞME (1950–1980)

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY**

Erzurum 2011

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

02/12/2011

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Türk Romanında Kentleşme ve Kentlileşme (1950–1980)” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☒ Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Servet TİKEN

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

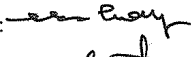

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Erdoğan ERBAY'ın danışmanlığında, Servet TİKEN tarafından hazırlanan bu çalışma 02 / 12 / 2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Erdoğan ERBAY

İmza:

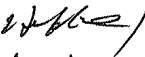
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK

İmza:

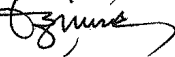
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Cüneyd OKAY

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. A. Fikret KILIÇ

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Tacettin ŞİMŞEK

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
ÖN SÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KENT, KENTLEŞME VE KENTLİLEŞME

1.1. KENT	13
1.1.1. Antik Kent	16
1.1.2. Orta Çağ Kenti	18
1.1.3. Sanayi kenti	21
1.1.4. Metropoliten kent.....	23
1.2. KENTLEŞME	26
1.2.1. Türkiye’de Kentleşme Nedenleri.....	31
1.2.1.1. İtici Güçler	32
1.2.1.2. Çekici güçler	34
1.2.1.3. İletici güçler	36
1.2.2. Türkiye’de Kentleşmenin Getirdiği Sorunlar	37
1.2.2.1. Kent Yoksulluğu.....	37
1.2.2.2. Konut ve Barınma Sorunu	40
1.2.2.4. Çevre Kirliliği.....	43
1.2.2.5. Ulaşım Sorunu	45
1.2.2.6. Kentsel Altyapı ve Hizmetlerin Yetersizliği.....	46
1.2.2.7. Denetimsiz Kentsel Büyüme ve Kentsel Değişme.....	47
1.3. KENTLİLEŞME	47
1.3.1. Türkiye’de Kentlileşmenin Getirdiği Yeni Kimlik ve İlişkiler	50
1.3.1.1. Kentli Kimlik Edinimi ve Bireyleşme.....	51
1.3.1.2. Kentlileşen Aile.....	53
1.3.1.3. Komşuluk İlişkileri	55

1.3.1.4. Akrabalık İlişkileri.....	57
1.3.1.5. Hemşehrilik İlişkileri	58
1.3.1.6. Cemaat İlişkileri.....	60
1.3.1.7. Anomi	61
1.3.1.8. Yabancılaşma	63
1.3.1.9. Arabesk Kültür	66
1.3.1.10. Örgütlü Suç Yapılanması	69
1.3.1.11. Tüketim Kültürü	71
1.3.1.12. Toplumsal Örgütlenme.....	73

İKİNCİ BÖLÜM

1950–1980 DÖNEMİ KENTLEŞME VE KENTLİLEŞME OLGULARINI KONU EDİNER ROMANLARIN TANITIMI

2.1. GARİPLER SOKAĞI.....	75
2.2. MURTAZA	76
2.3. BÜYÜK BALIKLAR.....	77
2.4. SOKAKTAKİ ADAM.....	79
2.5. DEVLET KUŞU	80
2.6. AYLAĞ ADAM.....	82
2.7. BORDAMIZA VURAN DENİZ	83
2.8. GECEKONDU RÜZGARİ.....	84
2.9. IRAZCA’NIN DİRLİĞİ	85
2.10. GURBET KUŞLARI.....	87
2.11. DOR ALİ.....	88
2.12. YALANCI DÜNYA.....	90
2.13. SABAH OLMASIN	91
2.14. GECEKONDU	93
2.15. YÜRÜMEK.....	94
2.16. KÖYGÖÇÜREN	95
2.17. HALO DAYI VE İKİ ÖKÜZ	97
1.18. ÖLMEME YATMAK.....	98

2.19. YENİŞEHİR'DE BİR ÖĞLE VAKTİ.....	100
2.20. İSHAK.....	101
2.21. KORUGAN.....	103
2.22. KAYBOLMUŞ GÜNLER	104
2.23. MUSA'NIN GECEKONDUSU (1967)	105
2.24. BİR KADININ PENCERESİNDEN.....	107
2.25. KOYUN BABA.....	108
2.26. DEPREM	110
2.27. KARA AHMET DESTANI	111
2.28. ZOR.....	113
2.29. KUŞLAR DA GİTTİ.....	114
2.30. DENİZ KÜSTÜ	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK ROMANINDA KENTLEŞME

3.1. KENTLEŞME NEDENLERİ.....	117
3.1.1. İtici güçler	117
3.1.2. Çekici Güçler	121
3.1.3. İletici güçler	125
3.2. KENTLEŞME SORUNLARI	127
3.2.1. Kent Yoksulluğu.....	127
3.2.2. Konut ve Barınma Sorunu	131
3.2.3. Gecekondulaşma	134
3.2.4. Çevre kirliliği.....	141
3.2.5. Ulaşım Sorunu	144
3.2.6. Kentsel Altyapı ve Hizmetlerin Eksikliği.....	145
3.2.7. Denetimsiz Kentsel Büyüme ve Kentsel Değişim	148

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK ROMANINDA KENTLİLEŞME

4.1. KENTLİLEŞMENİN GETİRDİĞİ YENİ KİMLİK VE İLİŞKİLER.....	154
4.1.1. Kentli Kimlik Edinimi ve Bireyleşme.....	154

4.1.2. Kentlileşen Aile.....	161
4.1.3. Komşuluk İlişkileri	163
4.1.4. Akrabalık İlişkileri.....	166
4.1.5. Hemşehrilik İlişkileri	169
4.1.6. Cemaat İlişkileri	173
4.1.7. Anomi	175
4.1.8. Yabancılaşma	181
4.1.9. Arabesk Kültür	187
4.1.10. Örgütlü Suç Yapılanması	193
4.1.11. Tüketim Kültürü	195
4.1.12. Toplumsal Örgütlenme.....	199
SONUÇ.....	202
KAYNAKÇA	207
ÖZ GEÇMİŞ.....	221

ÖZET**DOKTORA TEZİ****TÜRK ROMANINDA KENTLEŞME ve KENTLİLEŞME (1950–1980)****Servet TİKEN****Danışman: Prof. Dr. Erdoğan ERBAY****2011- Sayfa: 230****Jüri : Prof. Dr. Erdoğan ERBAY (Danışman)****Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK****Prof. Dr. Cüneyd OKAY****Yrd. Doç. Dr. A. Fikret KILIÇ****Yrd. Doç. Dr. Tacettin ŞİMŞEK**

1950–1980 yılları arası, Türkiye’de hızlı kentleşme sürecinin meydana geldiği bir dönem olarak dikkat çeker. Toplumsal yapıyı derinden etkileyen bu süreç, dönemin romanlarına da yansır. Yazarlar gözlemledikleri değişim ve dönüşümleri farklı yaklaşımlarla eserlerine konu ederler. Toplumsal, kültürel ve siyasal gelişmelerin kurgusal metinler üzerindeki etkisini örnekleyen bu tezle, disiplinler arası bir çalışma yapmak amaçlandı. Sosyoloji biliminin ve özelde kent sosyolojisinin sunduğu verilerden hareketle kentleşme ve kentlileşme sürecini konu edinen romanlar değerlendirildi. Böylelikle romanların toplumsal anlam katmanları çözümlenmeye çalışıldı.

Anahtar sözcükler: Türk romanı, Toplumsal yapı, Kent, Kentleşme, Kentlileşme.

ABSTRACT

P.H.D. THESIS

URBANISATION and URBANISED in TURKISH NOVEL (1950-1980)

Servet TİKEN

Supervisor: Prof. Dr. Erdoğan ERBAY

2011- Page: 230

Jury: Prof. Dr. Erdoğan ERBAY (Advisor)

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK

Prof. Dr. Cüneyd OKAY

Assist. Prof. Dr. A. Fikret KILIÇ

Assist. Prof. Dr. Tacettin ŞİMŞEK

The period of 1950–1980 has experienced a rapid urbanisation in Turkey. This process, which affects social structure deeply, is reflected also in the Turkish novel. Authors deal with changes and transformations, which they observe, in their works from different perspectives. This thesis exemplifies effects of social, cultural and political developments in fictional texts and aims to conduct an interdisciplinary work. In the light of data provided by sociology particularly urban sociology, novels that deal with urbanisation and urbanised issues are evaluated in this work. As a result, there is an attempt to analyse novels' social meaning layers.

Keywords: Turkish novel, Social structure, City, Urbanisation, Urbanised.

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı, basım
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
hızl.	: Hazırlayan
Nu.	: Numara
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDK	: Türk Dil Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
USD	: Amerikan doları
Yay.	: Yayınları, yayınevi, yayıncılık
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

ÖN SÖZ

Türkiye'nin toplumsal değişim sürecinde önemli bir aşamayı işaret eden kentleşme ve kentlileşme, Türk romanın konu edindiği toplumsal olgular arasında yer alır. Yazarların dikkatiyle romanlarda, kırsaldan kente yönelen kitlesel göçler sonucu kentlerde oluşan çok katmanlı yapının, bireysel ve toplumsal ölçekteki yansımalarına vurgu yapılır.

Türkiye'de kentleşme ve kentlileşme eğilimi, 1950'li yıllardan itibaren ivme kazanarak günümüzü de kapsayan bir süreç içinde gerçekleşir. 1950–1980 arası Türk romanının hızlı kentleşme hareketlerine tanıklık etmesi, bu dönemin ayrıca ele alınmasına imkân sağlar. Bu dönemde toplumsal yapıda meydana gelen hızlı değişim, bir yönüyle toplumun anlatımı işlevini üstlenen romanlarda farklı yönleriyle yer alır. Kentleşme ve kentlileşme sürecini konu edinen romanlar, edebiyat ve toplum arasındaki etkileşimi örneklemeleriyle de öne çıkarlar.

Edebiyatı yönlendiren dış etkenlerin, edebiyat araştırmalarının konusu olması gerekliliğinden hareketle çalışmada, Türkiye'de hızlı kentleşme sürecinin yaşandığı 1950–1980 arasının dönemin romanlarında ne ölçüde yer bulduğu tespit edilmeye çalışıldı. Dönemin romanlarında bütünüyle kent ve kentli kimlik konu edilmeyerek, kentlerin büyümesi ve kentlileşme süreci ele alındı. Dönemin özelliklerini yansıtan, kentleşme ve kentlileşme sürecini merkeze alan 30 roman seçilerek çalışmaya temel oluşturuldu. 1950–1980 yılları arası Türk romanında kentleşme ve kentlileşme olguları değerlendirilirken, edebiyat sosyolojisi disiplinine bağlı kalınmaya çalışıldı. Sosyoloji biliminin verileri temel alınarak romanlara yaklaşmak hedef edinildi. Bu doğrultuda toplumsal gerçekliklerden hareketle kurgusal metinler incelemeye dâhil edildi. Terminolojik tutarlılık oluşturmak için de, kent sosyolojisi araştırmalarında kullanılan tanım ve ifadeler tercih edildi.

Tezin Giriş bölümünde kent ve roman kavramı arasındaki ilgi üzerinde durulmaya çalışıldı. Batı edebiyatlarında ve Türk edebiyatında roman türünün doğuşu ve gelişmesine kentleşme sürecinin yaptığı katkı tespit edilmeye çalışıldı. Türk romanında kentleşme ve kentlileşme olgularının konu olmasına dayanak olan gelişmelere yer verildi.

Çalışmanın Birinci bölümünde, sosyoloji alanının kentleşme ve kentlileşme kavramına getirdiği açıklamalar dikkate alındı. Böylelikle tarih içinde kentlerin doğuşu ve gelişmesine, endüstriyel ilerlemeler eşliğindeki değişimlerine bu bölümde yer verildi. Ayrıca, kentlileşme sürecinin getirdiği Türkiye'ye özgü toplumsal kimlik ve ilişkiler açıklanmaya çalışıldı.

İkinci bölümde, 1950–1980 yılları arasında yayımlanan kentleşme ve kentlileşme olgularını konu edinen romanların tanıtımı amaç edinildi. Dönem romanları tanıtılırken ayrıntılı bir yapısal çözümlemeye girilmeden, romanların olay örgüleri özetlendi. Değerlendirilmeye alınan romanların seçiminde, bütünüyle kenti ve kentli yaşantıyı değil, kentleşme ve kentlileşme süreçlerini konu etmeleri ölçüt alındı.

Tezin Üçüncü ve Dördüncü bölümlerinde sırasıyla Türk romanında kentleşme ve kentlileşme başlıkları altında incelemeye girişildi. Kentleşmenin romanlara yansımaları kentlerde oluşan çevresel değişimlere, kentlileşmenin romanlarda yer edinmesiyle de, bireysel ve toplumsal değişim ve dönüşümlere dikkat çekilmeye çalışıldı. Böylelikle dönem romanlarında kentleşme ve kentlileşme süreci ikili düzeyde ele alındı.

Sonuç bölümünde ise, Türkiye'nin yakın tarihini önemli ölçüde ilgilendiren kentleşme ve kentlileşme aşamalarının Türk romanında farklı bakış açılarıyla taşındığı sonucuna varıldı. Dönem yazarlarının siyasal tutumlarının da söz konusu olguların işlenmesinde etkili olduğu değerlendirildi.

Bu tezin oluşmasında samimi desteklerini gördüğüm herkese, özellikle de gerek lisansüstü eğitim, gerekse tez sürecinde önerileri ve yönlendirmeleriyle, yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen hocam Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK'e teşekkürlerimi sunarım. Lisans ve lisansüstü öğrenimin her aşamasında gösterdiği ilgi, sabır ve hoşgörülü rehberliğinden dolayı danışman hocam Prof. Dr. Erdoğan ERBAY'a şükranlarımı arz ederim. Ayrıca tezi titizlikle gözden geçiren ve çeşitli öneriler sunan değerli arkadaşım Arş. Gör Ömer Faruk KARATAŞ'a teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

KENT VE ROMAN

Bir edebiyat türü olan romanın doğuşu ve gelişimi, siyasal değişimlerle birlikte, toplumların ekonomik ve kültürel açıdan ilerlemeleriyle eş zamanlı bir süreç izler. Şiir, hikâye ve tiyatro gibi türlerden daha sonra ortaya çıkan roman türü, endüstrileşmenin getirileriyle hem gelişimini sürdürür hem de daha geniş okur kitleleriyle buluşur.

Dünya edebiyatlarında roman türünün ortaya çıkması ve gelişmesi temelde sanatsal bir ilerlemeyi işaret eder. Ancak türün tarihçesi dikkate alındığında, romanın gelişimini salt bir sanat eylemi olarak açıklamamanın yetersiz kaldığı, çok yönlü toplumsal etkilerle romanın belirli aşamalar elde ettiği görülür. Batıda destansı öykülerin, pikaresk anlatıların öncülük ettiği türün, belli bir bütünlüğe kavuşması ve alt türlerle çeşitlilik kazanması, toplumsal yapıdaki değişimlerin de izlenebileceği bir alan oluşturur. Bir bakıma romanın tarihsel seyri; siyasal, kültürel ve ekonomik gelişmelerin anlatımı olarak değerlendirilebilecek nitelikler taşır.

Edebiyat kuramcılarının roman türünü anlama ve açıklamaya yönelik düşünceleri, toplumsal ve siyasal gelişmelerin, türün gelişiminde oldukça etkili olduğuna işaret eder. Örneğin, romanı geliştiren ve henüz tamamlanmamış bir tür olarak değerlendiren Mikhail Bakhtin, romanın bir tür olarak doğuşu ve gelişiminin, yaşanmakta olan tarihsel dönemin aydınlığında gerçekleştiğini söyler. Bakhtin'e göre, dünya tarihinin yeni bir çağında doğup serpilerek ve dolayısıyla bu çağla derinden derine bağlantılı tek tür olan roman, diğer edebiyat türlerinden farklı bir gelişim çizgisine sahiptir.¹ Bu bakımdan romanın sürekli değişim içinde olan kendine özgü gelişim aşamaları, türün niteliklerinin belirlenmesinin yanında, toplumsal değişimlerin de aktarımı işlevini üstlenir.

Roman türünün ortaya çıkışına, derebeyli yapının çözülmeye başlaması öncülük eder. Burjuvazinin oluşumu ve kent yaşantısının belirginleşmesi, toplumsal beğenilerin değişimini de beraberinde getirir. Fransız toplumunda bu sürecin edebiyata yansımaları sonucu gelişen Satirik edebiyat, toplumsal yapıdaki değişimlerin edebiyatı yönlendiren etkisini örnekler. Orta Çağ Fransa'sında burjuvaların gitgide iş alanlarını genişleterek

¹ Mikhail Bakhtin, *Karnavaldan Romana -Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar-*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011, s. 164–165.

aristokrasinin karşısına bir sınıf olarak çıkması, toplum yapısını yakından etkilemiş, yeni bir toplumsal dengenin tohumlarını atmıştır. Burjuvazinin bazı kentler çevresinde nispî bir bağımsızlığa kavuşması ile doğrudan doğruya ilişkili olan bu değişimlere paralel olarak, iktisadî bağımsızlık, burjuvazinin düşünce ve duygu alanlarında da bağımsızlığa kavuşmasına yol açmış, burjuva çevrelerinde yeni bir dünya görüşü yeşertmeye başlamıştır: uyanık, diri, akılcı, alaycı bir dünya görüşü. Bir yandan serüven heveslerini, aşırı kahramanlıkları alaya alan, bir yandan da kadını ve aşkı saray edebiyatındaki seçkin yerlerinden indirmeyi amaç edinen bir zihniyet oluşur.² Bu düşüncenin edebiyata yansması, derebeyli dünya düzeninin adeta sembolü olan şövalye anlatılarının, burjuvazinin egemenliği karşısında yerini başka türlere bırakmasıyla sonuçlanır.

Hegel'in "çağdaş burjuva destanı"³ tanımı yaptığı romanın bir tür olarak gündeme gelmesi ve gelişim göstermesi, toplumların kültürel düzeylerini belirlemede etkin bir ölçüt olan ekonomik altyapı ve dizgelerle de açıklanabilir. Bu bağlamda George Lukacs, roman türünün ortaya çıkışında üretim ilişkilerinin etkili olduğu düşüncesini öne çıkarır. Lukacs'a göre, epik ve epik öncesi türler, işbölümü ve uzmanlaşmanın henüz parçalamadığı, bireyin üretim sürecinden kopmadığı, dolayısıyla parçalanmamış bir dünya görüşünün ifadesi olan türlerken, yabancılaşma ve parçalanma süreçlerine koşut olarak yeni ya da melez türler ortaya çıkmış ve bu süreç sonunda kapitalizme özgü bir tür olan roman doğmuştur. Lukacs, böylelikle romanın, hiçbir kurala uymayı ve her biçime girebilmesiyle, kapitalist üretimin parçalanmışlığını yansıttığını ifade eder.⁴

Romanın bir tür olarak gelişmesi ve kendini yenileyebilmesi, geniş kitlelere ulaşmasıyla mümkün olur. Farklı toplumsal katmanlardan gelen insanların romanla buluşması da onların kültürel düzeyleriyle yakından ilintili bir gerçekliği açığa çıkarır. Bu gerekçelerle Ian Watt, 18. yüzyılda İngiliz romanındaki gelişimi, orta sınıfın beğenilerinin yükselmesi, kentlerde okur-yazar nüfusun çoğalması ve oluşan görece refah toplumu içinde insanların üretimden arta kalan boş vakitlerinin artması gibi

² Berke Vardar, *Fransız Edebiyatı*, Multilingual, İstanbul 2005, s. 30–31.

³ Onur Bilge Kula, *Hegel Estetiği ve Edebiyat Kuramı 3*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 216.

⁴ Jale Parla, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, 4. bs., İstanbul 2002, s. 38.

sebeplerle açıklar.⁵ Watt'ın yaklaşımı, romanın yaygınlaşmasını endüstrileşme ve kentleşmeye borçlu olduğunu gösterir.

Romanın alt türleriyle çeşitlilik kazanması da, endüstriyel gelişmelerin gölgesinde gerçekleşir. Bu türler arasında dikkat çekenlerden biri olan polisiye romanın ortaya çıkışı ve yaygınlaşması, siyasal ve toplumsal gelişmelerle bağlantılıdır. 19. yüzyılın ortalarında polisiye romanın yükselişe geçişini, burjuva toplumunun yaşantısı ekseninde ele alan Ernest Mandel, polisiye türün yükselişinin, kapitalizmin, yoksulluğun, suçluluğun ve burjuva topluma karşı ilkel toplumsal isyanın gelişmesinin özgül bir aşamasına rastladığı tespitini yapar. Mandel'e göre, polisiye roman, orta sınıfların ve işçi sınıfının okumuş kesimlerine malzeme sağlayarak, burjuva sınıfının sınırlı izleyici kitlesiyle başaramadığı şeyin üstesinden gelir. Burjuvazi, toplumsal düzeni savunmak ihtiyacıyla soylu haydutu, kötü bir caniyeye dönüştürür.⁶ Ayrıca polisiye romanların sayıca çoğalması, kentlerde artan suçun kurgusal metinlere yansımaları göstermesi bakımından da dikkat çeker.

Polisiye kurguların yanı sıra, ütopyik romanların gelişimleri de, siyasal değişimlerin etkisiyle gerçekleşir. Ütopya kurgulu romanların ortaya çıkışları, yaygınlık kazanmaları ve değişime uğrayarak karşı ütopyayla varlık bulmalarında, ekonomik ve toplumsal yapının dönüştürücü etkisi gözlemlenir. Kapitalist düzene karşı sınıfsız ve ayrıcalıksız bir toplum betimlemesi sunan ve sosyalizmin de öncü metinlerinden biri olarak kabul edilen⁷ Thomas More'un *Utopia*'sı, bir tür kimliğine bürünen ütopya kurgusuyla, siyasal ve endüstriyel değişimlerin romana etkisini örnekler. Türün konu edindiği ideal kent ve ülke tasarımları, hem ekonomik ve toplumsal yapıya karşı yöneltilen eleştirileri, hem de olması arzu edilen yaşantıyı sunar.

Romanın tür olarak gelişmesi, edebiyat akımlarının etkisiyle şekillenmesine, siyasal ve toplumsal değişimlerin de önemli katkısı olur. Nedim Gürsel, romantizm ve gerçekçilik akımlarını değerlendirirken, toplumsal gelişmelerin edebiyat akımlarının oluşmasındaki belirleyiciliğine dikkat çeker. Gürsel'e göre, sanayi devrimine koşut biçimde gelişen pazar ekonomisi girişimci ideolojiyi kamçılarken, eski toplum yapısını da kökünden değiştirir. Kırsal bölgelerden kentlere akan işgücü, artık değer sömürüsü,

⁵ bk. Ian Watt, *Romanın Yükselişi*, (çev. Ferit Burak Aydar), Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 49–51.

⁶ Ernest Mandel, *Hoş Cinayet -Polisiye Romanın Toplumsal Bir Tarihi-*, (çev. N. Saraçoğlu), Yazın Yayıncılık, 2. bs., İstanbul, 1996 s. 29.

⁷ Ayfer G. Cambier, "Utopia Üzerine", Thomas More, *Utopia*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, s. 13.

işbölümünün çoğalması, vb. etkenler feodal toplumda bulunmayan yeni çelişkiler ortaya çıkarır.⁸ Bu toplumsal gelişmelerin eşliğinde meydana gelen çelişkiler, roman türünün tarihsel seyrindeki önemli aşamaları gerçekleştiren edebiyat akımlarını biçimlendirir. Böylelikle roman türünün olgunlaşmasında, işbölümü ve uzmanlaşmayı açığa çıkaran kent yaşantısının dolaylı bir etkisi de gözlemlenir.

Batı edebiyatlarında romanın doğuşu ve gelişimi, kentleşme sürecine eşlik eden ekonomik ve toplumsal değişimlerle birlikte ilerler. Romanın geniş okur kitleleriyle buluşması ve bir ölçüde ticarileşmesinde endüstriyel gelişmeler ve kent kültürü etkili olur. Bu bağlamda roman, adeta kente özgü bir tür kimliğine bürünerek, kentlerin büyümesine ve kent yaşantısının egemenlik alanlarını genişletmesine eş zamanlı bir gelişme süreci takip eder. Kentleşmenin ortaya çıkardığı yeni sınıfların beğenileri, eğitim düzeyleri ve kültürel yönelimleri roman türünün şekillenmesinde önemli bir işlev üstlenir.

Kentlerde güçlenen burjuvazinin ürünü olan romanın, kente yönelik dikkatler içermesi de öne çıkan yönelimlerinden biridir. Dünya edebiyatlarında saygınlık kazanan ve aynı dönemde romanlar veren Balzac, Dickens ve Dostoyevski gibi yazarları inceleyen Donald Fanger, bu yazarların ortak temalarının büyük kent olduğunu ileri sürer. Söz konusu yazarların neredeyse büyülenmişcesine bir tutkuyla kent yaşamından izlenimlerini yansıttıklarını vurgulayan Fanger'e göre, kentlerin çekiciliğini yaratan olgu, kentlerin geçirdiği büyük dönüşümdür.⁹ Dostoyevski'nin Petersburg'u, Balzac'ın Paris'i ve Joyce'un Dublin'i ele alması, aynı zamanda kent tarihini romanlar eşliğinde okuma imkânı sağlar. Bu bağlamda tür, doğuşunu önemli ölçüde borçlu olduğu kentlerin gelişmesi ve büyümesini anlatıya dâhil ederek, süreçle ilgili toplumbilimsel veriler de içeren yaklaşımlar getirir.

Türk edebiyatında romanın doğuşu, Batı edebiyatlarındaki örneklerinden daha farklı bir aşamayı takip eder. Türk edebiyatında romanın bir tür olarak kimlik kazanması, bir dizi toplumsal ve siyasal değişim sonucu gerçekleşir. On dokuzuncu yüzyılın sonunda ortaya çıkan, kültür değişimlerinin sahne olduğu bir dönemin ürünü olan roman, gerek gelişim süreciyle, gerekse ele aldığı konular bakımından

⁸ Nedim Gürsel, "Yazın Akımlarının Oluşumunda Toplumsal/İdeolojik Yapının Yeri", *Türk Dili Yazın Akımları Özel Sayısı*, S. 349, Ocak 1981, s. 5.

⁹ Taciser Belge, *Roman ve Kent*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s. 24.

Türkiye'nin¹⁰ de toplumsal yapısından izler taşır. Bu bakımdan Türk romanının doğuşu ve gelişim evreleri üzerine yapılan araştırmaların toplumbilimsel gerçekliklerden bağımsız olarak yapılması, Türk romanını anlama ve açıklama konusunda tutarlı bir bütün sunmayacaktır.

Romanın başlı başına bir tür olarak Türk edebiyatı sahasında varlık göstermesini ele alan araştırmacı ve eleştirmenler, romanın doğuşuna zemin hazırlayan siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmelere dikkat çekerler. Bu doğrultuda, Türk romanının kökenleri üzerine yapılacak herhangi bir tartışmayı, kendisini doğuran toplumsal, entelektüel ve siyasal ortamdaki ayrılarak yürütmenin imkânsız olduğunu ifade eden Ahmet Ö. Evin, romanın bir edebi tür olarak on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Türkiye'ye girişini; eğitim reformlarının, Türk okur kitlesini Batılı ülkelerin yönetim ilkeleri ve maddi ilerlemeleri hakkında bilgilendirecek olan yeni cins bir entelijansiyanın yükselişinin, buna bağlı olarak, gün geçtikçe çoğalan tercümelerin ve Türkiye'de özel şahısların sahibi olduğu bir basın camiasının şekillenmesinin ardından gerçekleştiğine işaret eder.¹¹ Evin'in Türkiye'de yeni bir sınıfın oluşmasıyla roman türünün yaygınlık kazanmasına vurgu yapması, romanın ortaya çıkışının toplumsal yapıdaki değişikliklere bağlı olduğu düşüncesini destekler. Ancak Türk romanının gelişim seyri, Avrupa'da olduğu gibi burjuvazi kaynaklı olmanın ötesinde, Türkiye'nin kendine özgü koşullarının çevrelediği bir düzlemde meydana gelir.

Türk romanının doğuşunu, düşünce anlamında yeni bir seçkinler sınıfının ortaya çıkması hazırlar. Temelde, "Türkiye'de siyasal yenileşme, orta sınıf özlemlerinin bir ürünü değildir; ancak kendi varoluşu için savaşılan geleneksel siyasal yönetimin yenilenme kaygısından ileri gelmiştir."¹² Türkiye'deki toplumsal değişimlere seçkinci yaklaşımın öncülük etmesi, Türk romanının tarihsel seyrini de etkiler. Bu bağlamda, Batı edebiyatlarında burjuvazinin yükselişiyle ilintilenen romanın gelişimi, Türk edebiyatında ise, basın ve bürokrasi eliyle oluşan entelektüel bir sınıfın varlığıyla gerçekleşir.

¹⁰ Tanzimat dönemiyle birlikte gelişim gösteren Türk romanının anlatımında, Osmanlı devletini adlandırmak için de Türkiye tanımı tercih edilmiştir. Bu noktada, süreklilik gösteren bir toplumsal yapının aktarımında, tek bir adlandırılmanın yapılmasının daha doğru olacağı düşüncesiyle hareket edilmiştir.

¹¹ Ahmet Ö. Evin, *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, (çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 1-2.

¹² Güzin Dino, *Türk Romanının Doğuşu*, Cem Yayınevi, İstanbul 1978, s. 19.

Türk edebiyatında romanın bir tür olarak yerleşmesi, “yenilik” düşüncesi ekseninde olur. Bu noktada, geleneksel anlatı formlarından vazgeçilerek roman türüne yönelmede, seçkin bir çevrenin değişim arzusu belirleyicidir. Güzin Dino’nun dikkat çektiği Tanzimat romancılarının aynı zamanda gazeteci kimliğine sahip olmaları,¹³ türün gelişiminde basın çevresinin etkisini gösterir. Jale Parla’nın tespitiyle, roman türünü Türk edebiyatına kazandıran bu yenilikçi seçkinler, yeniliğin kapsam ve sınırlarını belirlerken, önerilerini popüler bir uygulama olan romanla sunmuşlardır.¹⁴ Böylelikle roman türünün ilk örnekleri Batıdaki örneklerinden farklı olarak, güçlenen orta sınıfın arzularıyla değil, “yenilikçi seçkin sınıf”ın siyasal ve kültürel tasarıları sonucu varlık kazanır.

Tanzimat döneminde siyasal yenileşme hareketleriyle birlikte gündeme gelen romanın orta sınıfın gücüne bağlı olmadan ortaya çıkışı, Türkiye’nin kendine özgü toplumsal yapısının bir sonucudur. Bu durumu, Ahmet Hamdi Tanpınar, şu ifadelerle açıklama yoluna gider: “Bizde sınıfların vâzıh ve kat’î şekilde mevcut olmaması, münevveri ayrı bir sınıf haline getirmektedir ki, bu cemiyetle olan alâkasını müphem bir şekle sokuyor. Türk romancısı muayyen bir hayatın adamı olamıyor, sadece fikirlerle yaşıyor...”¹⁵

Roman türünün Türk edebiyatında ortaya çıkışının, burjuvazinin gelişimine ve endüstriyel ilerlemelerin eşlik ettiği kentli kültüre dayanmaması, türün özgün bir kimliğe kavuşmadığı yönünde düşüncelerin oluşmasına da yol açar. Kemal Karpat’ın Türk romanının henüz yazılmadığı iddiasını ortaya atması bu düşüncüyü desteklemesi açısından önemlidir. Karpat’a göre, Türk romanının yazılamamasının asıl nedeni, gerçek anlamda kökeni halkında ve kendi kültüründe bulunan, modernleşmeyi bilinçli olarak benimseyen bir orta sınıfın henüz tam anlamıyla ortaya çıkarak kendi ölçüleri içinde yüksek bir kültür ve edebiyat standardı yaratmamasıdır. Gerçek bir orta sınıfın meydana gelişini toplumsal ve ekonomik bir değişim olduğu kadar, kültürel ve felsefî bir devrim olarak nitelendiren Karpat, Türk romanının oluşum sürecinin orta sınıfın

¹³ Dino, *Türk Romanının Doğuşu*, s. 22.

¹⁴ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar -Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri-*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s. 12.

¹⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, “Bizde Roman II”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, 6. bs., İstanbul 2000, s. 52.

yükselişle ilintili olmadığından türün gerçek anlamda kimliğini bulamadığına işaret eder.¹⁶

Roman türünün Türk edebiyatında karşılık bulması, genel itibariyle aydın sınıfın düşünceleriyle geniş halk kitlelerini etkileme arzusundan kaynaklanır. Bu bağlamda, Tanzimat'tan sonra gazete aracılığıyla başlayan aydın halk etkileşimi kısa sürede edebiyata yansır. Halka yönelik eğitici ve öğretici bir edebiyatı benimseyen Tanzimat aydınları, romanı bu amaçla kullanma yoluna giderler.¹⁷ Böylelikle, Tanzimat dönemi aydın-yazar çevresinin gayretleriyle geniş kitleleri yönlendirme aracına dönüşür. Yazarların türe yükledikleri bu bilgilendirme ve eğitme işlevi, Türk romanının gelişim aşamalarında da etkisini hissettirmeye devam eder.

Türk romanı her ne kadar kentlerde gelişen ve güçlenen burjuvazinin etkisiyle ortaya çıkmasa da, mekân açısından adeta kent anlatısı kimliği taşır. Tanzimat döneminden itibaren romanın ana mekânı, bir arada barındırdığı farklı toplumsal katmanlarla Türkiye'de kentli yaşantısının en gelişmiş örneğini sunan İstanbul olur. Türün ilk örneklerinden itibaren İstanbul'un toplumsal ve kültürel hayatını konu edinen romancılar bu seçimlerini, arzu ettikleri toplum yapısının anlatımı ve bunun ulaştıkları kitleler tarafından kabulü için yaparlar. Böylelikle, Batılılaşma döneminde ilk örneklerinin ortaya çıktığı 1870'li yıllardan itibaren Türk roman ve hikâyesinde İstanbul görülmeye başlar. Dönemin ilk romanı Şemseddin Sâmî'nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ı (1872) ile Emin Nihad'ın *Müsâmeretnâme*'sinde (1872–1875) yer alan hikâyelerde olaylar çok defa İstanbul'da geçer.¹⁸ İlk roman ve hikâyelerden itibaren kendine yer bulan İstanbul, türün örnekleri çoğaldıkça, mekân olmanın ötesinde bir işlev kazanarak, kent kimliğiyle varlık göstermeye başlar.

Tanzimat sonrasında İstanbul ekseninde kenti ve kentli yaşantıyı ele alan Türk romanında, kentleşme ve kentlileşme süreci doğrudan yer edinmez. Alemdar Yalçın, Türk yazarlarının kentlerdeki değişime ve toplumsal yaşantıya yönelik dikkatlerinin batılılaşma sorununu işlemeleriyle başladığını ileri sürer. Yalçın'a göre, bizde kentleşme konusu uzun bir süre batılılaşma olarak kendini gösterir. Türk romanında, İstanbul'daki eski-yeni çatışması kısmen de olsa kentleşme hareketlerinin ilk işareti

¹⁶ Kemal Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 49–50.

¹⁷ Durali Yılmaz, *Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 127.

¹⁸ Orhan Okay, "Yeni Türk Edebiyatında İstanbul", *Edebiyat ve Edebî Eser Üzerine*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 137.

olarak kabul edilebilir. Çünkü kentleşmenin sanattaki en belirgin yansıması apartman yaşantısıdır. Saniyeleşmeye henüz ciddi bir şekilde eğilmeyen Tanzimat ve II. Meşrutiyet aydını, batının toplumsal ve kültürel birçok davranış şekilleriyle çatışır. İşte bu çatışma, bir noktada kentleşme hareketlerinin ilk işareti olarak değerlendirilebilir.¹⁹ Ancak, yazarların yapısal anlamda kentlerin büyümesini ve kentlerin sunduğu yeni yaşama biçimlerini ele alması daha sonraki dönemlere rastlar. Türk romancıları, Batıdaki çağdaşları gibi kentin bireysel ve toplumsal ölçekte dönüştürücü işlevini ele almasalar da, mekân bağlamında kente yönelik algılarını sunarlar. Böylelikle roman türünün Türk edebiyatında ortaya çıktığı on dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren kentin roman üzerindeki egemenliği belirginlik kazanır. Yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde ise, köye yönelik ilginin artmasıyla, bu yönelim bir süre kesintiye uğrar.

Türk romancılarının köye ilgi duymaları, siyasal gelişmelerinin sonucuyla gerçekleşir. Romanlara köyün konu olması, yazarların yalnızca bir mekân seçimi değil, aynı zamanda siyasal tercihlerinin de ürünüdür. Öyle ki, Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının 1930’lu yıllarda köy merkezli politikalarıyla, Türk aydını arasında köycülük düşüncesi yaygınlık kazanmaya başlar. *Kadro*, *Ülkü* ve çeşitli Halkevleri dergileri tarafından dile getirilen köycü söylemlerle birlikte, Türk edebiyatında köy ve köylünün sorunlarına eleştirel yaklaşan ürünler verilir. Sadri Ertem’in *Çıkrıklar Durunca* (1931), Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Yaban* (1932) ve Sabahattin Ali’nin *Kuyucaklı Yusuf* (1937) adlı romanları bu dönemin öne çıkan eserleri arasında yer alır.

Köy konulu romanların Türk edebiyatında yaygınlık kazanmasına, köyün siyasal bir projenin nesnesi haline dönüşmesi de önemli bir katkı sağlar. Özellikle sol aydınların köylülüğe gösterdikleri ilgide, Türkiye’de işçi sınıfının Batı Avrupa’daki sol hareketler kadar güçlü bir etken olmamasının payı büyüktür.²⁰ Bu bağlamda köy yaşantısını konu edinen ve sol düşüncenin savunuculuğunu yapan yazarlar, ele aldıkları işsizlik, yoksulluk, toprak mücadelesi gibi konularla, ezen ve ezilen iki sınıfa dikkat çekmeye çalışmışlardır.

1950’den sonra köy konusunu işleyen yazarlara, Köy Enstitülü yazarların katılımıyla köy romanı iki koldan yürümeye başlar. Romanda oldukça yaygınlık

¹⁹ Alemdar Yalçın, “Türk Romanında Şehirleşme”, *Töre*, Mart 1984, S. 154, s. 32.

²⁰ Asım Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta -Erken Dönem Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem-*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.161.

kazanan köy konusu, giderek toplu bir hareket haline gelir.²¹ Yazarların köye yönelimiyle, Türk edebiyatında “kent romanı”ndan önce, “köy romanı” kavramı karşılık bulmuş olur. Köydeki zengin ve yoksul arasındaki ilişkinin beslediği çatışmanın kente taşınması ise, köye yönelik ilginin azalması ve Türkiye’de kentlere doğru akan göçün başlamasıyla gerçekleşir. Bu toplumsal gelişmelerden hareketle yazarlar, kentlerde yaşamaya başlayan kırsal kökenli kişilerin yeni hayatlarını ve hızla büyüyen kentlerde meydana gelen değişimleri konu edinmeye başlarlar.

Türk romancılarının köye yönelmeleri ile kentleşme sürecine ilgileri önemli ölçülerde benzerlikler taşır. Her iki eğilim, romanlarda toplumsal gerçekliğin yansımaları olarak algılanabileceği gibi, siyasal düşüncelerin kurgusallaşması olarak da değerlendirilebilir. Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren etkili olmaya başlayan köycü söylem ve köye yönelik politikalarla köyün siyasal bir projenin odağı haline gelmesi, köy romanının gelişmesinde belirleyici etki oluşturur. Aynı şekilde Cumhuriyet döneminde öne çıkan modernleşme düşüncesiyle bağlantılı olarak model kentler oluşturma ve modern kentli birey yaratma arzusu, kentleşme sürecini konu edinen romanların yaygınlaşmasında etkili olur.

Köyü konu edinen romanlar ile kentleşme sürecini ele alan romanların egemen siyasal algı ve yönelimlerden beslendiği düşüncesini, Cumhuriyet döneminin öne çıkan yazarlarından Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Yaban* ve *Ankara* adlı romanları gerek ele aldığı konular, gerekse sunduğu bakış açılarıyla destekler. “Yönetici sınıftan bir aydın bürokratin kafasındaki Anadolu simgesi”²² olan *Yaban*, köy yaşantısını ve Anadolu köylüsünü seçkin bir bakışla ele alır. *Ankara* romanı ise, Türkiye’nin içinde bulunduğu değişim sıkıntılarını anlatarak, Cumhuriyet döneminden sonra gelen büyük değişimi ve yenileşmeyi gözler önüne serer.²³ Ankara’nın farklı yüzlerini dikkatlere sunan roman, kentleşme sürecini konu edinmesinin yanında, egemen siyasal yönelimin model kent arzusunun dile getirildiği bir roman olma özelliğini de taşır.

Kentleşme ve kentlileşme sürecini konu edinen romanların yaygınlık kazanmasıyla toplumsal yapıda görülen eşitsizliklerin anlatımı, farklı bir düzleme taşınır. Köyü konu edinen yazarların romanlarında toprak sahibi ağa ile topraksız köylü

²¹ Ramazan Kaplan, *Türk Romanında Köy*, Akçağ Yayınları, 3. bs., Ankara 1997, s. 137.

²² Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İletişim Yayınları, 15. bs., İstanbul 2003, s. 218.

²³ Aziz Behlül Akboğa, *Türk Romanında Kent ve Kentlileşme Eğilimleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009, s. 27.

arasındaki çatışmayla sundukları sınıf farklılığı, kentleşmeyi ele alan yazarlarca kentlerde tutunmaya çalışan kırsal kökenli yoksul işçi ile zengin patron arasındaki ilişkiye dayandırılarak anlatılır. Bu doğrultuda kentlerin çok katmanlı toplumsal yapısının sağladığı imkânlarla, kentleşme ve kentlileşme sürecinin yansıdığı romanlarda, kentteki sınıf farklılıklarına dikkat çekilir. Romanlarda, geniş yelpazede varlık gösteren kültürel ve ekonomik farklılıklara sahip kent sakinleri arasındaki çatışmaların konu edilmesi, yazarların bir ölçüde siyasal bakış açılarıyla ilintilidir. Daha önce köy romanlarıyla tanınan Fakir Baykurt, Yaşar Kemal gibi yazarların kentleşme sorununu ele aldıkları romanlarında da ezen ve ezilen olmak üzere, iki farklı sınıfın varlığı ana çatışmayı belirler. Böylelikle Türk romanında kentleşme ve kentlileşme sürecinin anlatımı, bir bakıma daha önce köyde kurulan sınıf çatışmasının kente taşındığı izlenimini de doğurur.

Türkiye’de kırsaldan kentlere doğru kitlesel hareketlerin başlamasıyla, kentleşme olgusu çeşitli yönleriyle Türk romanında yer edinir. Toplumsal yapıyı derinden etkileyen göç hareketlerini romanlarına taşıyan yazarlar, Türkiye’nin modernleşme ve yenileşme sürecini de farklı bakış açılarıyla romanlara yansıtırlar. Böylelikle, hem kente göçü hazırlayan sebepleri, hem de kentte başlayan yeni yaşantının ortaya çıkardığı kimlik algısı ve davranış modellerini işlemiş olurlar.

Kentleşme ve kentlileşme sürecinin anlatımını üstlenen romanlar sayıca, Türkiye’de kentlere yönelen göç hareketlerinin ivme kazandığı 1950’li yıllardan sonra artış gösterir. Giderek artan bir dikkatle Oktay Akbal, Orhan Kemal, Fakir Baykurt, Orhan Hançerlioğlu, Yaşar Kemal, Atilla İlhan, Muzaffer İzgü, Hasan İzzettin Dinamo ve Sevgi Soysal gibi yazarlarca kentlerin değişim süreçleri ve kentlerin yeni sakinlerinin yaşadıkları çevrelere tutunma uğraşları romanlara taşınır. Yazarların kente yönelik ilgileri sonucu ortaya çıkan bu romanlar, bir bakıma Türkiye’nin toplumsal değişim ve dönüşüm sürecini de aydınlatma işlevini üstlenir.

Kentlerin yayılma alanlarının genişlemesi ve nüfuslarının artışıyla ortaya çıkan değişimin en çarpıcı örneğini gecekondu oluşturur. Bu bağlamda yazarların en çok üzerinde durduğu olguların başında gecekondu türü yerleşimler gelir. Romanlarda çoğunlukla olumlu bir yaklaşımla değerlendirilen gecekondu yaşantısı, buralarda

barınanların yaşadığı gecekonducularının yıkılması korkusuyla birlikte işlenir.²⁴ Kentlerin kenarlarında kümelenen gecekondu mahallelerinde yaşanan yoksulluklar, kentsel hizmetlerden yeterince yararlanılamama ve bu yerleşimlerde oluşan kır-kent arası tampon kültür, yazarların dikkat çektikleri konular arasında gelir.

Kırsaldan kente yönelen göçler sonrasında ortaya çıkan sorunlar, kültür şoku ve uyum güçlükleri çerçevesinde belirir.²⁵ Kentleşme sonrasını ele alan yazarlar da, yeni çevreyi tanımaya ve kentle bütünleşmeye çalışan kırsal kökenli kişilerin uyum çabalarını ayrıntılı bir şekilde ele alırlar.

Kentleşme ve kentlileşme sürecinin anlatıldığı romanlarda aile bağları, akrabalık ve komşuluk gibi geleneğe dayalı toplumsal ilişkilerin geçirdiği dönüşümlere de önemli ölçüde yer verilir. Romanlarda, kent yaşantısının getirdiği bireye dayalı kentli kimlik algısının şekillendirdiği toplumsal ilişkilere vurgu yapılır. Bu bağlamda yazarlar, kentle bütünleşme süreciyle gelişen yeni kitlesel tutum ve davranışları konu edinirler.

Türk edebiyatında kentleşme ve kentlileşme sürecini ele alan romanlardan 1950–1980 yılları arasında yazılanlar, ayrı bir değerlendirme yapmaya imkân sağlayan veriler barındırır. Türkiye’nin kendine özgü kentleşme sürecinin ilk aşamasına işaret eden bu tarih aralığı, toplumsal ve siyasal gelişmeler eşliğinde kentlerin, hızlı göç dalgalarına hazırlıksız yakalandığı yıllar olma özelliği gösterir. Yazarlar da, kentlere yönelik gelişen dikkatleriyle, kentlerin geçirdiği dönüşümü ve kentlileşme eğilimlerini romanlarına taşırlar.

Kentlere doğru yönelen kitlesel hareketlerin Türkiye’de ivme kazandığı yıllarda, romanların kentleşme ve kentlileşme sürecini konu edinmesi, edebiyat-toplum etkileşiminin örneğini sunması bakımından da dikkat çekicidir. Çünkü “her toplumun romanı, o toplumun genel özelliklerinden büyük ölçüde etkilenir. Toplumsal oluşumun filizlerine dayalı olan “avant-garde” romanlar bile, genel çerçeve olarak güncelin egemenliğinden etkilenir.”²⁶ Bu bakımdan 1950’li yıllardan sonra Türk romancılarının, Türkiye’nin toplumsal gelişimindeki önemli bir aşamaya işaret eden kent yaşantısındaki

²⁴ Önder Şenyapılı, “Türk Yazınında Kırdan Kente Göç Olgusu”, *Yazko Edebiyat*, S. 32, Haziran 1983, s. 81.

²⁵ Sevinç Özer, “1960’dan Bu Yana Roman ve Kısa Öyküde Kentleşme Olgusu ve Kentlileşme Sorunları”, *Yazko Edebiyat*, S. 32, Haziran 1983, s. 88.

²⁶ Emre Kongar, “Köy Romanı-Kent Romanı Üzerine”, *Bilim ve Sanat*, S. 2, Şubat 1981, s. 26.

değişime odaklanmaları, toplumsal gelişmelerin edebiyat üzerindeki yönlendirici işlevini örneklemesi açısından anlamlıdır.

1950–1980 dönemi Türk romanında kentleşme ve kentlileşme sürecinin ele alınması, güncel toplumsal gelişmelerin edebiyat metnine ne ölçüde yansıdığını göstermesinin yanında, yazarların yaşadıkları dünyaya karşı geliştirdikleri duyarlılıklarının gözlemlenmesine de imkân sunar. Yazarların çeşitli yaklaşımlar etrafında, kentlerin nüfusça kalabalıklaşması ve yayılım alanlarıyla büyümesini romanlarına taşımaları, edebiyat ve sosyoloji alanlarının kesiştiği bir inceleme alanı ortaya çıkarır. Bu doğrultuda, kentleşme ve kentlileşme sürecini ele alan dönem romanları, Türkiye’nin yakın tarihinden kesitler sunan ve yazarlarının siyasal, toplumsal bakış açılarını yansıtan metinler olma özellikleriyle öne çıkar.

Kentleşme ve kentlileşme sürecini ele alan 1950–1980 arası Türk romanları, çevre ve birey odaklı olmak üzere ikili düzeyde bir değerlendirmeye açık veriler sunar. Dönemin romanları bir yönüyle, kentlerin gelişim düzeylerini ve kentsel yapıda meydana gelen değişimlerine değinirken, diğer yönüyle de kent gerçeğiyle karşılaşan insanların kente tutunma çabalarını ve yeni bir kimlik edinme süreçlerini anlatır. Bu bakımdan dönemin romanları, Türkiye’nin toplumsal tarihinin açıklanma ve anlaşılmasına dikkat çekici ölçüde katkı sağlar.

BİRİNCİ BÖLÜM

KENT, KENTLEŞME VE KENTLİLEŞME

1.1. KENT

Belli bir nüfus yoğunluğuna sahip, üretim-tüketim ilişkilerinin tarım dışı iş bölümüne dayandığı, sınıfsal farklılıkların olduğu, toplumsal ilişkilerin ayrışık bir kültür yarattığı ortak bir yaşama alanı olan kentler, tarih içerisinde medeniyetlerin ilerleme süreçleriyle eş zamanlı olarak ortaya çıkmış ve varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bir yerleşme biçimi olan kentlerin doğuşu ve gelişimi; nüfus hareketlilikleri, kültürel, bilimsel ve ekonomik ilerlemeler gibi çeşitli etkenler sonucu meydana gelmiştir. Bu bakımdan kentlerin tarihi, medeniyet tarihinin seyrinin de gözlemlenebileceği bir alan olmuştur.

Türkçe sözlükte “nüfusunun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetim ile ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı.”²⁷ tanımıyla yer bulan kavrama karşılık gelen kent, Soğdca kökenli bir kelime olarak Türkçenin söz varlığında yer alır. “Balık” ve “ordu” kelimelerinin de kent yerleşimini karşıladığı Eski Türkçedeki kent kelimesi, çoğunlukla köy ve küçük yerleşim anlamında kullanılmıştır. Ayrıca Taşkent ve Semerkant gibi kentlerin isimlendirilmesinde de kent kelimesine rastlanmaktadır.²⁸

Kent kelimesinin eşanlamlısı şehir ise, Türkçeye Farsçadan geçmiş, Pehlevicede kökenli bir kelimedir. Kaynak bakımından “hâkimiyet” ve “devlet” anlamına gelen Farsça “hşasra” ve Sanskritçe “ksatra” ile aynı kelime olan şehir, Pehlevicede aldığı “şahr” biçimi ile “idari bölge” ve “büyük şehir” anlamını taşımış ve “devlet” anlamını da içerecek şekilde kullanılmıştır.²⁹ Krallık, devlet ve ülke anlamlarına da sahip olan şehir,³⁰ kente göre daha geniş bir çağrışım alanı oluşturur.

Yönetim, yaşama alanı, devlet ve hâkimiyet gibi anlamlar yüklenen kent, medeniyet kavramıyla da köken benzerliğine sahiptir. Latince kökenli dillerde medeniyet anlamına gelen “civilization”, kent anlamına gelen “civitas”tan türemiştir.

²⁷ *Büyük Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara, 2005, s. 1855.

²⁸ bk. Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford At the Clarendon Press 1972, s. 728.

²⁹ Fügen Berkay, *Tarih ve Toplum Köy ve Kent (Yerleşme Sosyolojisine Başlangıç)*, Ekin Yayınevi, Bursa 2009, s. 30.

³⁰ Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı -Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü-*, Adam Yayınları, 3. bs., İstanbul 2007, s. 454.

Aynı doğrultuda medeniyet kelimesinin kökeni de bir kent olan “Medine”den gelmektedir.³¹ Bu etimolojik yakınlık, Batı ve Doğu dünyasında kent-medeniyet ilişkisinin hem tarihsel süreç içerisinde, hem de kavramların kökenlerinde benzerlik göstermesi bakımından dikkat çeker.

Tarih içerisinde kurulan bütün kentler için ortak bir tanım yapmak mümkün olmamış, değişik yaklaşımlarla çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Farklı bilimsel disiplinlerin bakış açılarıyla kavrama eğilen kent araştırmacıları kentleri; demografik, ekonomik, toplumbilimsel ve yönetsel ölçütlerle tanımlama yoluna gitmişlerdir.

Demografik ölçütü temel alan tanımlar, kentleri barındırdıkları nüfus ölçeğiyle değerlendirmişlerdir. Kentleri tanımlamada bu ölçütü ayırıcı olarak kullanan araştırmacılar, bir yerleşmenin kent diye adlandırılabilmesi için en düşük nüfus düzeyinin ne olacağı konusunda bir birliktelik sağlayamamışlar, her ülkenin kendi toplumsal ve ekonomik düzeyleri göz önünde bulundurularak bir sınıflandırma yapmayı tercih etmişlerdir. “Örneğin Danimarka’da 250 nüfuslu yerleşimlere kent denirken, Kore’de 40.000’i aşan nüfuslu yerleşimlere kent adı verilmektedir.”³² Türkiye’de ise çeşitli kentleşme araştırmalarında, nüfusu üç bini, beş bini ya da on bini aşmış yerleşme birimlerine kent adı verildiği görülmektedir.³³

Kenti ekonomik ölçütü dikkate alarak tanımlayanlar, kentlerin kendine özgü üretim ilişkilerini odağa almışlardır. Bu tanımlarda, kentlerdeki tarım dışı üretime vurgu yapan araştırmacılar, kentin beraberinde getirdiği yeni üretim biçimlerinin kır-kent ayrımındaki işlevine dikkat çekmişlerdir. Kentleri, kapitalizme geçiş sürecine bağlayan görüşler, ortaya çıkan ekonomik ilişkilerin getirdiği yeni bir yaşama biçiminden söz ederler. Adam Smith, kentlerle köyler arasındaki farklılıkları “zenginliğin artışı” ve ticaret toplumunun ortaya çıkışıyla ilintilendirir.³⁴ Karl Marx, *The German Ideology*’de kent-kır ayrımını; sınaî, ticarî ve tarımsal işgücü arasındaki iş bölümüne ve sermaye ile toprak mülkiyeti arasındaki ayrımlar üzerine kurmuştur. Marx’a göre kent, düşün emeğini çağrıştırır, kırsal alanlar ise emek gücüne ve değiş tokuşa dayanmak zorunda

³¹ Tarık Demirkan, “Tarih Boyunca Kuşatılan Özgürlük Adaları; Kentler”, *Cogito*, YKY., S. 8, Yaz 1996, s. 18.

³² Hasan Ertürk-Neslihan Sam, *Kent Ekonomisi*, Ekin Yayınevi, Bursa 2009, s. 42.

³³ Ruşen Keleş, *100 Soruda Türkiye’de Şehirleşme Konut ve Gecekondu*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1972, s. 6.

³⁴ R. J. Holton, *Kentler Kapitalizm ve Uygarlık*, (çev. Ruşen Keleş), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999, s. 50.

olan taşınmaz malları çağrıştırır.³⁵ Kenti ekonomik kurumlar çerçevesinde açıklayan Henri Pirene de, bir kentin kurulması için orta sınıf bir nüfus ve komünal örgütlenmenin şart olduğunu ifade eder.³⁶ Behice Boran ise, kentle köy arasındaki ayrımın temelinin nüfus farklılığı değil, işlevlerdeki farklılaşmaya dayandığını ileri sürer. Boran’a göre köy, geçimini tarımsal üretime dayandıran bir topluluk olmasına karşılık, kentin geçiminin ya da ekonomisinin temeli, ticaret ve endüstri gibi tarım dışı üretim ve ekonomi uğraşlarına dayanır.³⁷ Erol Tümertekin de, Boran’a benzer bir yaklaşımla, kentin ayırıcı özelliğinin yerleşmenin işlevi olduğunu, bunun da, madencilik, genel hizmetler gibi etkinliklere dayandığını söyler.³⁸

Kenti tanımlamada toplumbilimsel yaklaşımı odağa alan araştırmacılar ise, kentin barındırdığı nüfus yoğunluğundaki iş bölümüne ve yerleşmenin ayrışık yapısına vurgu yaparlar. Kentten söz edilebilmesi için toplumbilime başvurulmasının gerekli olduğunu söyleyen Jean Louis Huot’a göre, “kent, insanların birbirleriyle buluştukları, malların değiş-tokuş edildiği ve fikirlerin yayıldığı bir ilişkiler ve kararlar merkezidir.”³⁹ Yerleşmenin barındırdığı nüfusun toplumsal yapısına dikkat çeken Louis Wirth’e göre de kent, “toplumsal açıdan bir örnek olmayan insanların göreceli olarak geniş bir alanda, yoğun bir biçimde ve sürekli olarak birlikte bir yere yerleşmiş bulunması biçiminde tanımlanabilir.”⁴⁰ Mübeccel Kıray da kenti, “tarımsal olmayan üretimin yapıldığı ve daha önemlisi hem tarımsal hem de tarım dışı üretimin dağıtımının kontrol fonksiyonlarının toplandığı belirli teknolojik gelişme seviyelerine göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış yerleşme biçimleridir.”⁴¹ diye tanımlar. Ruşen Keleş’e göre de kent, “sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun, yerleşme, barınma, gidişgeliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinmelerinin karşılandığı, pek az kimsenin tarımsal uğraşılarda bulunduğu, köylere

³⁵ R. J. Holton, *Kentler Kapitalizm ve Uygarlık*, s. 60.

³⁶ Don Martindalle, “Şehir Kuramı”, (çev. Fırat Oruç), *Şehir ve Cemiyet*, (hızl. Ahmet Aydoğan), İz Yayıncılık, 2. bs., İstanbul 2005.

³⁷ İnan Özer, *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa 2004, s. 3.

³⁸ Özer, *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, s. 3.

³⁹ Jean-Louis Huot, Jean-Paul Thalmann, Dominique Valbelle, *Kentlerin Doğuşu*, (çev. Ali Bektaş Girgin), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000, s. 14.

⁴⁰ Louis Wirth, “Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme”, *20. Yüzyıl Kenti*, (hızl. Bülent Duru, Ayten Alkan), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s. 85.

⁴¹ Mübeccel B. Kıray, *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları, 3. bs., İstanbul 2007, s. 28.

bakarak nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşme birimi”dir.⁴²

Yönetmelik ölçüte göre ise kentler, nüfusları ne olursa olsun il ve ilçe merkezlerindeki yerleşimlerdir. Yürürlükte olan 442 sayılı kent kanununda yer alan köy-kent tanımında, “Nüfusu iki binden aşağı yurtlara köy ve nüfusu iki bin ile yirmi bin arasında olanlara kasaba ve yirmi binden çok nüfusu olanlara şehir denir.” ifadesi kullanılmıştır. Ancak son 20 yıl içinde, Devlet Planlama Teşkilatı’nın hazırladığı Kalkınma Planları’nda ve bu örgütün öteki yayınlarında, genellikle nüfusu 10.000’den fazla olan yerleşimlere kent denildiği görülür. Beş yıllık plan çalışmalarında da 1980’li yıllarda 20.000’den çok nüfuslu yerleri kent sayma eğilimi vardır.⁴³ TÜİK’in son yıllarda uygulamaya başlattığı adrese dayalı nüfus sayımı sonuçlarındaki istatistiklerde, il ve ilçe merkezlerindeki nüfus ile belde ve köylerdeki nüfusu ayrı değerlendirdiği, böylelikle il ve ilçe merkezlerindeki yerleşimleri kent olarak kabul ettiği görülmektedir.

Kent kavramını açıklayan tanımlar değerlendirildiğinde, kentlerin demografik, ekonomik, toplumsal ve yönetsel özellikler barındıran örgütlü bir yapı oldukları görülür. Kentlerin hızla gelişen ve değişen yerleşimler olduğu dikkate alındığında, tek bir ölçütle yapılan tanımların kavramı tam olarak kuşatmadığı sonucu ortaya çıkar. Kent araştırmalarında kullanılan ölçütler ışında kentler, ekonomisinin tarım dışı üretime dayalı olduğu, toplumsal işbölümün yapıldığı ayrışık bir demografik yapıya sahip, yönetsel olarak ayrılmış, çok kültürlü bir nüfus yoğunluğunu barındıran yerleşmeler olarak tanımlanabilir.

1.1.1. Antik Kent

Medeniyet tarihiyle eşzamanlı bir seyre sahip olan kentlerin ilk kez, maden devrinde ortaya çıktığı kabul edilir. M.Ö. 4000–3000 yılları arasındaki bu süreçte, ilk kentlerin şekillenmesinde insanlığın maden bilgisinde elde ettiği gelişmelerin önemli bir payı olur.

Kentlerin ortaya çıkışıyla ilgili, günümüzde de geçerliliğini koruyan en önemli teorilerden biri, Avustralyalı arkeolog Gordon Childe’ye aittir. Childe, “kent

⁴² Ruşen Keleş, *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, İmge Kitabevi Yayınları, 2. bs., Ankara 1998, s. 75.

⁴³ Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, 11. bs., Ankara 2010, s. 98.

devrimi”nin gerçekleştiğini öne sürdüğü maden devrinde, Nil, Dicle, Fırat ve İndus gibi büyük alüvyon vadilerinde suyun bol miktarda sağlandığı ve toprağın mil birikintileriyle düzenli olarak yenilendiğine dikkat çeker. Bazı yaşamsal maddeleri sağlamak zorunda olan bu havzaların sakinlerinin, ister istemez belli bir toplumsal örgütlenme düzeyine yöneldiklerini söyleyen Childe’in tespitiyle, M.Ö. 3. binyılın eşiğine gelindiğinde Mısır, Mezopotamya ve İndus vadilerinde basit toplumsal dokuların ötesinde, çok çeşitli uğraşları bir araya getiren ve sınıflara bölünmüş gerçek devletlerle karşılaşılır.⁴⁴

Kent devriminin gerçekleştiği dönemde, insanlık tarihinde önemli aşamalar kaydedilir. “Tahıl tarımı, saban, çömlek tezgâhı, tekne, el dokuması, bakır metalurjisi, soyut matematik, kati astronomik gözlemler, takvim, yazı ve anlaşılır bir söylemi kalıcı bir biçime dökmenin diğer yöntemleri, hepsi hemen aynı zamanlarda, bir yüzyıl aşağı bir yüzyıl yukarı M.Ö. 3000 sıralarında ortaya çıkar.”⁴⁵ İnsanlığın teknolojik gelişmelerle birlikte bugünün kentlerine temel hazırlayan ilk kentleri kurmaları, kültürel, ekonomik ve siyasal anlamında örgütlenmiş yeni bir yaşama biçimini beraberinde getirir.

Kentlerin tarih sahnesine çıkmasından önce, insanların yaşama biçimindeki ilk köklü değişiklik, Neolitik dönemde meydana gelir. İlk kez Orta ve Batı Asya’da M.Ö. 15000–12000 yıllarında sığırın ehlileştirilmesi ve öküzün sabana koşulması ile saban tarımına geçilir.⁴⁶ Bu tarım devriminden sonra insanlar, avcılık ve toplayıcılıkla geçimlerini sağladıkları konar-göçer düzenden, yerleşik düzene geçerler. Bunun sonucuyla da örgütlü bir yapıdan ve sınıf farklılıklarından söz edilemeyecek ilk köy yerleşmeleri ortaya çıkar.

Neolitik dönemde ortaya çıkan ilk köylerin bir kısmı daha sonraki dönemlerde kentlere dönüşür. Ancak sırf nüfus artışıyla kente dönüşmüş neolitik bir köy bulunduğu dair bir kanıt da yoktur. İlk kentlerin öncesindeki kırsal yerleşimlerden daha büyük olmadığını, hatta daha küçük olduğunu kanıtlayan birçok bulgu vardır.⁴⁷ Bu

⁴⁴ Jean-Louis Huot, Jean-Paul Thalmann, Dominique Valbelle, *Kentlerin Doğuşu*, s. 38.

⁴⁵ Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent -Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği-*, (çev. Gürol Koca, Tamer Tosun), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2007, s. 49.

⁴⁶ Fügen Berkay, *Tarih ve Toplum Köy ve Kent (Yerleşme Sosyolojisine Başlangıç)*, Ekin Yayınevi, Bursa 2009, s. 24.

⁴⁷ Egon Ernest Begel, “Kentlerin Doğuşu”, (çev. Özden Arıkan), *Cogito*, YKY., S. 8, Yaz 1996, s. 8.

kanıtlar, kentlerin başlangıcından itibaren sadece nüfus hareketliliklerinin bir sonucu değil, coğrafi şartlar ve doğa olayları ile ekonomik, kültürel, siyasal ve toplumsal değişimlere dayanan bir sürecin ürünü olduğunu gösterir.

Kentlerin ortaya çıkmasında, madenin kullanımıyla ilk insanlar arasındaki güç dengesinin bozulmasının da etkisi vardır. Margaret Alice Murray'ın öne sürdüğü teze göre, metal silah kullanan insanlar, kaba taş silah kullananlar karşısında askerî bir üstünlük sağlarlar. Bakır, tunç ve demirden silah yapmasını bilmeyen neolitik çiftçiler, metal silahlarla donanmış istilacılar karşısında topraklarını kaybeder ve efendilerine boyun eğerek toprağa bağlı köleler haline gelirler. Metal silahlarla donanmış efendileri ise, elde ettikleri topraklara hâkim adalara yahut tepelerin doruklarına yerleşirler. Bu yerleşimler, ilk kentlerin bir başka yönünü; daimi birer ordu karargâhı olma özelliklerini yansıtır.⁴⁸

Maden devri ile birlikte geniş bir coğrafyada ortaya çıkan ilk kentler, insanların çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren yaşama alanları olmuşlardır. Sümer kenti Uruk, Güney Mezopotamya kenti Babil, Anadolu kenti Hattuşa, Yunan kentleri Atina ve Olympia gibi örnekleri daha da çoğaltılabilecek birçok Antik kent, ticaret, tarım, din, siyaset, ordu ve spor merkezleri olma gibi farklı özellikler barındırmıştır.

Etrafı surlarla çevrili, sakinleri için korunaklı bir yer sağlayan ilk kentlerin kurulmasında bölgenin, askerî açıdan savunmaya uygunluğu, kutsallık atfedilen yerlere yakınlığı, verimli bir toprağa sahip olup olmadığının dikkate alındığı gözlemlenir. Üretim, inanç ve savunma gereksinimleri, söz konusu yerleşimlerde örgütlü bir yapının oluşmasına zemin hazırlar. Böylelikle de, kentin doğasında olan sınıf farklılığı, iş kollarında uzmanlaşma ve iş bölümü açığa çıkar. Günümüze temel oluşturan antik kentler, dünya üzerinde kurulan ilk uygarlıkların da haritasını oluşturur.

1.1.2. Orta Çağ Kenti

Doğu dünyasının yükselme çağı, Batı dünyasının ise karanlık çağı olduğu konusunda genel bir kanaatin olduğu Orta Çağ, kentlerin tarih içindeki gelişimi ve dönüşümünde ayrıca değerlendirilmesi gereken bir dönemdir. İlk kentlerin

⁴⁸ Begel, "Kentlerin Doğuşu", s. 8.

kurulmasından yaklaşık yedi-sekiz asır sonra başlayan ve yaklaşık on asırlık dönemi kapsayan Orta Çağ, kendine özgü yapısıyla kentin ve kentli yaşamın dönüşümünde belirleyici bir işlev üstlenir.

Orta Çağ, başka birçok alanda olduğu gibi, kentlerin kurulmasında ve gelişiminde de Doğu dünyası için adeta altın bir çağ olur. Bilimsel, ekonomik ve kültürel gelişmelerle ivme kazanan İslam ülkeleri, bu çağda kentlerin üzerinde yükselen etkili bir medeniyet inşa ederler. İslam fetihlerinin başladığı VII. yüzyıldan itibaren birer ticaret, bilim, kültür ve sanat merkezleri olan İslam kentleri, Arabistan yarımadasından, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Anadolu ve Avrupa'nın içlerine kadar geniş bir coğrafyaya yayılır.

Müslümanlar, Ortadoğu'da Basra, Kufe Bağdat, en doğuda Nişabur, Semerkant, Tebriz, Kuzey Afrika'da Fas, Cezayir, Kayravan, Avrupa'da Kurtuba, Sevilla gibi gerek kent toplumu örgütlenmeleriyle gerekse kentsel yapılarıyla dikkat çeken önemli kentler kurarlar.⁴⁹ Oldukça büyük nüfuslar barındıran bu kentler, Orta Çağ İslam mimarisinin ve İslam toplumu yaşayışının örneklerini sunmaları bakımından da ayrıca önem arz eder.

Orta Çağ'da bilim, ekonomi, kültür ve sanatta Batı karşısında belirgin bir üstünlük sağlayan Doğu, kentleriyle de üstünlüğünü sürdürür. Görkemli Doğu kentleri, ekonomisi, mimarisi ve yönetimiyle feodal Batı kentlerine göre, sakinlerine çok daha fazla refah sağlar. Marc Bloch, Doğu ve Batı kentleri arasındaki bu farklılığa, “uzun süre ne Galya, ne de İtalya fakir kentleriyle, Bağdat ya da Kordoba'nın ihtişamına yaklaşacak kadar herhangi bir şey ortaya koyabilmişlerdir.”⁵⁰ tespitiyle dikkat çeker. Bu dönemde Osmanlı kentleri de Batı Orta Çağ kentleri ile kıyaslandığında çok daha gelişmiş ve zengin bir görüntüye sahiptir.⁵¹

Doğu kentlerinin parlak dönemi çok uzun sürmez. İspanya'da güçlü bir medeniyet kuran Endülüs Emevileri'nin XI. yüzyıldan itibaren güç kaybetmeleri ve sonrasında yıkılmaları, XI. yüzyılın sonunda başlayan Haçlı seferleri ve XIII. yüzyıldaki Moğol istilaları İslam dünyasının güç kaybetmesine sebep olur. Orta Çağ'ın sonuna

⁴⁹ M. Yavuz Alptekin, *Medeniyet Havzalarından Küresel Trendlere Şehir ve Toplum (Şehirlerin Toplum Biçimlendirme İşlevi)*, Beta Yayınları, İstanbul 2007, s. 36–37.

⁵⁰ March Bloch, *Feodal Toplum*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2005, s. 28.

⁵¹ Turgut Cansever, *İslâm'da Şehir ve Mimari*, Timaş Yayınları, 4. bs., İstanbul 2009, s. 123.

doğru siyasal ve ekonomik açıdan gerileyen Müslümanların kurdukları büyük kentler de bu yıkımlarla birlikte Batı kentleri karşısındaki hâkimiyetlerini kaybetmeye başlarlar.

Orta Çağ'da Doğu kentleri, gerek toplumsal yapı, gerekse kent yönetimi açısından başarılı örnekler oluşturmuşken, aynı çağda Batı kentleri için tam tersi bir durum söz konusu olur. Kentler, Doğu'da güçlü bir medeniyetin görkemli temsilcileri olurken, Batı'da adeta Orta Çağ karanlığının gölgesindeki kalıntılar haline dönüşür.

Batı dünyası, Orta Çağ'da Roma'nın parçalanışına ve feodalizmin doğuşuna tanıklık eder. Orta Çağ halkları, kent medeniyetinin yerine, temelde tarımsal bir örgütlenmeye dayalı olan feodalizmi kurarlar. Kentleri yıkıp yerlerine şatolar kuran Batı, kırsal alanda geniş bir yayılım göstererek köylüleri denetim altında tutar.⁵² Böylelikle Antik dönemde bugünkü kentlerle boy ölçüşecek nüfusa sahip olan ve kent toplumu örgütlenmesinin en iyi örneklerini sunan Batı kentleri, feodal yapının etkisine girerek kent toplumu örgütlenmesinin yerine feodal toplum örgütlenmesine geçer.

Batı kentlerinin Orta Çağ'daki gerileyişindeki tek etken yalnızca feodal yapı olmaz. Kilisenin siyasal erk ve geniş halk kitleleri üzerindeki etkinliği de, kentlerin yok olmaya yüz tutmasında önemli bir sebep olur. Feodal yapıdan da beslenen kilise, gittikçe gücünü artırarak kentlerin kontrolünü ele alır. Batı Avrupa'da "IX. yüzyıla gelindiğinde kentlerde ticaretin işlevini yitirmesiyle, piskoposların geniş yetkileri rakipsiz bir duruma gelir ve bundan böyle kentler bütünüyle piskoposların etkisi altına girer."⁵³

Kilisenin baskısının yanında, Hristiyanların kendi aralarındaki çatışmalar da Batı kentlerine zarar verir. Öyle ki; Mumford'un tespitiyle, "sürekli olarak Hun, Sarazen, Moğol ve Türk akınlarının tehdidi altında olmalarına rağmen Orta Çağ kentlerine en fazla zararı bir Hristiyan cemaatin başka bir Hristiyan cemaatiyle giriştiği hiç bitmeyen vahşi, acımasız kent savaşları verir."⁵⁴

Savaşlarla güç kaybeden Batı kentlerinin eski güçlerine kavuşması, yine savaşlarla olur. Hristiyanların kendi içlerindeki çatışmalarıyla etkisini yitiren kentlerin, yeniden toparlanması Hristiyanların aralarında birlik oluşturarak Doğu'ya karşı savaş açmalarıyla gerçekleşir. Müslümanlara karşı girişilen Haçlı seferleri, Batı'da

⁵² Begel, "Kentlerin Doğuşu", s. 11.

⁵³ Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, (çev. Şadan Karadeniz), İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 53.

⁵⁴ Mumford, *Tarih Boyunca Kent -Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği-*, s. 401.

feodalitenin zayıflattığı ticareti canlandırır ve Doğu'ya ait birçok kent medeniyeti unsurunun Batı'ya taşınmasına katkı sağlar.

Batı dünyası için Haçlı seferlerinin en büyük kazanımı, uzun mesafeli deniz ticaretinin başlaması olur. Deniz ticareti, kıyı yerleşim yerlerinde kentleşmeyi canlandırıp bir kısım liman kentlerini ortaya çıkarır. Belli bir gelişmişlik seviyesine ulaşan liman kentleri, kent toplumu örgütlenmesini yaymaya başlar.⁵⁵ Yeniden örgütlenen kent toplumu dikkate değer bir refah düzeyine erişir. Böylece Orta Çağ ile birlikte büyük bir düşüş yaşayan Batı kentleri ve Batı kent toplumu Orta Çağ'ın sonlarına doğru ticaretin yaygınlaşmasının getirileriyle tekrar yükselişe geçer.

1.1.3. Sanayi kenti

Kentlerin tarihsel gelişimindeki en önemli dönemeçlerden biri, Sanayi (endüstri) devrimi olur. Devrimle birlikte Avrupa'da endüstriyel sistemin doğması, üretim koşullarını değiştirmenin yanında, insanların yaşam biçiminde de köklü değişiklikler meydana getirir.

XVIII. yüzyılda İngiltere'de başlayan ve bütün Avrupa'ya yayılan, etkilerini geniş bir ölçekte gösteren Sanayi devrimi, manastır, pazar yeri, kilise gibi merkezlerin etrafında gelişmiş olan, feodal yapının egemen olduğu Orta Çağ'ın surlarla çevrili korunaklı kentlerini, endüstriyel üretim odaklı yerleşimler haline getirir. Sanayi sonrası kent, çalışma koşulları ve yaşam biçimiyle farklılıklar gösteren yeni bir işçi sınıfının doğuşuna da tanıklık eder.

Sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan yeni kentin doğurgan aktörleri maden ocağı, fabrika ve demiryolu olur. Önceleri suçlular için bir ceza yöntemi olarak kullanılan, köle gibi çalışılan maden ocakları, artık yeni sanayi işçisinin normal iş ortamı haline gelir.⁵⁶ Endüstriyel ilerlemeden önce herhangi bir işe sahip olmayanlar, üretimdeki artışla işe kavuşur. Yavaş yavaş sınıf bilinci gelişen gerçek sanayi proletaryası ortaya çıkar ve işçiler sayıca diğer kent nüfusunu geride bırakmaya başlar.⁵⁷ Böylelikle fabrika merkezli yeni yerleşimler, ücretli çalışan sınıfın yoğunlukla yaşadığı işçi kentleri haline

⁵⁵ M. Yavuz Alptekin, *Medeniyet Havzalarından Küresel Trendlere Şehir ve Toplum (Şehirlerin Toplum Biçimlendirme İşlevi)*, Beta Yayınları, İstanbul 2007, s. 45.

⁵⁶ Mumford, *Tarih Boyunca Kent -Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği-*, s. 549.

⁵⁷ Begel, "Kentlerin Doğuşu", s. 14.

gelir. İşçilerin kültürel, toplumsal ve ekonomik düzeyleri de, sanayi kenti örgütlenmesinde belirleyici etken olur.

Ruşen Keleş, fabrikalar yakınında oluşan işçi kentlerini sanayi kapitalizminin simgesi olarak değerlendirir. Bundan hareketle, sanayi devrimi sonrasında kentleşmenin, sanayileşmenin bir yan ürünü olarak görüldüğü ve sanayileşme ile kentleşmenin ayrılmaz biçimde birbirine bağlı olaylar olduğu sonucuna varır.⁵⁸ Keleş'in bu tespitleri, sanayileşmenin kentler üzerindeki etkisini ve kent toplumu örgütlenmesinde işçi ögesinin belirleyiciliğini gözler önüne serer.

Sanayileşmenin, kentsel gelişmedeki etkinliği, işçi sınıfındaki değişimin yanı sıra, yönetici sınıfta da bir takım değişimler getirir. Kentleri, sanayi öncesi ve sanayi sonrası kentler diye ayırarak değerlendiren Gideon Sjoberg, bu değişime şu sözlerle dikkat çeker: “Sanayileşmiş kentlerde, diğer yandan, karmaşık işbölümü, başlıca işlevi diğerlerini yönetmek ve denetlemek olan, çoğunlukla topluluğu oluşturan bireylerden daha nitelikli olan, özel bir yöneticiler grubunun var olmasını gerektirir. Çalışanların etkinliklerinin denetimi ve eşgüdümü için, genelde sanayi öncesi kentlerde göremeyeceğimiz bir şey olan “fabrika sistemi” geliştirilmiştir.”⁵⁹

Sanayi kenti, yeni bir kent yapılanmasını ortaya çıkarır. Bu kent tipinin örgütlenmesine Mübeccel Kıray, “modern sınaî toplumlarda şehirler sanayi, toplama-dağıtma ve mali-idari merkez fonksiyonuna sahiptir. Buhar, elektrik, içten patlırlı motor gibi gayri uzvî enerjinin sınaî ve zirai üretime, ulaşım ve haberleşmeye tatbiki, olağanüstü nüfus birikimini, büyük bir fazla üretimi, geniş çapta ve etkili bir şekilde farklılaşma ve örgütlenme imkânını yaratmıştır.”⁶⁰ sözleriyle dikkat çeker. Bu dikkatten hareketle, sanayi kentinin üretim-tüketim ilişkilerine bağlı olarak gelişen ve endüstriyel üretim işlevlerini odağa alan bir yapı olduğu sonucuna varılır. Yeni kent yapısı, sakinlerini, sanayileşmenin getirileriyle belli bir refah düzeyine taşırken, yine sanayileşmenin yol açtığı bir takım çevresel olumsuzluklarla da tanıştırır.

Sanayi devrimi, Mumford'un çok yerinde bir tespitiyle artık “Coketown” Kömürkent haline getirdiği kentleri, günde on-on iki saat, hatta bazen yirmi dört saat

⁵⁸ Keleş, *Kentleşme Politikası*, s. 29.

⁵⁹ Gideon Sjoberg, “Sanayi Öncesi Kenti”, *20. Yüzyıl Kenti*, (hızl. Bülent Duru, Ayten Alkan), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s. 41–42.

⁶⁰ Kıray, *Kentleşme Yazıları*, s. 10.

sürekli oflayıp pufleyen, tıngırdayan, iç gıcıklayıcı sesler çıkaran, duman salan karanlık kovanlara dönüştürür.⁶¹ Böylece kent yaşamı, Sanayi devrimi ile günümüze de miras bırakacağı çevresel kirlilikle tanışmış olur. Endüstriyel atıkların yol açtığı doğal kaynaklardaki bozulma, sanayi kentlerinin giderek en büyük sorunlarından biri haline gelir. Çevre sorunlarına, çocuk işçiler, çalışma şartlarının ağırlığı, evsizlik, gelir dağılımında baş gösteren dengesizlik gibi sorunlar da eşlik etmeye başlar.

“Özyapısının başat niteliği işleyim kuruluşlarının ve üretimliklerinin çok sayıda olmasına ve çalışan nüfusun büyükçe bir oranının işleyim etkinliklerinde yer almasına dayanan kent”⁶² diye tanımlanabilen sanayi kenti, bugünkü kentlere temel oluşturan kent örgütlenmesiyle, sanayileşmenin gelişmesine koşut olarak sürekli kendini yenileyen etkin bir yapı gösterir. XX. yüzyıla gelindiğinde bu kentler, endüstriyel ve teknolojik gelişmeler, hızlı nüfus artışı gibi etkenlerle karmaşık ve hem barındırdıkları nüfus hem de sahip oldukları ekonomi açısından çok daha büyük yerleşimler olarak varlıklarını devam ettirirler.

1.1.4. Metropoliten kent

Sanayi kentlerinin, endüstriyel gelişmelerin etkisiyle sürekli büyüme eğilimi içinde olmaları, bir süre sonra kent yaşamında önemli değişimleri ortaya çıkarır. Bu süreçte, kentlerdeki üretim merkezleri etrafında yoğunlaşan yerleşim, giderek endüstriyel alanların dışına yönelir. Oluşan yeni kent tipinde sanayi kentinin aksine, insanların çalışma alanları ile yaşama alanlarının ayrışma eğilimi göstermeye başlaması metropoliten kent (anakent) olgusunu gündeme getirir.

Metropoliten kent, bir ülkenin ya da bölgenin, çevresindeki tüm kentsel ve kırsal topluluklara ekonomik ve toplumsal yönlerden egemen bulunan ve genellikle ülkenin başka ülkelerle olan her türlü ilişkilerinin sağlandığı en büyük kenti veya ülkedeki en büyük kentlerden herhangi biridir.⁶³ Nüfusu bir milyonu aşmış yerleşimler⁶⁴ olan metropoliten kentlerdeki zenginler, kendilerine kent merkezinden uzakta, kentsel hizmetlerin pek çoğunun kendi içinde çözüldüğü, donatı ölçünleri yüksek sıkı güvenlik

⁶¹ Mumford, *Tarih Boyunca Kent – Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği-*, s. 548–549.

⁶² Keleş, *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, s. 66.

⁶³ Keleş, *age*, s. 16.

⁶⁴ Keleş, *Kentleşme Politikası*, s. 45.

önlemleri ile korunan Amerikan tipi konut sitelerini seçerler. Bu tür kapalı-kapılı konut yerleşmelerinde yaşam, genellikle kentten ve diğer kentlilerden kopuk sürdürülür.⁶⁵

Metropolitan kentlerde, insanların kent merkezinin uzağında yerleştikleri, kapalı ve korunaklı yapılaşmalara banliyö (yörekent) adı verilir. Gecekondu yerleşmesinden hem yapısal, hem de toplumsal ve ekonomik ilişkiler bakımından oldukça farklı olan yörekentler, daha çok belli bir ekonomik ve toplumsal eşiğin üzerindeki insanların tercih ettikleri yaşama alanlarıdır. Ruşen Keleş'in, "genellikle oturma alanı niteliğinde olan, kentin özeğinden uzakta ya da sınırlarına yakın yerlerde bulunan kent bölümü"⁶⁶ diye tanımladığı, kent merkezlerinin dışındaki doğal yaşamın daha canlı olduğu bu yerleşimler, insanların sanayi kentinin gürültü ve kirliliğinden kaçtıkları sığınma yerleri olma özelliği de gösterir.

Kent merkezlerinden uzakta yerleşme, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde birbirlerinden farklı süreçlerin ürünü olarak gerçekleşir. Gelişmiş ülkelerde kent merkezlerinin dışındaki yerleşimler varlıklarının bir tercihiyken, az gelişmiş ülkelerde yoksulların adeta zorunlu yaşama alanları haline gelir. Metropolitan kentlerde insanların ekonomik ve toplumsal koşullarına göre yerleşim yerlerini ayırmaları, sınıf farklılıklarının daha belirginleşmesine de zemin hazırlar.

Gelişmiş ülkelerde elektrik, hızlı ulaşım araçları, otomobil, iletişim alanlarındaki gelişme ve atom enerjisinden yararlanma, kent merkezinden kaçış hareketi üzerine önemli bir etkiye sahip olur. New York, Londra, Tokyo, Los Angeles ve Paris gibi kentlerde, kent merkezinden uzaklaşma, XX. yüzyıl kentleşmesinin en belirgin özelliği haline gelir. Az gelişmiş ülkelerde ise, kente gelen köylü kitlelerinin kamu yönetimlerince, fazla direnmeyle karşılaşmaksızın ucuz toprak bulabildikleri ve gecekondu yapmayı başardıkları bölgeler, kent merkezinden uzak yerleşimler olur. Asya, Afrika ve Latin Amerika kentlerinde rastlanılan bu gelişmeyle, az gelişmiş ülkelerde de metropolitan alanlar ortaya çıkar.⁶⁷

Az gelişmiş ülkelerde metropolitan kentlerin oluşumu, ülke nüfusunun önemli bir bölümünün ekonomik faaliyetlerinin tek bir merkezde yoğunlaştığı, "tek hâkim

⁶⁵ Perihan Kiper, "Küreselleşme Sürecinde Değişen Kentler-Yitirilen Değerler", *Kent ve Politika Antik Kentten Dünya Kentine*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 80.

⁶⁶ Keleş, *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, s. 152.

⁶⁷ Keleş, *Kentleşme Politikası*, s. 46.

kent” ya da “tek büyük kent” (primate city) diye adlandırılan kentleri ortaya çıkarır. Kahire, İstanbul, Tahran, Caracas, Santiago, Karaçi, Dakar gibi, az gelişmiş ülkelerin çoğunda görülen bu yapı, ülkede bir kentin öteki kentler aleyhine ölçsüz derecede büyük bir gelişme süreci içine girerek ülkenin tek büyük kenti durumuna gelmesiyle oluşur.⁶⁸ Tek büyük kentlere topraktan kopan nüfusun göçü ve sanayinin kentin bitişik çevresine taşınması, buralarda çalışan alt gelir gruplarına ait konut alanlarının yerlerini değiştirir. Böylelikle metropoliten alanlaşma daha çarpıcı bir hale gelir.⁶⁹

Metropoliten kent, öncesindeki sanayi kentinden gerek toplumsal ve ekonomik ilişkiler, gerekse sakinlerinin yerleşme biçimi açısından farklı özellikler taşır. Yeni kent tipinde sanayi kentlerinde baş gösteren olumsuzluklar daha belirgin bir hale gelir. Metropoliten kentler, trafik tıkanıklığı, konut yetersizliği, kent yoksulluğu, çevre kirliliği, altyapı hizmetlerinin yetersizliği, kentsel hizmetlerinin kentin bütününe yayılamaması gibi sorunlar yumağıyla karşı karşıya kalır. Metropoliten kentlerin sürekli aldıkları göçlerle ortaya çıkan demografik büyüme, söz konusu sorunların çözümünü daha da güçleştirir.

Kentbilim araştırmalarında ileri kapitalizm olgusu ve küreselleşme sürecinin etkileri göz önünde bulundurularak günümüz kentleri için “metropol”ün yanı sıra bir takım adlandırmalar da yapılır. Kentbilim araştırmacıları, “megalopol”⁷⁰, “küresel kent”⁷¹, “dünya kenti”⁷², “postmetropolis”⁷³ gibi kavramlarla, bugünkü kentlerin çok kültürlü, karmaşık ve kalabalık yapısını açıklamaya çalışmaktadırlar. Araştırmacıların ortak bir adlandırma yapamamaları, günümüz kentlerinin toplumsal, ekonomik ve demografik olarak oldukça karmaşık bir görünüme sahip olduklarını da gözler önüne serer.

⁶⁸ Keleş, *Kentleşme Politikası*, s. 46.

⁶⁹ Kıray, *Kentleşme Yazıları*, s. 158.

⁷⁰ Birçok ana kenti ve kenti, aralarında yerleşim boşlukları olmaksızın, çok büyük bir kentsel yığın biçiminde bir araya toplayan ana kentler topluluğudur. Bu tür yerleşimlere, enginkent ve bitişik kümekent adlandırmaları da yapılır: bk. Ruşen Keleş, *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, s. 49.

⁷¹ Saskia Sassen tarafından ortaya atılmış, büyük uluslar arası kurumsal şirketlerin karargâhlarının bulunduğu malî, teknolojik ve danışmanlık hizmeti cenneti olan New York, Londra ve Tokyo’yu tanımlamak için kullanılmıştır: bk. Anthony Giddens, *Sosyoloji*, (hızl. Cemal Güzel), Kırmızı Yayınları, İstanbul 2008, s. 974.

⁷² John Friedmann’ın gündeme getirdiği adlandırma, “kent’in dünya ekonomisine eklemlenme biçimi ve bu süreçte mekânsal fonksiyonlar kentte oluşan yapısal değişiklikleri etkilemektedir” hipoteziyle kavramlaşır: bk. Hasan Ertürk, Neslihan Sam, *Kent Ekonomisi*, s. 109.

⁷³ Edward W. Soja, günümüzdeki kentsel bölgelerle XX. yüzyılın ortalarında beliren kentler arasındaki ayrımları vurgulamak için kullandığını ifade eder: bk. Edward W. Soja, “Postmetropolis Üzerine Altı Söylem”, *20. Yüzyıl Kenti*, s. 286.

1.2. KENTLEŞME

İnsanların toplumsal, ekonomik, siyasal ve bilimsel gelişmeler eşliğinde kurdukları kentler, tarih içerisinde sürekli gelişen etkin bir yapıya sahip olur. Kentlerin sayıca çoğalması, yerleşme alanlarının ve barındırdıkları nüfusun büyümesi, kentleşme adı verilen süreci ortaya çıkarır.

Sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplumda artan oranda örgütlemeye, uzmanlaşmaya ve insanlar arası ilişkilerde kentlere özgü değişikliklere yol açan nüfus birikimi süreci⁷⁴ olarak tanımlanabilen kentleşme, farklı değişkenlerin etkisiyle ortaya çıkan toplumsal hareketliliklerin gözlemlenebileceği, toplumbilimsel veriler barındıran bir olgudur.

Kentleşme, kentlerdeki doğum hızının artması ve kentlere, kırsaldan yahut bir başka kentten gelen göçlerle oluşan nüfus artışı sonucuyla, toplumsal ve ekonomik ilişkilerde meydana gelen değişim ve gelişim sürecini içerir. Kentleşmeyle birlikte kentlerin, hem yayılma alanlarının büyümesi, hem de sakinlerinin sayıca çoğalması, kentlerin yapısında bir dizi değişimi de beraberinde getirir.

Yakut Sencer, kentleşmenin demografik, ekonomik, fiziksel, toplumsal ve yönetsel yönlerden kentleri etkilediğine işaret eder. Kentleşmeyi, nüfusun kent merkezlerinde yoğunlaşmasıyla her şeyden önce demografik bir olay olarak kabul eden Sencer, kentleşme sürecini; nüfusun tarımdan, endüstri ve hizmetlere kayması ve buna bağlı olarak kentsel iş-güç biçimlerinin ekonomide etkinlik kazanması olarak değerlendirir. Ayrıca, fiziksel çevre ve yaşama koşullarına getirdiği değişimin yanı sıra, toplumsal değişim ve yeni bir biçimlenme olarak gördüğü kentleşmeyi, bir yönetsel örgütlenme süreci diye tanımlar.⁷⁵

Kentleşmenin tarihi, kentlerin tarihi kadar eski ve köklü bir geçmişe sahiptir. Bu bakımdan ilk çağlardan beri varlığını devam ettiren kentlerin gelişim aşamaları, kentleşme sürecinin tarih içindeki serüvenini açığa çıkarır. Tarihin her döneminde aynı seyri takip etmeyen ve bazı dönemlerde kesintiye uğrayan kentleşme olgusu, ülkelerin

⁷⁴ Keleş, *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, s. 80.

⁷⁵ Yakut Sencer, *Türkiye’de Kentleşme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 2–3.

gelişmişlik düzeylerine, coğrafi farklılıklara, bilimsel ve teknolojik gelişmelere, toplumsal, siyasal ve kültürel şartlara göre farklılık gösteren bir süreçtir.

Kentlerle birlikte var olan bir olgu olmasına rağmen kentleşme, Sanayi Devrimi sonrası taşradan kentlere gelen göçlerle belirginleşir ve daha çok “XX. yüzyılın ayırt edici özelliklerinden biri”⁷⁶ olur. Bilimsel ve teknolojik alanda çok önemli atılımların yapıldığı XX. yüzyılda, toplumsal hareketliliklerin büyük bir ivme kazandığı görülür. Bu yüzyılın kentleri artık sadece kırsaldan ve diğer kentlerden değil, farklı coğrafyadaki ülkelerden de aldıkları uluslar arası göçlerle kozmopolit bir yapıya erişerek, kentleşme sürecine özgün bir görünüm kazandırır.

Dünyada kentleşmeyi hızlandıran süreçlerden ilki, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren sanayileşmeye başlayan İngiltere’de görülür. 1900 yılına gelindiğinde %74’lük bir kentleşme oranına sahip olan İngiltere’nin başkenti Londra ise bu yıllarda, 7 milyon nüfus barındıran bir kent olur. Diğer Avrupa ülkeleri ve A.B.D.’de kentleşme süreci İngiltere’ye göre daha geç başlasa da, çok daha hızlı ilerler. Öyle ki 1800 yılında 600.000 nüfusu olan New York, 1900 yılında 4,8 milyonluk nüfusa erişir.⁷⁷ Bunların yanında Los Angeles, Paris ve Tokyo kentleri de, gelişmiş ülkelerdeki kentleşme aşamalarının gözlemlenebileceği örnekler olarak dikkat çeker.

Avrupa ülkeleri ve A.B.D. gibi gelişmiş ülkelerin yanı sıra, az gelişmiş ülkeler de kentleşme sürecinden etkilenir. Gelişmiş ülkelerden çok daha hızlı bir şekilde kentleşen az gelişmiş ülkelerin içinde bulundukları süreç; “hızlı”, “çarpyık”, “aşırı”, “sahte”, “dengesiz”, “tek yönlü” kentleşme gibi terimlerle adlandırılır.⁷⁸ Az gelişmiş ülkelerin kentlerinin, gelişmiş ülkelerinkinden temel farkı ise, kalitesiz gelişmesi ve en önemlisi hala son derece hızlı bir değişme ve devinim halinde olmasıdır.⁷⁹ Sao Paulo, Buenos Aires, Kalküta ve Karaçi gibi kentler sözü edilen kentleşme sürecini yaşayan örneklerdir.

Günümüzde kalkınmakta olan ülkelerin çekimine fazlasıyla kapıldıkları küresel bir süreç haline gelen kentleşme, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir gelişim gösterir. Birleşmiş Milletler raporlarına göre, 1950 yılında dünya nüfusunun

⁷⁶ Keleş, *Kentleşme Politikası*, s. 29.

⁷⁷ Giddens, *Sosyoloji*, s. 956.

⁷⁸ Keleş, *Kentleşme Politikası*, s. 38.

⁷⁹ Kıray, *Kentleşme Yazıları*, s. 166.

yalnızca % 30'u kentlerde yaşarken, 2000 yılında bu oran % 47'ye yükselmiştir. 2030 yılında ise dünyadaki nüfusun % 60'ının kentlerde yaşayacağı tahmin edilmektedir.⁸⁰

Sanayi devrimiyle hızlanan, küreselleşmenin etkisiyle ise XX. yüzyılın sonlarında küresel bir olgu haline gelen kentleşme, köklü bir kent tarihine sahip olan Türkiye'de de etkisini gösterir. Ekonomik ve kültürel yapısı, takip ettiği modernleşme aşamaları ve içinde bulunduğu özel koşulları gereği kendine özgü bir kentleşme süreci yaşayan Türkiye'de kentleşme, XX. yüzyılın ikinci yarısında hissedilir bir hıza ulaşır. Anadolu ve Mezopotamya gibi ilk kentlerin kurulduğu bir coğrafyada yer alan ve Osmanlı devleti gibi güçlü bir medeniyet yaratmış devletin mirasçısı olan Türkiye'de kentlerin tarihsel kökleri oldukça eskiye dayansa da, bir süreç olarak kentleşme, Osmanlı'nın son yüzyılından itibaren başlar.

Osmanlı kentleşmesini ortaya çıkaran etkenlerden biri, zorunlu göç hareketleridir. "Türkiye ve Osmanlı devleti tarihinin, bir göç tarihi olduğu öne sürülebilir" tespitinde bulunan Kemal Karpat, Osmanlı toplum yapısının gelişiminde göç olgusunun önemine işaret eder. Karpat'ın aktardıklarına göre, XV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar Osmanlı, fethettiği topraklarda koloni oluşturmak amacıyla birçok aşireti Anadolu ve Balkanlara yerleştirir. 1783 ile 1913 arasında Türklerden ve Müslümanlardan oluşan yaklaşık 6 milyon nüfus Osmanlı devleti sınırları içine göç eder ya da göç etmeye zorlanır.⁸¹ Hem kente, hem de kırsala yönelen bu göçler, yarattıkları toplumsal hareketliliklerle kentlerin demografik açıdan büyümelerine katkı sağlar.

Osmanlı'da kentleşmeye etki eden en önemli aşama ise, Avrupa'da olduğu gibi Sanayi devrimi ile bağlantılı olarak gelişen modernleşme projesidir. 1840'lardan itibaren Osmanlı ekonomisini ve kurumsal yapısını etkileyen modernizm, kentlerde yapısal dönüşümü başlatır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ekonomisinin kapitalist ilişkilere açılması, yöneticilerin yaptıkları reformlar, kent içi ulaşımında toplu taşıma araçlarının kullanılması, dünyaya eklemelenen ekonomik ilişkilerin yeni bir toplumsal sınıf ortaya çıkarması gibi etkenler kentleşmeyi hazırlar.⁸²

⁸⁰ Giddens, *Sosyoloji*, s. 957.

⁸¹ Kemal Karpat, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, (çev. Abdulkerim Sönmez), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2003, s. 91-92.

⁸² bk. İlhan Tekeli, *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s. 107-110.

Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan kentleşme sürecine savaşların getirdiği siyasal, askeri ve ekonomik sıkıntılar eşlik eder. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı ile XX. yüzyılın başında oldukça sorunlu bir coğrafya haline gelen Osmanlı toprakları üzerindeki demografik hareketlilikler, kentleşmenin planlı bir şekilde gelişmesinin önündeki en büyük engel olur.

Kurtuluş Savaşı'nı başarı ile sonuçlandıran ve yeni bir yönetim kuran Türkiye, daha kuruluş aşamasında büyük göç dalgalarıyla yüz yüze gelir. Yunan işgalinin sona ermesinin ardından 1922 yılının sonuna kadar yaklaşık 1 milyon Rum'un ülkeyi terk etmesi ve Yunanistan ile imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol gereği 1923–1925 yılları arasında gerçekleşen karşılıklı zorunlu göçler, toplumsal ve ekonomik yapıdaki dengeleri alt üst eder.⁸³ Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya çıkan bu nüfus hareketlilikleri, Türkiye'nin kentsel gelişiminin sağlam temeller üzerinde yükselememesinin gerekçelerinden birini oluşturur.

Türkiye, kurulduğu ilk yıllarda Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilirken yaktığı Batı Anadolu'daki kentlerin yeniden imarı ve yeni başkent Ankara'nın kentsel planlamasının yapılması zorunluluğu gibi iki büyük sorunla karşılaşır. Ankara'nın çağdaş bir kent olarak yapılanamamasının, adeta Cumhuriyet rejiminin de başarısızlığı olarak kabul edilecek olması, Ankara'ya daha fazla önem verilmesine neden olur. 1930'lu yıllardan itibaren Anadolu'da devlet işletmelerinin kurulduğu kentler ve diğer önemli yerleşmeler, Ankara model alınarak planlanır.⁸⁴

1923–1950 yılları arasında Türkiye'de kentler, Cumhuriyet yönetiminin siyasal düşüncesi ve varlığının nesneleri olur. Yönetici elitin uygulamaya koyduğu çağdaşlaşma projesinin en büyük göstergelerinden bir haline gelen kentler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletçi politikalarla gelişir. Örneğin, bu yıllarda "KİT'lerin kurulduğu Nazilli, Kırıkkale ve Ereğli gibi küçük kentler, bu dönemin en hızlı büyüyen kentleri olur."⁸⁵ Ayrıca, Cumhuriyet'in çağdaşlaşma projesinin uygulama alanı olan kentlerin planlanmasında da, halkın uygar bir topluma dönüştürülmesi,

⁸³ bk. Kemal Arı, *Büyük Mübadele -Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)-*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. bs., İstanbul 2000, s. 6-10.

⁸⁴ Tekeli, *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*, s. 112.

⁸⁵ H. Tarık Şengül, *Kentsel Çelişki ve Siyaset -Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi-*, İmge Kitabevi Yayınları, 2. bs., Ankara 2009, s. 115.

kamusallığın ve toplumsallaşmanın mekânlarının yaratılması hedeflenir. Cumhuriyet Parkları, Gençlik Parkları, Kültür Parkları, Halk Bahçeleri, Millet Bahçeleri ve Halkevi Bahçeleri isimlerini alan kent parkları ve diğer kamusal mekânlar yoluyla günlük yaşam yeniden biçimlendirilmeye çalışılır.⁸⁶ Böylelikle, ulus-devlet inşasında etkin bir işlevin yüklendiği kentler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yönetici erkin elinde, modernleşmenin bir aracı olarak planlanır.

Bütün dünyada son derece önemli siyasal ve toplumsal değişimler meydana getiren II. Dünya Savaşı, Türkiye'nin kentleşme politikalarını derinden etkiler. Savaş sonrası Türkiye'de oluşan siyasal ve ekonomik koşullar hızlı toplumsal hareketlilikleri beraberinde getirir. 27 yıl süren iktidarın el değiştirmesiyle ülkede uygulamaya konulan liberal politikaların da azımsanamayacak bir ölçüde katkı sağladığı kentleşme süreci, XX. yüzyılın ikinci yarısında, Cumhuriyet'in ilk yıllarına göre belirgin bir farklılık gösterir.

Türkiye'de hızlı bir kentleşmenin yaşandığı 1950–1980 yılları arasında, kırsaldan kentlere doğru kitleler halinde bir hareketlilik gözlemlenir. Avrupa'ya işçi göçünün de yaşandığı bu yıllarda, oldukça plansız ve kontrolsüz bir kentleşme süreci yaşanır. İlhan Tekeli'nin ifadesiyle “1970'li yılların ortalarına kadar yağ lekeli biçiminde büyüyen”⁸⁷ kentler, çevre kirliliği, gecekondulaşma, konut ve arsa sorunu gibi kentleşme sorunlarıyla tanışır. Bu dönemde metropoliten ölçekteki kent İstanbul'a, Ankara ve İzmir de eklenir.⁸⁸

1980 sonrası Türkiye'de kentleşme süreci, siyasal ve ekonomik gelişmelerin getirileriyle önemli bir aşama elde eder. Sayıca çoğalan kentlerin, yayılma alanları genişler ve barındırdıkları nüfus artar. Tarık Şengül, 1980 sonrası kentleşme sürecinin, önceki dönemlerden ayrılmasında 12 Eylül askeri müdahalesinin getirdiği siyasal değişimin ve 24 Ocak kararlarının etkili olduğuna dikkat çeker. Bu dönemde, kentlerde önemli bir kapital birikimin oluştuğuna işaret eden Şengül, büyük alışveriş merkezleri, oteller ve iş merkezleriyle çok uluslu yatırımların arttığı ve kentlerin sağlıklı hayatından kaçanların kentlerin çevresinde “zengin gettoları”nı oluşturduğunu ifade

⁸⁶ H. Çağatay Keskinok, *Kentleşme Siyasaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s. 44.

⁸⁷ Tekeli, *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*, s. 123.

⁸⁸ Tekeli, *age*, s. 122.

eder.⁸⁹ 1980 sonrasında kentleşmenin en önemli sonuçlarından biri de dış piyasayla bütünleşen yeni kentlerin ortaya çıkışıdır. Denizli, Gaziantep, Kahramanmaraş, Çorum bunlardan birkaçıdır.⁹⁰ Böylelikle kentlerin büyük tüketim merkezlerine dönüştüğü bu yıllarda, Anadolu'daki bazı kentlerin ise, üretim işlevleriyle öne çıkmaları Türkiye'de kentleşmenin kendine özgü bir seyre sahip olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

2010 yılına gelindiğinde, 16'sı Büyükşehir olmak üzere 81 ile sahip olan Türkiye'de, TÜİK istatistiklerine göre 72,5 milyonluk toplam nüfusun % 75'i kentlerde yaşamaktadır.⁹¹ Yine TÜİK'in verilerine göre, il ve ilçe merkezlerinde 1 milyonun üzerinde nüfus barındıran 11 kent bulunmaktadır.⁹² Söz konusu kentler, günümüzde kentleşmenin ülke coğrafyasında geniş bir yelpazede gerçekleştiğini ve insanlara daha iyi bir hayat vaat eden yerleşmelerin sayıca arttığını göstermektedir.

1.2.1. Türkiye'de Kentleşme Nedenleri

Birçok değişkenin etkisiyle ortaya çıkan kentleşme, temelde insanların daha iyi yaşama arzularının sonucuyla gelişen bir süreçtir. Kırsaldan kente ya da bir kentten başka bir kente yönelen kitlelerin yol açtığı toplumsal hareketliliklerin oluşumuna zemin hazırlayan sebepler, bir dizi siyasal, ekonomik ve psikolojik değişimle ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de kentleşmeye yol açan etkenler, kırsalın cazibesini kaybederek "itici" bir güç oluşturması, kentlerin sundukları ekonomik imkânlar ve vaat ettiği refahla "çekici" bir güç oluşturması ve ulaşım, haberleşme ve kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve yaygınlaşmasının sonucu olarak kırsal ile kentin yakınlaşmasıyla "iletici" bir güç oluşması şeklinde sıralanabilir.⁹³

⁸⁹ H. Tarık Şengül, *Kentsel Çelişki ve Siyaset -Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi-*, s. 137–143.

⁹⁰ İlhan Tekeli, *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*, s. 131.

⁹¹ <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6178> (E.T. 16.07.2010)

⁹² Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Gaziantep, Mersin, İstanbul, İzmir, Kayseri ve Kocaeli 1 milyonun üzerinde nüfus barındıran kentlerdir. bk. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul> (E.T. 16.07.2010)

⁹³ Kentleşme nedenlerini söz konusu şekilde sınıflandırma için bk. Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası*, s. 63–70, Yakut Sencer, *Türkiye'de Kentleşme*, s. 36–70.

1.2.1.1. İtici Güçler

Türkiye’de nüfusun tarım dışına yönelmesindeki en önemli etken, kırsalın giderek olumsuz koşullar barındıran bir yerleşme haline gelmesi olur. Kırsalın sakinleri için ekonomik, siyasal ve toplumsal açıdan yaşanabilir bir yer olmaktan uzaklaşması, itici güçleri oluşturur.

İtici güçlerin başında, nüfus artışı ile birlikte tarım arazilerinin yetersizliği sorunu gelir. DİE verilerine göre, 1927 yılında köyde yaşayanların toplam nüfus içindeki oranı %75,7 iken bu oran, 1950’ye gelindiğinde neredeyse hiçbir değişiklik göstermeden %74,9 olarak gerçekleşir. Buna karşılık kırsaldaki nüfus yüzde ellinin üzerinde bir artışla 10,3 milyondan, 15,7 milyona yükselir.⁹⁴ Söz konusu nüfus artışı, köylünün geçimini sağladığı toprağın artık kendisini doyuramaması tehlikesini doğurur. Tarım arazilerinin köylünün geçimini sağlayamaması sorunu, 1930’lardan sonra tartışılmaya başlayan “toprak reformu” projeleriyle çözümlenmeye çalışılır. Topraksız köylüye hazine arazilerinin dağıtılmasını amaçlayan reform teklifleri, 1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile somutlaşsa da, ekonomik olmaktan çok siyasi olduğu düşünülen bu kanun, uzun vadede sorunun çözümüne bir katkı sağlayamaz.⁹⁵ Daha sonraki yıllarda da çeşitli çözüm girişimlerinde bulunulan topraksız köylü sorununa, tarım arazilerinin miras yoluyla parçalanması da eklenince, kırsalın iticiliği daha büyük bir boyuta ulaşır. Köylünün topraktan geçimini sağlayamaması, kente yönelik hareketlenmelerde önemli bir etken olur.

Kırsalın itici hale gelmesinde etkili olan gelişmelerden biri, tarımda makineleşmedir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra büyük toprak sahipliğinin ve ortakçı, yarıcılığın yaygın olduğu bölgelerde makineli, sulamalı, suni gübreli üretime geçilir. Büyük toprak sahiplerinin yeni üretim teknolojileri kullanmaya başlamasıyla, ortakçı-yarıcı olarak çalışan köylüler, makineleşme emeğin yerini aldığı için, yarıcı olmaktan çıkarak, büsbütün topraktan koparlar. Makineleşme sonrası topraksız köylüler, kısmen henüz daha mekanize edilmemiş işlerde emeğini satan tarım işçileri haline gelir, kısmen de tarımdan uzaklaşarak kentsel çevrelerde emeklerini değerlendirme imkânını aramaya

⁹⁴ Özer, *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, s. 51.

⁹⁵ bk. Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta –Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, s. 117–143.

yönelirler.⁹⁶ Kırsaldan göçlerde tarımda makineleşmenin ne derece önemli bir etken olduğunu Ruşen Keleş, oldukça önemli tespitle ortaya koyar. Keleş'e göre, bir traktörün ortalama 6 tarım işçisini topraktan ayrılmaya zorladığı düşünülürse, bugüne kadar 4–5 milyon köylünün bu sebeple toprağını terk ettiği sonucuna varılır. Tarım işçilerinin aileleri de bu hesaba dâhil edildiğinde 8–9 milyona yaklaşıldığını ifade eden Keleş, tarıma traktörün girmesinin kentleşme devinimlerini hızlandıran, hızlı kentleşmeyi belirleyen en önemli etkenlerden biri olduğunun kabul edilmesi gerektiğine vurgu yapar.⁹⁷

Kentleşme nedenlerini oluşturan itici güçlerden biri de, hükümetlerin yanlış köy ve tarım politikalarının sonuçlarıyla gerçekleşir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bir türlü çözüme kavuşturulamayan topraksız köylü meselesine, İkinci Dünya Savaşı yıllarında köylüden alınan ağır vergiler de eklenince, kırsalda yaşamak oldukça zor bir hal alır. 1940 yılında yürürlüğe giren ekilen her kırk dönüm arazi için bir çift öküzün devlete verilmesini öngören Milli Korunma Kanunu⁹⁸ ile savaş ekonomisinin etkilerini iyice hissetmeye başlayan köylü için kırsalın iticiliği daha belirginleşir. 1943 yılında yürürlüğe giren ve uygulamada birçok sorunlar doğuran Toprak Mahsulleri Vergisi⁹⁹ de, köyden kente kitlesel göç hareketlerinin başladığı savaş yıllarında kırsalın itici bir boyut kazanmasında dikkat çekici gelişmeler arasında görülebilir.

İtici güçlerden bir diğerini ise, güvenlik kaygıları oluşturur. Kan davası ve terör gibi gerekçelerle insanların can güvenliklerinden endişeye düşmeleri, kırdan kente hareketlenmeleri için önemli bir itici güç meydana getirir. Daha çok Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine özgü bir itici güç olan güvenlik kaygıları sonucu özellikle 1990'lı yıllarda ciddi boyutta bir hareketlilik görülür.¹⁰⁰ Bölgede tırmanan terör eylemlerinin ardından bireysel olduğu kadar, kitlesel göçleri de getiren bu süreç, kentleşmenin itici güçleri arasında yer alır.

⁹⁶ Mübeccel B. Kıray, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme, Bağlam Yayınları*, 2. bs., İstanbul 2006, s. 125-126.

⁹⁷ Keleş, *Kentleşme Politikası*, s. 66.

⁹⁸ Oya Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük -Ağalar, Üretenler, Patronlar-*, Yordam Kitap, İstanbul 2008, s. 132.

⁹⁹ İbrahim İnci, "1923–1960 Döneminde Türkiye'de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2009-I, s. 116–117.

¹⁰⁰ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*'na göre, son yirmi yılda güvenlik kaygılarından dolayı 1 milyonun üzerinde bir nüfus göç etmek zorunda kalmıştır. bk. http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tgyona/TGYONA_rapor.pdf (E.T. 20.07.2010)

1.2.1.2. Çekici güçler

İnsanların kırsaldan kente yönelmesinde itici güçlerin yanı sıra çekici güçlerin de etkisi vardır. Kentlerin iş imkânları, eğitim, sağlık ve ulaşım gibi alanlarda kırsala göre daha iyi bir yaşama alanı olmasıyla çekim merkezi haline gelmesi, kentleşmenin çekici güçlerini oluşturur.

Ülkemizde kentleşme süreciyle ekonomik açıdan önemli bir büyüme eğilimi gösteren kentler, kırsalda yaşayanlar için öncelikli olarak istihdam imkânlarının daha geniş olması yönüyle çekici bir güç meydana getirir. 1950'lerden sonra sanayileşme ile birlikte sanayi kollarında emek gücüne duyulan ihtiyaç, kırsalda yaşayanların kentlere iş bulma ümidiyle yönelmelerini sağlar. Ayrıca kentlerde, sanayi kollarının yanı sıra, hizmet sektöründe de istihdam edilebilme imkânı, kentlerin çekim merkezi olmasında bir başka etken olur.

Türkiye'de küçük kentlerde ya da kasabalarda kurulan sanayi işletmeleri kısa sürede bu yerleşimleri büyük kent haline getirir. Karabük, Ereğli, Batman, Kırıkkale, Seydişehir, İskenderun sanayinin kentleştirdiği kasabalara birer örnektir. Öte yandan, sanayiden çok hizmet dallarında iş imkânı sunan İstanbul, Ankara, Adana, İzmir, Bursa, Gaziantep, Kayseri ve Mersin gibi kentlerde nüfus artışı daha hızlı gerçekleşir.¹⁰¹ Bu artış, sanayileşmiş Avrupa ülkelerinin aksine, Türkiye'de sanayi kollarından çok, hizmet sektörünün kentleşmenin çekim gücünü oluşturduğunu gösterir. İstatistikler de bu sonucu doğrular niteliktedir. 1955 yılında sanayi kollarında istihdam edilen nüfusun çalışan nüfus içinde oranı %8 iken, 2008 yılında bu oran %25,4'e yükselir. Aynı yıllarda hizmet sektöründe ise, çalışan nüfus içindeki oranın sanayi kollarına göre neredeyse iki kat daha fazla artış göstererek 1955'de %8,6 seviyesinden, 2008 yılında %47,3'e yükseldiği görülür.¹⁰²

Toplumbilimciler ve kentbilimciler, ekonomik refaha erişmenin dışında, daha iyi eğitim ve sağlık hizmetleri ile kentlerin sunduğu kültürel faaliyet, dinlenme ve eğlence imkânlarından yararlanmanın da, kentleşmenin çekici güçleri arasında sayılabileceği

¹⁰¹ Keleş, *Kentleşme Politikası*, s. 69.

¹⁰² Keleş, *age*, s. 68.

kanaatindedirler.¹⁰³ Her ne kadar araştırmacılar kentleşmenin çekici güçlerini sayıca çoğaltılabilir bulsalar da, temelde kentleşmenin çekici gücü, maddi doyum sağlama amacıdır. Ruşen Keleş'e göre, kentleşmenin çekici güçleri arasında sayılan bu etkenler, kentte iş imkânı ve yüksek gelir bulma ümidi gibi temel ekonomik nedenin yanında önemsiz kalır.¹⁰⁴ Keleş'in bu tespiti, Türkiye'de kentleşmede çekici güçler sıralanırken ekonomik temelli bir değerlendirme yapılmasının gerekliliğine dikkat çeker.

Türkiye'de kentleşmenin nedenleri arasında gösterilen iki önemli etken olan itici ve çekici güçler karşılaştırıldığında, çekici güçlerin itici güçlere göre çok daha belirsiz oldukları sonucu ortaya çıkar. İtici güçlerin ölçülebilir verilere dayanmasına rağmen, çekici güçlerin daha soyut içerikli değerlendirilebilecek isteklerin ürünü olması, itici güçlerin çekici güçlere göre daha nesnel olduklarını gösterir. İtici ve çekici güçlerin arasındaki ilişkiyi değerlendiren Yakut Keleş, çekici güçlerin başlıca unsurlarından biri olan endüstrileşmenin Türkiye'de hiçbir zaman çekici bir güç olmadığı, kırım ittiği nüfusu özümseyebilecek bir kapasiteye ulaşamadığını ifade eder.¹⁰⁵ Ruşen Keleş ise, Sencer'den bir adım daha ileri gider ve Türkiye'de kentleşme nedenleri arasında gösterilen çekici güçlerin gerçek anlamda çekici güçler olmaktan çok, çekici olduğu sanılan, vehmedilen güçler olduklarını öne sürer.¹⁰⁶

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'de kentleşmenin nedenlerinden olan çekici güçlerin, itici güçlerin sonucuyla ortaya çıktığı, bütünüyle olmasa da kısmen varsayımların etkisiyle şekillenmiş olduğu görülür. Çekici güçlerin, itici güçlere göre belirsizliği, Türkiye'de sanayileşmenin Avrupa'ya göre oldukça geç bir dönemde gerçekleşmesi ve bunun sonucuyla endüstriyel kollarda iş imkânı sunan sanayi kenti cazibesinin ortaya çıkmamasına bağlanabilir. Ayrıca, çekici güçlerin itici güçlere göre belirsizliği, Türkiye'nin üçüncü dünya ülkelerinde görülen "hızlı" ve "sahte" kentleşme süreci içinde olmasının doğal bir uzantısı olarak, plansız gelişen ve dengeli bir ekonomik büyüme gösteremeyen kentlerin yeterince somut çekici güçler ortaya koyamamasından kaynaklanır.

¹⁰³ bk. Hasan Ertürk, Neslihan Sam, *Kent Ekonomisi*, s. 19., Rüstem Erkan, *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, Bilimadamı Yayınları, Ankara 2002, s. 117-118, Hüseyin Bal, *Kent Sosyolojisi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2008 s. 94.

¹⁰⁴ Keleş, *100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, s. 40.

¹⁰⁵ Sencer, *Türkiye'de Kentleşme*, s. 65.

¹⁰⁶ Keleş, *100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, s. 40.

1.2.1.3. İletici güçler

Kırsalın iticiliği ve kentin çekiciliğinin yanında kentleşme nedenlerinden bir diğeri de, “aracı güçler”¹⁰⁷ diye de adlandırılan iletici güçlerdir. Ulaşım, altyapı ve hizmetlerinin gelişmesi ile kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması sonucu ortaya çıkan iletici güçler, kır ile kenti birbirine yakınlaştırmaları bakımından önemli bir işlev üstlenir.

Türkiye’de son 30–40 yıl içinde ulaştırma kesimi gelirinin ulusal gelir içindeki payı, 1938’de %4’ten, 1960’da % 7,5’a, 1981’de %8,9’a, 1995’de ise haberleşme ile birlikte %21’e yükselir.¹⁰⁸ Bu süre zarfında ulaştırma kesimi payının ulusal gelirdeki yükselişinin yanı sıra ulaşım araçlarının da arttığı gözlemlenir. Otobüs ve minibüs sayısı 1948’de 2.198’den 1975’te 62.852’ye, 1980’de ise 96.707’ye yükselir. Aynı yıllarda kamyon ve kamyonet sayıları da, 10.596, 201.660 ve 327.181 olarak gerçekleşir.¹⁰⁹ 2010 yılında ise, otobüs ve minibüs sayısı 587.666’a, kamyon ve kamyonet sayısı ise 2.994.010’a erişir.¹¹⁰

Ulaşım araçlarının artması, kırsal ile kent arasındaki ulaşımı kolaylaştıran bir gelişme olur. Bir yerden başka bir yere gitmeyi daha elverişli hale getiren bu gelişmeler sonucunda, insanların başka yerleri görme ve gezme arzusunun erişilebilir bir duygu haline gelmesi, onların görme fırsatını yakaladıkları yeni yerleşimleri, daimi ikametgâh olarak seçmelerine de etki eder. Böylelikle ulaşım araçlarının gelişmesi ve yaygınlaşması kentleşme sürecine dolaylı bir katkı yapar ve kentleşmenin iletici güçlerinden birini oluşturur.

Ulaşım ağlarının genişlemesinin yanında, radyo, televizyon, telefon ve internet gibi kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, insanların yaşadıkları yerlerin dışındaki yerleşimlerden haberdar olmalarını sağlayan bir başka etken olur. Kitle iletişim araçları aracılığıyla kentin cazibesine kapılan insanların kente yönelmeleri de, yine iletici güçler arasında sayılabilecek bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

¹⁰⁷ bk. Sencer, *Türkiye’de Kentleşme*, s. 66.

¹⁰⁸ Keleş, *Kentleşme Politikası*, s. 67.

¹⁰⁹ Özer, *Kentleşme, Kentleşme ve Kentsel Değişme*, s. 59.

¹¹⁰ <http://www.tuik.gov.tr/ulastirmadagitimapp/ulastirma.zul> (E.T. 27.07.2010)

İletici güçler bütünüyle ele alındığında, bunların kır ile kent arasında ilgiyi ve yakınlaşmayı kuran gelişmeler olduğu görülür. İletici güçler, itici ve çekici güçler gibi kentleşmeye doğrudan değil, dolaylı yollardan katkı sağlar.

1.2.2. Türkiye’de Kentleşmenin Getirdiği Sorunlar

Kentleşme süreci temelde sanayileşme, modernleşme gibi ileri adımlarla eş zamanlı ortaya çıkan olumlu bir gelişme olmasına rağmen, dünyanın bütün bölgelerinde aynı süreci takip etmez ve sakinlerine aynı refahı sağlamaktan uzak kalır. Bu sebeple kentleşme, birçok sorunu da beraberinde getirir.

Eğitim düzeyinin yükselmesi, toplumsal örgütlenme, iş kollarında uzmanlaşma ve refah düzeyinin artışı gibi kazanımlar sağlayan kentleşme, özellikle hızlı kentleşme sürecinin yaşandığı kentlerde birçok kentsel sorunu açığa çıkarır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde daha sık görülen kentleşme sorunları, kentlerin yayılma alanlarının genişlemesi ve nüfuslarının artmasına koşut olarak büyür ve birbirleriyle bağlantılı, çözülmesi zor sorunlar yumağı haline gelir.

Türkiye’de kentleşme süreciyle ortaya çıkan sorunlar, kent yoksulluğu, ulaşım sorunu, çevre kirliliği, trafik tıkanıklığı ve gecekondulaşma gibi maddeler halinde sıralanabilir.

1.2.2.1. Kent Yoksulluğu

Kentleşme süreciyle görülen sorunlardan biri, kentin sakinleri için belli düzeyde bir ekonomik refah sağlayamaması sonucu ortaya çıkan kent yoksulluğudur. Kentlere yönelen vasıfsız kitlelerin istihdam alanı bulamamasıyla etkisini daha çok gösteren kent yoksulluğu, temelde ekonomik kaynaklı olmasına rağmen, çok boyutlu toplumsal sorunları açığa çıkarır.

İnsanların yaşamaları için gerekli temel ihtiyaçlarını karşılayamama durumunu tanımlayan bir kavram olarak yoksulluk, yerleşim biçimlerine göre farklılık gösteren ekonomik ve toplumsal bir göstergedir. Yoksulluğun hem kırsal, hem de kentsel bir sorun olmasına karşılık, sanayileşme ile birlikte evrensel ölçekte kent nüfusunun kırsal nüfusa oranla daha hızlı bir büyüme göstermeye başlaması, kent yoksulluğunu ayrı bir

konu olarak gündeme getirir. Kentte ortaya çıkan yoksulluğu ifade etmek için kullanılan kent yoksulluğunun ölçümü, kırsaldakine göre daha farklı değişkenler kullanılarak dikkate alınır.

UNCHS (Habitat), ve ILO'nun çalışmalarında, “kent yoksulluğu”, “konut yoksulluğu”, “kırsal yoksulluk”, “çalışan yoksullar” vb. sınıflandırmalar yapılır. Yoksulluğa kent ve konut bağlamında yeni yaklaşımlar getiren Habitat, sahip olma-olmama ikileminin ötesinde yapabilme-yapamama açısından bir değerlendirme yaparak, kent yoksulluğu kavramını ele alır ve başka tanımlarda yoksul sayılmayan orta gelir gruplarını da kent yoksullarına dâhil eder.¹¹¹ Uluslararası örgütlerin yoksulluğa bakışındaki farklılık, yoksulluğun tanımında da kendini gösterir. “Kent yoksulluğu”nun kavram olarak ortaya çıkışına, yoksulluk kavramının tespitindeki göreceli ölçütler kaynaklık eder.

Yoksulluk düzeyinin tespiti ve yoksulluğun tanımı için birçok ölçüm kullanılsa da¹¹², genel olarak iki ölçüm temel alınır. Bunlardan ilkinde, “mutlak yoksulluk” adı verilir. Bu hesaplama, kişinin hayatta kalabilmesi için gerekli olan asgari kalori miktarına dayanır.¹¹³ Diğer tanım ise, insanların yalnızca biyolojik bir varlık olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir varlık olarak da yeniden üretebilmesini sağlayacak tüketim ve yaşam düzeyini sağlayacak bir gelirlerden yoksun olan insanlar için kullanılan “göreceli yoksulluk” tanımıdır.¹¹⁴ “Açlık sınırı” ve “yoksulluk sınırı” adlandırmalarıyla da değerlendirilen bu ölçümler, siyasal ve ekonomik göstergeler nedeniyle ülkeden ülkeye farklılıklar gösterir.¹¹⁵ Hatta aynı ülkedeki STK'lerin ve resmi

¹¹¹ *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2001, s. 104.

¹¹² Yoksulluk ölçütleri için bk. Fikret Şenses, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İletişim Yayınları, 3. bs., İstanbul 2003, s. 61-105.

¹¹³ Dünya Bankası, 1990 yılındaki çalışmasında günlük geliri 2400 k/cal besini almaya yetmeyen insanları “mutlak yoksul” olarak tanımlamıştır: *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, s. 104.

¹¹⁴ Nail Yılmaz, Yücel Bulut, *Kent Yoksulluğu ve Gecekondu*, Beta Yayınları, İstanbul, 2009, s. 2.

¹¹⁵ Dünya Bankası, yoksulluk sınırını Latin Amerika için 2 USD, Türkiye'nin de dâhil edildiği Doğu Avrupa ülkeleri için 4 USD, Gelişmiş sanayi ülkeleri için ise, 14.40 USD olarak belirlemiştir. bk. *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, s. 104.

kurumların araştırma sonuçları karşılaştırıldığında, belirlenen yoksulluk düzeylerinin birbirlerinden farklı oldukları da gözlemlenir.¹¹⁶

Küresel bir sorun olan yoksullukla ilgili tanım ve ölçümler değerlendirildiğinde, kent yoksulluğu sınırının, kentsel ihtiyaçların daha farklı olması gerekçesiyle kırsal yoksulluğa göre daha üst bir seviyede olduğu sonucuna varılır. Ekonomik boyutlarının yanı sıra, toplumsal boyutlara da sahip olan kent yoksulluğunun sadece gelir odaklı bir değerlendirmeye ele alınamayacağı açığa çıkar. Böylelikle kent yoksulluğunun, barınma, yiyecek ve giyecek sağlama, kent hizmetlerinden yararlanma, toplumsal alanda fırsat eşitliğine sahip olma gibi değişkenlerle belirlendiği görülür.

Türkiye’de kent yoksulluğu, XX. yüzyılın ikinci yarısında kentleşme hızının artmasıyla etkisini göstermeye başlar. Kırdaki çözülmeyle birlikte gizli işsizliğin kentlerde açığa çıkması ve kırsaldan gelenlerin kent hizmetlerinin uzağında, gecekondu bölgeleri oluşturmaları kent yoksulluğunu artırır. Gelir dağılımındaki adaletsizliğin ve istihdam sorununun eşlik ettiği kent yoksulluğu, yarım yüzyıldan uzun bir süre, gündemde kalmaya devam eder.

Kent yoksulluğunun Türkiye’deki boyutları, 1980 öncesi ve 1980 sonrası olmak üzere iki düzeyde ele alınabilir. 1980 öncesinde hızlanan göç dalgaları, kentlerde kent yoksulluğunun oluşmasında en belirleyici etken olur. Akrabalık ve hemşehrilik ilişkilerinin de yönlendirici olduğu bu yerleşmelerde, kent yoksulluğu alanları oluşur. 1980’den sonra ise, Oğuz Işık ve M. Melih Pınarcıoğlu’nun tespit ettikleri “nöbetleşe yoksulluk” adı verilen bir kent yoksulluğu görülür. Bu yoksulluk, “kente önceden gelmiş göçmen grupları ile kentte imtiyazlı durumda bulunan bazı grupların, kente daha sonra gelen kesimler ile diğer imtiyazsız gruplar üzerinden zenginleşmeleri, bir anlamda yoksulluklarını bu gruplara devredebilmeleri sonucu oluşan ilişkiler ağıdır.”¹¹⁷

¹¹⁶ Örneğin, Türkiye Kamu-Sen’in araştırmasına göre, Ekim 2009’da dört kişilik bir aile için aylık yoksulluk sınırını 2.824,56 TL olarak tespit edilmiştir. bk. <http://www.kamusen.org.tr/blog-mainmenu-9/arastirmalar/2316-turkiye-kamu-sen-arastirma-gelistirme-merkezi-tarafindan-hazirlanan-asgari-gecim-endeksi>. (E.T. 31.07.2010) Memur Sen, Haziran 2010 araştırmasında dört kişilik bir aile için aylık yoksulluk sınırını, 2.437, 693 TL olarak hesaplamıştır. bk. <http://www.memursen.org.tr/haberdetay.php?fide=1971>. (E.T. 31.07.2010) TÜİK ise, 2008 yılında yaptığı araştırmada dört kişilik hanenin yoksulluk sınırı için aylık 767 TL miktarını öngörmüştür. bk. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=4151>. (E.T. 31.07.2010)

¹¹⁷ Oğuz Işık, M. Melih Pınarcıoğlu, *Nöbetleşe Yoksulluk -Sultanbeyli Örneği-*, İletişim Yayınları, 7. bs., İstanbul 2009, s. 155.

Nöbetleşe yoksulluk kavramıyla işaret edildiği üzere, kent yoksulluğu kuralsızlıklar çerçevesinde bir kurallar bütünü oluşturarak, kendi içinde görelî çözümler üretir.

Gecekondu sorunu ile birlikte anılan kent yoksulluğu, genellikle gecekondu adı verilen yerleşmelerde yoğun olarak görülse de, sadece belli yerleşme alanlarına indirgenemeyecek çok yönlü bir sorun olmasıyla dikkat çeker. Ekonomik eşitsizlikler, istihdam sorunu, vasıfsız işgücü gibi etkenlerle beslenen kent yoksulluğu, kentleri kuşatan bir sorun olarak varlığını sürdürür.

1.2.2.2. Konut ve Barınma Sorunu

Kırsaldan kente yapılan göçler, kentlerdeki konut ve barınma sorununu beraberinde getirir. Kentlerdeki nüfusun kısa bir süre içinde hızla büyümesi karşısında arz-talep dengesinin bozulması, konut ve barınma sorununun başlıca kaynağını oluşturur.

Hızlı kentleşme sonucuyla, kırsaldan kente gelenlerin yüz yüze kaldıkları konut sorunu, insanların hayattaki en temel gereksinimlerinden biri olan barınma ihtiyaçlarını karşılayamamaları gibi önemli bir sorunu ortaya çıkarır. Kentlerin göç dalgalarına hazırlıksız yakalanması ve kentlerde konut yapımını hızlandıracak ekonomik altyapının yetersizliği sorunun çözümünü zorlaştırır. Bunun yanı sıra yerel kent yönetimlerince planlı bir kentsel gelişmenin öngörülmemiş olması da yeteri kadar konut arzının yapılabilmesinin önündeki engeller arasında yer alır.

Kırsaldan kente yönelen kitlelerin barınma ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalan kentlerde, çeşitli uygulamalarla kısa vadeli çözümler üretilme yoluna gidildiği görülür. Bu çözümlerden biri, kentte çalışmaya gelenler için yapılan işçi konutlarıdır. Üretim merkezlerinin yakınına yapılan işçi barınakları konut ihtiyacını karşılayanın yanında ekonomik verimliliğin artırılması amacını da taşır. “Yerleşke içindeki işçi konutları, günlük ulaşımda harcanan zamanı en aza indirmek ve ulaşımın maliyetini olabildiğince azaltmak için sunulabilecek alternatif bir çözüm olarak ortaya çıkar.”¹¹⁸ Kamu ya da özel sermaye yatırımları ile yapılan işçi konutları aracılığıyla, hem işçilerin

¹¹⁸ Mehmet Saner, Yücel Can Severcan, “Fabrikada Zorunlu Sorumlu Olarak Barınmak: Ankara Maltepe Elektrik ve Havagazı Fabrikası Konutları”, *Fabrika’da Barınmak –Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de İşçi Konutları: Yaşam, Mekan ve Kent-*, (Der. Ali Cengizkan), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009, s. 47.

barınma ihtiyacı karşılanır, hem de işgücünün daha etkili bir şekilde üretime katkı yapması sağlanır.

Kentlerde yoğunlaşan nüfusun artan konut talebini karşılamak için devlet tarafından, yasalarla yetkili kılınan kamu kuruluşları aracılığıyla konut sorunu çözüme kavuşturulmaya çalışılır. Bu doğrultuda, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı, Türkiye Emlâk Kredi Bankası, Sosyal Sigortalar Kurumu ve Ordu Yardımlaşma Kurumu gibi kuruluşlar kentlerdeki konut ihtiyacını karşılamak için çeşitli teşvik, kredi ve yatırımlara yönelmişlerdir. Bunların yanı sıra çeşitli yasal düzenleme ve teşviklerle işlevselleştirilen konut kooperatifleri de kentlerdeki barınma sorununun çözümüne katkı yapmışlardır.¹¹⁹

Göçlerle birlikte kentlerde artan konut ihtiyacının giderilmesi amacıyla kentlerin yeni sakinleri tarafından yasal olmayan yollarla yapılan gecekondu yapılaşmaları ise, bir yandan barınma ihtiyacını karşılarırken diğer yandan bir başka kentleşme sorunu olan gecekondulaşmayı ortaya çıkarır. Kentleşme sonrasında görülen gecekondu, apartman, site ve villa gibi yapılarla barınma ihtiyacı giderilmeye çalışılsa da, konut yetersizliği günümüzde de belli ölçülerde devam eden bir kentleşme sorunu olarak dikkat çeker.

1.2.2.3. Gecekondulaşma

Türkiye’de kentleşmenin getirdiği sorunların en önemlilerinden biri, konut ve arsa sorununun uzantısı olarak ortaya çıkan çarpık ve yasa dışı yerleşme biçimleridir. Kentlerin hızlı göç dalgaları karşısındaki yapısal yetersizliğinden kaynaklanan bu yerleşimler, Türkiye’nin kentleşme sürecinin anlaşılmasına katkı sağlayan birçok toplumsal veriyi sunmalarıyla da dikkat çeker.

Gecekondu, bayındırlık ve yapı kurallarına aykırı olarak gerçek ya da tüzel, kamusal ve özel kişilerin toprakları üzerine, toprak sahibinin bilgisi dışında yapılan, barınma gereksinimleri devletçe ve kent yönetimlerince karşılanamayan yoksul ya da dar gelirli ailelerin yaşadığı barınak türü¹²⁰ diye tanımlanabilir. Kent planlaması ilkelerini hiçe sayan bu yerleşmeler, kamu malının yanı sıra özel mülkiyeti de tehdit

¹¹⁹ bk. Keleş, *Kentleşme Politikası*, s. 390–416.

¹²⁰ Keleş, *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, s. 53.

edici bir ilerleme göstererek, barınma sorunun ötesinde, vatandaşı karşısında devletin otoritesini de sarsan bir olgunun adıdır.

Gecekondulaşma, gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda görülen ve değişik adlandırmalarla tanımlanan bir kent sorunudur.¹²¹ Hızlı kentleşmenin sonuçlarından biri olan gecekondulaşmayla, Türkiye II. Dünya Savaşı sonrasında tanışır. Kırsaldan gelen göçlerin ivme kazanmasıyla büyük kentlerde hızlı bir yayılma sürecine giren gecekondu yapılaşmaları, ortaya çıkardıkları görüntü kirlilikleri ile içme suyu, enerji ve temizlik gibi kent hizmetlerinin yeterince ulaştırılamadığı yerleşimler olurlar.

Üçüncü Dünya metropollerinde görülen ve kendi evini yapma (self-help housing) olarak bilinen konut tipine benzeyen gecekondu,¹²² bütün olumsuzluklarının yanında, devletin üstesinden gelemediği konut ve arsa sorununa çözüm üretme işlevini yerine getirirler. Geoffrey K. Payne'in "birinci dünyanın konut sorunlarına üçüncü dünya ülkelerinin bulduğu çözüm"¹²³ olarak nitelediği gecekondu yapılaşması, konut arzına katkıda bulunarak, devletin yükünü azaltır. Türkiye’de gecekonduyla ilgili yapılan çeşitli af ve imar yasalarıyla hükümetlerin dolaylı yollardan bu tür yerleşimleri desteklemesi, konut sorununa gecekonduların kendiliğinden bir çözüm getirdiğini doğrular niteliktedir.

Türkiye’de gecekondu ile ilgili ilk yasal düzenleme, 1948 yılında Ankara Belediyesi sınırları içindeki gecekonduların durumunun iyileştirilmesi ve yeniden gecekondu yapacak olanlara arsa sağlayarak, gecekonduculuğun önlenmesi 5218 sayılı yasa ile yapılır.¹²⁴ Gecekondu kavramının resmî olarak ilk kez telaffuzu da, 1966 yılında çıkarılan 775 sayılı Gecekondu yasası ile olur. Bu yasa da, öncekiler gibi gecekonduların ıslahı, tasfiyesi ve önlenmesi amaçlarını taşır.¹²⁵ 1980’den sonra çıkan kaçak yapıların affına ilişkin yasalar ise, gecekonduların bulunduğu arsalar üzerinde çok katlı konutlar yapılmasının önünü açar.¹²⁶ Böylelikle, gecekondu yerleşimlerinin

¹²¹ Gecekondu, Meksika’da jacale, Panama’da rancho, Brezilya’da macambo, Arjantin’de favela, Tunus’ta gourbeville, Cezayir’de casbah, Fas’ta bidonville, Hindistan’da bustee gibi adlar alır. Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası*, s. 481.

¹²² M. Melih Pınarcıoğlu, *Nöbetleşe Yoksulluk -Sultanbeyli Örneği-*, s. 113.

¹²³ Keleş, *Kentleşme Politikası*, s. 482.

¹²⁴ Keleş, *100 Soruda Türkiye’de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, s. 210.

¹²⁵ Keleş, *age*, s. 212–213.

¹²⁶ Işık, Pınarcıoğlu, *Nöbetleşe Yoksulluk -Sultanbeyli Örneği-*, s. 165.

apartmanlara dönüşmesi sağlanarak, gecekonduların kentlerle bütünleşmesi ve konut arzının kendiliğinden oluşması sağlanır.

Kentleşme sürecinde gecekondu, 1980 öncesi ve sonrasında farklı özellikler gösterirler. “Kentleşmenin ilk evrelerinde ortaya çıkan gecekondulaşmanın en önemli özelliği, değişim değeri değil de, kullanım değeri için üretiliyor olmasıdır.”¹²⁷ Piyasadaki değeri gözetilmeden, kullanıcıların gereksinimleri için üretilen bu yapılar, 1980 sonrası değişen ekonomik ve siyasal politikalar doğrultusunda büyük bir değişime uğrar. Bu dönemde gecekonduların artık sadece iskân için değil, kiralamak ve satılmak için de kullanıldığı görülür. Bu yönleriyle gecekondu, artık piyasa değeri için üretilen yapılar haline gelir. 1980 sonrasında gecekondularda görülen bir başka değişim, arsalarının değer kazanmasıyla meydana gelir. Kuruldukları dönemde kent dışında kalan gecekondu, kentlerin hızla büyümesiyle kent içine kayar. Gecekonduların arsa değerinde büyük artış sağlayan bu gelişmeyle, gecekonduların apartmanlara dönüştüğü süreç başlar.¹²⁸

Gecekondulaşma, sadece kentlerin yapısal bir sorunu olmaktan öte, kırsaldan gelenlerin kentle bütünleşme sorununu da açığa çıkaran toplumsal bir olgudur. Bu yapılaşmalar, kırsaldan gelenlerin kentle kaynaşma noktaları olur. “Kırsal alanlarda kuşaktan kuşağa geçen zihniyet tipleşmesi, çeşitli dış etkenler nedeniyle hareketlilik kazanır ve kentlerin içine girerek, orada adeta köylülük niteliğini sürdürmeye çalışır.”¹²⁹ Kırsaldan gelen alışkanlıklarını kentte devam ettirmeye çalışan gecekondulaşan sakinleri, önceleri, “kentlerin köyleşmesi” sorununu getirirler de, uzun vadede bu yerleşimlerle, Türkiye’nin kentleşme sürecinin başlıca dinamiğini oluştururlar.

1.2.2.4. Çevre Kirliliği

Kentleşmenin yol açtığı önemli sorunlardan biri, çevre kirliliğidir. Kentleşmeyle birlikte, sanayi atıkları, motorlu araçlar, teknolojik aygıtların atmosfere yaydığı zehirli gazlar ve insan kaynaklı yıkımlar gibi çeşitli etkenler, çevre kirliliğinin ortaya çıkmasında etkili olur.

¹²⁷ Işık, Pınarcıoğlu, *age*, s. 113.

¹²⁸ bk. Işık, Pınarcıoğlu, *age*, s. 163–164.

¹²⁹ Orhan Türkdoğan, *Yoksulluk Kültürü -Gecekonduların Toplumsal Yapısı-*, Atatürk Üniversitesi Yayınları Erzurum, 1974, s. 71.

Çevre kirliliği ile kentlerin tanışması, sanayi kentlerinin olduğu XVIII. yüzyıl sonrasına rastlar. Üretim merkezlerinin etrafına kümelenen sanayi kentlerinde Mumford'un ifadesiyle, "cüruf ve çöp yığınları dağ boyutlarına ulaşırken, emeğiyle bu başarıları mümkün kılan insanlar neredeyse bir savaş alanındaki kadar hızlı bir şekilde sakat kalır ve ölür."¹³⁰ Sanayi kentlerinin insanların sağlığını tehdit eden bu mirası, daha sonraki yüzyıllarda da teknolojik gelişmelere ve kentlerin kalabalıklaşmasına koşut olarak süregelen bir hal alır.

Çevre kirliliği, günümüzde hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya oldukları küresel bir sorundur. Özellikle metropoliten yerleşimlerde çevre kirliliği ciddi boyutlara ulaşır. Bunun en çarpıcı örneğini Anthony Giddens, Mexico City ile verir. Kent mekânının %94'ü binalarla kaplıyken, sadece %6'sının açık alanlardan oluştuğu Mexico City'de, yaşamının günde kırk tane sigara içmeye eşdeğer olduğu tahmin edilmektedir.¹³¹

XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir kentleşme sürecine giren Türkiye'deki kentler için de, çevre kirliliği başlıca sorunlardan biri haline gelir. Özellikle kalabalık kentlerde, çevre, hava ve gürültü kirlilikleri hükümetlerin ve yerel yönetimlerin üstesinden gelmekte bir hayli sıkıntı yaşadıkları sorunlar olur.

Türkiye'de çevre sorunlarının kamuya mal olmasının uzun bir geçmişi yoktur. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kent ve kasaba ölçeğinde halk sağlığı ile ilgisi oranında, çevre sorunlarının çözümü için çeşitli yasal düzenlemeler yapılsa da, ülke ölçeğinde çevre politikalarının oluşması 1970'li yıllarda oluşur.¹³² Bu tarihten sonra yürürlüğe giren yasalar ve imzalanan uluslararası anlaşmalarla ulusal ölçekte çevre sorunları ile mücadeleyle girişilir.

Çevre kirliliği, devlet politikalarıyla ele alınmanın yanı sıra, çevre sorunlarına karşı toplumsal bilinç oluşturmaya hedefleyen bir takım ulusal ve uluslararası sivil toplum örgütleri tarafından da gündeme getirilir. Çeşitli girişimler nedeniyle son yıllarda çevre sorunlarına karşı bir duyarlılık oluşmasına rağmen, çevre kirliliği kentlerin başlıca sorunlarından biri olarak mevcudiyetini devam ettirmektedir.

¹³⁰ Mumford, *Tarih Boyunca Kent -Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği-*, s. 549.

¹³¹ Giddens, *Sosyoloji*, s. 972.

¹³² Keleş, *Kentleşme Politikası*, s. 615.

1.2.2.5. Ulaşım Sorunu

Nüfusları kalabalıklaşan ve yayılma alanları genişleyen kentlerin çözüm bekleyen meselelerinden biri de, ulaşım sorunu olarak belirir. Kentlerin plansız bir şekilde hızlı bir büyüme sürecine girmesi, kent içi ulaşımı olumsuz yönde etkiler. Artan araç sayısına kentlerin altyapısının cevap verememesi de ulaşımına bağlı bir başka sorun olan trafik tıkanıklığına neden olur.

Kentlerde ulaşım sorunun ortaya çıkması, iki temel olguya dayandırılır. Bunlardan ilki, kentlerin motorlu araç dönemi öncesi ihtiyaçlarına, ölçeklerine ve hukuki kurallarına göre düzenlenmeleridir. İkincisi ise, özel araç sayısının çoğalması ve bu araçlarının kent içinde kullanım eğilimindeki artıştır.¹³³ Özel araç kullanımının artmasını, son yıllarda kent merkezi dışında yoğunlukla üst gelir gruplarının oturduğu düşük yoğunluklu ve toplumla bütünleştirilememiş toplu konut alanları destekler. Ayrıca kent dokusu ile bütünleştirilmeyen ve toplu taşıma sistemleriyle desteklenmeyen alış veriş merkezi, okul, iş yeri ve hastane gibi kentsel kullanımlar da, otomobil bağımlılığını artırır.¹³⁴

Kent içi yaya ve araç kullanım alanlarının nüfus ve araç sayısının artabileceği öngörülmeden planlanmasıyla, kentlerin barındırdıkları nüfusun kent içi ulaşımını sağlamakta güçlük çekmesi, bir dizi ekonomik maliyetin ortaya çıkmasına da neden olur.¹³⁵ Trafiki düzenlemek için kamu yönetimi tarafından yapılan harcamalar, insanların ulaşım için kaybettikleri zamanın işgücüne etkisi ve tıkanan trafikteki araçların ulaşım harcamaları, söz konusu maliyetleri ortaya çıkarır.

Toplumsal ve ekonomik boyutlarıyla ulaşım sorunu, kentleşme süreci sonrasında özellikle metropoliten özellikler taşıyan kentlerde giderek büyüyen bir sorun olarak dikkat çekmektedir.

¹³³ Ertürk, Sam, *Kent Ekonomisi*, s. 224–225.

¹³⁴ *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ulaştırma Özel İhtisas Komisyonu Raporu Kentiçi Ulaşım Alt Komisyonu Raporu*, Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, Ankara 2001, s. 27.

¹³⁵ bk. Ertürk, Sam, *age*, s. 228.

1.2.2.6. Kentsel Altyapı ve Hizmetlerin Yetersizliği

Kentleşme sonrasında ortaya çıkan sorunlardan biri de, kentsel altyapı ve hizmetlerin yetersizliğidir. Hızlı kentleşmenin gerçekleştiği yerleşimlerde, insanların gereksinimlerini karşılamada yerel ve ulusal yönetimlerin başarılı olamaması, kentleşmenin yol açtığı sorunlardan birini oluşturur.

Kentleşme hareketlerinin ivme kazanmasıyla kentlerde yeni yerleşimlerin oluşması ve kent sınırlarının kontrolsüzce büyümesi, kentsel altyapı ve hizmetlerin kentlerin bütününe yayılamamasına sebep olur. Ekonomik ve yönetsel yetersizliklerden dolayı kısa sürede gerekli yatırımların yapılamaması, kent içi hareketliliklerle oluşan kalabalık nüfusun düzenli bir yerleşmeye kavuşmasını geciktirir. Böylelikle kentler, barındırdığı kitlelerin temel beklentilerini karşılayamaz hale gelerek, nüfus artışına orantılı olarak sorunların büyümesine kaynaklık eder.

Hızlı nüfus hareketlerine hazırlıksız yakalanan kentlerde altyapı ve hizmet yetersizliklerinin ortaya çıkmasında, göçün ilk yıllarında yerel yönetimlerin gerekli yasal yetkilere sahip olmamasının etkisi de söz konusudur. Öyle ki, merkezdeki belediyelerin hizmet alanlarının dışında yeni yapılanmalarının oluşması, merkez belediyeleri vergi olarak karşılığını alamadığı hizmetler götürmek zorunda bırakır. Kamusal hizmetlerin merkez belediyeler ve çevre belediyeler tarafından ayrı ayrı sunulması, hizmetin bölünmezliği ilkesine ters düşer ve tüzel anlaşmazlıklara kaynaklık eder.¹³⁶ Bu hizmet farklılığı da, merkez belediyenin yetki sınırları dışındaki yerleşimlerin yeterince kamu imkânlarından yararlanamama sorununu getirir.

Sağlıklı içme suyu, elektrik, yol, haberleşme, dinlenme ve eğlenme mekânları gibi kentsel hizmetlerin, yayılma alanları genişleyen ve nüfusları kalabalıklaşan kentlerde etkili ve yaygın bir şekilde sunulamaması, toplumsal adaletin kurulması açısından da önemli bir soruna kaynaklık eder. Kentlerin belli bölümlerinde kentsel hizmetlerden yararlanılamaması, kırsaldan kente göçenlerin kentle bütünleşmelerini de zorlaştıran bir sorun olarak dikkat çeker.

Kente göçün ilk yıllarında yoğun bir şekilde gözlemlenen altyapı ve hizmet yetersizlikleri daha sonraki yıllarda çeşitli uygulamalarla giderilmeye çalışılır. Bu doğrultuda yerel yönetim kanunları ve ekonomik gelişmelerle çözüme katkı sağlansa da,

¹³⁶ Ruşen Keleş, *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınevi, 3. bs., İstanbul 1998, s. 255.

kentsel altyapı ve hizmetlerin yetersizliği günümüzde de belli ölçülerde devam eden kentleşme sorunları arasında yer alır.

1.2.2.7. Denetimsiz Kentsel Büyüme ve Kentsel Değişme

Kentlerde barınan nüfusun hızla çoğalması, kentlerin yayılım alanlarının genişlemesine ve kentlerin yapısal özelliklerinin değişmesine yol açar. Kentleşme sürecinin zorunlu bir aşaması olan kentsel büyüme ve değişim, hızlı ve denetimsiz gelişimiyle bazı olumsuz sonuçlar meydana getirir.

Tarihsel süreç içinde gerek mimarileri, gerekse barındırdıkları nüfusun tutum ve davranış düzeyleriyle kendilerine özgü kimlik kazanan kentler, hızlı göç hareketleriyle ayırt edici özelliklerinden yoksun kalırlar. Denetimden uzak bir şekilde büyüyen kentlerin, tarihsel ve kültürel dokularının göz ardı edilmesi, kentlerde hem ortak bir yaşama kültürünün yerleşmemesi, hem de kentin kültürel simgesi haline yapılaşmasının yok oluşuna yol açar. Çarpık kentleşmenin bir getirisi olan bu durum, kentlerin tarihsel ve kültürel dokularının yok edilmesi sonucunu doğurur.

Kentleşmeyle birlikte kent kültürlerinin yansıtıcısı olan evlerin, apartmanlara, büyük iş merkezlerine ve gökdelenlere dönüşmesi, geleneksel mimariyle birlikte kentlerin kimliklerinin de yitip gitmesi anlamına gelir. Yerel tarih ve kültür unsurlarının ticari kaygılara yenik düşmesiyle, kimliksiz büyük kentler yüzyılın gerçeği haline gelir.

1.3. KENTLİLEŞME

Kentleşme olgusunun, insan davranış ve tutumlarına yansımaları olan kentlileşme, kentte yaşamaya başlayanların bulundukları yeni ortama uyum sağlama çabalarını kapsayan bir süreçtir. Mekânın insan üzerinde etkilerinin gözlemlenebileceği bir alan olan kentlileşme, insanların dış çevrelerini değiştirmekle kalmayıp iç dünyalarında da önemli değişimlere yol açan bir olgudur.

Kentlileşme, kentte göçle birlikte başlayan nüfus dinamiğinin kentin belirli kesiminde kararlılık kazanmasına kadar süregelen bir aşamadır. Toplumsal bir değişme, bir uyum ilişkisi olmakla birlikte kentlileşme, aynı zamanda bir fiziksel yerleşme

sürecidir.¹³⁷ Bu süreç, kente yönelen kitlelerin sözü edilen yerleşme aşamalarında yaşadıkları bireysel ve toplumsal farklılaşmaları ve yeni bir kimlik edinme uğraşlarını içeren değişimin adıdır.

Ruşen Keleş'in, "çoğu kez kentleşmeyle karıştırılmakla birlikte, ondan ayrı olan ve kentleşme akımı sonucunda, toplumsal değişimin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratması süreci"¹³⁸ diye tanımladığı kentlileşme, insan yaşamında çok yönlü bir etkiler taşır. İnsanlara farklı bir yaşama biçimi sunan bu süreç, bir bakıma geleneksel algı ve yaşayışın yerine göreceli olarak daha modern bir düşünme ve yaşama biçimini getirmeyi amaç edinir.

Kentlileşmenin insanlarda meydana getirdiği değişimi Kemal Kartal, ekonomik ve toplumsal olmak üzere iki düzeyde ele alır. Kartal'a göre, ekonomik bakımdan kentlileşme, kişinin geçimini bütünüyle kente özgü işlerle sağlıyor olmasıyla gerçekleşir. Toplumsal bakımda kentlileşme ise, kır kökenli insanların türlü konularda kentlere özgü tavır ve davranış biçimleri ile toplumsal değer yargılarını benimsemeleriyle gerçekleşir.¹³⁹

Kentlileşme, kente uyum sağlamaya çalışan insanların tutum ve davranışlarında bir takım olumlu değişimlerin ortaya çıkmasına katkı sağlar. Kentle bütünleşmeye çalışan insanlar, dış çevrelerinde oluşan yeni koşullara ayak uydurma süreçlerinde, gerek düşünüş gerekse yaşayış bağlamında, kendileri için değişimi ve zorunlu kılan gelişmelerle karşı karşıya kalırlar. Bu zorunlu değişim, hem bireysel hem de toplumsal ölçekte çeşitli kazanımlar elde edilmesinde etkili olur.

Kentlileşmenin getirdiği katkıların en belirgin şekilde görüldüğü alanlardan biri, toplumsal örgütlenme noktasında olur. Kentleşme süreciyle birlikte kabilesel, mülki veya bölgesel gibi geleneksel olarak nitelenen statü ölçüleri çöker ve bir dereceye kadar esnek ve çok renkli toplumsal tabaka oluşur. Toplumsal örgütlenme biçimlerinin büyük bir çeşitlilik arz eden gelişimiyle, çeşitli ekonomik girişimler, sivil dayanışma

¹³⁷ Sencer, *Türkiye'de Kentleşme*, s. 292.

¹³⁸ Keleş, *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, s. 80.

¹³⁹ S. Kemal Kartal, *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentlileşme*, Yurt Yayınları, Ankara 1983, s. 21.

dernekleri ve profesyonel gruplarının ortaya çıkışı, bu süreçle ilintili olur.¹⁴⁰ Kentte kırsala göre daha değişken bir toplumsal tabakanın oluşması, kentte yaşayanların birey olmalarının farkına varmalarına ve toplumsal bilinçlerinin gelişmesine katkı sağlar. Böylelikle kentleşme süreci, yığınları bireylere dönüştürmenin yanı sıra örgütlü bir toplum yapısının oluşmasında önemli bir işlev üstlenir.

Toplumsal modernleşme ile kentleşme arasında sıkı bir ilişkinin olduğuna ve bu etkileşimin evrensel bir geçerlilik taşıdığına yönelik görüşler ileri sürülür. Bu doğrultuda kentleşmenin, kişilerin eğitim düzeylerini yükselten, iletişim olanaklarını artıran ve politik katılımın kapsamını genişleten bir süreç olduğuna dikkat çekilir.¹⁴¹ Böylelikle, kentleşmenin ortaya çıkardığı kentli birey, modernleşmenin arzu ettiği donanımlara sahip olma niteliklerine yaklaşılarak, bilgi ve becerilerini arttırmaya, karşılaştığı yeni toplumsal görev ve sorumlulukları da yerine getirmeye çalışır.

Modernleşme bağlamında ele alındığında kentleşmenin insanların davranış ve tutumlarına, bilgi ve beceri düzeylerine olumlu katkılar sağladığı görülse de, bu sürecin, olumsuz olarak değerlendirilebilecek bir dizi sonucu da beraberinde getirdiği dikkatlerden kaçmaz. Öyle ki, kentleşmenin insan yaşamına, evrensel ölçekteki olumlu etkilerinin yanında, evrensel ya da yerel ölçekte bazı olumsuz etkilerinin varlığı da söz konusu olur. Kentleşme gibi kentleşmenin de bir sürecin ürünü olduğu ve gelişiminin ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği göz önünde bulundurulduğunda, bu olumsuz etkilerin zaman içinde farklı coğrafyalarda, birbirinden farklı sonuçlar getirebileceği görülür.

Murray Bookchin'in ifadesiyle, “evrimsel saatin tersine çevrilip organik nitelikteki insanî ve yaşamsal ilişkilerin sentetik ilişkilere dönüşmesinin simgesi”¹⁴² olan kentleşme, gelenekselden moderne geçilirken insanların kırsaldaki aile, akrabalık ve komşuluk gibi güçlü ilişkilerinin kente geldiklerinde zayıflamasına yol açar. Kente göç edenlerin kırsalda alışık oldukları tutum ve davranışlarını öteleyip, kentli kimliği

¹⁴⁰ Shmuel Noah Eisenstadt, *Modernleşme -Başkaldırı ve Değişim-*, (çev. Ufuk Coşkun), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2007, s. 25.

¹⁴¹ Şükrü Aslan, *1 Mayıs Mahallesi -1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent-*, İletişim Yayınları, 2. bs., İstanbul 2008, s. 32-33.

¹⁴² Murray Bookchin, *Kentsiz Kentleşme -Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü-*, (çev. Burak Özyalçın), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999, s. 283.

benimsemeleriyle, yeni yaşantılarında kırsaldakine göre çok daha karmaşık, bireysel ve toplumsal ilişkilerle yüz yüze kalırlar.

Kentli kimliği benimsemeye çalışanların karşılaştıkları sorunların yanında, kırsaldaki yaşantılarını kente taşımak isteyenlerin kentle bütünleşememeleri de kentlileşmenin bir başka boyutu olan kentlileşememe sorununu açığa çıkarır. Kentin sunduğu yeni yaşama biçimine uyum sağlayamayan kitlelerin alışkanlıklarından vazgeçememeleri, kentleşmenin modernleştirici işlevini de işleyemez hale getirir. Kendilerini kentli olarak tanımlamayan kitleler, hem fiziksel yerleşme biçimleriyle hem de tavır ve davranışlarıyla, aynı zamanda bir ortak yaşama kültürü olan kentli kimliğin kentin bütününe yayılmasını engellerler.

Kentle bütünleşemeyenler, kentli kimliği bütünüyle ve sürekli olarak reddetme eğiliminde olmazlar. Kentleşme gibi, kentlileşmenin de bir süreç ürünü olduğu için, kırsaldan kopup kente gelenlerin kentle bütünleşmeleri, belli bir sürenin geçmesiyle oluşur. Yapılan alan araştırmalarında da, kırsaldan kente gelenlerin kentte kalış sürelerine orantılı olarak kentli kimliği benimsedikleri görülür.¹⁴³ Bu bakımdan, kente göçenlerin yeni bir kimlik edinme süreçleri ve bu süre içerisindeki olası aksaklıklar da kentlileşmenin doğal bir aşaması olarak değerlendirilmelidir.

Farklı bir kimlik edinme ve yeni bir yaşama biçimine uyum sağlama uğraşını kapsayan kentlileşme, ülkelerin ekonomik yönden gelişmişlik düzeylerine, kentleşme hızlarına ve toplumsal yapılarına göre değişiklikler gösterir. Gelişmekte olan ülkelerdekiyle benzer özellikler taşıyan Türkiye'deki kentlileşme süreci de, toplumsal eğilimler doğrultusunda gelişim göstererek, kırsaldan kente göç edenler kitleler için kendine özgü kimlik ve ilişkiler getirir.

1.3.1. Türkiye'de Kentlileşmenin Getirdiği Yeni Kimlik ve İlişkiler

Türkiye'nin toplumsal yapısının anlaşılmasında, 1950'li yıllardan sonra gerçekleşen hızlı bir kentleşme sürecinin sonucu olarak kırsaldan kente gelenlerin, bireysel veya toplumsal ölçekteki tavır ve davranış değişimleri belirleyici bir etken olur. Modernleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturan kentli kimlik edinme uğraşı,

¹⁴³ bk. S. Kemal Kartal, *Kentleşme ve İnsan*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1978, s. 62.

kırsaldan gelenlerin kentteki yerleşme süre ve biçimleri, kültürel ve ekonomik düzeylerinin etkisiyle Türkiye’de kendine özgü sonuçlar ortaya çıkarır.

Türkiye’de kentlileşme eğilimlerinin gözlemlenebileceği, kent merkezlerinin içerisinde kalmış kentsel çöküntü alanlarında, tampon bölge veya gecekondu yerleşimlerinde yapılan çok sayıda alan araştırması, kentlileşmenin getirdiği yeni kimlik ve ilişkileri gözler önüne serer. Söz konusu araştırmalar, Türkiye’de kentli kimliğin benimsenme aşamalarını ve toplumsal değişimleri irdelemek amacı taşımanın yanında, kentlilik bilincinin yerleşmesi sürecinde meydana gelen bireysel ya da kitlesel tavır ve davranışları mercek altına alır. Bu alan araştırmaları, aynı zamanda Türkiye’nin modernleşme deneyiminin geçirdiği aşamaları da dikkatlere sunar.

Kentlileşme sürecinde, Türkiye’nin kendine özgü toplumsal yapısının etkisiyle anomi, yabancılaşma, cemaatleşme, örgütlü suç yapılanması, akrabalık ve hemşerilik bağları, toplumsal örgütlenme ve siyasal katılım bilinci gibi bireysel ve toplumsal yapı ve ilişkiler meydana gelir.

1.3.1.1. Kentli Kimlik Edinimi ve Bireyleşme

İnsanlar, tutum ve davranışlarında, eğitim düzeylerinde, ekonomik ve toplumsal ilişkilerinde değişiklikler getiren kentlileşme süreciyle, kırsaldakinden farklı olarak tekdüze olmayan, ayrışık kimliklere yönelir. Kentle bütünleşmeye çalışan insanlar, elde ettikleri kazanımların etkisiyle, bireyleşme eğilimi içine girerler.

“Eytişimsel ve tarihsel özdekçi felsefeye göre, toplumsal ilişkilerin bütünü”¹⁴⁴ olan birey, tek tek sayılabilen, kendisinden mantıksal olarak söz edilebilen bir varlık olarak tanımlanır.¹⁴⁵ Kültürel, ekonomik ve toplumsal konumu doğrultusunda kişisel farklılıklarının bilincine erişmesiyle eş zamanlı bir süreç olan bireyleşmeyle de kişi, toplumsal yapı içerisinde kendine özgü bir kimlik edinir.

Bireyleşme eğilimi, kır ile kentin sunduğu toplumsal yapılar arasındaki farklılıkları gösteren toplumbilimsel bir ölçüt olma özelliği gösterir. Bireyleşmeye elvermeyen kırsal topluluklarda aile, bireyin yerini belirleyen temel birimdir. Ailenin

¹⁴⁴ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 10. bs., İstanbul 1996, s. 37.

¹⁴⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, 4. bs., İstanbul 2000, s. 162.

dışında ayrı ve bağımsız bir varlığı genellikle söz konusu olmayan kişi, üyesi olduğu ailenin konumunu taşır ve onun aracılığıyla toplulukla bütünleşir.¹⁴⁶ Bireyleşmeye imkân sağlayan kent toplumu ise, kişiyi ailesinden ayrı olarak konumlandırır ve kişinin bireysel özelliklerinin açığa çıkmasını sağlar.

İnsanların, kentin getirdiği yeni yaşama biçimine uyum sağlama sürecinde bireysel farklılıklarının ayırma varmasıyla eriştiği tutum ve davranışların bütünü kapsayan bireyleşme eylemi, kentleşme uğraşındaki kişinin eğitim, kültürel ve ekonomik düzeyinin artışıyla yakından ilgilidir. Kentteki toplumsal kurallara ayak uydurmaya çalışan kişinin, iş kollarında çeşitliliğe, meslekî uzmanlaşmaya ve iş bölümüne uyum sağlayabilmesi, bireysel eğitim ve yetenekleri doğrultusunda gerçekleşir. Böylelikle kişinin kırsala göre oldukça farklılık gösteren kentteki üretim ilişkileri içinde varlığını sürdürebilmek için verdiği uğraş, kendini bireyleşme sürecine iten başlıca etken olur.

Kentli kimliği benimseyen kent sakini, bireyleşme eğilimine yönelmekle birlikte toplumsallaşmaya da başlar. Kentleşmişlik ölçütü olarak özelin ve kamusalın ayrı eylem alanları şeklinde karşılıklı kaldırılabilir oluşunu veren Hans Paul Barhrdt, kırsalda kamusal ve özel arasında bir ayırma olmadığa dikkat çeker. Kentte ise özel ve kamusal alanın belirleyiciliğini vurgulayan Barhrdt, kentte özel alanda bireyin kişisel özelliklerinin geliştiğini, kamusal alanda ise toplumsal ilişkilerinin geliştiğini öne sürer.¹⁴⁷ Bu doğrultuda kente uyum sağlamaya çalışan kişinin, hem eğitim ve kültürel düzeyini artırarak bireyleşmesi, hem de kentin çok katmanlı toplumsal yapısı içerisinde toplumsallaşması, kentleşmenin amaçladığı kentli birey kimliğinin oluşmasını ve kentle bütünleşmenin gerçekleşmesini sağlar.

Kentli birey, gerek giyim kuşamıyla gerekse tutum ve davranışlarıyla, kırsalda yaşayanlara göre oldukça farklı bir kimlik taşır. Çeşitli alan araştırmaları, kent sakinleri arasında kırsaldan gelip kentle bütünleşmeyi başarabilen kentli bireyi tanımlayan somut algıların oluştuğunu gösterir. Bu algı, kentte yaşayanların düşünce dünyalarında bir takım olumlu özelliklere sahip somut bir kentli imgesi yarattıklarını açığa çıkarması bakımından dikkat çekicidir.

¹⁴⁶ Sencer, *Türkiye’de Kentleşme*, s. 345.

¹⁴⁷ Hans Jürgen Hele, “Kentleşmiş İnsan”, (çev. Zeynep Aygen), *Cogito*, YKY., S. 8, Yaz 1996, s. 74.

Kentli erkek ve kadının hangi özelliklere sahip olduğu sorusunun yöneltildiği anket çalışmalarında verilen cevaplar, kentli kimliğin nasıl algılandığını gösteren veriler barındırır. Ankete katılanların kentli erkeği tanımlarken, modern, kültürlü ve temiz giyimli, kravatlı ve bıyiksız olma, kadınları ise, kendine özen gösteren, modern ve kültürlü, zarif gibi özellikleri sıraladıkları görülür.¹⁴⁸ Bir başka alan araştırmasında ise, “kentli kimdir” sorusu sırasıyla kentte oturan herkes, geçimini kentte sağlayanlar ve gecekonduda oturmayanlar, şeklinde cevaplar bulur.¹⁴⁹

Kentli bireyin nasıl algılandığının alan araştırmalarında karşılık bulduğu cevaplar, kentli insan imajının somutlaştığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Öyle ki, bu araştırmalar, kentlerde insanların kırsaldakinden farklı olarak gerek tutum ve davranışlarıyla, gerekse dış görünüşleri ve kültürel düzeyleriyle olumlu yönde bir değişim içinde olduklarını gösterir. Böylelikle kentlileşmenin insanlara, bireysel özellikleriyle öne çıktıkları yeni bir kimlik kazandırdığı sonucu gözlemlenir.

1.3.1.2. Kentlileşen Aile

Kentlileşmenin yol açtığı değişimlerden biri de, toplumsal bir birim olan aile ölçeğinde gerçekleşir. Kentin sunduğu yeni ekonomik ve toplumsal ilişkiler çerçevesinde varlığını sürdürmeye çalışan aile, hem yapısıyla hem de aile bireylerinin tutum ve davranışlarıyla kırsaldaki görüntüsünden uzaklaşır.

Kırsal aile, kendi içinde iş bölümü yapmış, kalabalık fertlerden oluşan bir yapıya sahiptir. Geniş aile tipinin örneğini sunan kırsal aile, birbirine kan bağıyla bağlı üç kuşağı bünyesinde barındırma özelliği taşır. Kırsal ailenin genişliğinde, kırsalın ekonomik ve toplumsal yapısı belirleyici bir işlev üstlenir. Bu doğrultuda, Yakut Sencer’in kırsal ailenin oluşumunu açıklayan ekonomik temelli görüşleri dikkat çekicidir. Kırsaldaki ailenin kalabalık oluşunda üretim ilişkilerinin etkili olduğunu ileri süren Sencer’e göre, kırsalda üretim uğraşılarının geniş ölçüde insan emeğine dayanması, ailenin bir bütün olarak üretim sürecine katılmasını gerektirir. Ücretli iş gücünden yararlanma imkânını bulamayan aile, iş gücü kaynağı olarak çok çocukluluğa

¹⁴⁸ Isparta ve Van kentlerinde yapılan anketin sonuçları için bk. Hüseyin Bal, *Kentsel Yapı ve Kentlileşme Süreci (Isparta-Van Karşılaştırılması)*, Fakülte Yayınevi, Isparta 2003, s. 114.

¹⁴⁹ Ankara’da kırsaldan kente göç eden denekler üzerinde yapılan araştırma için bk. S. Kemal Kartal, *Kentleşme ve İnsan*, s. 61.

yönelir.¹⁵⁰ Böylelikle çok çocuklu yapısıyla geniş aile tipini ortaya çıkaran kırsal aile, içinde bulunduğu toplumun en küçük birimini oluşturur ve kırsalın ekonomik işleyişini yansıtan bir topluluk olma özelliğini gösterir.

Kırsalda yaşayanların temelde geçimlerini sürdürebilmek için kurdukları çok çocuklu kalabalık aile tipi, kırsal yaşantının kendine özgü özellikleriyle bir üretim birimi olmasının yanı sıra, toplumsal ilişkilerdeki işlevselliğiyle de dikkat çeker. Kırsalda yaygın olarak görülen geniş ailenin genelde en yaşlısı olan aile reisi, ailenin ortak varlığı adına mülk sahibi durumundadır. Sahip olduğu mülkiyetle otoriteyi elinde bulunduran aile reisi, geniş ailede hem işlerin düzenleyici hem de bireyler arasındaki ilişkilerin kural koyucusu olarak geniş toplumsal haklarla donatılır.¹⁵¹ Aile reisinin otoritesi altında ataerkil yapısıyla varlık gösteren kırsal aile, bu yönüyle aile tanımının sınırlarını aşan bir toplumsal birim niteliği taşır. Üyeleri arasındaki ilişkilerde geleneklerin belirleyici olduğu geniş aile, sahip olduğu hiyerarşiyle kırsalın temel yapısını oluşturur.

Kırsaldan kente yönelen ailede ise, kırsalda görülen ilişkilerin kentlileşme sürecine bağlı olarak değiştiği gözlemlenir. Kentle bütünleşmeye başlayan aile, zamanla çok çocuklu geniş yapısından uzaklaşarak, çekirdek aile diye tanımlanan anne-baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan yapıya dönüşür. Aileyi oluşturan üyelerin gerek aile içi bağları gerekse ailenin içinde bulunduğu toplumla olan ilişkileri, kentin sunduğu yeni yaşama biçimi doğrultusunda şekillenir.

Kentlileşmeyle birlikte kırsal aile yapısında başlayan değişimler, kentlileşme gibi bir sürecin ürünü olarak gerçekleşir. Kente göçenlerin ilk yerleşim yerleri olan gecekondü bölgelerinde yapılan alan araştırmaları, kentin yeni sakinlerinin bir süre daha kırsaldaki geleneksel aile yapılarını korudukları sonucunu verir. “Ailenin gecekondudaki toplumsal hayatın merkezi”¹⁵² olduğu değerlendirmesini ortaya çıkaran veriler, kentlileşmenin ilk evrelerinde kırsaldaki ataerkil geniş aile yapısının kentlerde de varlığını devam ettirdiğini gösterir.

Kırsaldan kente yönelen ailelerin kentle bütünleşmelerinden sonra, kırsaldaki yaşantılarından uzaklaşarak kentli aile yapısını benimsedikleri görülür. Sanayileşme ve

¹⁵⁰ Sencer; *Türkiye’de Kentleşme*, s. 327.

¹⁵¹ Sencer; *age*, s. 342.

¹⁵² Karpat, *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm*, s. 155.

modernleşme gibi süreçlerin de etkili olduğu ailedeki değişimde, kırsaldan oldukça farklı olan kentteki üretim-tüketim ilişkilerinin yadsınamaz payı olur. Kırsaldaki aile bir üretim topluluğu özelliği gösterirken kentli ailenin bir tüketim topluluğu özelliği taşıması, hem ailenin yapısında, hem de aile bireylerinin tutum ve davranışlarındaki değişimin temel etkenlerindendir.

Kentli aile, kırsaldaki çok çocuklu geniş ailenin aksine az çocuklu çekirdek aile yapısına yönelir. Kentte çocuğun ekonomik bir etkinliğin ögesi olmaması, yetiştirilmesi ve toplumsallaştırılmasının aile bütçesine yüklediği ağırlık, kent ailesini elden geldiğince sınırlı sayıda çocuk sahibi olmaya zorlar.¹⁵³ Ekonomik şartların yanı sıra kentin getirdiği toplumsal değişimlerin etkisiyle de az çocuklu çekirdek aile yapısını benimseyen kent sakinleri, aile içi ilişkileriyle de kırsal aileden farklı bir görünüm sunarlar.

Kentli ailelerin gelir ve eğitim düzeylerine bağlı olarak, aile üyelerinin cinsiyete dayalı iş bölümünde farklı işlevler üstlenirler. Alt gelir grubu kent ailelerinde geleneksel cinsiyete dayalı iş bölümü devam ederken, orta ve üst düzey gelir grubu kent ailelerinde “paylaşma” ekseninde bir iş bölümü yapılır. Çocukların iş bölümünden pay almadıkları üst düzey gelir grubu kent ailelerinde ise, kadının sorumluluğundaki işlerin yapılması için ücretli iş gücüne başvurduğu ve mülkiyet üzerinde söz hakkına sahip olduğu görülür.¹⁵⁴

İnsanların tutum ve davranışlarında dikkat çekici değişimler meydana getiren kentlileşme sürecinin, toplumun temelini oluşturan aileyi de etkilemesi kaçınılmaz olur. Ailenin hem yapısını hem de dış çevreyle olan ilişkilerini yeniden şekillendiren kent hayatı, böylelikle kentli birey kimliğinin yanında kentli aile kimliğinin de oluşmasına etken olur.

1.3.1.3. Komşuluk İlişkileri

Kentlileşme sürecinin dönüştürücü etkisinin gözlemlendiği toplumsal ilişkilerden biri de komşuluk düzeyinde gerçekleşir. Komşuluk ilişkileri, kırsaldan kente

¹⁵³ Sencer; *Türkiye’de Kentleşme*, s. 347.

¹⁵⁴ bk. Sencer Ayata, Ayşe Güneş Ayata, *Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü*, T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Ankara, 1996, s. 64–65.

yönelen ailelerin kentle bütünleşme aşamalarında, kentlileşmenin yol açtığı yeni yaşama biçiminin etkisiyle değişime uğrar.

Kırsaldaki geniş ailenin toplumsal ilişkilerinde önemli bir yeri olan komşuluk, kentlileşme evrelerinde farklılaşır. Kentlerde gecekondü gibi kırsal yaşantının izlerini daha çok taşıyan yerleşimlerde komşuluk ilişkileri belli bir düzeyde devam ederken, kentli ailelerin eğitim ve ekonomik düzeylerine de bağlı olarak apartman gibi daha metropoliten görünüm sunan yerleşimlerde bu ilişkiler zayıflar.

“Komşuluk genel olarak aynı semtte, yakın mekânlarda oturan aileler arasındaki ilişkiye verilen addır.”¹⁵⁵ Toplumsal bir dayanışma türü olan komşuluk, bireylerin ve ailelerin birbirleriyle olan yardımlaşmalarını sağlar. Kırsal yerleşimlerde ve kent yerleşimlerinde farklı boyutlarıyla varlığını sürdüren komşuluk, “geleneksel topluluğun yaygın işbirliği temeline dayanan bütüncü yapısıyla, kentin giderek yararcı ve kişisel bir özellik kazanmakta olan bireyciliği arasında kalan bir ara tip oluşturur.”¹⁵⁶ Bu yönüyle komşuluk ilişkileri, kentlileşmenin ilk evrelerinde insanların çevreleriyle uyum sağlamalarını kolaylaştıran toplumsal bir bağ olma işlevini üstlenir.

Kentlileşme sürecinde komşuluk ilişkilerinin giderek etkisinin azaldığı dikkat çeker. Kentle bütünleşme, eğitim ve gelir düzeylerinin artışına koşut olarak gerçekleşen komşuluk ilişkilerinde değişim, Sencer Ayata ve Ayşe Güneş Ayata’nın tespitleriyle kentte üç düzeyde varlığını sürdürür. Daha çok gecekondü bölgelerinde, geleneksel mahalle özelliğini koruyan yerleşimlerde ve alt orta sınıf apartman semtlerinde yoğun ve yakın bir ilişki söz konusudur. Ufak tefek ihtiyaç alışverişi, borç para alıp verme, cenaze ve düğünde yardım, birlikte iş yapmanın görüldüğü bu yerleşimlerde, geleneksel komşuluk ilişkileri devam eder. Orta sınıf apartman semtlerinde komşuluk bir dostluk alanı haline dönüşür. Yakın ilişkiler, dostluk ve arkadaşlık çerçevesinde kurulur. Komşulukta aynı kültür düzeyinde olma belirleyici olur. Orta üst sınıf apartman semtlerinde ise mesafeli bir komşuluk gerçekleşir. Apartman sakinlerinin çoğu tanışıp selamlaşırlar. Komşuluğa harcayacak vakitleri olmayan apartman sakinleri için komşu ne kadar görülmez ve hissedilmez olursa o kadar iyidir.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Ayata, Güneş Ayata, *Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü*, s. 78.

¹⁵⁶ Sencer; *Türkiye’de Kentleşme*, s. 285.

¹⁵⁷ Ayata, Güneş Ayata, *Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü*, s. 98–99.

Kentlileşmeyle birlikte komşuluk ilişkilerinin öneminin azalmasında bireyleşme eğiliminin de etkisi olur. Kentlileşen insanın kendisine bireysel bir hareket alanı oluşturmaya çalışması, geleneksel yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerinden uzaklaşmasına kaynaklık eder. Böylelikle komşuluk, kentlileşme sürecinde gittikçe zayıflayan toplumsal bir bağ olma özelliği gösterir.

1.3.1.4. Akrabalık İlişkileri

Toplumsal yardımlaşma ve dayanışma bağlarından biri olan akrabalık, kentlileşme sürecinde değişime uğrayan geleneksel kurumlar arasındadır. Birbirleriyle kan bağıyla yahut evlilik yoluyla bağlı olan kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen akrabalık, kentlileşmenin getirdiği bireyleşme eğiliminin etkisiyle giderek etkisi azalan bir toplumsal ilişki haline gelir.

Akrabalık, kentleşme sürecinin ilk aşamalarında önemli işlev üstlenen bir toplumsal dayanışma ilişkisi olma özelliği gösterir. Kırsaldan kente yönelen kitleler, çevreleriyle uyum sağlayabilme, barınma ve iş bulma gibi zorunluluklar karşısında kente kendilerinden önce yerleşen akrabaları tarafından destek görürler. Kente göç edenlerin ilk yerleşim yerlerini seçmelerinde ve ilk işlerini bulmalarında akrabalık ilişkilerinin büyük ölçüde payı olur.

Kentleşmeden hemen sonra karşılaşılan sorunların giderilmesinde geleneksel kalıp uyarınca en etkin dayanışma çerçevelerinden biri olan akrabalığın, kentle ilk uyum ilişkilerinin gelişmesinden sonra alanının daraldığı görülür.¹⁵⁸ Kentli kimliğin benimsenmesi sürecinde akrabalık bağları, akrabaların birbirlerinin desteğine ihtiyaçlarının azalması doğrultusunda kentlileşmenin ilk aşamalarındaki yoğun etkisini yitirir. Kemal Karpaz'ın tespitiyle akrabalık yükümlülük ve bağlılıkları, kentteki sağlık ve refah hizmetleri elde edilebilir hale geldikçe azalır ve kente yerleşmenin başlangıç aşamalarında başat olan akrabalık, yerini dışarıdan kişilerle, rasyonel ve çıkara dayalı ilişkilere bırakır.¹⁵⁹ Böylelikle, kent ailesinin gelir düzeyine bağlı olarak akrabalık ilişkileri, kırsaldakine ve kentteki ilk yıllara göre daha mesafeli bir görünüm kazanır.

¹⁵⁸ Sencer, *Türkiye'de Kentleşme*, s. 281.

¹⁵⁹ Karpaz, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, s. 231–232.

Akrabalık ilişkisi, kentlileşme süreciyle birlikte geleneksel bağlarından uzaklaşsa da, toplumsal yapının etkisiyle varlığını devam ettirir. Türkiye’de toplumsal ilişkilerin akrabalık koduna göre kurulduğuna dikkat çeken Alan Duben, aralarında kan bağı olmayan kişilerin birbirilerine ağabey, kardeş, yenge gibi akrabalık terimleriyle hitap etmeleriyle bir tür sentetik akrabalık bağının oluştuğuna işaret eder.¹⁶⁰ Duben, ayrıca akrabalık ilişkilerinin, oluşan genel yargının aksine, kentlerde yardımlaşma ve dayanışma işlevini kaybetmediğini ileri sürer. “Küçük, hatta bazı büyük şirketlerde veya bazı kamu kuruluşlarında beraber çalışan yakın akrabaların, babalar ve oğulların, kardeşlerin, kuzenlerin, dayıların ve amcaların bulunması hiç de alışılmadık bir durum değildir”¹⁶¹ tespitini yapan Duben, Türkiye’de akrabalık ilişkilerinin kentlerde de devam ettiğini ifade eder.

Kırsaldan kente taşınan geleneksel bağlardan biri olan akrabalık, kentlileşme sürecinin ivme kazanmasıyla zayıflar. Yerini daha bireysel ilişkilere bırakan akrabalık, ailelerin yaşama biçimleri, ekonomik ve kültürel düzeylerine bağlı olarak varlığını belli ölçülerde sürdürse de, kentlileşmenin toplum üzerinde dönüştürücü etkisinin gözlemlenebileceği bir alan olma özelliğini yansıtır.

1.3.1.5. Hemşehrilik İlişkileri

Kente göç sonrasında ortaya çıkan toplumsal yardımlaşma ve dayanışma ilişkisi olan hemşehrilik, kentlileşme sürecinde öne çıkan yapılardan biri olur. Aynı zamanda toplumsal bir kimlik olarak tanımlanabilen hemşehrilik, kırsaldan kente yönelen kitlelerin kente uyum sağlamalarında etkin bir işlev üstlenir.

Kırsal ile kent arasında bir tampon kurum olarak değerlendirilen hemşehrilik bağlarının ortaya çıkmasında ‘güven ihtiyacı’ kavramı belirleyici olur.¹⁶² Söz konusu güven ihtiyacı, kente yeni gelenleri, yabancıları oldukları bir yerleşimde bu deneyimi daha önce yaşamış kendileriyle aynı yörelerden insanlara yaklaştırır. Böylelikle köylülük ile kentlilik arasında hemşehrilik adı verilen “tampon” bir yardımlaşma ve dayanışma ilişkisi gelişir.

¹⁶⁰ Alan Duben, *Kent, Aile, Tarih*, (çev. Leyla Şimşek), İletişim Yayınları, 2. bs., İstanbul 2006, s. 95-96.

¹⁶¹ Duben, *Kent, age*, s. 89.

¹⁶² Adnan Tekşen, *Kentleşme Sürecinde Bir Tampon Mekanizma Olarak Hemşehrilik -Ankara’daki Malatyalılar Örneği-*, DPT Yay., Ankara 2003, s. 69.

Hemşehrilik, gurbete uyumu kolaylaştıran, gelenekleri ve memleketi ile bağları ayakta tutan, kendine özgü toplumsal ve kültürel özörgütlenme biçimleri yaratır. Öncelikle ekonomik temele dayalı kuruluşlarda, kooperatiflerde ve sanayi dallarında bu örgütlenme biçimlerine rastlanır. Beraber yaşanan mahalleler, kültür ve dayanışma denekleri, kahvehaneler, spor kulüpleri, dinî dernekler ve siyasal partiler, göçmenlerin hemşehrilik temelinde örgütlendikleri sosyal ağların önemli kurumsal çerçevelerini oluşturur.¹⁶³ Kente aynı yörelerden gelen insanlar, söz konusu toplumsal dayanışma ve yardımlaşma ağlarıyla birbirlerine kültürel, ekonomik ve siyasal alanlarda destek verirler. Konut edinme ve iş bulma gibi konularda yardımlaşan hemşehriler, böylece yabancısı oldukları kentte yaşamalarını kolaylaştırırlar.

Kentlileşme sürecinde gelişen hemşehri grupları arasındaki dayanışma, borç verme, düğün ve cenazede yardım, ortaklık kurma gibi işlerde sürer. Ancak temel unsur, gecekondulu mahallelerinde yaratılan hem gecekondulu arazisinin paylaşımında, hem de iş bulmada geçerli olan “yabancıyı sokmama” ilkesine dayanır.¹⁶⁴ Hemşehrilerin, kendilerinden olmayana karşı geliştirdikleri olumsuz tutum, bir başka tampon kurum olan gecekondularda aynı yöreden gelen insanların kümeleşmelerine yol açar. Bu yönüyle kentli kimliğin benimsenmesini engelleyici bir yapılanma olarak da beliren hemşehrilik, kendi içinde bir toplumsallaşma sağlar.

Hemşehrilik ilişkileri, kente göç sonrası ortaya çıkma özelliğiyle akrabalık ve komşuluk ilişkileri gibi geleneksel kurumlardan ayrılır. Bu bakımdan hemşehrilik, Türkiye’nin kendine özgü kentlileşme sürecinin bir ürünü olarak ayrıca önem kazanır. Kente göç edenler için bir aidiyet duygusu kazandıran hemşehrilik, yalnızca toplumsal yardımlaşma ve dayanışma ilişkisi olmakla kalmaz, kentlileşme sürecinin kitleler üzerindeki etkisinin gözlemlenebileceği bir toplumsal kimlik görünümü taşır.

Kentlileşmenin ilk evrelerinde güçlü bir ilişki olarak dikkat çeken hemşehrilik, kırsaldan gelenlerin kentte kalış süreleri, eğitim, kültürel ve ekonomik düzeylerinin artışı doğrultusunda zayıflar.¹⁶⁵ Kentli kimliğin benimsenmesiyle etkisinin azalmasına

¹⁶³ Harald Schöler, *Türkiye’de Sosyal Demokrasi Particilik Hemşehrilik Alevilik*, (çev. Yılmaz Tonbul), İletişim Yay., İstanbul 1999, s. 192.

¹⁶⁴ Rana A. Aslanoğlu, *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Ezgi Kitabevi, 2. bs., Bursa 2000, s. 100-101.

¹⁶⁵ bk. Adnan Tekşen, *Kentleşme Sürecinde Bir Tampon Mekanizma Olarak Hemşehrilik -Ankara’daki Malatyalılar Örneği-*, s. 150-158.

rağmen hemşehrlik ilişkileri, çeşitli vakıflar, dernekler ve kulüpler gibi kurumlar aracılığıyla kentlileşmenin ileri aşamalarında da varlığını sürdürür.

1.3.1.6. Cemaat İlişkileri

Din, mezhep ve etnik kimlik gibi ortaklıklar etrafında oluşan toplulukları tanımlayan bir kavram olan cemaat, kentlileşme sürecinin değişime uğrattığı toplumsal ilişkiler arasında yer alır. Kentlileşmeyle birlikte cemaatlerdeki geleneksel ilişkilerin, kentlerin sunduğu yeni yaşama biçimlerinin etkisiyle yeniden yapılandığı görülür.

Kökenleri insanlık tarihi kadar eskiye dayanan din, mezhep ve etnik kimlikler, modern kentlerde oldukça farklı bir görünüm kazanır. Çeşitli inanç ve kimlikten birçok insanın bir arada yaşadığı kentlerde cemaatler, ekonomik, siyasal ve toplumsal örgütlenme biçimlerinin kurulmalarında etkili olan ortak paydalardan biri olur. Bu yönüyle cemaatler, kentlerin toplumsal tabakalarını oluşturan etnik ve inanç kaynaklı yapıları olma özelliği gösterirler.

Türkiye’de genellikle etnik topluluklar, demografik özelliklerine ve başka değişkenlere bağlı olarak bazı mahallelerde, mahalle kuşaklarında ya da mahallelerin bazı alanlarında yerleşip kendilerine özgü mekânlar yaratırlar.¹⁶⁶ Böylelikle kentlerde, etnisiteye veya inanç birlikteliğine bağlı cemaatlerin, kendilerine özel bir yaşama biçimi geliştirmeye çalıştıkları ayrışık yaşama alanları oluşur. Bu yerleşimler, kentlerde cemaatleri yoğunluklu olarak barındırmalarının yanı sıra geleneksel cemaat ilişkilerinin yeniden yapılandığı yerlerdir.

Kırsaldan kente göç sonrasında geleneksel kalıplarını korumaya çalışan cemaatler, kentle bütünleşme sürecinde bir takım zorunlu değişim ve dönüşümlerin öznesi olurlar. Kentlileşme öncesi cemaatleri ayakta tutan temel inanç ve değerlerin, bu süreçle birlikte sorgulanmaya başladığı da görülür. Örneğin, Fuat Bozkurt’un tespitiyle, Alevi inancının temel kurumlarından biri olan dedelik, kentlileşmeye başlayan yeni

¹⁶⁶ İnan Keser, *Kent Cemaat Etnisite -Adana ve Adana Nusayrileri Örneğinde Kamusalılık-*, Ütopya Yayınevi, Ankara 2008, s. 12.

kuşağın gereksinimlerine cevap veremez hale gelir. Eski söylence ve öyküler Alevi gençler arasında ilgi uyandırmaz, boş ve uydurma şeyler olarak nitelendirilir.¹⁶⁷

Kentsel dönüşüm, kent içi hareketlilikler gibi etkenlerin sonucuyla, kentlerde kümelenen cemaat mahallelerinin kentleşme süreci içinde çözüldüğü görülür. Mahalle dışına göçle birlikte, geleneksel ilişkiler zayıflar ve mahallede cemaat üzerinde etkili olan toplumsal kontrol işlevini yitirir. Mahalle sakinleri, kentle bütünleşme sürecinde etnik ve dinsel bazı uygulamalardan vazgeçerler. Örneğin, Adana’da Nusayri mahallelerinin çözülmesiyle, Nusayrilerin Arapça bilme seviyeleri düştüğü ve inanca yaklaşımlarında önemli farklılıklar meydana geldiği gözlemlenir.¹⁶⁸

Türkiye’de çeşitli cemaatlerin mensuplarının kentli kimliği benimsemeleriyle, cemaatler kentlileşme öncesindeki geleneksel yapılarından uzaklaşır. Kentlileşme sürecinin etkisiyle cemaatler, hemşehrlik ilişkilerine benzer şekilde, dernek-vakıf gibi sivil toplum kuruluşları ve siyasal parti veya oluşumlar etrafında mensuplarıyla aidiyet bağlarını belli ölçülerde sürdürür.

1.3.1.7. Anomi

Kentlileşme sonrası, yoğun bir şekilde etkisini gösteren anomiyi, toplumsal çözümlerin ve kuralsızlıkların egemenliğinin yol açtığı bir olgudur. Bireysel ve toplumsal ölçekte gözlemlenen norm bozukluğu olan anomiyi, sonuçlarıyla kitlesel sarsıntılar meydana getirir.

Anomiyi, “bir toplumun normlarının etkisizleşmesi, çöküntü, karışıklık ya da çatışma olması durumunu gösteren bir terim”dir.¹⁶⁹ Emile Durkheim tarafından kavramsallaştırılan anomiyi, toplumsal evrim içerisinde bir düzensizlik veya anarşi evresi anlamını taşır.¹⁷⁰ Sanayi devrimi sonrası kültürel, ekonomik ve toplumsal yapıların önemli ölçüde dönüşüme uğramasıyla ortaya çıkan anomiyi, bireylerin tutum ve

¹⁶⁷ Fuat Bozkurt, “Aleviliğin Yeniden Yapılanma Sürecinde Toplum-Devlet İlişkisi”, *Alevi Kimliği*, (Ed. T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 105.

¹⁶⁸ İnan Keser, *Kent Cemaat Etnisite -Adana ve Adana Nusayrileri Örneğinde Kamusalılık-*, s. 166.

¹⁶⁹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2005, s. 32.

¹⁷⁰ Barlas Tolun, *Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomiyi ve Yabancılaşma*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara 1980, s. 37.

davranışlarında belirir. Anomi, ekonomik gelişmeler sonucu, kitleler arasındaki ayrışmaların başlamasıyla adeta bir toplumsal kargaşa ortamı hazırlar.

Modernleşme sonrası gözlemlenen toplumsal bir olgu olan anominin endüstrileşmenin yanı sıra, kırsaldan kentlere yönelen kitlesel göçlerle de sıkı bir ilişkisi vardır. Göç hareketleriyle birlikte nüfusun kent merkezlerinde yoğunlaşmasıyla, geleneksel davranış modellerinin etkisinin azalması, toplumsal dayanışma bağlarının zayıflaması ve güven duygusunun yitirilmesi anomiyi tanımlanan toplumsal çözülme ve kuralsızlıkların açığa çıkmasında etken olur.

Sağlıksız bir toplumsallaşma sürecinin ürünü olan anomik eylemlerin, kentleşme süreci sonrası kentlerde egemen olan yoksulluk kültürüyle etkileşim içinde olduğu görülür. Oscar Lewis, yoksulluk kültürünü etkileyen bu anomik davranışları özetle, “kalabalık yerlerde yaşamak, alkolizm oranının yüksek oluşu, sık sık çıkan kavgalar, erkeklerin eşlerini dövmesi, nikâhsız yaşamak, aşırı yetki kullanmak, kadınlar arasında çilekeşlik, zor yaşama şartlarına göğüs germek, dertleri unutmak için içki içmek ve erkekliğin üstünlüğüne inanmak” diye sıralar.¹⁷¹ Toplumsal dönüşümün hızına ayak uyduramayan bireylerin sergiledikleri bu davranışlar, kentle bütünleşemeyen kent sakinlerinin içinde bulundukları duygusal boşluk ve umutsuzlukları yansıtır. Bu bakımdan anomik davranışlar, toplumsal değişmelerin insan psikolojisi üzerindeki etkilerinin somutlaştığı örnekler olarak dikkat çeker.

Kent sakinlerinin, kentli yaşama biçiminin getirileri doğrultusunda, toplumsal yardımlaşma ve dayanışma işlevlerinin yanı sıra, kendi tutum ve davranışlarını da denetleyen akrabalık ve komşuluk gibi geleneksel ilişkilerden uzaklaşmaları, anomiyi halinin ortaya çıkışını hızlandıran başlıca etkenlerdendir. Bireyleşme eğiliminin insanı yalnızlaştırması, terk edilen kültürel bağların ve davranış modellerinin yerine yenisini koyamamanın yarattığı bunalım kişileri, intihar, madde bağımlılığı, şiddete yönelme, inanç ve kültürel değerlerden uzaklaşma gibi davranış sapmalarına yöneltir. Bir ölçüde güvensiz ve güvenliksiz bir yaşama biçiminin mekânı olan kentler, insanları birbirlerinden soyutlaştırıp uzaklaştırarak anomik davranışlara zemin hazırlar.

¹⁷¹ Orhan Türkdoğan, *İstanbul Gecekondu Kimliği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 162–163.

Anomi, bireysel davranış sapmalarının ötesinde, kitlesel suç hareketlerini ve toplumsal şiddet olaylarını betimlemek için de kullanılır. Bu noktada, Cemil Meriç'in 1980 öncesindeki öğrenci olaylarını, anarşizm yerine anomi kavramı ile tanımlaması dikkat çekicidir. Öğrenci olaylarını cinayetten çok intihara benzeyen bir çılgınlık olarak gören Meriç, ölçsüzlüğü hastalığı diye adlandırdığı anomiyi, intiharların, cinayetlerin ve kargaşalıkların birbirini kovaladığı bir çeşit toplumsal boşluk olarak değerlendirir.¹⁷² Meriç'in Durkheimci kuramı temel alarak yaptığı tespitler, toplumsal şiddetin, kültürel çözümlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığını kesinler.

İnsanları bir arada tutan geleneksel dayanışma kalıplarının ve toplumsal ilişkilerin zayıflamasıyla ortaya çıkan norm bozuklukları, modern yaşama biçiminin bir sonucudur. Kente uyum sağlamayı başaramayan kişilerin yöneldikleri davranış sapmaları olan anomi, kentleşme sürecinin etkisiyle gelişen bir tutum olması yönüyle dikkat çeker.

1.3.1.8. Yabancılaşma

Bireyin kendisinden ve kendisini kuşatan dış çevreden uzaklaşmasına işaret eden yabancılaşma, toplumsal değişimlerin yol açtığı bir algılama biçimidir. Farklı düşünce geleneklerinin bakış açılarıyla çok yönlü anlamsal katman kazanan kavram, toplumsal yalnızlık ve yalıtım halidir.

Kökeni ilk insanın cennetten kovulmasına dayandırılan yabancılaşma,¹⁷³ kavramsal açıdan ilk kez Hegel tarafından belirginleştirilir. İnsanlık tarihini, aynı zamanda insanoğlunun yabancılaşmasının tarihi olarak algılayan Hegel'de olduğu gibi, Marks'ın düşüncesine göre de yabancılaşma kavramı, insan varlığının ve özünün ayrımı, insanın somut varlığının özüne yabancılaşmış olduğu düşünce üzerine kurulur.¹⁷⁴

Marks'ın öncülüğüyle eytişimsel özdekçi düşüncenin temel savlarından biri olan yabancılaşma, düşünsel anlamda üretim ilişkileri çerçevesinde değerlendirilerek gelişim gösterir. Marks'ın "insan kendi varlık yapısının ayırıcısı özelliği olan 'iş'ini kendisine

¹⁷² Barlas Tolan, *Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma*, s. 271–272.

¹⁷³ bk. Fatih Yalçın, *Tahsin Yücel'in Romanlarında Yabancılaşma ve İroni*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, s. 5–11.

¹⁷⁴ Barlas Tolan, *Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma*, s. 145.

zorla kabul ettirilen bir etkinlik ve çalışma sürecinde kendini geliştirip gerçekleştirmesini engelleyen bir yaşantı olarak duymakla yabancılaşmaktadır”¹⁷⁵ görüşünden hareketle eksene alınan üretim ilişkisi, Marksçı düşünürlerce yabancılaşma kavramını açıklayan temel hareket noktası haline gelir. Bununla birlikte üretilen ürünün kullanım değerini kaybederek değişim değeri kazanmasının etkisiyle insanın emeğe yabancılaşması da Marksçı düşünce geleneğinde, yabancılaşma olgusunu betimleyen temel dayanaklardan birini oluşturur.

Yabancılaşma, kavramsal açıdan Marksçı düşünce ekseninde gelişse de, yalnızca üretim ilişkileri temel alınarak açıklanamayacak bir olguyu tanımlar. Farklı düşünce geleneklerinden beslenen düşünürlerin katkı sağladığı yabancılaşma, modernleşme sonrası toplumları kuşatan sorunlar arasında değerlendirilir. Endüstrileşme, kentleşme ve küreselleşme gibi süreçlerin etkisiyle baskın bir hal alan yabancılaşma, çok yönlü neden-sonuç ilişkileriyle açığa çıkar.

Yabancılaşmanın etkileşim içinde olduğu olgulardan biri de kentlileşmedir. Bu doğrultuda kent ile yabancılaşma arasındaki bağlantılara işaret eden Georg Simmel’in yaklaşımları oldukça dikkat çekicidir. “Modern kültür, kent ve birey arasındaki ilişkiler gibi konular üzerine incelemeleriyle bağımsız bir sosyoloji disiplininin kurulmasına önderlik eden Simmel, kentsel yaşamı metropoller özelinde yabancılaşmanın tetikleyicilerinden biri olarak görür.”¹⁷⁶ Simmel’in kentli yaşama biçimini eksene alarak yabancılaşmaya getirdiği yaklaşım, hızlı bir toplumsal değişimin mekânı olan kentlerin yabancılaştırıcı yönünü gözler önüne serer.

Simmel’e göre, para ekonomisinin merkezi olan metropole özgü ruhsal hayatın karmaşık doğası, duygusal ilişkiler üzerine kurulu taşra hayatıyla karşılaştırıldığında zaman anlaşılır. Taşranın muhafazakâr ruhu, metropolün ritmine ancak sarsıntılar ve çalkantılar geçirdikten sonra ayak uydurabilir. Böylelikle metropol kişilik, tehdit edici seyri ve aykırılıklarıyla kendisini köksüz bırakacak dışsal çevresine karşı koruyucu bir organ geliştirerek yüreğiyle değil, zihniyle tepki gösterir.¹⁷⁷ Zihnin egemenliği ve para ekonomisinin birleşimiyle, kişiler arasındaki bütün duygusal ilişkiler bireyselliklerine

¹⁷⁵ Güven Savaş Kızıltan, *Kişinin Silinen Yüzü Çağımızda Yabancılaşma Sorunu*, Metis Yayınları, İstanbul 1986, s. 32.

¹⁷⁶ Yalçın, *Tahsin Yücel’in Romanlarında Yabancılaşma ve İroni*, s. 21.

¹⁷⁷ Georg Simmel, *Modern Kültürde Çatışma*, (çev. Tanıl Bora, Nazile Kalaycı, Elçin Gen), İletişim Yayınları, 4. bs., İstanbul, 2006, s. 86–87.

dayanır. İnsan, bir sayı gibi değer görür ve diğerlerinden farkı olmayan bir ögeye dönüşür. Bu nedenle metropol insanı etrafındaki kimseleri satıcı, müşteri, hizmetçi hatta çoğu kez ilişki kurmak zorunda olduğu kişiler olarak görür.¹⁷⁸

Kentli insanın ruhsal tavrını, “mesafelik” kavramıyla adlandıran Simmel’e göre, kasabalılar gibi kentlilerin de karşılaştığı her insanı tanınması, onlarla iyi ilişkiler kurması mümkün olursa, kentli insan sayısız insanlarla sürekli kurduğu dışsal temaslara içsel olarak yanıt verme gerekliliği karşısında, içsel bakımdan paramparça olur ve tasavvur bile edilemeyecek bir ruhsal duruma düşer. İnsanları haklı olarak mesafeliliğe zorlayan bu gerçeklik sonucunda, yıllarca komşu olunan kişilerin çoğu kez nasıl görüldüğünü bilmeyen ve kasabalıların gözünde kentlileri soğuk ve ruhsuz kılan durum ortaya çıkar.¹⁷⁹ Böylelikle, bir zorunluluk olarak tercih edilen “mesafelilik” durumu, kentli insanların birbirlerine yabancılaşmasının temel tetikleyicilerinden biri olma işlevini üstlenir.

Metropollerin ortaya çıkardığı toplumsal ayrışmaları derinleştiren yaşama biçimleri, yabancılaşma olgusuna ivme kazandırır. Kent merkezleri dışında, metropoliten alanlarda kurulan güvenli sitelerdeki hayat, toplumsal yalıtıma örnek oluşturur. “Gerek eğitim durumu, gerek mesleki konum ve statü ve gerekse hayata bakış açılarında ciddi ayrışmaların gözlemlendiği siteler, hem homojenliğin, hem de kendi içinde ayrışmanın birlikte izlendiği bir yaşam alanı”¹⁸⁰ olarak yabancılaştırıcı bir öge oluştururlar. Birer zengin gettolarına dönüşen siteler, belli bir ekonomik ve kültürel düzeyin üzerindeki kentlilerin geniş kitlelerden kendilerini yalıtıttıkları mekânlar olarak, topluma yabancılaşmaya örnek sunarlar.

Kentleşme süreciyle birlikte hızlı bir toplumsal değişimin gerçekleştiği kentler, yabancılaşma olgusunun gözlemlenebileceği mekânlar olma özelliği gösterirler. Gerek etnik yapıları, gerekse ekonomik ve kültürel düzeyleriyle farklı toplumsal sınıfları bir arada barındıran büyük kentler, insanların kendilerine ve çevrelerine yabancılaştıkları ve birbirlerini ötekileştirdikleri yerler olurlar. Süratle ve kontrolsüz bir şekilde kentleşen insanlar, toplumsal yalıtım eyleminin öznesi olmaktan kendilerini kurtaramazlar.

¹⁷⁸ Simmel, *Modern Kültürde Çatışma*, 87–88.

¹⁷⁹ Simmel, *age*, 93.

¹⁸⁰ Köksal Alver, *Siteril Hayatlar*, Hece Yayınları, 2. bs., Ankara, 2010, s. 111.

1.3.1.9. Arabesk Kültür

Türkiye’de kentlileşme sürecinin meydana getirdiği kavramlardan biri olan arabesk, göç hareketlerinin kültürel boyutunu yansıtır. Bir müzik türü olmasının yanı sıra arabesk, kırsaldan kente yönelen kitlelerin, özgün bir kentlileşme deneyimi yaşadığını gösteren toplumsal algı olma özelliği gösterir.

Arabesk, özellikle Endülüs yoluyla Avrupa’ya geçen mimarlık, süsleme, müzik ve balede kullanılan serbest ve karmaşık üsluba karşılık gelen bir terimdir.¹⁸¹ Türk müziğinde ise, Mısır tarzından esinlenerek, geleneksel çalgılar ile Batı yaylılarını zengin bir orkestra çatısı altında birleştiren, hüznün verici duyguların dile getirildiği türü adlandırmak için kullanılır.

1960’ların sonuna doğru ilk temsilcisi Orhan Gencebay ile geniş kitlelerin beğenisine sunulan arabesk müzik, kente göç edenlerin kendileriyle özdeşleştirdiği, beklentilerini, arzularını ve hayal kırıklıklarını ifade ettiği bir araç olarak ortaya çıkar.¹⁸² Yoksullukların ve yoksunlukların kamçılardığı duyguların dışavurumu olan bu müzik, kentlerin yeni sakinlerinin içinde bulundukları yabancılaşma ve yalnızlıklarını aktarma işlevi üstlenir. Bu bakımdan arabesk şarkılar, müzik aracılığıyla sergilenen toplumsal bir tepkinin ürünü haline gelirler.

Gecekonduarda yaşayan kentli yoksulların “protest” duygularına tercüman olan bu müzik türünü icra edenler de, dinleyicileri gibi kente göçmüş kişilerdir. Hatta öne çıkan arabesk şarkıcıların ünlerini kazandıkları dönemler, aşağı yukarı kente göçün haritasını da çıkarır. Öyle ki, Orhan Gencebay, Anadolu’nun orta ve kuzey kesimlerinin İstanbul’a akın ettiği 1960’ların sonunda şöhrete kavuşur. Ferdi Tayfur ve Müslüm Gürses güneyden ve doğudan kopmaların yoğunlaştığı 1970’lerin sonunda, İbrahim Tatlıses ve Emrah ise Güneydoğu bölgesinden kitlesel göçlerin yaşandığı 1980’lerin yıldızları olurlar.¹⁸³

Arabesk müzik, kente göç edenlerin kentle bütünleşirken geçirdikleri toplumsal değişimlerin de izlenebileceği bir örnek oluşturur. Önceleri kırsaldan kente gelenlerin

¹⁸¹ Yılmaz Öztuna, *Türk Müsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 14.

¹⁸² Meral Özbek, “Arabesk Kültür: Bir Modernleşme ve Popüler Kimlik Örneği”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, (Ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. bs., İstanbul 1999, s. 172.

¹⁸³ Özbek, *agm*, s. 176.

dertlerini, sıkıntılarını anlatan arabesk şarkılar, daha sonra bu kişilerin kentte kendi kimlik ve yaşama biçimleriyle var olma isteklerini yüksek sesle dile getirir. Bastırılan arzular, kentte yer edindikçe dışa vurulur. Artık, Orhan Gencebay'ın arzuları dizginlemeyi öğütleyen “vazgeç gönlüm” algısı, İbrahim Tatlıses ile dünya nimetlerinden pay isteyen “ben de isterem” haykırışına dönüşür.¹⁸⁴ Kuşkusuz bu farklılık, kente göç etmiş kişilerin ilk yıllardaki çekingen tavır ve tutumlarının daha sonra değişmesini göstermenin yanında, arabesk şarkıların toplumsal yapının anlatımındaki önemine de işaret eder. Bu yönüyle arabesk, bir müzik türünün çok ötesinde anlamlar kazanır.

Başlangıçta bir müzik türü olarak ortaya çıkan arabesk, zaman içinde toplumsal bir boyut kazanarak kente göç edenleri adlandırmak için kullanılan bir kimliği tanımlar. Bu kimlik, kentlerin etrafında kümelenen gecekondualarda yaşayan kentin yeni sakinlerinin kır ile kent arasında kalan “tampon” yaşayışlarını betimler. Böylelikle “arabesk, sadece bir müzik türünün özel adı değil, yaygın bir zihniyet ve yaşama biçimi”ni ifade eder.¹⁸⁵

Büyük kentlerde yaşayan insanların yarısına yaklaşan bir kesimi, gelir azlığı ve geçim güçleri sebebiyle sefalet kuşakları veya “ghetto kültürleri” meydana getirirler. Bu insanlar yaşadıkları çevre ile aynı tutum ve hayat biçimlerini paylaştıkları için, toplumun egemen kültüründen saparlar ve zamanla kendilerine özgü bir yan kültür alanı oluştururlar.¹⁸⁶ Söz konusu yan kültür alanının ürünü olan arabesk, kentteki yerleşmiş kültürün dışında gelişir. Getto kültürü olması yönüyle kentin yerleşiklerinin bakışında ötekileştirici bir unsura bürünen arabesk kültür, dışlayıcı ve küçümseyici algıyla değerlendirilir. Kentli seçkinler, önceleri yozlaşma olarak değerlendirip alay ettikleri ve küçümsedikleri arabesk kültürü, zaman içinde korku ve nefret duygularıyla tanımlanma yoluna giderler.

1980’li yıllarda seçkinler tarafından kente göç edenler için “zonta” ve “maganda” gibi ifadeler kullanılmaya başlanır. Özellikle ilk defa bir mizah dergisinde kullanılan ve arabesk sözlüğünde önemli bir yeri olan maganda terimi, kente gelip

¹⁸⁴ bk. Nurdan Gürbilek, *Kötü Çocuk Türk*, Metis Yayınları, 2. bs., İstanbul 2004, s. 16-19.

¹⁸⁵ Beşir Ayvazoğlu, *Şehir Fotoğrafları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997, s. 132.

¹⁸⁶ Orhan Türkdoğan, *Kültür-Değişme ve Toplumsal Çözülme*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2. bs., İstanbul 2007, s. 183-184.

zenginleşen sınıfı hedef alır.¹⁸⁷ Olumsuzlayıcı ve aşağılayıcı maganda tanımlaması, kentin gerçek sahipleri olduğunu düşünenlerin, kentte zenginleşen “öteki”nin varlığından duydukları rahatsızlığı dile getirir. Çünkü artık kente göç edenler, kentin refahından pay almaya başlamışlar, alışveriş merkezlerinde, eğlence yerlerinde boy göstermeye başlamışlardır.

1990'lara gelindiğinde kentlerin dışlanmış kitleleri, “çok net bir ifadeyle ‘varoşlular’ biçiminde tanımlanmaya başlanır.”¹⁸⁸ Bir tehdit olarak algılanan varoşlular, kenar mahallelerden kent merkezlerine taşan ve seçkinlerin kendi yaşama alanlarını adeta istila ettiklerini düşündükleri göçmenleri tanımlar. Bu yıllar, kentlerde güçlenen varoş kültürü ile yerleşik, seçkin kültürün kamusal alandaki egemenlik mücadelesine tanıklık eder. Varoş kültürünün kentin bütününe kapsayacağı endişesi, yaygınlık kazanan ve korkuyla dile getirilen bir düşünce olur.

2000'li yıllarda ise son derece ilginç bir tanımlama olan “apaçi” gündeme gelir. Orhan Tekelioğlu'nun sosyolojik anlamda zayıf bir görünüme sahip olan ancak merkezi kültürde yer almaya çalışan genç erkek topluluğu tanımlaması yaptığı apaçi, Amerikan sömürgeci kafasının erken dönem Western filmlerinde çapulcu ve kötü karakter olarak resmettiği Kızılderili'nin şehir serserisi anlamıyla argoya yerleşmesiyle oluşan bir kavramdır.¹⁸⁹ Bu doğrultuda, apaçi tanımlamasının kökeninden gelen ötekileştirici unsur oldukça dikkat çekicidir. Öyle ki apaçiler, danslarıyla, giyim ve kuşamlarıyla kente uyum sağlamaya çalışsalar da, kentleri tehdit eden ‘öteki’ sınıfından kurtulamazlar. Seçkin algı için davranışlarıyla kentlerin huzurunu bozan kitlelerin yeni adı apaçi olur.¹⁹⁰

Kırsaldan kente göç edenlerin oluşturduğu arabesk kültür, kentlerdeki toplumsal değişimin geçirdiği aşamaları gösteren toplumbilimsel veriler barındırır. Önceleri gecekondu kültürünü tanımlayan arabesk, daha sonra gecekonduların sınırlarını aşan bir kültürel şekillenme haline gelir. Zonta, maganda, varoş ve apaçi gibi adlandırmalarla

¹⁸⁷ Ayvazoğlu, *Şehir Fotoğrafları*, s. 129.

¹⁸⁸ Zeliha Etöz, “Varoş: Bir İstila, Bir Tehdit!”, *Birikim*, S. 132, Nisan 2000, s. 49.

¹⁸⁹ Orhan Tekelioğlu, “Apaşlardan Apaçilere”, 14.11.2010 *Radikal* 2.

¹⁹⁰ Taksim’de yılbaşı gecesi taciz suçlamasıyla gözaltına alınanları ulusal bir gazetenin “33 apaçi gözaltında” manşetiyle duyurmasını eleştiren Tekelioğlu, son derece kolaycı ve ayrımcı “Beyaz adam” bakışına dikkat çeker. bk. “Apaçiden Tacizci Çıkarmak”, 09.01.2011, *Radikal* 2.

küçümsenen, korkulan hatta nefret edilen bu kitle kültürü, Türkiye'nin kendine özgü modernleşme ve kentlileşme deneyiminin görünümünü sunar.

1.3.1.10. Örgütlü Suç Yapılanması

Kentleşmenin etkisiyle gözlemlenen olgular arasında suçun artışı ve örgütlü suç yapılanması dikkat çeker. Kentlerin yayılma alanlarının genişlemesi ve barındıkları nüfusun çoğalmasıyla, suçun artışı eş zamanlı olarak gelişir. Kentlerin gelişmesi ve büyümesi bir bakıma suçun artışı ve örgütlü hale gelmesinin tarihçesini verir.

Genel anlamda yasalara aykırı eylemleri tanımlayan suç, dirim bilimsel, ruhsalbilimsel ve toplumbilimsel açılardan çeşitli yaklaşımlarla açıklanabilecek bir olgudur. Öyle ki, bu farklı disiplinlerin üretmiş olduğu kuram ve araştırmaların tümünü kapsayarak suçu anlamaya çalışan kriminoloji,¹⁹¹ bir bilim dalı olarak suçun çok yönlü sebeplerini araştırır. Bilimsel bir veri olan suç, bu yönüyle sadece yasadışı eylemleri tanımlamakla kalmayarak, sebepleri, oluşumları ve sonuçlarıyla toplumsal yapı çözümlemelerine kaynaklık eder.

Suçun oluşumu ve çeşitlenmesiyle kent arasında bir ilişki söz konusudur. İnsanlık tarihi kadar köklü bir geçmişe sahip olan suç, kırsalda da görülen bir olgu olmasına karşılık, kentlerde ayırıcı bir boyut kazanır. Âdeta bir suç toplumu yaratan kentler, kendine özgü yeni suçlar üretir. Kırsaldakilerden farklı olarak çeşitli uzmanlık alanları oluşturan suçlar, kentlerde yasadışı kaynaklardan beslenip örgütlenerek birer güç odağı haline gelmeriyle iş kollarına dönüşürler.

“Kişilerin yasalara aykırı bir biçimde para kazanmak ve güç elde etmek amacıyla düzenli olarak geniş ve dar katılımlarla işledikleri suçlar”¹⁹² şeklinde tanımlanan örgütlü suç, organize suç ya da mafya adı verilen yapılanma, kentlileşme sürecinden önemli ölçülerde etkilenecek şekilde gelişim gösterir. Kentlileşme süreciyle belirginleşen yoksulluk, işsizlik ve kentle bütünleşememe gibi sorunlar, örgütlü suçların insan kaynağını sağlar. Böylelikle örgütlü suç yapılanmasında, kentlileşmenin getirdiği toplumsal değişim ve ilişkiler, itici katkı yapar.

¹⁹¹ Serkan Gölbaşı, *Kentleşme ve Suç -İstanbul'un Kentleşme Süreci İle Suçluluk Arasındaki İlişkinin Kuramsal Değerlendirilmesi-*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 50.

¹⁹² Hasan Dursun, *Organize Suça Genel Bir Bakış*, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2001, s. 5.

Türkiye’de kentlileşme süreciyle gelişen hemşehrilik bağları, örgütlü suç yapılanmasında etkili olan toplumsal ilişkilerdendir. Önceleri toplumsal yardımlaşma ve dayanışma işleviyle öne çıkan hemşehrilik, daha sonra yasadışı örgütlenmelere kaynaklık eder. Öyle ki, “birçok yasadışı işi yapan, organize eden örgütlerin temelinde dikkatle incelendiği zaman tanıdık, bildik akraba ya da yöresel bağların, hemşehrilik ilişkilerinin yattığı görülür.”¹⁹³ Hemşehrilik ilişkileri, arazi mafyası diye tanımlanan örgütlü suçların yapılanmalarında da etkili olur. Kente göçün ilk aşamalarında hemşehrilerin yardımlaşmalarıyla görülen boş arazilerdeki kaçak yapılaşma, yerini daha sonraki dönemlerde özel ve ihtilaflı arazilerin işgal edilmesiyle yapılan çok katlı yapılaşmalara bırakır. Söz konusu eylemler, örgütsüz bir kesimin kendi başına yapabileceği bir iş olmaktan çıkarak, hemşehrilik ve cemaat bağlarıyla örülü arazi mafyasını ortaya çıkarır.¹⁹⁴

Kentlerdeki örgütlü suç yapılanmalarının kaynağı çoğu kez, yoksul olan alt sınıfların varlığıyla ilintilendirilse de, bazı suç kollarının oluşumunda üst sınıfların dikkat çekici bir payı vardır. Vergi yolsuzlukları, hayali ihracat, sahte banka ve şirket iflasları gibi örgütlü suçlar, eğitilmiş ve yüksek gelire sahip üst sınıflarca işlenir. Endüstriyel ve ekonomik gelişmelerle birlikte iş hayatında kent getirimlerinden haksız kazanç sağlamak isteyenlerin varlığı, uzmanlık gerektiren söz konusu örgütlü suçları açığa çıkarır.

Suç istatistikleri değerlendirildiğinde kentlerde suç oranlarının genel olarak arttığı ve mala karşı suçların büyük kentlerde yoğunlaştığı görülür.¹⁹⁵ Kentleşme sonrası ortaya çıkan ve çözüme kavuşturulamayan sorunlar, yasadışı örgütlenmelerin beslendikleri kaynaklar olur. Böylelikle kentlerde, arazi, çek-senet, otopark mafyaları gibi kentlerin ürettiği örgütlü suçlar yapılır. Birer meslek koluna dönüşen bu suçlar, kentlileşmenin getirdiği toplumsal değişimin ürünü olarak dikkat çeker.

¹⁹³ Necmettin Özerkmen, Yavuz Kahya, “Organize Suç Örgütlerinin Oluşumunda Hemşehrilik İlişkilerinin Rolü” *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt 10 (4), s. 30.

¹⁹⁴ bk. Işık, Pınarcıoğlu, *Nöbetleşe Yoksulluk -Sultanbeyli Örneği-*, s. 167–172.

¹⁹⁵ Serkan Gölbaşı, *Kentleşme ve Suç -İstanbul’un Kentleşme Süreci İle Suçluluk Arasındaki İlişkinin Kuramsal Değerlendirilmesi-*, s. 211.

1.3.1.11. Tüketim Kültürü

Endüstriyel kapitalizm, küreselleşme ve postmodern süreçlerin etkileriyle gelişen tüketim kültürü, kentlerde yaygınlaşan tüketime dayalı kitlesel davranış ve yaşama biçimlerini imler. Tüketim kültürünün kentlerde egemenlik kurmasıyla da yeni bir toplumsal katman olan tüketim toplumu ortaya çıkar.

Her toplum, kendine ait inanç ve gelenekleri, doğal çevreleri, teknolojik ve ekonomik durumları doğrultusunda beslenme, giyinme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılar. Böylelikle toplumlar arasında tüketim farklılıkları oluşur ve bu farklılıklar, tüketim normlarını belirleyen yönelimler olurlar.¹⁹⁶ Endüstrileşme sonrasında kentlere egemen olan tüketim kültürü ise, geleneksel tüketim normlarını değişime uğratarak küresel ölçekte bir tekdüzelik ortaya çıkarır. Bu bakımdan tüketim kültürü, toplumsal yapı ve ilişkileri dönüşüme uğratması işleviyle birlikte, kentli kimliği oluşturan unsurlardan biri olarak dikkat çeker.

Tüketim kültürü, ürünler dünyasının ve ürünlerin yapılanma ilkelerinin, günümüz toplumunun anlaşılması açısından merkezi bir yer işgal ettiğini vurgulamak için kullanılan bir terimdir.¹⁹⁷ İnsanlarının ihtiyaçlarını karşılamaktan daha çok, tüketmek güdüsüyle tüketim eylemine yönelmelerini tanımlayan tüketim kültürü, ürün tanıtımlarının ve markalarının, ürünlerin kullanım değerinin önüne geçtiği bir ortam hazırlar. Bu yönüyle tüketim kültürünün sunduğu ürünler, simgesel boyut kazanırlar ve toplumsal statüyü belirleyen ölçütlere bürünürler. Tüketim kültürünün ortaya çıkardığı tüketim toplumunun üyeleri, tükettikleri nesnelerin simgesel değeri oranında, görelî bir saygınlık kazanırlar.

Tüketim toplumu var olmak için nesneleri yok etmeye ihtiyaç duyar. Üretime temel seçenek olarak yok etme kalır ve tüketim, sadece üretimle yok etme arasındaki aracı bir terim olur. Tüketimdeki, kendisini yok etmede aşmaya, dönüştürmeye yönelik derin eğilim, tüketime anlamını kazandırır.¹⁹⁸ Bir “çöp sepeti uygarlığı” kuran tüketim toplumu, tüketim eyleminin devinimiyle varlığını sürdürür. Tüketimin özellikle kitle

¹⁹⁶ Mübeccel B. Kıray, *Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2005, s. 13.

¹⁹⁷ Mike Featherstone, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, (çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, 2. bs., İstanbul 2005, s. 142-143.

¹⁹⁸ Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, (çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları, 4. bs., İstanbul, 2010, s. 46.

iletişim araçları aracılığı ile sürekli teşvik edilmesiyle, nesneler kullanım süreleri dolmadan, yerlerini yeni ürünlere bırakır. Böylece toplum, sahip olduklarıyla yetinmeyen, çok çabuk tüketen ve hep daha fazlasını arzulayan yapısıyla adeta bir “israf toplumu”na dönüşür.

Tüketim kültürünün egemen olduğu “bolluk içindeki insanlar artık, tüm zamanlarda olduğu gibi başka insanlar tarafından değil, daha çok nesneler tarafından kuşatılmış durumdadırlar.”¹⁹⁹ Etrafındaki nesneleri üreten insanlar bile, “meta” değeri kazanan nesnelerin birer parçası olurlar. György Lukacs’ın “şeyleşme” diye tanımladığı bu süreçte insanlar, “kendisinden tamamıyla bağımsız ve hazır olarak önünde çalışır durumda bulunduğu, üstelik yasalarına da iradesi dışında uymak zorunda kaldığı mekanik bir sistemin içine sokuşturulmuş ve böylece mekanikleşmiş bir parça rolünü oynar.”²⁰⁰

Nesnelerin kontrolüne giren insanlar kendilerini, reklam, marka ve moda gibi kavramların yönlendirmeleriyle yeni tüketim alanlarının içinde bulurlar. Tüketim kültürü insanlar için haz, acı, heyecan ve korku gibi duyguları satın alınabilir ürünler haline getirir. Örneğin, Jean Baudrillard’ın “simülakr düzenlerinin iç içe geçmiş olduğu kusursuz bir model”²⁰¹ diye tanımladığı, yetişkin insanların çocukça arzularla düşseli satın aldıkları yer olan Disneyland, yeni tüketim alanlarının küresel bir göstergesi olarak dikkat çeker. İnsanların artık benzetimlerle kuşatılmış evrende yaşadıklarını vurgulayan bir benzetim olarak Disneyland, tüketim toplumunun küresel ölçekte ulaştığı aşamayı örnekler.

Tüketim kültürü, zaman ve mekân kavramlarını da ticarileştiren bir boyut sergiler. Öyle ki, çalışmaktan kaçınma ve çalışmanın yerine boş zaman geçirme satın alınabilir duruma gelir. Tatile gidebilme, çalışmanın dışında kalabilme, sağlık ve refahla ilişkili olarak insanların düşüncesine girmiş, modern yurttaşlığın bir özelliği olarak varsayılır.²⁰² Böylelikle toplumsal statü belirleyicisi haline dönüşen tatil yapma, tüketim kültürünün en etkili ürünlerinden birini teşkil eder. Boş zamanların tüketim değeri oluşturduğu tatil ve turizm faaliyetleriyle tarihi yapıları, müzeleri ve doğal çevreyi görmek bile satın alınabilir hale gelir.

¹⁹⁹ Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, s. 15.

²⁰⁰ György Lukacs, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, (çev. Yılmaz Öner), Belge Yayınları, İstanbul 2006, s. 161.

²⁰¹ Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, (çev. Oğuz Adanır), Doğu Batı Yayınları, 4. bs., İstanbul 2008, s. 28-29.

²⁰² John Urry, *Mekânları Tüketmek*, (çev. Rahmi G. Ögdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 179.

Toplum üzerinde çok yönlü etkiler bırakan tüketim kültürü, insanların kendi bedenlerini de tüketilen bir nesneye dönüştürür. Kadın ve erkek bedeninin cinsel çağrışımları, insanları ürünlerin tüketilmesine yönlendirmek için kullanılan imgeler olarak belirir. Bu süreçte reklamlar ve çeşitli moda yayınları gibi görsel iletişim araçları aracılığıyla tüketim kültürü, cinselliği özünden uzaklaştırarak bir tüketim maddesi haline getirir.²⁰³

Tüketim eylemlerinin çeşitlendiği ve toplumsal hayatın odağına yerleştiği tüketim toplumu, kırsaldaki üretim toplumunun kentlerde uğradığı dönüşümü gösterir. Baudrillard'ın "hipermarket ya da 'shopping center'ların uyduları"²⁰⁴ tanımlamasını yaptığı kentler, tüketimle özdeşleşen bir yapıya bürünürler. Bu işlevleriyle tüketim merkezlerine dönüşen kentler, toplumsal bir kimlik özelliğine sahip olan tüketim toplumunu açığa çıkarırlar.

Küresel bir olgu olan tüketim kültürü, Türkiye'de de kentlileşme deneyimiyle ilintili bir süreç izler. Ekonomik ve endüstriyel gelişmelerin eşliğinde, kitlelerin kırsaldan kentlere yönelme hareketleri, tüketim toplumunu hazırlayan temel etkenler arasında yer alır. Kırsalda aileleriyle birlikte üretim faaliyetlerinin odağında olan insanlar, kentlerde bu özelliklerinden soyutlanarak tüketim toplumunun birer parçası olurlar. Bu yönüyle tüketim toplumu, Türkiye'de kentlileşmeyle birlikte görülen toplumsal kimliklerden biri olma özelliği gösterir.

1.3.1.12. Toplumsal Örgütlenme

Kentlileşme süreciyle birlikte ortaya çıkan toplumsal değişimlerden biri de, örgütlü toplum yapısıyla belirir. Kırsalda örgütlenme gereği duymayan kitlelerin, kentte örgütlü katılımlara yönelmeleri, kent hayatının toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisinin gözlemlenebileceği bir örnek oluşturur.

Sınıf farklılıklarının belirginleştiği, iş bölümü ve uzmanlaşmanın toplumsal ilişkileri düzenlediği kentte, kentli yaşama biçiminin gereği olarak örgütlenme adeta zorunlu bir tercih haline gelir. Bu doğrultuda kentle bütünleşme uğraşı veren kitleler,

²⁰³ bk. Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, s. 186–191.

²⁰⁴ Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, s. 113.

kırsalda varlıklarını dahi fark etmedikleri, çeşitli sendika, sivil toplum kuruluşu, meslek odası, dernek, vakıf ve siyasi parti gibi toplumsal örgütlenmelere katılırlar.

Toplumsal etkinliklerin mekânları olma özellikleriyle öne çıkan kentlerin sunduğu yaşama biçimi, ekonomik ve kültürel bakımdan farklı grupların mücadelesi temelinde şekillenir. Bir bakıma kent, toplumsal ve sınıfsal mücadelenin merkezidir.²⁰⁵ Birbirlerinden farklı kültürel ve ekonomik düzeydeki insanların bir arada yaşadığı kentler, ortak paydalar etrafında örgütlü birlikteliklere sahne olur. Söz konusu örgütlü yapılanmalarla, kentlerin sağladığı refahtan pay elde edebilmek için ortak bir bilinç ve tutum sergilenir.

Türkiye’de kentlileşme süreciyle bağlantılı bir şekilde kentlerde aynı zamanda modernleşmenin ayırıcı göstergeleri olan çeşitli toplumsal örgütlenme modellerinin yerleşmeye başladığı görülür. Ancak, Türkiye’nin kendine özgü yapısı, toplumsal örgütlenmeye geçişi zorlaştıran bir işlev taşır. Emre Kongar’ın Türkiye’de üstyapı kurumlarının biçim ve içerikleri arasındaki çelişkiler, bilinç sorunu, çatışmaya karşı hoşgörü yokluğu ve devletin ideoloji aşılama geleneği diye sıraladığı saptamalar,²⁰⁶ örgütlü toplum yapısının gelişmesini yavaşlatan özellikler olarak dikkat çeker. Bunların sonucuyla, “ilgili grup ve sınıflar, kendi çıkarlarını korumak ve geliştirmek için kurulmuş olan kurumları ne benimsemişler, ne de savunmuşlardır.”²⁰⁷

Toplumsal örgütlenme düzeyindeki bir takım aksaklıklara rağmen, Türkiye’deki kentli nüfus, belli ölçülerde örgütlü toplum yapısına uyum sağlar. Kentlilerin kentte kalış sürelerine orantılı olarak örgütlenme düzeyinde artış gerçekleştiği görülür.²⁰⁸ Bu değişim, toplumsal örgütlenmenin, kentlileşme sonrası görülen toplumsal ölçekteki ilişkilerden biri olduğuna işaret eder.

²⁰⁵ Aslan, *1 Mayıs Mahallesi -1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent-*, s. 44.

²⁰⁶ bk. Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye -2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı-*, Remzi Kitabevi, 43. bs., İstanbul 2010, s. 644-650.

²⁰⁷ Kongar, *age*, s. 647.

²⁰⁸ bk. S. Kartal, *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentlileşme*, s. 234.

İKİNCİ BÖLÜM

1950–1980 DÖNEMİ KENTLEŞME VE KENTLİLEŞME OLGULARINI KONU EDİNER ROMANLARIN TANITIMI

2.1. GARİPLER SOKAĞI

Oktay Akbal'ın kent yaşantısından kesitler sunduğu romanı, *Garipler Sokağı*²⁰⁹ 1950 yılında yayımlanır. Roman, kentlerin büyümesi ve değişmesi ekseninde, büyük kentlerde farklı toplumsal katmanlardan gelen insanların bir arada yaşamalarının anlatımını üstlenir.

Yirmi bir bölüm ve 131 sayfadan oluşan roman, yazar anlatıcı tarafından tanrısal bakış açısıyla anlatılır. Romanın başkişisi Salih'in gözlemlerinin öne çıktığı bazı bölümlerde ise yazar-anlatıcı yerini kahraman-anlatıcıya bırakır. İstanbul'un genişlemesi ile birlikte kentin göbeğinde kalmış eski bir sokağın mekân olarak seçildiği romanda, sokağa bakan evler ile kasap, kahvehane gibi mekânlar ayrıntılı olarak yer bulur. Roman, İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 sonbaharından, 1940 ilkbaharına kadar geçen yaklaşık altı aylık bir zaman aralığındaki olayları anlatır. Romanın sonunda yazarın, eseri 1945–46 yılları arasında tamamladığına işaret eden bir not düştüğü görülür.

İstanbul'a üniversite öğrenimi için gelen ve Garipler Sokağı'nda bir ev kiralayan Salih'in gözlemlerinin ağırlıklı olarak yer aldığı roman, büyük kentlerdeki kenar mahalle gerçeğini ele alır. Hızlı kentleşmeyle birlikte kentlerin değişen çehresine dikkat çekilen romanda, kentsel büyüme, komşuluk ilişkileri, arabesk kültür ve yabancılaşma gibi izlekler yer alır.

Garipler Sokağı, İstanbul'da apartmanların ortasında kalmış eski bir sokağın anlatımıyla başlar. “Gariplerde her çeşit insan vardır: Manav, kunduracı, kasap, arabacı, gazete satıcısı, memur, emekli, ustabaşı, amele, işçi kız, dul, ihtiyar, çocuk...”²¹⁰ ifadeleriyle tanıtılan sokağın gündelik hayatı romana konu olur. Romanın başkişisi Garipler Sokağı'nda bir ev kiralayan üniversite öğrencisi Salih'tir. Romandaki olaylara, Salih'in çevresini gözlemlerken içine düştüğü yabancılaşma duygusunun anlatımı eşlik eder. Her gün kentin kalabalığına karışan Garipler Sokağı sakinlerini birleştiren yer

²⁰⁹ Oktay Akbal'ın *Garipler Sokağı* adlı romanı 1950 yılında Varlık Yayınları tarafından yayımlanır. Çalışmada romanın 2009 yılında Cumhuriyet Kitapları'na yapılan baskısından yararlanılmıştır.

²¹⁰ Oktay Akbal, *Garipler Sokağı*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009, s. 8.

sokaktaki kahvehanedir. Burada, İkinci Dünya Savaşı'nın seyrini merakla gazetelerden takip eden mahallelinin gündemini, sokaktaki evlerin yıkılarak yerine geniş bir caddenin yapılacağı haberi değiştirir. Artık Garipler Sokağının evlerinde, kahvesinde, manavı ve kasabında tek konuşulan konu, evlerinin ne zaman yıkılacağı ve nereye taşınacakları olur. Birkaç ay sonra evlerin yıkılacağı kesinleşince de “garipler” birer birer evlerinden taşınmaya başlar. Roman, üniversiteli Salih'in yeni yeni ısınmaya başladığı mahalleden ayrılışının anlatımıyla sona erer.

Akbal, *Garipler Sokağı* ile hızlı göç dalgalarının arifesindeki İstanbul'un eski bir mahallesinden izler sunar. Büyük kentin içinde kurdukları küçük dünyalarıyla ayakta kalma mücadelesi veren insanların anlatımıyla roman, oluşmaya başlayan toplumsal sınıf farklılıklarına da dikkat çeker.

2.2. MURTAZA

Orhan Kemal'in trajikomik bir yaşantıyı öykülediği romanı *Murtaza*,²¹¹ 1952 yılında yayımlanır. Büyük kente tutunma ve bireyleşme sürecini ele alan roman, kentin toplumsal yapısını açıklamaya yönelik veriler içerir.

Roman, üç bölüm ve 356 sayfadan oluşur. Tanrısal bakış açısıyla yazar-anlatıcı tarafından anlatılan roman, kent yaşantısını konu edinir. Romanda fabrika, işçi kahvesi, işçilerin yoğun olarak yaşadığı mahalle ayrıntılı tasvirlerle verilir. Yazarın kapalı mekânların anlatımını daha çok tercih ettiği romanda, kentteki çalışma hayatına ait vurgular baskındır. Romanın tipik karakteri olan Murtaza ekseninde gelişen olaylar, 1940'lı yılları kapsar.

Benimsediği doğrulardan ödün vermeyen Murtaza'nın kentin çalışma hayatına uyum sorununun temel alındığı roman, kentlileşme olgusuna karikatürize edilmiş bir anlatı kişisi aracılığıyla eğilir. Murtaza'nın tutum ve davranışlarıyla adeta kördüğüm haline getirdiği sorunlar, hemşehrilik ve cemaat ilişkileri, bireyleşme, yabancılaşıma ve kent yoksulluğu gibi izleklerle romana taşınmış olur.

²¹¹ Orhan Kemal'in *Murtaza* adlı romanının ilk baskısı 1952 yılında Varlık Yayınevi'nce yapılır. Çalışmada romanın Everest Yayınları tarafından 2009 yılındaki 18. baskısından yararlanılmıştır.

Murtaza, romanla aynı adı taşıyan mahalle bekçisinin tanıtımıyla başlar. Mübadele sonucu ailesiyle birlikte Türkiye'ye göç eden Murtaza, önce bir köye ardından da kente yerleşir. Murtaza, Balkan Savaşı'nda şehit olan subay dayısının kahramanlık hikâyelerinin iç dünyasında oluşturduğu düşüncelerle hareket eder. İdeal insan olarak benimsediği dayısına biraz benzeyebilmek için bekçilik yapmaya başlayan Murtaza, hastalık haline getirdiği disipliniyle mahalleliyi bıktırır. Gelen şikâyetler üzerine Emniyet Müdürü, Murtaza'yı bir dostunun fabrikasına bekçi gönderir. Murtaza'nın işine aşırı düşkünlüğünün fabrikada işe yarayacağı düşünülür. Oysa Murtaza, hoşgörüsüzlüğü ve aşırı kuralcılığıyla kısa sürede fabrika işçilerinin de nefretini kazanır. Bir gece vardiyasında bekçilik yaptığı fabrikada çalışan kızını tezgâhın başında uyurken gören Murtaza, büyük bir öfkeyle kızını yerlerde sürükler. Başına darbe alan kızı Firdevs'in beyin kanamasından ölmesi dahi, Murtaza'yı işine sadakatinden vazgeçirmez. Doğruluğundan kuşku duymadığı davranışlarla işine devam eden Murtaza, küçük oğlu Hasan'ın bakkaldan ekmek çaldığı haberiyle sarsılır. Doğruluk anlayışından ödün vermeyen Murtaza, hâkimin Hasan'ı beraat ettireceğini anlayınca, onlardan oğlunu cezalandırmasını ister. Murtaza'nın ardına bile bakmadan hâkimin karşısından ayrılışının anlatımıyla da roman sonlanır.

Orhan Kemal'in Türk edebiyatına kazandırdığı Murtaza tipi, kentin sunduğu yaşama biçimi ve çalışma şartlarına uyum sağlayamamasıyla öne çıkar. Kentlileşme olgusunun gözlemlenebileceği bir roman olan *Murtaza*, Türkiye'nin değişen toplumsal yapısından da kesitler sunar.

2.3. BÜYÜK BALIKLAR

Orhan Hançerlioğlu'nun büyük kent yaşantısını ele aldığı romanı *Büyük Balıklar*,²¹² 1952 yılında yayımlanır. Birbirinden bağımsız olayların konu edildiği roman, büyük kent yaşantısından izlenimler sunarak, kentlerin kalabalığına ve karmaşık yapısına vurgu yapar.

87 sayfadan oluşan romanda olaylar, yazar-anlatıcı tarafından aktarılır. Romanda tanrısal ve gözlemci bakış açısının bir arada tercih edildiği görülür. Yazarın büyük

²¹² Orhan Hançerlioğlu'nun *Büyük Balıklar* adlı romanın ilk baskısı 1952 yılında yapılmıştır. Çalışmada Remzi Kitabevi'nin 1999 yılındaki 3. baskısından yararlanılmıştır.

kentin yaşantısından kesitler sunması, romanda gözlemci bakışı daha baskın bir hale getirir. Romanda İstanbul'un cadde ve sokakları, apartmanları, randevuevleri, eğlence yerleri ve çalışma hayatına ait mekânlar seçilir. Açık mekânların anlatımının daha çok tercih edildiği romanda, yoksul ve zengin insanların yaşama alanlarındaki farklılıklara da dikkat çekilir. Romanda sabahın ilk ışıklarından gece yarısına kadar süren bir gün anlatılır. Yazarın anlatının sonunda 19 Ağustos 1951 notuna yer verdiği roman, Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 seçimlerinden sonraki bir zaman dilimini konu edinir.

Farklı toplumsal katmanlardan gelen insanların büyük kentin kalabalığında birbirlerinden habersizce sürdürdükleri yaşantıya dikkat çekilen romanda, kentlileşme sorunu zenginlik ve yoksulluk düzleminde ele alınır. Haksız yollardan hızla zenginleşen ve geniş yoksul kitleler üzerinde baskıcı güç oluşturan kentlerin “büyük balıkları”nın yaşantısı çevresinde arabesk kültür, anomi ve örgütlü suç yapılaşması gibi kentlileşme sorunları da esere taşınmış olur.

Sabahın ilk ışıkları ile birlikte Şişli-Sirkeci tramvayını garajdan çıkaran Vatman Sabri'nin anlatımıyla başlayan roman, tramvay yoluna adeta eklenen ancak birbiriyle ilgisiz olaylarla devam eder. Bütünlüklü bir olay örgüsünden söz edilemeyen, farklı insanların hayatlarından kesitlerin sunulduğu romanda, yoksul insan manzaralarının yanında haksız kazançlarıyla gittikçe büyüyen zenginlerin, zevk ve eğlence arzularına boyun eğmiş kadın ve erkeklerin hayatlarına ait gözlemler de geniş yer tutar. Avukat Cemil, Hacı Mansur Efendi ve Safder Bey gibi büyük balıkların egemen olduğu İstanbul'un diğer yüzünü ise Vatman Sabri, Simitçi Mehmet ve Tesviyeci Hayrettin gibi küçük balıklar oluşturur. Böylelikle roman, tramvay yoluyla kesişen insanların aynı mekânı paylaşmalarına rağmen, birbirinden oldukça farklı bir yaşantı sürdürdüklerini göstererek, kentin kalabalık ve karmaşık yapısını yansıtmaya çalışır.

Haçerlioğlu, büyük kentin karmaşık ve birbirinden kopukluğunu, yapısına da taşıdığı romanıyla, hızla büyüyen İstanbul'dan insan manzaraları sunmaktadır. Roman bu yönüyle, büyük kentlerdeki toplumsal sınıf farklılıklarına ve kentleşmenin ortaya çıkardığı toplumsal sorunlara ayna tutma işleviyle öne çıkar.

2.4. SOKAKTAKİ ADAM

Atilla İlhan'ın örgütlü bir suç yapılanmasının eylemlerini anlattığı romanı *Sokaktaki Adam*,²¹³ 1953 yılında yayımlanır. Romanda, uluslar arası bağlantılı bir suç şebekesinin İstanbul serüveni anlatılırken, Sokaktaki Adam adlı anlatı kişinin gözlemleri yoluyla da kent yaşantısına dikkat çekilir.

Roman, 22 bölüm ve 240 sayfadan oluşur. Olaylar, Tanrısal bakış açısı ve yazar anlatıcının yanında, kahraman bakış açısı ve kahraman-anlatıcılar tarafından da anlatılır. Romanın ilk bölümünde Yakub, ikinci bölümünde Hasan, üçüncü bölümünde ise Sokaktaki Adam anlatıcı rolünü üstlenir. Daha sonraki bölümlerde de yine bu kahramanların bakış açılarıyla anlatı sürdürülür. İstanbul'un mekân olarak seçildiği romanda, başta Beyoğlu olmak üzere kentin eğlence hayatına ait mekânlar ayrıntılı şekilde yer bulur. Birkaç haftalık bir zaman diliminin konu olduğu romanda, zamana ait tek gösterge, sokaktaki adamın "...ezanlar Türkçe okunurken de inanırdım"²¹⁴ sözüdür. Bundan hareketle 1950'lerin ilk yıllarındaki İstanbul yaşantısının romanda ele alındığı söylenebilir.

Büyüyen kentlerdeki toplumsal norm sapmalarını odağa alan roman için neden bu konuyu seçtiğini Atilla İlhan, romanın önsözünde, büyük şehirlerde yaşayan orta halli zümrelere bağlı bir kuşağın yetiştiği tespitini yaparak açıklar. Yazara göre bu insanlar kültür düzeylerine göre soysuzlaşıp, toplum dışı her türlü serüvene elverişli hale gelmektedirler. Bu düşüncelerle yazar romanda, anomi, yabancılaşma, örgütlü suç yapılanması ve kent yoksulluğu gibi sorunlara dikkat çekmiş olur.

Sokaktaki Adam, Yakub'un kendini tanıtmasıyla başlar. İstanbul'a yaklaşan bir gemide polise yakalanma korkusu duyan Yakub'dan sonra, ikinci bölümde aynı gemideki Hasan kendisini tanıtır ve başından geçenleri aktarır. Üçüncü bölümde ise Sokaktaki Adam sözü alır ve büyük kentin karmaşasında insanların ilgisini çekmeyen yoksul ve sıradan yaşantılara dikkat çeker. Romanda Türkiye ve İsrail bağlantılı bir kaçakçılık şebekesinin İstanbul macerası Yakub ve Hasan'ın bakış açılarıyla anlatılır. Romanın olay örgüsüyle ilgisi olmayan Sokaktaki Adam ise, belli belirsiz kimliğiyle kirlenmiş ve yozlaşmış kent yaşantısı içinde kendi halinde hayat mücadelesi veren

²¹³ Çalışmada, ilk baskısı 1953 yılında yapılan Atilla İlhan'ın *Sokaktaki Adam* adlı romanının Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından 2010 yılındaki 3. baskısından yararlanılmıştır.

²¹⁴ Atilla İlhan, *Sokaktaki Adam*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. bs., İstanbul 2010, s. 64.

insanları sembolize eder. Olay örgüsünün yer yer kesilerek Sokaktaki Adam'ın düşünce ve gözlemlerinin aktarıldığı romanda böylelikle kentin ortaya çıkardığı ikilemler ve barındırdığı farklı toplumsal katmanlar da gözler önüne serilir. İki arkadaşın ekseninde gelişen kaçaklık serüvenini anlatan roman, Hasan'ın bir kavgada bıçaklanarak öldürülmesi, Yakub'un da polise suçunu itiraf etmesiyle sona erer.

Attila İlhan'ın büyüyen kentlerdeki yaşantıyı, sembolik kahramanı Sokaktaki Adam ile anlattığı romanı kentleşme sorunlarını ele alır. Büyük kent karmaşasında farkına dahi varılmayan Sokaktaki Adam'ın düşünce dünyası ve gözlemlerinin aktarılmasıyla, büyük kentlerdeki sessiz kalabalıklara dikkat çekilir.

2.5. DEVLET KUŞU

Orhan Kemal'in İstanbul'un kenar mahallelerinden birinde yaşanan olayları konu ettiği romanı *Devlet Kuşu*,²¹⁵ 1958 yılında yayımlanır. Kentlerdeki toplumsal sınıf farklılıklarını ve sınıf atlama heyecanını odağa alan roman, kent ve kentli olgularına dikkat çekici bir bakış getirir.

On beş bölüm ve 244 sayfadan oluşan roman, yazar anlatıcı tarafından tanrısal bakış açısıyla sunulur. Olaylar, İstanbul'un bir kenar mahallesi başta olmak üzere, Beyoğlu ve Eminönü gibi semtleri ile çalışma hayatına ait bazı kapalı mekânlarda geçer. 1923–1925 yılları arasındaki Büyük Mübadele'den 30 yıl sonrasında gerçekleşen olaylar, romanda zaman olarak 1950'li yılların ilk yarısının ele alındığını gösterir.²¹⁶ Romanda, İstanbul'a mübadele sonrası göç eden bir ailenin kentteki yaşantısı yaklaşık bir yıllık dönemiyle konu olur.

Devlet Kuşu, farklı toplumsal katmanlardan gelen insanların bir arada yaşadığı büyük kentlerde, ekonomik ve toplumsal farklılıklara değinir. Sınıf atlama arzusuna kapılan bir ailenin yaşadığı olayları anlatan roman, bu yönüyle kentleşme sürecinin ortaya çıkardığı kimlik algısını ve toplumsal ilişkileri irdeler. Kent yoksulluğu, bireyleşme, hemşehrilik, arabesk kültür ve yabancılaşma gibi izleklerin yer aldığı romanda, kentleşme olgusu, sınıf farklılığı ekseninde ele alınır.

²¹⁵ Orhan Kemal'in *Devlet Kuşu* adlı romanı ilk kez 1958 yılında Düşün Yayınevi tarafından yayımlanır. Çalışmadaki alıntılar, romanın 2010 yılındaki Everest Yayınları'nca yapılan 9. baskısına aittir.

²¹⁶ bk. Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, Everest Yayınları, İstanbul 2010, s. 25.

Roman, İstanbul'un kenar mahallelerinden birinde yaşayan beş çocuklu bir ailenin yaşantısının anlatımıyla başlar. Romanın başkışisi Mustafa, askerden yeni dönmüş düzenli bir işte çalışmaya yanaşmayan, çoğu kez eve sarhoş dönen bir gençtir. Mustafa'nın kız kardeşleri Ayten ve Nurten fabrikada çalışarak ailelerinin geçimine yardımcı olurlar. Babaları Memet ise 30 yıl önce Büyük Mübadele sonrasında zorunlu olarak geldiği kente tutunmayı başaramamış, yaşadığı ekonomik sıkıntılardan kurtulmanın hayallerini kuran bir kişiliktir. Ailenin kendi halinde süren hayatı evlerinin karşısına bir apartman inşaatının yapılmaya başlamasıyla değişir. Memet, bu apartmanın inşaatında bekçilik yapmaya başlar. Apartmanı yaptıran müteahhit Zülfikar Bey'in kızı Hülya, romanlardan tanıdığı yoksul hayat sürenleri yakından görmek için, babasının inşaatında bekçilik yapan Memet'in evine gider. Hastalıklı ve çirkin bir kız olan Hülya, burada Mustafa'nın fotoğrafını görüp âşık olur. Genç kızın oğullarına ilgisini fark eden Mustafa'nın ailesi, yoksulluktan kurtuluşlarını onların evliliğine bağlar. Komşularının kızı Aynur'u seven ve arkadaşlarıyla birlikte bir köfteci dükkânı açıp, kendi emekleriyle zengin olmayı isteyen Mustafa, önce ailesinin bu düşüncesine şiddetle karşı çıkar. Daha sonra ise, ailesinin baskısına dayanamaz ve evliliği kabul eder. Bu evlilik Mustafa'nın ailesinin hayatını tamamıyla değiştirir. Zülfikar Bey'in yardımlarıyla bir dükkân açan Memet, ailesiyle birlikte apartman dairelerinin birine taşınır. Fabrikada çalışma zorunluluğundan kurtulan Ayten ve Nurten de ağabeyleri gibi bir “devlet kuşu” bulmanın peşine düşerler. Kayınpederinin yanında çalışmaya ve onun evinde yaşamaya başlayan Mustafa, kısa bir süre sonra yaptığı evlilikten pişman olur. Evi terk ederek, Aynur'a, arkadaşlarına ve eski yaşantısına geri döner. Roman, Zülfikar Bey'in Mustafa'ya, onun yokluğuna dayanamayan Hülya'nın hastanede ölmek üzere olduğunu haber vermesiyle sonlanır.

Büyük kentlerde kentli kimlik algısının ekonomik refahın artışıyla özdeşleştirilmesinin bir örneğini sunan roman, kentlerdeki sınıf farklılıklarına getirdiği bakışla dikkat çeker. Roman, bu yönüyle kentleşme ve kentlileşme olgularını ele alan romanlar içinde ayrıcalıklı bir yer edinir.

2.6. AYLAK ADAM

Yusuf Atılgan'ın, modern insanın kent yaşantısı karşısındaki çıkmazlarını ele aldığı romanı *Aylak Adam*²¹⁷, 1959 yılında yayımlanır. Roman, büyük kentte yabancılaşan bireyin dış çevreyle uyumsuzluğuna ve kendini tanımlama uğraşlarına yer verir.

Roman, Kış, İlkyaz, Yaz ve Güz başlıklarıyla dört bölüm ve 155 sayfadan oluşur. Romanda olaylar, hem tanrısal bakış açısıyla yazar-anlatıcının, hem de kahraman bakış açısıyla kahraman-anlatıcının dikkatleriyle anlatılır. Kent yaşantısının ele alındığı romanda, İstanbul'un Kadıköy, Sarıyer, Şişli ve Nişantaşı gibi semtleri mekân olarak seçilir. Açık mekânlara ait gözlemlerin yanı sıra romanda, sinema, birahane ve lokanta gibi kapalı mekânlar da ağırlıkla yer bulur. 1950'li yılların İstanbul'unu anlatan romanda geriye dönüşlerle başkışı C.'nin çocukluk yıllarına kadar uzanan olay örgüsü, bir yıllık zaman dilimi içinde sunulur.

Büyük kentin kalabalığı içinde çevresini yabancı bakışlarla gözlemleyen sorumsuz, aylak bir adamın başından geçen olaylarla, büyük kentlerde insanların birbirine karşı duyarsız yaşayışlarına dikkat çekilir. Romanda, bilinçaltındaki sorunların yaşantısını yönlendirdiği C.'nin davranışlarıyla kentli bireyin yabancılaşma duygusuna sıklıkla göndermeler yapılır. Çevre kirliliği, kentli aile, kentli kimlik ve bireyleşme gibi izleklerin yer aldığı roman, büyük kentlerin yaşama alanı sağladığı aykırı kimliklerin de bir örneğini sunar.

Romanın başkışısı C. hiçbir uğraşı olmayan ve sürekli bir arayış içinde kenti dolaşan sorumsuz bir kişi olarak tanıtılır. Babasından kalan mirasla ekonomik bir sıkıntıya düşmeden yaşayan C. bütün gün kent yaşantısını gözlemlemektedir. Babası ile ilgili oldukça olumsuz hatıralara sahip olan C. ahlakça düşkünlüğünden dolayı büyük bir nefret beslediği babası gibi cinsel isteklerine yenik düşmekten kurtulamaz. Kentin kalabalığına, gözlemlediği insanların yaşayışına yabancı gözlerle ve eleştirel bir bakışla yaklaşan C. bir bakıma kendince mutluluk arayışındadır. Ancak bir türlü iç huzursuzluğunu gidermeyi başaramaz. Roman, C.'nin süre giden aylak yaşantısının anlatımıyla sona erer.

²¹⁷ Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam* adlı romanının ilk baskısı, 1959 yılında Varlık Yayınları'na yapılır. Çalışmada YKY'nin 2011 yılındaki 24. baskısından yararlanılmıştır.

Atılğan'ın Yeni roman kahramanı özellikleri taşıyan C.'nin yaşantısıyla dikkat çektiği kentli birey, bir yönüyle kentlileşme olgusunu kuşatan bir boyut kazanır. Roman, büyük kent yaşantısının sağladığı bütün imkânların yanı sıra sakinlerin yaşantısında meydana getirdiği bunalımlara da vurgu yapar.

2.7. BORDAMIZA VURAN DENİZ

Kente göç etmiş bir ailenin çocuklarının kentteki yaşantılarını anlatan Orhan Hançerlioğlu'nun *Bordamıza Vuran Deniz*²¹⁸ adlı romanı, 1960 yılında yayımlanır. Üç kuşağın kentlileşme eğilimlerini ele alan roman, kentlileşme sürecinin yıllar içinde insanların tutum ve davranışları üzerindeki etkilerini örnekler.

İki bölüm ve yüz sayfadan oluşan roman, yazar anlatıcı tarafından tanrısal bakış açısıyla anlatılır. İstanbul'un çeşitli yerlerinin mekân olarak seçildiği romanda, konak hayatı, iş ve eğlence yerleri de anlatımda yer alır. Romanda olaylar, çoğunlukla kapalı mekânlarda geçer ve buna bağlı olarak aile içi ilişkilerdeki değişimler dikkatlere sunulur. Kronolojik bir akışın yer almadığı romanda, zamanda ileri ve geri atlamalarla 1900'lerin başından 1950'lere kadar geçen olaylardan kesitler aktarılır. Bu anlatımla, yüzyılın başında İstanbul'a göç eden bir ailenin üç kuşak boyunca kentli kimliği benimseme süreçleri dikkatlere sunulur.

Bordamıza Vuran Deniz, kente yerleşmenin yalnızca bir mekân farklılığı olmayıp, insanların yaşam biçimleri ve düşünce dünyalarında da önemli değişimler meydana getiren kültürel bir süreç olduğuna işaret eder. Bu bağlamda, Antep'ten İstanbul'a göç eden bir ailenin üç kuşak boyunca geçirdikleri değişimleri, kentlileşmenin ortaya çıkardığı bireyleşme, kentlileşen aile, akrabalık ilişkileri, tüketim kültürü ve yabancılaşma gibi konular ekseninde işlenir.

Roman, eşi, oğlu ve hizmetçisiyle birlikte Antep'ten İstanbul'a göç eden Hacı Cemalettin Efendi'nin, çocuklarının ve torunlarının kente uyumunu ve kentlileşmesini konu edinir. İstanbul'da dört çocuğu daha olan Hacı Cemalettin Efendi, kısa sürede zenginleşir. Hacı Cemalettin'in ölümünden sonra kocasından kalan eski bir konakta hayatını sürdürmeye çalışan Cemalettin'in eşi Zehra geleneksel değerlere bağlı kalmayı

²¹⁸ Çalışmada, Orhan Hançerlioğlu'nun *Bordamıza Vuran Deniz* adlı romanının Remzi Kitabevi tarafından 2011 yılında yapılan 9. baskısından yararlanılmıştır.

tercih eder. Ailenin çocukları Cevat, Vedat, Sedat, Suat ve Münevver ise birbirlerinden farklı yaşama biçimlerini benimserler. Hacı Cemalettin'in evlenip aile kuran çocuklarının yaşantıları, büyük kentin birbirinden kopuk insan davranışlarını örnekler. Taşrada geniş toprakları olan bir ailenin İstanbul'da ticaretle zengin olması ve zaman içinde dağılması, yaşadığı ahlâki sorunlar ve büyük kente uyum sorunlarını ele almasıyla, Dostoyevski'nin Karamazof Kardeşleri'ne de benzetilen roman,²¹⁹ bir ailenin üç kuşak boyunca devam eden, yarım yüzyıllık kentleşme aşamalarından kesitler sunar.

Hançerlioğlu, romanında kentleşme sorununu siyasal yönelimler etrafında değerlendirmekten uzak durarak, tutarlı bir bakış açısı benimser. Bu açıdan roman, kent yaşantısının birey üzerinde etkilerinin gözlemlenebileceği eserler arasında ayrıcalıklı bir yer edinir.

2.8. GECEKONDU RÜZGARI

Oğuz Özdeş'in *Gecekondu Rüzgarı*²²⁰ adlı romanı, 1960 yılında yayımlanır. Yoksul bir gecekondu mahallesindeki yaşamı konu edinen romanda, büyük kentlerin çevrelerinde kentli yaşama ayak uyduramayan insanların yaşadıkları dramatik olaylar anlatılır.

Gecekondu Rüzgarı, başlıklarla adlandırılmış on bölüm ve 213 sayfadan oluşur. Yazar anlatıcı tarafından, tanrısal bakış açısıyla anlatılan romana, mekân olarak İstanbul'daki bir gecekondu mahallesi seçilir. Gecekondu mahallesinin yanı sıra, büyük kentin kumar oynanan ve fuhuş yaptırılan batakhaneleri de karşıt mekân olarak romana sokulur. Romanda, zamanda yapılan atlama ve özetlemelerle, yirmi yılı aşkın bir zaman dilimi işlenir.

Gecekondu Rüzgarı, büyük kentlere uyum sağlayamadan yiten umutları ve yaşamları anlatırken, kent hayatının öteki yüzünü de gözler önüne serer. Kentleşmenin getirdiği sorunlar içinde kent yoksulluğu, gecekondu yaşantısı ve anomi gibi izlekler dikkatleri çeker.

²¹⁹ Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1946–2000)*, Ankara 2003, s. 293.

²²⁰ Oğuz Özdeş'in *Gecekondu Rüzgarı* adlı romanının ilk baskısı 1960 yılında Türkiye Yayınevi'nde yapılır. Çalışmadaki alıntılar, Tekin Yayınevi'nin 1976'daki üçüncü baskısından yapılmıştır.

Roman, Naci ve Murat adlı iki gencin kumar oynamalarının anlatımıyla başlar. Alkol ve kumar tutkunu işsiz bir genç olan Naci, yatalak babası, annesi ve kız kardeşiyle birlikte bir gecekondu mahallesinde yaşamaktadır. Sorumsuzca davranışlarıyla ailesini huzursuz eden Naci, evde para ararken çıkardığı yangında babasının ölümüne sebep olur. Annesi temizlikçilik yaparak evini geçindirmeye çalışır. Gülsüm ise ağabeyi Naci'nin kumar arkadaşı olan Murat'ın tuzağına düşerek, barlarda çalışmak zorunda kalır. Bir süre sonra da verem hastalığından ölür. Naci, kendi ailesine yaptığı kötülüklerin yanında, mahallelerindeki Nermin adlı bir genç kızı da sürekli rahatsız eder. Nermin evlendiğinde de peşini bırakmayan Naci, arkadaş olarak yakınlığı Nermin'in kocası Orhan'ı öldürür. Bunun üzerine uzun süre hapiste kalır. Hapisten çıktıktan sonra bu kez Nermin'in kızı Mine'yi rahatsız etmeye başlar. Nermin'den kızının peşini bırakması karşılığında para ister. Nermin de, kızını korumak için Naci'yi öldürür. Az bir cezayla hapisten çıkan Nermin'i, kızı Nermin ile damadı Melih'in karşılaşmaları sahnesiyle sona erer.

Roman tekniği açısından başarılı bir anlatıma ve iyi bir kurguya sahip olmayan *Gecekondu Rüzgarı*, büyük kentlerin etrafında çevrelenmiş gecekondu yaşantısını eksene almasıyla dikkat çeker. Bir gecekondu mahallesinde gelişen olaylarla kente uyum sağlayamama sorunu, son derece olumsuz ve kötü örnekler seçilerek anlatılır.

2.9. IRAZCA'NIN DİRLİĞİ

Köy romancılığının öne çıkan isimlerinden biri olan Fakir Baykurt'un, 1958'de yayımladığı *Yılanların Öcü* adlı romanın devamı niteliğindeki *Irazca'nın Dirliği*,²²¹ 1961'de yayımlanır. *Yılanların Öcü*'nde çeşitli haklısızlıklara uğrayan Kara Bayram ve ailesinin köy yaşantısı, *Irazca'nın Dirliği*'nde ise, ailenin yapılan zulümlere dayanamayıp kente göç etmesi konu edilir.

Irazca'nın Dirliği, başlıklarla ayrılmış yirmi üç bölüm ve 239 sayfadan oluşur. Yazar anlatıcı tarafından, tanrısal bakış açısıyla öykülenen romana, Karataş köyü ve Burdur ili mekân olarak seçilir. Açık ve geniş mekânların anlatımda ağırlık kazandığı romanda, anlatı büyük ölçüde köyde geçer. Romanın ilk on altı bölümünde köy, devam

²²¹ *Irazca'nın Dirliği*, ilk baskısını, 1961 yılında Remzi Kitabevi'nden yapar. Çalışmada, romanın Remzi Kitabevi tarafından yapılan 1976'daki 6. baskısından alıntılar yapılmıştır.

eden bölümlerinde ise kent yaşantısı konu edilir. Yaz mevsiminin başlangıcından okulların açılmasına kadar geçen üç-dört aylık zaman dilimini kapsayan roman Demokrat Parti iktidarı yıllarını anlatır.

Irazca'nın Dirliği, Irazca, oğlu Kara Bayram, gelini Haçça, torunları Ahmet ve Şerfe'den oluşan kırsal geniş ailenin yaşadıkları yerde mutsuzluğa ve umutsuzluğa kapılmalarıyla kente göç edişlerini konu edinir. Çoğunlukla kırsal yaşantının anlatıldığı romanda, kırsalın iticiliğine ait vurgulara da geniş yer verilir. Kara Bayram'ın ildeki hastanede gördüğü tedavi sırasında kentin cazibesini fark etmesi sonucuyla kentleşmenin konu edilmeye başlandığı romanda, kırsalın iticiliğinin yanında kentin çekiciliği, kentlileşen aile ve gecekondulaşma gibi kentleşme ve kentlileşme izleklerine de rastlanır.

Roman, köyde mutlu bir şekilde yaşantısını sürdüren Kara Bayram ve ailesinin anlatımıyla başlar. *Yılanların Öcü*'ne konu olan anlaşmazlık çözüme kavuşmuş, Kara Bayram ve ailesi geçmişteki kötü günleri unutmaya çalışmaktadırlar. Ancak bu mutlu günler, Kara Bayram'ın oğlu Ahmet'e, Muhtarın oğlu ile Köy kurulu üyesi Haceli'nin kardeşi tarafından yapılan tecavüz girişimiyle sona erer. Ahmet başına gelenleri annesine anlatır. Ahmet'in ve gelininin davranışlarından kuşkulanan Irazca ve sonrasında köyde yayılan dedikodularla Kara Bayram da yaşananlardan haberdar olur. Kara Bayram oğlu Ahmet'i de yanına alıp Kaymakam'a giderek şikâyetçi olur. Muhtar, soruşturma sırasında araya hatırlı kişileri sokup rüşvet vererek okuma-yazma bilmeyen Bayram'a hileyle şikâyetinden vazgeçtiğini bildiren dilekçe verdirir. Bunun üzerine Muhtarın oğlu ile Haceli'nin kardeşi serbest kalarak köye dönerler. Köy meydanında karşılaştıkları Bayram'ı bayıltıncaya kadar döverler. Ağır bir şekilde darp edilen Bayram, önce ilçeye götürülür, buradan da Burdur ilindeki hastaneye sevk edilir. Bayram'ın Burdur'daki hastane günleri hayatı için dönüm noktası olur. Kent yaşantısı hakkında bilgiler edinen Bayram, köyden göç etmeye karar verir. Taburcu olup köye döndükten sonra hemen hazırlıklara başlar. Irazca'nın karşı çıkmasına aldırmaksızın, onu köyde bırakarak eşi ve çocuklarıyla birlikte Burdur'a doğru yola çıkar. Kentte küçük bir evde yaşamaya başlayan Bayram ve ailesinin mutlu kent yaşantısının anlatımıyla da roman sona erer.

Baykurt'un *Irazca'nın Dirliği* adlı romanında, çeşitli haksızlıklar sonucu köylerinden göç etmek zorunda kalan bir ailenin yaşadıklarıyla ezen-ezilen ikilemi gözler önüne serilir. Yazarın siyasal bakış açısının da anlatımda etkili olduğu roman, kentleşmeyi hazırlayan sebepleri bir yönüyle ele alması bakımından dikkat çeker.

2.10. GURBET KUŞLARI

Orhan Kemal'in *Gurbet Kuşları*²²² adlı romanı, 1962 yılında yayımlanır. Yazarın 1960'da yayımladığı *Bereketli Topraklar Üzerinde* adlı romanın devamı olan *Gurbet Kuşları*, köylerden İstanbul'a yönelen göçü konu edinmesiyle öne çıkar.

Yirmi bir bölüm, 367 sayfadan oluşan roman, yazar anlatıcı tarafından tanrısal bakış açısıyla kaleme alınır. Romanın başından itibaren kentli yaşama ait dikkatlerin sunulduğu anlatımda, mekân olarak İstanbul seçilir. Büyük kentlerdeki işçi yaşamına ait yerler yanında, kentin çevresine yuvalanan gecekondu da yer alır. Yazarın toplumsal hayatı anlatma arzusu sonucu daha çok çalışma şartlarını eksene almasıyla romanda açık ve geniş mekânlar yoğunluk kazanır. Demokrat Parti iktidarlarının ikinci yarısını (1955–1960) konu edinen romandaki olaylar birkaç aylık bir zaman dilimini kapsar.

Gurbet Kuşları, İstanbul'a göç eden köylülerin tren garında, ilk kez büyük kentle karşılaşmalarının anlatımıyla başlar. Büyük ümitlerle yaşadıkları yeri terk edip İstanbul'un yolunu tutanlar arasında, romanın başkişisi İflahsızın Memed de vardır. Türkiye'de köyden kente göç hareketlerinin ivme kazandığı Demokrat Parti dönemini anlatan roman, Memed'in İstanbul'a gelişi, iş bulması, evlenmesi, babası ve kardeşlerini yanına getirtmesi gibi temel olaylar etrafında şekillenir. Memed'in kente uyum sağlama çabaları çerçevesinde kırsalın iticiliği, kentin çekiciliği, akrabalık ve hemşehrlik ilişkileri, yabancılaşma, tüketim kültürü, konut sorunu ve gecekondu gibi kentleşme ve kentlileşme izlekleri romanda ele alınır.

Romanın başkişi Memed, her yıl Çukurova'ya çalışmaya giden İflahsızın Yusuf'un oğludur. Yusuf, eşi ölünce çocuklarına sahip çıkmak için o yıl köyde kalır bunun üzerine gurbete gitme işi bu kez oğluna düşer. Çalışmak için İstanbul'a giden Memed ilk iş olarak buraya daha önce yerleşmiş olan ve iki sene önce İstanbul'a

²²² *Gurbet Kuşları*'nın ilk baskısı 1962 yılında Varlık Yayınları tarafından yapılır. Çalışmada, Tekin Yayınevi'nin 2002 tarihli 6. baskısı esas alınmıştır.

gelmesi için mektup yazan akrabası Gafur'un yanına gider. Büyük ümitlerle Gafur'u bulan Memed için kentteki ilk hayal kırıklığı, bu karşılaşmasıyla meydana gelir. Memed'e oldukça soğuk davranan Gafur, akrabasına iş bulması konusunda yardımcı olmaya yanaşmaz. Memed, kendi çabaları ve yeni tanıştığı Kastamonulu bir işçinin desteğiyle inşaat işinde çalışmaya başlar. Kısa sürede kente uyum sağlamaya çalışan Memed, okuma-yazma öğrenir ve kentli kimliği benimser. Çalıştığı inşaatın yakınındaki bir köşkte hizmetçi olarak çalışan Ayşe ile tanışır ve evlenmeye karar verir. Mevsimlik göç olarak tasarladığı İstanbul serüvenini kalıcılığa dönüştürerek, babası ve kardeşlerini de yanına getirmeyi düşünür. Ayşe'yi babası ve kardeşleriyle birlikte aynı evde yaşamaya ikna eden Memed, babası ve kardeşlerini köye bir mektup göndererek yanına getirtir. Ancak babası ve kardeşleri İstanbul'a geldiğinden itibaren babasıyla arasında sürekli anlaşmazlık çıkar. Kentli kimliği benimseyen Memed, bir süre sonra babası ve kardeşleriyle aynı evde yaşayamayacağını anlar. Bir gecekondur arsası satın alarak ev yapmaya koyulur. Yaptığı gecekonduyu tamamlamaya fırsat bulmadan evleri belediye ekipleri tarafından yıkılsa da, Ayşe'nin aynı yere yeni bir gecekondur yapma kararlılığını gösteren sözleriyle anlatı sona erer.

Gurbet Kuşları, kentleşme ve kentlileşme olguları etrafında, kentlere göç hareketlerinin hızlandığı bir süreci bireysel ve toplumsal ölçekte ele alır. Yazarın, Demokrat Parti yıllarında meydana gelen ekonomik gelişmeler, siyasal ayrışmalar ve 6-7 Eylül olayları gibi toplumsal gerginlikleri de taşıdığı romanı, dönemin Türkiye'sine eleştirel bir bakış getirir.

2.11. DOR ALİ

Dor Ali,²²³ Behzat Ay'ın 1966 yılında yayımladığı romanıdır. Romanla aynı adı taşıyan anlatının başkişisi Dor Ali'nin ailesiyle birlikte köyden kente göç etmesini anlatan yazar, toplumcu gerçekçi bir dikkatle kentleşme ve kentlileşme konularını eksene alır.

Ay'ın *Dor Ali* adlı romanı, on altı bölüm ve 128 sayfadan oluşmaktadır. Romanın anlatıcısı, üçüncü tekil şahıs dilini kullanan yazar anlatıcıdır. Yazarın tanrısal

²²³ Behzat Ay'ın *Dor Ali* adlı romanı, 1962 yılında Öncü gazetesinde tefrika olarak yayımlanmış, ilk baskısı ise, 1966'da Remzi Kitabevi tarafından yapılmıştır. Çalışmada, Broy Yayınları'na yapılan 1995 yılındaki ikinci baskısı kaynak gösterilmiştir.

bakış açısıyla olayları aktardığı roman, Düzlek köyü ve Samsun'da meydana gelen olayları aktarır. Üçüncü bölümden itibaren kent yaşantısının yer almaya başladığı roman, birkaç aylık zaman dilimini konu edinir ve muhtemelen Demokrat Parti dönemini anlatır. Yazar, romanın sonunda “Samsun, Haziran 1962”²²⁴ ifadesiyle de romanı kaleme aldığı zamanı, okurun dikkatine sunar.

Dor Ali'nin, Sarı Musa ve Köse Yusuf'la yaptığı kente göç hazırlıklarının anlatılmasıyla başlayan roman, Dor Ali'nin kentte ev ve iş bulduktan sonra eşi Döndü, çocukları Ayşe ve Remzi ile birlikte kente yerleşmelerini konu edinir. Köyün yoksul sakinlerini doyuramamasına dikkat çeken romanda, köyden göç etmenin zorunlu bir hale geldiğine vurgu yapılır. Romanın başkışı Dor Ali'nin etrafında şekillenen olay örgüsünde, kırsalın iticiliği, kentin çekiciliği, kent yoksulluğu, hemşerilik ilişkileri, gecekondular ve konut sorunu gibi başlıklar öne çıkar.

Romanda, yaşadığı köyde geçinme imkânının kalmadığını gören Dor Ali, daha rahat yaşamak ümidiyle ailesiyle Samsun'a göç eder. Barınabilecekleri bir ev ve ailesinin geçimini sağlayabileceği bir iş bulan Dor Ali'nin kentteki ilk günleri, beklentileri doğrultusunda huzurlu ve rahat geçer. Bir Amerikan askerinin kullandığı kamyonun at arabasına çarpması ise, kentteki yaşantısının adeta dönüm noktası olur. Atının kazada ölmesiyle, kentin işsizlik ve yoksulluk gerçeğiyle karşılaşan Dor Ali, hamallık yaparak hayatını sürdürür. Kente geldiği ilk zamanlarda düşlediği bol kazançlı ve rahat günlerin artık gelmeyeceğini anlar. Ümitsizliğe kapılsa da, çocuklarının gelecekleri ve özellikle oğlu Remzi'nin daha iyi bir eğitim alabilmesi için gösterdiği çabaların anlatımıyla roman sonlanır.

Behzat Ay'ın kente göçün ilk günlerini anlattığı roman, kente göçün sebeplerini ve kentte göç edenlerin karşılaştığı sorunları genel hatlarıyla ele almasıyla dikkat çeker. Özellikle romanın konu itibarıyla kentleşme sürecinin ilk aşamasını anlatması, toplumbilimsel veriler etrafında bir değerlendirilme yapılmasına imkân sunar.

²²⁴ Behzat Ay, *Dor Ali*, Broy Yayınları, İstanbul 1995, s. 128.

2.12. YALANCI DÜNYA

Orhan Kemal'in 1966 yılında yayımlanan *Yalancı Dünya*²²⁵ adlı romanı, sinema yıldızı olma hayaliyle yaşadığı kasabadan kaçıp İstanbul'a giden genç bir kızın başından geçen olayları anlatır.

Tanrısal bakış açısıyla, yazar anlatıcı tarafından anlatılan roman, yirmi bölüm ve 362 sayfadan oluşur. Romanın ilk altı bölümünde kasaba yaşantısı, daha sonraki bölümlerde çoğunlukla kent yaşantısının anlatımına yer verilir. Kapalı mekânların daha çok yer tuttuğu romanda, bir Anadolu kasabasındaki ev yaşantıları ile İstanbul'da sinemacıların uğrak yerleri, artist kahveleri, yapım şirketleri, çeşitli eğlence mekânları ve ahlakça düşkün insanların paylaştıkları garsoniyer diye adlandırılan evler yer bulur. Romanda zamanla ilgili 27 Mayıs darbesi ve Adnan Menderes'in idam edilmesi gibi olaylar dikkat çeker. Zamanla ilgili bu ifadelerin yanında, yazarın romanın tamamlandığı yılı işaret eden, anlatının sonundaki 1963 yılı ifadesi göz önüne alındığında, romandaki olayların 1961–1963 yılları arasında geçen yaklaşık iki yıllık bir zaman diliminde gerçekleştiği görülür.

Yalancı Dünya, Türkiye'de dönemin toplumsal bir gerçekliği olan genç kızların ünlü olmak hevesiyle İstanbul'un yolunu tutmalarını ele alır. Romanda yaşadığı kasabada güzelliğiyle dikkatleri çeken genç bir kızın büyük kente dair düşlerinin anlatımıyla, kentin çekiciliğine vurgu yapılır. Kentin para, şöhret ve daha iyi yaşama imkânı sunduğu düşüncesine kapılan insanların hayatlarında meydana gelen köklü değişimlerin irdelendiği romanda, kentleşme olgusu ve kentli kimlik algısı başka bir boyutuyla dikkatlere sunulur.

Roman, bir Anadolu kasabasında, düşük gelirli bir ailenin kızı olan Neriman'ın yaşantısının anlatımıyla başlar. Kasabaya gelen sinema filmleri ve magazin dergilerinin sunduğu ışıltılı dünyanın büyüüne kapılan Neriman, sinema yıldızı olma hayalleriyle yaşar. İstanbul'un göz kamaştırıcı dünyasında kendine yer edinmek için fırsatlar kollayan Neriman'ın karşısına bir gün kasabalarına gelen ve kendisini rejî asistanı olarak tanıtan Bülent Nejat adlı genç çıkar. Bülent Nejat, kasabada tanıştığı Neriman'ın zaafını fark ederek genç kızı kendisine âşık eder. Genç erkeğin büyük bir yapım

²²⁵ Çalışmada, Orhan Kemal'in ilk baskısını 1966 yılında Ağaoğlu Yayınevi tarafından yapılan *Yalancı Dünya* adlı romanının Everest Yayınları tarafından 2007 yılındaki 10. baskısından yararlanılmıştır.

şirketinde çalıştığı ve yurtdışından yeni geldiği yalanlarına inanan Neriman, onunla birlikte hayallerinin gerçekleşebileceğini düşünür. Birkaç ay sonra kasabaya tekrar gelen Bülent Nejat'la birlikte İstanbul'a kaçan Neriman, kendince sinema yıldızı olmanın ilk adımını atar. Oysa Neriman'ı İstanbul'da bir dizi felaketler bekliyordur. Asker kaçağı olan Bülent Nejat, Neriman'ın İstanbul'daki ilk gününde yakalanır. Sevgilisinin kendisini emanet ettiği kişiler ise Neriman'a, büyük ümitler bağladığı Bülent Nejat'ın aslında yalancı ve dolandırıcı biri olduğu gerçeğini söylerler. İstanbul'daki ilk gecesini Bülent Nejat'ın patronunun garsoniyerinde geçiren Neriman, kendisini karşı koyamadığı ahlakça düşkün bir hayatın içinde bulur. Böylelikle Neriman'ın kasabadaki düşleri büyük kentte kâbusa dönüşür. Öte taraftan aylar sonra Neriman'ın annesi kasabada vaktiyle kızıyla evlenmek isteyen genç bir öğretmenin yardımıyla kızını bulmak için İstanbul'a gelir. Kasabadaki bir arkadaşına yazdığı mektuptan annesinin İstanbul'da kaldığı evi öğrenen Neriman, yanında eşiyle birlikte annesini bulur. Neriman annesine, saplandığı bataklıktan bir film teknisyeni olan Rıza Can'ın kendisiyle evlenmesiyle kurtulduğunu söyler. Sinema yıldızı olmaktan vazgeçerek bir konfeksiyoncуда çalışmaya başlayan ve doğacak çocuklarını bekleyen Neriman'ın annesiyle buluşmalarının anlatımıyla roman sona erer.

Büyük kentin çekici yüzünün bir Anadolu kasabasına yansımalarının sunulduğu romanda, Türkiye'nin kentleşme sürecinin farklı bir boyutu ele alınır. Kentin ısıltılı ve eğlenceli bir dünya olarak takdim edilmesinin ortaya çıkardığı yıkımlar ekseninde roman, toplumsal bir gerçekliğe dikkat çeker.

2.13. SABAH OLMASIN

Tarık Dursun K(akınç)'ın 1967'de yayımladığı *Sabah Olmasın*²²⁶ adlı romanı, büyük kentte ekonomik güçlüklerle mücadele eden yeni evli bir çiftin İstanbul'un gecekondu mahallelerinden birinde ev kurmaları sürecinde yaşadıkları sorunları konu edinir.

Sabah Olmasın romanı, Romen rakamlarıyla ayrılmış 38 bölüm ve 215 sayfadan oluşur. Gözlemci bakış açısıyla, yazar anlatıcı tarafından anlatılan romanda

²²⁶ Çalışmada Tarık Dursun K(akınç)'ın *Sabah Olmasın* adlı romanının Bulut Yayınları tarafından 2003 yılındaki ikinci baskısından yararlanılmıştır.

olaylar, İstanbul'un gecekondu mahallelerinden birinde geçer. Kentin yoksullarının ve kırsaldan göç etmiş olanların yaşadığı bu mahalle, romanda yoğunlukla açık mekânlarıyla yer alır. Romana konu olan kapalı mekânlar ise, mahalledeki kahvehane ile Kemal ve Nevin çiftinin yaşadıkları evdir. Demokrat Parti iktidarı döneminin anlatıldığı romanda, Kemal ile Nevin'in evlenmelerinin ve bir gecekondu yapmalarının anlatıldığı birkaç haftalık zaman dilimini kapsar.

Kentleşme süreci ile birlikte büyük kentlerin en büyük sorunlarından biri haline gelen gecekondu yaşantısının zorluklarını konu edinen roman, Kemal ve Nevin adlı iki gencin evlenmelerini ve barınma sorunlarını çözmeye çalışmalarının anlatımıyla gelişir. Gecekondu tarzı yerleşmenin toplumsal boyutlarını ele alan romanda, hızlı ve denetimsiz kentleşmenin beraberinde getirdiği sorunlar üzerinde durulur. Bu bağlamda roman, konut ve barınma sorunu, gecekondulaşma, kentsel altyapı hizmetlerinin yetersizliği ve kent yoksulluğu gibi izlekler sunar.

Roman, Nevin'in Kemal'le birlikte gittiği doktordan üç aylık hamile olduğu öğrenmesinin anlatımıyla başlar. Bu durum üzerine evlenme kararı alan Kemal ve Nevin, Nevin'in babası Halit ve annesi Huriy'anım'ın da rızasını alarak hemen evlenirler. Kızının evlilik dışı ilişkisine kızan Halit'in, damadından ayrı bir ev kurmasını istemesiyle de, genç çiftin büyük kentteki ev arayışı başlar. Bir gecekondu mahallesinde bir ay süreyle bir ev kiralayan Kemal ve Nevin kısa süreli olsa da barınma sorunlarını çözerler. Ancak bir ay sonrası için başka bir ev bulamayacaklarını önceden anlayan Kemal, mahallelinin desteğiyle bir gecekondu yapar. Kemal ile Nevin'in ev sahibi olma sevinçleri ise oldukça kısa sürer. Gecekondualarını yaptıktan birkaç gün sonra, mahalle arazisini satın alan bir fabrika sahibinin talebiyle evleri yıktırılır. Çaresizce Nevin'in baba evine dönmek zorunda kalan çiftin, başka bir yerde gecekondu yapma düşüncesinde olmalarının anlatımıyla roman sonlanır.

Kentleşme sürecinin olumsuz getirilerinden biri olan konut ve barınma sorununu eksene alan roman, İstanbul'un gecekondu yaşantısını anlatır. Romanda, kısa süreli bir zaman dilimi ele alınarak, genç bir çiftin evliliklerinin ilk günlerinde karşılaştıkları kent kaynaklı sıkıntılar yazarın gözlemci tutumuyla sunulur.

2.14. GECEKONDU

Muzaffer İzgü'nün 1970 yılında yayımlanan romanı *Gecekondu*²²⁷, gecekondu mahallesinde yaşayan bir ailenin etrafında gelişen olayları anlatır. “Uzun öyküye yakın bir roman”²²⁸ olan *Gecekondu*, kent yoksulluğunu konu edinir.

On öyküyle birlikte yayımlanan *Gecekondu* romanı, 135 sayfadan oluşur. Tanrısal bakış açısıyla yazar anlatıcı tarafından anlatılan romanda olaylar, bir gecekondu mahallesinde gelişir. Romanda, Hürriyet Mahallesi adlı gecekondu yerleşiminde dar ve kapalı mekânların anlatımı ağırlık kazanır. Dört çocuklu bir ailenin yoksul evlerinde yaşanan olayların öne çıktığı romanda, yaklaşık on günlük bir zaman dilimi anlatılır.

Gecekondu romanı, kentleşme sorunlarından biri olan kent yoksulluğunu ele alır. Kentlerdeki tarım dışı ekonomi içinde çalışabilmek için gerekli olan uzmanlaşmadan yoksun kitlelerin içinde bulundukları imkânsızlıkların işlendiği roman, büyük kentlerin çevrelerini kuşatan gecekondu yaşantısından trajik bir kesit sunar. Bu doğrultuda romanda, gecekondulaşma, kent yoksulluğu, kentsel altyapı ve hizmetlerin yetersizliği gibi kentleşme sorunları öne çıkar.

Roman, bir gecekondu yerleşmesi olan Hürriyet Mahallesi'nde şiddetli yağan yağmurla birlikte evlerine akan sulardan eşyalarını korumaya çalışan Mediha Hanım'ın uğraşlarının anlatımıyla başlar. Tek gözlü gecekondularında Sevim, Asaf, Osman ve Ayhan adlarında dört çocuğuyla yaşayan Selahattin ve Mediha her gün çocuklarına ne yedirecekleri kaygısıyla yaşamaktadırlar. Seyyar satıcılık yaparak geçimlerini sağlamaya çalışan Selahattin'le Mediha arasında geçen bütün konuşmalar geçim sıkıntısı üzerinedir. Mediha'nın yakınmaları ve Selahattin'in çaresizliği anlatı boyunca devam eder. Gecekondularının belediye tarafından yıktırılacağı korkusuyla geçen günlerde, komşularının oğlu Fikret'in kızları Sevim'le evlenme isteği aileyi bir nebze olsun mutlu eder. Selahattin ve Mediha, maaşlı bir işte çalışan Fikret'in, kızları Sevim'i daha rahat bir hayata kavuşturabileceği düşüncesiyle evliliğe onay verirler. Evlilik hazırlığına başlayan Fikret, hemen ertesi gün kendi evlerinin bitişiğine bir gecekondu

²²⁷ Çalışmada, Muzaffer İzgü'nün ilk baskısını 1970 yılında yapan *Gecekondu* adlı romanının Bilgi Yayınları tarafından 2002 yılındaki 8. baskısından yararlanılmıştır.

²²⁸ Olcay Önertoy, *Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s. 203

yapımına girişir. Selahattin ve Mediha'nın bu hazırlıktan duydukları sevince küçük çocukları Ayhan'ın hastalığı gölge düşürür. Önce önemsemedikleri, daha sonra da imkânsızlıklar içinde doktora götürüp ilaç aldıkları çocuk, birkaç gün içinde fenalaşarak ölür. Ayhan'ı defnettikten sonra evlerine dönen Selahattin ve Mediha mahalledeki gecekonduları yıkmaya gelen yıkım ekibini görürler. Selahattin, yıkıma direnen mahallelinin arasından sıyrılarak işçilerin birinden aldığı kazmayla kendi gecekonduğunu büyük bir öfkeyle yıkar. Kızları Sevim'i mahallede bırakarak, Mediha ve iki oğluyla birlikte ağlaya ağlaya uzaklaşırlar.

Yağmurlu bir havanın anlatımıyla başlayan roman, “güneş bulutun arasından çıkmış gülümsüyordu insanlara...”²²⁹ ifadesiyle sonlanır. Böylelikle romandaki son cümleyle, yaşanan bunca trajediye karşılık, geleceğe yönelik bir ümit ışığı sunulur.

2.15. YÜRÜMEK

Sevgi Soysal'ın 1970 yılında yayımlanan *Yürümek*²³⁰ adlı romanı, hızla gelişen büyük kentlerin insan hayatındaki dönüştürücü etkilerinin gözlemlenebileceği olayları konu edinir.

İletişim Yayınları tarafından yayımlanan *Yürümek* romanının başında A. Ömer Türkeş'in “Yürümek Üzerine” başlıklı değerlendirmesine yer verilir. 152 sayfadan oluşan roman, tanrısal bakış açısıyla, yazar anlatıcı tarafından anlatılır. Sinemasal bir anlatıma sahip olan *Yürümek*, romanın başındaki değerlendirmesinde Türkeş'in dikkat çektiği gibi, Soysal'ın “Yeni roman” algısı olarak özgün anlatım tarzına sahiptir. Romanda, Tirebolu, Ankara, İstanbul, Büyükada ve İmroz gibi çeşitli yerlerde geçen olaylar, zamanda ileri ve geri sapmalarla anlatılır. Romanın merkez kişileri Elâ ve Memet'in çocukluk yıllarından, yetişkinliklerine kadar geçen süre, onların hayatlarından kesitlerin sunulmasıyla aktarılır. 1930'lu yıllardan 1970'lere kadar süren yaklaşık kırk yıllık bir zaman diliminden seçilen parçalar romana taşınır.

68 kuşağının dile getirdiği siyasal düşüncelerin yansıdığı bir roman olan *Yürümek*, kentin karmaşasında bireyin karşı karşıya kaldığı çıkmazları ve kendini

²²⁹ Muzaffer İzgü, *Gecekondu*, Bilgi Yayınları, 8. bs., İstanbul 2002, s. 135.

²³⁰ Çalışmada, ilk baskısı Sevgi Sabuncu adıyla 1970 yılında Doğan Yayınevi tarafından yapılan *Yürümek* romanın İletişim Yayınları'nca 2011 yılındaki 8. baskısından yararlanılmıştır.

tanımlama sürecini ele alır. Elâ ile Memet'in birbirinden farklı süren hayatlarının kesişmesini anlatan roman, Ankara'nın genişleyerek büyük kent kimliğine büründüğü dönemi de ele alır. Bu bağlamda romanda, kentsel büyüme ve değişme, bireyleşme, gecekondulaşma, çevre kirliliği, arabesk kültür, anomi ve yabancılaşma gibi izlekler dikkat çeker.

Roman, Elâ'nın Ankara'daki çocukluk yıllarının anlatımıyla başlar. Hızlı bir değişim sürecindeki Ankara'ya ait gözlemlerin aktarıldığı romanda diğer taraftan da çocukluğu Tirebolu geçen Mehmet'in lise eğitimi için İstanbul'a gitmesi anlatılır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Felsefe öğrenimi gören Elâ, burada Avukat Hakkı Bey ile evlenir. Birkaç yıl sonra Hakkı Bey ile evliliğini sonlandıran Elâ, Ankara'da yaşamaya başlar. Elâ'nın Memet'le tanışması da bu dönemde olur. Birlikte yaşamaya başlayan Elâ ve Memet on günlük bir tatil için İmroz adasına giderler. Adaya çıkarma gemilerinin gelmesi ve bazı yerlerin yasak bölge ilan edilmesiyle, tatillerini bitirip Ankara'ya geri dönerler. Roman, Elâ ile Memet'in Ankara'daki yaşantılarının anlatımıyla sona erer.

Genel olarak Türkiye'nin toplumsal yönden hızlı bir değişim süreci içinde bulunduğu yıllarda, Elâ ile Memet'in hayat hikâyesini anlatan roman, kentlileşmenin birey üzerindeki etkilerinin gözlemlenmesine imkân veren veriler sunar.

2.16. KÖYGÖÇÜREN

Fakir Baykurt'un *Köygöçüren*²³¹ adlı romanı, 1973 yılında yayımlanır. Kırılsaldan kente kitlesel göçü konu edinen romanda, kırsalın yaşanamaz hale gelmesi sonucu kente göçün hızlandığı gerçekliği üzerinde durulur.

Köygöçüren romanı, başlıklarla ayrılmış elli beş bölüm ve 596 sayfadan oluşur. Tanrısal bakış açısıyla yazar anlatıcı tarafından anlatılan romanda yazar, anlatı kişileri aracılığıyla siyasal tutumunu yansıtan ifadeler yer verir. Romana, Kantarma köyü, Konya ve Ankara mekân olarak seçilir. Romanın büyük bir bölümünde kırsal yaşantı anlatılır. Bu anlatıma eş zamanlı olarak kent yaşantısı, romanın sonuna doğru artarak dâhil edilir. Yazarın anlatının sonunda 1972 yılında tamamlandığını belirten ifadeye yer

²³¹ Fakir Baykurt'un *Köygöçüren* adlı romanı, ilk baskısını 1973 yılında Remzi Kitabevi'nden yapar. Çalışmada aynı yayınevinin 1974'deki ikinci baskısından yararlanılmıştır.

verdiği roman, Demokrat Parti hükümetlerinin iktidarda olduğu iki-üç yıllık bir zaman dilimini kapsar.

Kırsaldan kente göç ekseninde gelişen *Köygöçüren*'de, susuzlukla mücadele etmeye çalışan Kantarma köyü sakinlerinin hayatları anlatılır. Kurak bir Orta Anadolu köyü Kantarma'da hayatlarını sürdürebilmenin tek çıkar yolunu köylerinin içme ve sulama suyuna kavuşmasında gören köylülerin su için yaptıkları girişimler, romanın temel çatışmasını oluşturur. Köylülerin su sorununu çözememeleriyle başlayan kitlesel göçlerle romanda, kırsalın iticiliği başta olmak üzere, gecekondulaşması, anomi ve toplumsal örgütlenme gibi kentleşme ve kentlileşme izlekleri yer alır.

Roman, Ankara'da Başyaver Nurettin Bey'in odasında Başkan'ın köy gezilerinin planlanmasının anlatımıyla başlayan olaylar, Kantarma köyünün anlatımıyla devam eder. Uzun yıllar kuraklık ve susuzluktan şikâyetçi olan Kantarma köylüleri köylerine gelen siyasilerden su sorunlarının çözülmesini isterler. Muhtar Musa ve Hıdır'ın öncülüğünde köylüler, köylerine su getirilmesi için taleplerinin takipçisi olurlar. Sonunda köylerinde sondaj çalışmalarının başlatılmasını sağlarlar. Köylerine gelen ekipler uzun uğraşlardan sonra bir su kaynağına erişirler. Ancak bu su, köylüleri hayal kırıklığına uğratar. Bulunan acı su zehir saçarak toprağa zarar vermeye başlar. Artık Kantarmalılar için köyde yaşama imkânı kalmaz. Köylüler peş peşe kente göç etmeye başlarlar. Köylülerin terk ettiği yerler ise, zengin kentlilerin büyük çiftlik arazilerine dönüşür. Bu durum, Muhtar Musa ve Hıdır gibi diğer göçmenlerin de tepkisine kaynaklık eder. Musa ve Hıdır kentte köylülerin hakları için düzenlenen protesto mitinglerine katılırlar. Diğer taraftan kente uyum sağlamaya çalışan Musa ve Hıdır'ın, toplumsal normlara aykırı davranışlarının da anlatıldığı roman, kente gelmekten duyulan pişmanlığın ifadeleriyle sonlandırılır.

Kırsalın iticiliği üzerine yoğunlaşan *Köygöçüren*, Musa ve Hıdır adlı köylülerin hayatlarındaki değişimleri odağa alarak, Türkiye'de kentleşme sürecinin ivme kazandığı 1950'li yılları, toplumsal ve siyasal gelişmeler etrafında anlatır. Ayrıca romanda, devlet-halk arasındaki iletişimsizliğe dikkat çekilerek, Anadolu köylüsünün karşılaştığı mağduriyetler dile getirilir.

2.17. HALO DAYI VE İKİ ÖKÜZ

Muzaffer İzgü'nün para kazanmak için kırsaldan kente göç eden bir baba-oğlun başından geçen olayları konu ettiği *Halo Dayı ve İki Öküz*²³² adlı romanı, 1973 yılında yayımlanır. Roman, kent yaşantısının insanların düşünce dünyalarında, tutum ve davranışlarında meydana getirdiği değişimleri ele alır.

Tanrısal bakış açısıyla, yazar anlatıcı tarafından anlatılan roman, 404 sayfadan oluşur. Köy yaşantısının anlatımıyla başlayan romanın olay örgüsünün tamamına yakını kentte şekillenir. Mescitli köyü ve İstanbul'un mekân olarak yer bulduğu romanda, İstanbul'un çeşitli semtleri, inşaat işçilerinin barınakları ile yoksul insanların yaşantılarını sürdürdükleri mekânlar öne çıkar. Romanda mekâna ait unsurlar, büyük bir heyecanla İstanbul'u tanımaya ve kentli yaşantıya ayak uydurmaya çalışan genç İdris'in gözlemleriyle sunulur. Bir sonbahar günü başlayan olaylar, yaklaşık iki yıllık zaman dilimi öykülenmesiyle sona erer.

Kırsaldan kente göçü konu edinen roman, büyük kentle ilk kez karşılaşan insanların burada yaşadıkları zorluklara, şaşkınlıklara ve hayal kırıklıklarına dikkat çeker. Kentin, kendileri için daha rahat ve kazançlı bir hayat getireceği düşüncesiyle kırsaldan kente yönelen kitlelerden bir örnek sunan roman, kent hayatına tutunmaya çalışan insanların yaşadıkları değerler çatışmasına vurgu yapar. Kentlileşmenin yol açtığı sorunlara değinilen romanda, kırsalın iticiliği, kent yoksulluğu, arabesk kültür, hemşehrilik ilişkileri, kentlileşme ve bireyleşme eğilimleri konu edilir.

Roman, Halo Dayı'nın oğlu İdris'in askerden köyüne dönmesinin anlatımıyla başlar. Halo Dayı, oğlu askerden geldiği zaman, bir çift öküz alması için onu İstanbul'a çalışmaya göndermeyi düşünmektedir. Oysa İdris, askerlik boyunca, köye döndüğünde Mihrican'la evlenme düşleri kurmuş, hatta başlık parası vermemek için Mihrican'ı kaçırmayı bile kafasına koymuştur. İdris İstanbul'a gitmeye gönülsüz olsa da babasının isteğini geri çeviremez. Sonunda baba-oğul İstanbul'un yolunu tutarlar. Biri öküz parası biriktirecektir, diğeri de başlık parası. İstanbul'da Halo Dayı ve İdris'i zorlu günler beklemektedir. Halo Dayı 63 yaşında olmasına rağmen oğluyla birlikte inşaat işçiliği yapmaya başlar. Baba-oğul, kısa sürede gereken parayı biriktirip köylerine dönmenin

²³² Çalışmada, ilk baskısı 1973 yılında yapılan Muzaffer İzgü'nün *Halo Dayı ve İki Öküz* adlı romanın, Bilgi Yayınevi tarafından yapılan 2007 yılındaki 9. baskısından yararlanılmıştır.

hesaplarını yapmaktadırlar. Ancak uzaktan uzağa tanımaya başladığı İstanbul hayatı, kısa sürede İdris'in başını döndürmeye yetecektir. İstanbul'un giyim-kuşamlarıyla köydekilere hiç benzemeyen kızlardan adeta büyülenen İdris için, etrafında gördüğü kadınlar, karşı konulmaz bir tutkuya dönüşür. Bir gün sokakta asker arkadaşı Murtaza ile karşılaşan İdris, arkadaşına İstanbul'a başlık parası biriktirmek için geldiğini ama buradaki kadınları gördükten sonra artık böyle bir isteğinin kalmadığını söyler. İdris'in zaafını fark eden Murtaza, dul baldızıyla İdris'i evlendirip, çocuklarıyla birlikte kendi evinde kalan baldızından bu şekilde kurtulmayı planlar. Murtaza'nın kendisini İstanbullu bir kadınla evlendirecek olmasına oldukça sevinen İdris, babasının bütün karşı çıkışlarına rağmen, gizlice çok beğendiği iki çocuk annesi Seher'le evlenir. Seher'in isteklerine para yetiştiremeyen İdris, evlilikte aradığı mutluluğu bulamasa da, artık köye dönme düşüncesinden tamamıyla vazgeçer. Halo Dayı, oğlunu büyük kentin girdabında kaybetmenin üzüntüsünü duymasına rağmen, iki öküz için para biriktirmeden İstanbul'dan ayrılmayı düşünmez. Sonunda Halo Dayı, oğlunu İstanbul'da bırakarak, biriktirdiği paralarla kasabadan bir çift öküz satın alıp köyüne döner. Roman, Halo Dayı'nın buruk sevincinin anlatımıyla sona erer.

İzgu'nün mizahî bir üslupla, kentlileşme olgusunu ele aldığı romanı, kente göç ekseninde kırsal ve kentli kimliğin karşılaştırmasını yapar. Roman, kentlerin saflık ve masumiyeti temsil eden yeni sakinlerine yaşattığı değerler yitimine vurgu yaparak, kentlileşmenin olumsuz yüzünü dikkatlere sunar.

1.18. ÖLMEYE YATMAK

Adalet Ağaoğlu'nun Cumhuriyet'in ilk yıllarının yetiştirmeye çalıştığı insan tipine ve dönemin etkili resmî söylemine eleştirel bir bakış getirdiği romanı *Ölmeye Yatmak*,²³³ 1973 yılında yayımlanır. Roman, taşradan büyük kente gelmiş, belli eğitim düzeyine erişmiş bir kadını odağa alarak, kentin siyasal algı etrafında modernleşmenin nesnesi haline gelişine dikkat çeker.

Romen rakamlarıyla ayrılmış 13 ana bölümden ve 346 sayfadan oluşan roman, modern anlatım teknikleriyle kaleme alınır. Çerçeve olay örgüsüne sahip romanda, hem

²³³ Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* adlı romanı, 1973 yılında Remzi Kitabevi tarafından yayımlanır. Çalışmada romanın YKY'nin 2005'deki 10. baskısından yararlanılmıştır.

yazar anlatıcı, hem de kahraman anlatıcılara ver verilir. Böylelikle romanda olaylar, tanrısal bakış açısıyla ve kahramanların bakış açılarıyla aktarılır. Romanın başkışisi Aysel'in bir otel odasında geçirdiği yaklaşık bir buçuk saati konu edinen roman, bilinç akışı, mektup, günlük ve çeşitli çağrışımlar etrafındaki geriye dönüşlerle 1938 yılına ait anılardan başlayarak 30 yıllık bir zaman diliminden söz eder. Zamandaki ilk geriye dönüşle anlatılan kasaba yaşantısı, daha sonra yerini kent yaşantısının anlatımına bırakır. Ankara, nüfusça kalabalıklaşmaya ve büyümeye başlayan bir kent kimliğiyle romana mekân olarak seçilir.

Roman, Cumhuriyet'in model kenti olan Ankara'ya, kasabalarındaki ilkokulu bitirdikten sonra eğitim için gelen çocukların, zaman içinde kentli kimlik edinimi ve bireyleşme süreçlerini konu edinir. Erdal İnönü, Hüseyin Nihal Atsız, Fethi Tevetoğlu, Reha Oğuz Türkkan gibi siyasal tarih için önemli isimlerin de anıldığı ve anlatı kişisi olarak yer aldığı romanda, eleştirel bir dikkatle Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yapısı ele alınır. Bu doğrultuda Cumhuriyet'in ilk kuşağının eğitilmiş çağdaş bireyler olarak yetiştirilme ülküsü çerçevesinde gelişen olayların anlatımı eşliğinde, kentleşme sebepleri, çevre kirliliği, kentli kimlik edinimi, bireyleşme, arabesk kültür ve yabancılaşma gibi konular üzerinde durulur.

Ölmeye Yatmak, bir kadının hiç kimseye haber vermeden bir otel odasına çekilip intihar etmeyi düşünmesinin anlatımıyla başlar. Romanda, bir doçent olan Aysel adlı kahraman, otel odasında yatakta ölümü beklerken çocukluk yıllarına kadar uzanan çeşitli hatıraları zihninden geçirir. Böylelikle romanda zaman geriye dönüşlerle genişler ve birçok anlatı kişinin bakış açısıyla derinlik kazanır. Aysel'in bilinçaltı, çeşitli çağrışımlar ve mektuplar yoluyla romanda idealist bir öğretmen olarak tanıtılan Dündar Öğretmen'in kasabanın ilkokulundan mezun ettiği Aydın, Sevil, Ali, Aysel, Namık, Semiha, Hasip ve Ertürk'ün eğitimlerini sürdürmek için büyük kentte başlayan hayatlarından kesitler sunulur. Aysel'in gelişim sürecinin merkeze alındığı romanda, belli düzeyde eğitim almış bir kadını intiharın eşiğine getiren yabancılaşma duygusu, Aysel'in evliliği, mutsuzlukları, yasak aşkı ve kentli davranış kalıplarıyla uyumsuzlukları ekseninde anlatılır. Cumhuriyetin ilk yıllarında benimsendiğine işaret edilen “ideal yurttaş” kavramına ironiyle yaklaşılın romanda, bireyleşme sürecine sıklıkla gönderme yapılır. Aysel'in intihardan vazgeçip otelden ayrılmasıyla da roman sona erer.

Ağaoğlu'nun anlatım tekniği açısından öne çıkan romanı *Ölmeye Yatmak*, toplumsal ve siyasal değişimlerin irdelendiği bir roman olma özelliği gösterir. Türkiye'nin kendine özgü kentlileşme sürecinin oluşumundaki siyasal etkiye vurgu yapan roman, bu yönüyle kent ve modernleşme ilgisine dikkat çeker.

2.19. YENİŞEHİR'DE BİR ÖĞLE VAKTİ

Sevgi Soysal'ın büyük kentte yaşayan, farklı toplumsal sınıf ve çevrelere ait insanların yaşamlarından kesitler sunduğu, *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*²³⁴ adlı romanı, 1973 yılında yayımlanır.

İletişim Yayınları tarafından yayımlanan *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* romanının başında Mustafa Arslantunali'nin “-Miş’li Şimdiki Zaman” başlıklı değerlendirmesine yer verilir. 272 sayfa olan roman, her biri başlıklarla adlandırılmış on dokuz bölümden oluşur. Yazar anlatıcı tarafından tanrısal bakış açısıyla kaleme alınan romanda bütünlüklü bir olay örgüsünden söz edilemez. Romanda, Yenişehir’de bir öğle vaktinde, sallanmaya başlayan bir kavak ağacının itfaiye ekiplerinin gözetiminde yıkılmasına kadar geçen süre anlatılır. Kavak ağacının yıkılmasına tanıklık eden kişilerin yaşantılarından kesitler anlatılarak roman derinleştirilir. Açık mekânların yoğunluk kazandığı anlatıda Yenişehir, Kızılay, Samanpazarı, Çankaya, Cebeci ve Kavaklıdere gibi semtler yer alır ve olaylar 1960’lı yılların sonlarına ait izlenimlerin eşliğinde sunulur.

Kentleşen Ankara'nın farklı yaşama biçimlerini bir arada tutan “büyük kent” kimliğinin irdelendiği romanda, kente tutunmaya çalışan çeşitli toplumsal tabakalara ait insanlar konu edilir. Romanda, kentin kalabalığı arasında birbirlerinden çok farklı düşüncelere, ekonomik ve kültürel düzeylere sahip insanların varlığına dikkat çekilir. Yenişehir’de bir kavak ağacının yıkılmasına tanıklık eden, birbirlerinden habersizce yaşayan insanların hayat hikâyeleriyle kentlerin çok katmanlı toplumsal yapısına vurgu yapılır. Romana konu edilen insanların yaşantıları etrafında, kentlileşme, tüketim kültürü, anomi, cemaat ilişkileri ve arabesk kültür gibi konular ele alınır.

²³⁴ Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* adlı romanının ilk baskısı 1973 yılında Bilgi Yayınevi tarafından yapılır. Çalışmada, İletişim Yayınları'nın 2010 yılındaki 8. baskısından yararlanılmıştır.

“Sanki büyük bir gürültüyle devrilecekmişçesine sallandı kavak”²³⁵ cümlesiyle başlayan romanın ilk bölümünde Kızılay’daki Tezkan mağazasında çalışan tezgahtar Ahmet öne çıkar. Devam eden bölümlerde Hatice Hanım, Necip Bey, Mehtap ve Güngör’ün yaşantılarından söz edilir. Altıncı bölümde Profesör Salih Bey’in ve ardından eşi Mevhibe Hanım’ın anlatıldığı romanda bundan sonra Salih Bey ve Mevhibe Hanım’ın çocukları Doğan ve Olcay’ın ekseninde gelişen olaylar ağırlık kazanır. Yurt dışına fizik eğitimi almak için giden ancak orada sinemaya merak salan Doğan, Türkiye’ye döndükten sonra gecekondulu yaşantısını konu edinen başarısız bir belgesel çeker. Filminin gösterimi sırasında, gecekonduda yaşayan ve bir işçi çocuğu olan Ali ile tanışan Doğan’ın hayatında önemli değişimler başlar. Bir süre sonra Doğan’ın kız kardeşi Olcay da Ali’yle tanışınca olaylar, Ali ve Olcay arasında başlayan aşk çerçevesinde gelişir. On beşinci bölümde Ali’yle yolları kesişen Boyacı Necmi ve hayat kadını Aysel’den bahsedilir. Son bölümde ise Kızılay’da bir apartmanda kapıcılık yapan Mevlüt romana konu edilir. Roman, “çürük kökleri üstünde fazla duramayan kavak, özsuğunu tümüyle tüketmiş gövdesini bir sağa bir sola salladı, sonra büyük bir çatırtıyla, ama o sondaki, kimsenin artık hiçbir şeyi değiştiremeyeceği andaki hızıyla Mevlüt’ün üstüne devrildi.”²³⁶ cümlesiyle sona erer.

Büyük kentin kalabalığındaki insanların yaşantılarından kesitler sunan roman, kentin değişim sürecini de gözler önüne serer. “Kimliğini yitiren Ankara’da kimliğin simgesi olan kavak ağacının yoksul sınıfın üzerine yıkılması”²³⁷ ile sonuçlanan romanda, büyük kentlerdeki sınıf farklılıklarına dikkat çekilir.

2.20. İSHAK

Kentleşme sorunlarını ele alan Tahir Fikri’nin *İshak*²³⁸ adlı romanı, 1974 yılında yayımlanır. Ankara’da bir gecekondulu mahallesinde yaşanan olayları anlatan roman, kentlerin büyümesiyle ortaya çıkan konut sorunu üzerine odaklanır.

²³⁵ Sevgi Soysal, *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti*, İletişim Yayınları, 8. bs., İstanbul, 2010, s. 13.

²³⁶ Soysal, *age*, s. 272.

²³⁷ Sefa Yüce, *Sevgi Soysal’ın Hayatı ve Edebî Eserleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara 2007, s. 183.

²³⁸ Tahir Fikri’nin *İshak* adlı romanı, Fikrî Yayınlar tarafından yayımlanır. Baskı yılının belirtilmediği romanın arka kapağında Nisan 1974 ibaresine yer verilir.

Otuz bölüm ve 216 sayfadan oluşan roman, tanrısal bakış açısıyla yazar anlatıcı tarafından anlatılır. Köyde İshak'ın ninesinin ölümü ve defnedilmesini anlatan ilk bölüm haricinde, romanın bütününde kent yaşantısı konu edilir. Ankara'da gecekondur türü yerleşme biçiminin getirdiği sorunlar üzerine kurulu olan romanda, açık mekânların anlatımı baskındır. Bu doğrultuda mekân olarak, gecekonduların kurulduğu Ankara'nın etrafındaki yerleşmeler öne çıkar. Romanın başında dört yaşında olduğu belirtilen İshak'ın oğlu Murat'ın romanın sonunda evlilik çağına geldiği ifade edilir. Böylelikle roman, yaklaşık on beş yıllık bir zaman dilimini ele alır. Romanda zamana ait vurgulardan biri olarak John Kennedy suikastından sonra Ankara'da bir cadde isminin değiştirilmesinin anlatımı, romanın 1950'nin ikinci yarısı ile 1960'lı yılları konu edindiğine işaret eder.

İshak romanı, hızlı kentleşme sonucu kentlerde ortaya çıkan konut ve arsa sorununu anlatır. Tahir Fikri'nin romanın başında yer verdiği "Önsöz"de, toplumsal bir gerçeklikten hareketle eseri kaleme aldığını belirten ifadeleri dikkat çeker. Romanını tanıttığı önsözde, kırsaldan gelen göçler sonrasında kentlerde "mesken bunalımı"nın oldukça ağırlaştığına işaret eden yazar, bu durumunun sonuçlarını da şöyle özetler: "Gecekondur denilen, uygarlık dışı, yasa-dışı barınaklar; dağ dere, tepe ve ova demeden, süratle yayılıyordu yörelere. Tapulu, tapusuz; binlercesi yağma ediliyordu, bağ bahçe ve tarlaların. Adım adım, ayak ayak; bölünerek kapışılıyordu her taraf. Tonlarca toprak ürünü de, hebâ oluyordu hep. Kitlelerin, küçük, büyük; bütün tasarrufları yatırılıyordu, fahiş kâr sağlayan arsalara bu yüzden. Ülke kalkınmasını da gölgeliyordu bu durum. Hikâye ettiğimiz "İSHAK" mesken bunalımının meydana getirdiği gecekondur sakinidir. İşte bu konu içerisinde geçen olayları, olduğu gibi aktardık burada."²³⁹

Roman, askerliğini yaptıktan sonra Ankara'ya göç etmiş küçük bir devlet memuru olan İshak ve ailesinin kente tutunma çabalarını anlatır. Ankara'yı çevreleyen gecekondur mahallelerinden birinde ev yapan İshak, yoksulluk içinde yaşantısını sürdürür. Yıllar sonra, gecekondularının bulunduğu arazinin sahibi mahallelerine gelir ve arsasını gecekondur sakinlerine satmak ister. Bu durum İshak'ın kentte kurduğu düzenin bozulmasına yol açar. Konut sorunuyla bir kez daha karşılaşan İshak, çeşitli

²³⁹ Tahir Fikri, *İshak*, Fikri Yayınlar, Ankara 1974, s. 3.

çözüm yolları arasa da, yeni bir gecekondu yapmaktan başka çıkar yol bulamaz. Roman, ailenin yeniden kurduğu gecekondu yaşantısının anlatımıyla sona erer.

Genel hatlarıyla konut sorununu ele alan romanın sonunda, “toprak, toprak, gene de toprak”²⁴⁰, cümlesi yer alır. Böylelikle romanda, kentlerin büyümesi ve gelişmesine karşılık sorunların hep aynı şekilde devam ettiğine işaret edilir.

2.21. KORUGAN

Sulhi Dölek’in 1975 yılında yayımlanan romanı *Korugan*²⁴¹, bir çocuğun bakış açısıyla, büyük kentlerin kenar mahallelerindeki yaşantıyı anlatır. Anlatıcının çocukluk hatıralarından kesitler sunduğu romanda, kentlerin hızla değişen yüzüne de dikkat çekilir.

Kahraman anlatıcı tarafından aktarılan roman, numara ve başlıklarla ayrılmış on iki bölüm ve 198 sayfadan oluşur. İstanbul’un kıyı mahallelerinden birinin mekân olarak seçildiği romanda, çoğunlukla mahallenin sokakları, çocukların oyun alanları gibi açık mekânlar tercih edilir. Birkaç aylık bir zaman diliminin öykülendiği romanda olaylar, sekiz yaşındaki bir çocuğun dikkatiyle aktarılır. Çocukluk anılarının kaleme alındığı izlemine veren anlatımla yazar, meraklı bir çocuğun içinde bulunduğu çevreyi anlamlandırma uğraşını sunar.

Kentlerin büyümesi, değişmesi ve kentlerdeki toplumsal ilişkilerin düzeyi ile ilgili veriler barındıran roman, bu yönüyle kent yaşantısına dikkat çeker. Kentlerin büyümesi ve değişmesinin yanı sıra, kentlerin kenar mahallelerindeki akrabalık ve komşuluk ilişkileri ile kentsel altyapı ve hizmetlerin kentin bütününe yayılamaması gibi sorunlar romanda ele alınır.

Roman, sekiz yaşında bir çocuk olan Vedat’ın evindeki yaşantısının anlatımıyla başlar. Merakla çevresinde olup bitenleri anlamaya çalışan çocuk, kendi bakış açısıyla ailesinin yaşadığı sevinçleri, hüznleri, beklentileri ve geçim sıkıntılarını yorumlamaya çalışır. Mahalle arkadaşı Zafer ile birlikte oyunlar oynadıkları sokakların ötesini merak eden Vedat, kimi zaman da ailesinden izinsiz olarak çocukça heyecanlarla yaşadığı

²⁴⁰ Tahir Fikri, *İshak*, s. 216.

²⁴¹ Milliyet Yayınlarının 1974 yılı roman yarışmasında üçüncülük ödülünü kazanan *Korugan* 1975 yılında Milliyet Yayınları tarafından yayımlanır. Çalışmadaki alıntılar romanın bu ilk baskısından yapılmıştır.

kenti tanımaya çalışır. Kendileri ile mahallenin hemen karşısındaki apartmanda yaşayanlar arasındaki farklılıkları da anlama uğraşı veren Vedat, çocuk dünyasında kentteki toplumsal katmanları anlamlandırmaya çalışır. Çocuk dikkatiyle kent yaşantısını gözler önüne seren roman, Vedat'ın ailesinin başka bir eve taşınmasının anlatımıyla sonlanır.

Dölek'in romanı, geleneksel yaşantının sürdüğü kenar mahallelerde apartmanların yükselmeye başlamasıyla, iki farklı yaşama biçiminin ortaya çıktığı kentlerdeki değişime dikkat çeker. Romanın en ayırıcı özelliği de, siyasal kaygıların uzağında bir çocuk masumiyetiyle kentsel değişimi ele almasıdır.

2.22. KAYBOLMUŞ GÜNLER

Mustafa Miyasoğlu'nun büyük kentte üniversite öğrenimi gören gençlerin yaşantısını ele aldığı romanı, *Kaybolmuş Günler*,²⁴² 1975 yılında yayımlanır. Roman, büyük kentin kalabalığında gittikçe öz benliklerine yabancılaşan gençlerin kendilerini ve hayatı anlamlandırma uğraşlarını ele alır.

Roman, iki ana bölüm halinde yirmi bir alt bölüm ve 240 sayfadan oluşur. Üstkurmaca örneği sunan romandaki olaylar, kahraman-anlatıcı tarafından aktarılır. Romanın başkışisi Beşir'in günlükleri çerçevesinde şekillenen olay örgüsü, fakülte, öğrenci yurdu, öğrenci evi gibi kapalı ve dar mekânların yanında, İstanbul'un Aksaray, Fatih, Bayezıt, Kadıköy ve Beyoğlu semtleri gibi açık ve geniş mekânlarının anlatımını içerir. Cumhuriyet'in 50. kuruluş yıl dönümü kutlamalarına yapılan hazırlıklara değinilen romanda, 1970'lerin ilk yılları konu edilir. Beşir'in ekseninde gelişen olaylar, birkaç aylık bir zaman dilimini kapsar.

Anadolu'dan eğitim için İstanbul'a gelen gençlerin yaşadıkları sorunları aktaran roman, büyük kentin karmaşası ve kalabalığının insanların iç dünyasında meydana getirdiği baskı ve bunalımı gündeme getirir. Beşir adlı üniversite öğrencisinin kendini ve yaşadığı dünyayı sorgulama sürecinin anlatıldığı romanda kentleşme süreci, eğitim için kente gelenlerin yaşantılarıyla ele alınır. Bu doğrultuda roman, kentli kimlik,

²⁴² Mustafa Miyasoğlu'nun *Kaybolmuş Günler* adlı romanı 1975 yılında Yenisanat Yayınları tarafından yapılır. Çalışmada romanın ilk baskısından yararlanılmıştır.

bireyleşme, anomi, tüketim kültürü, yabancılaşma, ulaşım sorunu, konut ve barınma sorunu gibi kentleşme ve kentlileşme izleklerini barındırır.

Kaybolmuş Günler, Beşir Güner'in "Kedi Günlüğü" adını verdiği notlarını Bayezıt'taki kahvelerden birinde, düzenlemesi için yazara vermesinin anlatımıyla başlar. Böylelikle yazar, Beşir'in sözcülüğünde olayları aktarır. Bir öğrenci yurdunda kalan Beşir, bitirme tezini geciktirmesi sebebiyle fakülteden mezun olmayı geciktirmiş, kendini ruhsal açıdan güçlü hissetmeyen bunalımlı bir öğrenci olarak tanımlanır. Yurtta arkadaşlarıyla toplumsal konular, sanat, edebiyat ve gençlerin sorunları üzerine konuşan Beşir, bu yolla yalnızlığını gidermeye çalışır. Bir süre sonra Beşir, daha rahat ders çalışabilmek için kiralık ev arar. Bu arayış sürecinde, büyük kentte tutunmaya çalışan bir gencin bakış açısıyla kent yaşantısına dair gözlemlerin sunulduğu romanda, manevi duyguların önemine vurgu yapılır. Romanın sonunda bir Berat gecesi camiye giden Beşir, hayatın gerçek anlamına kavramaya yönelir. Beşir'in iç dünyasında beliren geleceğe yönelik ümitlerin ifadesiyle roman sona erer.

Miyasoğlu, Türkiye'de öğrenci olaylarının etkili olduğu bir dönemi konu edindiği romanında, dönem gençliğinin bireysel dünyalarını anlatmayı amaçlar. Roman, kültürel ve toplumsal değişimlerin hızlı yaşandığı 1970'li yıllardaki kent yaşantısından görünüm sunar.

2.23. MUSA'NIN GECEKONDUSU (1967)

Hasan İzzettin Dinamo'nun 1967 yılında yayımlanan *Musa'nın Gecekondu*²⁴³ adlı romanı, İstanbul'un gecekondu mahallelerinin birinde yaşanan olayları konu edinir. *Koyun Baba*'nın devamı niteliğini taşıyan romanda olaylar, Musa'nın yaşantısı etrafında şekillenir.

Musa'nın Gecekondu, her biri kendi içinde bölümlere ayrılmış üç ana bölümden oluşur. 352 sayfa olan romanın ilk bölümü sekiz, ikincisi on, sonuncusu ise sekiz alt bölümden meydana gelir. Tanrısal bakış açısıyla yazar anlatıcı tarafından kaleme alınan romanda, İstanbul'un gecekondu mahallelerinin birinde yaşanan olaylar

²⁴³ Çalışmada Hasan İzzettin Dinamo'nun *Musa'nın Gecekondu* adlı romanının 2007 yılında Tekin Yayınevi tarafından yapılan baskısından yararlanılmıştır.

anlatılır. Açık mekânların anlatımda yoğunluk kazandığı roman, 1953–1961 yılları arasını zamanda atlama ve özetlemelerle konu edinir.

Gerçek kişiliklerin yer aldığı ve başkışı Musa aracılığıyla yazarın kendi hayatından da kesitler sunduğu roman, otobiyografik türe ait unsurlar barındırır. Yazarın hem sözcülüğünü üstlenen, hem de hayatını yansıtan Musa'nın eşi ile birlikte bir gecekondu mahallesinde yaşamaya başlamasıyla gelişen olayları anlatan roman, kentleşme süreciyle gündeme gelen gecekondu türü yerleşmeye dikkat çeker. Gecekondulaşma ekseninde dönemin toplumsal ve siyasal gelişmelerinin ele alındığı romanda, gecekondulaşmanın yanı sıra, konut ve barınma sorunu, yabancılaşma, anomi, kentsel altyapı ve hizmetlerin eksikliği gibi konular öne çıkar.

Roman, gecekondu mahallesine Musa ve eşi Zarife'nin taşınmalarının anlatımıyla başlar. Siyasi bir şüpheli olan ve sürekli polis takibinde yaşayan Musa, ekonomik açıdan oldukça güç duruma düştüğü için Hacılar'a ait gecekondu'nun bir kısmını satın alarak burada yaşamaya başlar. Sabahleyin Musa ve Zarife erkenden işe gidip, geç vakit geri dönmektedirler. Kızlarına ise kent merkezinde yaşayan Zarife'nin annesi bakmakta ve pazar günleri ancak kızlarını görebilmektedirler. Yaşamaya başladığı gecekondu mahallesinde huzurlu günler tasarlayan Musa'nın ümitleri boşa çıkar. Mahalleli tarafından polis takibinde olan biri olması yönüyle hiç hoş karşılanmaz ve oldukça soğuk davranışlarla karşılaşır. Evini satın aldığı aile bile onları hile ile kovmayı planlar. Çeşitli kitapların çevirileri, özel yabancı dil dersleri ve tavuk yetiştiriciliğiyle geçimini sağlayan Musa'ya en büyük yakınlığı da yine kendisiyle aynı siyasal düşünceye sahip eski bir öğretmen olan Ahmet Usta gösterir. DP ve CHP taraftarı olarak ikiye bölünen mahalledeki gerginliklerden tarafsız kalmaya çalışan Ahmet ve Musa da etkilenir. Birbirlerine siyasal husumet besleyen mahalle sakinleri birbirlerinin evlerini yıktırmak için ihbarlarda bulunurlar. Musa da bu ihbarların birinden nasibini alır. Çeşitli siyasal gelişmeler sonrası Ahmet de Musa da birkaç ay tutuklu kalırlar. Musa'nın çalkantılı hayatı evliliğini de etkiler. Gecekondu sakinlerinin roman boyunca verdikleri tapu mücadelelerinin, 27 Mayıs darbesi sonrasında başarıya ulaştığı anlatılır. Bir iki kez eşiyle uzun süreli ayrılıklar yaşayan Musa, sonunda eşiyle tekrar barışı. Roman, gecekonduların yıkılmasının engellenmesiyle duyulan sevincin anlatımıyla noktanır.

Musa'nın gecekondlu mahallesine taşınmasıyla gerçekleşen olayları anlatan roman, kentleşmeyle ortaya çıkan gecekondlu sorununu siyasal ve toplumsal boyutlarıyla ele alır. Yazarın bir taraf olarak varlığını hissettirdiği anlatıda, kentleşme sorunları siyasal bir bakışla değerlendirilir.

2.24. BİR KADININ PENCERESİNDEN

Oktay Rifat'ın genç bir kadının yaşantısı ekseninde, büyük kentin insanların tutum ve davranışlarına etkisini ele aldığı romanı, *Bir Kadının Penceresinden*²⁴⁴ 1976 yılında yayınlanır. Üç çocuklu evli bir kadının iç dünyasında yaşadığı sarsıntıların odağa alındığı romanda, aynı zamanda kentleşme süreci üzerine değerlendirmeler dikkat çekici sıklıkla yer alır.

Altı bölüm ve 279 sayfadan oluşan roman, tanrısal bakış açısıyla yazar anlatıcı tarafından aktarılır. İstanbul'un mekân olarak seçildiği romanda olaylar, dar ve kapalı mekânlarda geçer. Romanın başkişisi Filiz'in mutsuz evliliği ve yaşadığı yasak aşk, dönemin toplumsal gelişmelerinin anlatımı eşliğinde sunulur. Yazarın, “anlatacağımız öykü 1975 Türkiye'sinin İstanbul'unda geçer”²⁴⁵ sözleriyle başlayan romanda, olay örgüsü birkaç aylık zaman dilimini kapsar.

Az gelişmişlik ifadesinin adeta bir leitmotiv olarak yer bulduğu romanda, ele alınan dönem de az gelişmişlik çerçevesinde değerlendirilir. Bu bakış açısıyla yazar, çeşitli toplumsal ve ekonomik aksaklıklar eşliğinde büyüdüğüne ve genişlediğine işaret ettiği büyük kentlerin sunduğu yaşama biçimini genç bir kadınla örnekleme yoluna gider. Kadının mutsuz ev yaşantısıyla birlikte romanda, kırsalın iticiliği, çevre kirliliği, kentli kimlik, bireyleşme, yabancılaşma ve arabesk kültür gibi kentleşme ve kentlileşme izleklerine yer verilir.

Bir Kadının Penceresinden, yoksul bir çevrede büyüyüp erken yaşta evlenen Filiz adlı üç çocuklu genç bir kadının ev yaşantısının anlatımıyla başlar. Mutsuz bir evlilik yaşayan Filiz, yaşadığı dar dünyayı anlamlandırmaya çalışır. Aradığı mutluluğu Selim adlı bir gençte bulan Filiz, onunla sonu olmayan bir yasak aşk yaşar. Kocas

²⁴⁴ Oktay Rifat'ın *Bir Kadının Penceresinden* adlı romanının ilk baskısı 1976 yılında Bilgi Yayınevi tarafından yapılır. Çalışmadaki alıntılar romanın bu ilk baskısından yapılmıştır.

²⁴⁵ Oktay Rifat, *Bir Kadının Penceresinden*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, s. 5.

Bedri'nin ilişkisini öğrenmesinden duyduğu endişelerle geçen günlerinde, gizlice Selim'le buluşur. Kocasını Bedri'nin aynı zamanda arkadaşı olan Selim, romanda sosyalist dünya görüşüne inanan bir kişilik olarak tanımlanır. Selim ve Bedri arasında geçen konuşmalar, azgelişmişlik sorunsalı çevresinde kentlerin büyümesini, büyük kentlerin ortaya çıkardığı sınıf farklılıklarını içerir. Yazarın toplumsal gelişmeler eşliğinde anlattığı yasak aşk ilişkisi, Selim'in kimliği belirsiz bir kişi tarafından bıçaklanarak öldürülmesiyle sona erer.

Oktay Rifat'ın genç bir kadının penceresinden azgelişmiş bir toplum olarak betimlediği Türkiye'nin, siyasal açıdan karmaşık bir dönemini ele aldığı romanı, kentsel büyüme ve değişime vurgu yapar. Bu bakımdan roman, Türkiye'nin hızlı bir toplumsal değişim sürecine girdiği 1970'li yılları büyük kent yaşantısı ekseninde ele alır.

2.25. KOYUN BABA

Hasan İzzettin Dinamo'nun *Koyun Baba*²⁴⁶ adlı romanı 1967 yılında yayımlanır. Roman, büyük kente göç eden bir çiftin kentin gecekondulu mahallerinden birinde yaşadıklarını konu edinir.

Koyun Baba, 234 sayfa ve iki ana bölümden oluşur. Romanın ilk bölümü kendi içinde üç, ikinci bölümü ise on altı bölümden meydana gelir. Tanrısal bakış açısıyla yazar anlatıcı tarafından aktarılan romanın ilk bölümünde kır yaşantısı, ikinci kısmında ise kente ait dikkatler sunulur. Romanın bütününde açık mekânlar kapalı mekânlara göre daha yoğun olarak yer alır. Demokrat Parti hükümetinin iktidarı devraldığı ilk yıllar olan 1950'lerin anlatıldığı romanda, olaylar üç-dört aylık bir zaman dilimi içinde gerçekleşir.

Kentlerin 1950'li yıllarla birlikte hızla büyümeye başladığı bir dönemi anlatan roman, kentleşme sorunlarının en önemlilerinden olan gecekondulaşma, konut ve barınma sorunlarını eksene alır. Romanda, gecekondulu mahallelerinin hızla büyümesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan sorunlar üzerinde durulur. Romanın büyük bir bölümünde anlatılan gecekondulu yaşantısıyla kent yoksulluğu, kentsel altyapı ve

²⁴⁶ Çalışmada Hasan İzzettin Dinamo'nun *Koyun Baba* adlı romanının 2007 yılında Tekin Yayınevi tarafından yapılan baskısından yararlanılmıştır.

hizmetlerin eksikliği, komşuluk, hemşehrlik ve cemaat ilişkileri gibi izlekler belirgin olarak yer bulur.

Roman, Türkiye'nin güneydoğusunda adı belirtilmeyen bir ilçede askerlerle birlikte Jandarma komutanı ve Savcının, çevresinde Koyun Baba diye anılan CHP iktidarı döneminde sürgün edilmiş bir aydın olan Ahmet'i aramalarının anlatımıyla başlar. Bir mağarada insanlardan uzak, adeta bir orman hayatı süren Koyun Baba'ya sürgünlüğünün bittiğini haber veren Savcı, artık buradan gitmesini tavsiye eder. Savcının talimatı üzerine Koyun Baba, gönül ilişkisi yaşadığı henüz on sekizini doldurmamış genç bir kız olan Bunçuk'u da yanına alarak gizlice İstanbul'a gider. Üvey babasından sürekli şiddet gören ve çobanlık yapan Bunçuk, Koyun Baba ile birlikte kente gitmeyi büyük bir kuruluş olarak görür. Koyun Baba, Bunçuk'u erkek kılığına sokarak yolculuğa çıkarır. Böylelikle kimsenin kendilerinden şüphelenmemesini ve Bunçuk'la her yere rahatlıkla girip çıkmayı amaçlar. Kente geldiklerinde Koyun Baba, Bunçuk'tan kendisine Ahmet diye seslenmesini ister ve Bunçuk'a kentli bir isim olarak gördüğü Sevda adını verir. Artık Ahmet ve Sevda için zorlu bir kent yaşantısı başlar. Bir gecekondulu mahallesinde kendilerine ev yapan Ahmet, burada ev yapımı işlerinde çalışarak geçimini sağlar. Gecekondulu mahallesine hemen uyum sağlayan Ahmet ve Sevda çevrelerindeki insanlara yardım ederek hayatlarını sürdürürler. Bir süre sonra gecekondulu mahallesindeki evlerinin yasal olmadığı gerekçesiyle yıktırılması tehlikesini yaşasalar da mahalleliyle birlikte hareket ederek yıkımı durdururlar. Roman, gecekondulu mahallesinde Ahmet ve Sevda'nın doğacak çocuklarının mutluluğu eşliğinde geleceğe ümitle bakmalarının anlatımıyla sonlanır.

Roman, iki kişinin yaşantısını eksene alarak kentleşme sonucu ortaya çıkan gecekondulu gerçekliğini ele alır. Yazarın sözcülüğünü üstlenen anlatı kişisi Ahmet'in yaptığı tespitlerle de, gecekondulaşma sorununu çevreleyen toplumsal ve siyasal olaylara dikkat çekilir.

2.26. DEPREM

Zeyyat Selimoğlu'nun 1976 yılında yayımlanan *Deprem*²⁴⁷ adlı romanı, büyük kentin girdabında yitip giden hayatları konu edinir. Romanda, Rize'nin bir köyünden İstanbul'a uzanan olaylarla, kent ve kentlileşme sorunlarına dikkat çekilir.

Yazar anlatıcı tarafından, tanrısal bakış açısıyla aktarılan roman, 206 sayfadan oluşur. Yazarın, anlatıcı kimliğiyle yer aldığı bir üstkurmaca örneği sunan roman, hem kır hem de kent yaşantısını ele alır. Roman, yıllar sonra çocukluğunun geçtiği Karadeniz'e gelen yazar-anlatıcının karşılaştığı bir yaşlıdan, zamanında gücü ve cesaretiyle ün salan Rize'nin Mitari köyünde yaşayan Sefer'in başından geçenleri öğrenmesi ve okura anlatmaya başlamasıyla gelişir. Yazarın zamana ait herhangi bir ifadeye yer vermediği romanda, geriye dönüş ve özetlemelerle uzunca bir süre anlatıya konu edilir.

Roman, kentlerin hızla büyümesi sonucu ortaya çıkan büyük kent olgusunun insan hayatına getirdiği etkiler üzerine odaklanır. Hemşehrilik ilişkileri, barınma sorunu, bireyleşme, yabancılaşıma ve anomi gibi izleklere sahip romanda, büyük kentin olumsuz yönlerine vurgu yapılır. Yazarın, romanın arka kapağında yer verdiği “uykusuz kaldığım bir gece, içinde yaşadığımız şu büyük kentin bir deprem bölgesi olduğu düşüncesi kafama takıldı. İşte “Deprem”in çekirdeği böyle oluştu. Sürüp gitmekte olan büyük kent depremi, her gün yüzlerce insanı sarsar, bozar, çökertir, yıkar. Fazılzade ile Sefer de kurtulamazlar bu depremden, hem de en uçlarda yer almış iki insan olmalarına karşın...” ifadeleriyle belirttiği gibi roman, kentin acımasız yüzünü dikkatlere sunar.

Deprem romanı, Rize'nin Mitari köyünde deli dolu bir hayat süren Sefer'in, bir süre sonra eşini ve kızını terk edip, İstanbul'a gitmesi sonrasında gelişen olaylarla şekillenir. İstanbul'a geldiğinde hemşehrisi Memiş'in yardımıyla bir fırında iş bulan Sefer, patronunun kendisini haksız yere hırsızlıkla suçlamasına dayanamayıp işten ayrılır. Birkaç gün Memiş'in yanında oyalanan Sefer'in büyük kentte bulduğu ikinci iş ise pavyon fedailiği olur. Pavyon çalışanlarından Aynur adlı genç bir kadına âşık olan Sefer, tam kentli yaşantıya alışmışken hayatını değiştirecek bir olayla karşılaşır. Patronu, Sefer'den ticarî rakibi, Fazılzade Fikret'e gözdağı vermesini ister. Sefer,

²⁴⁷ Zeyyat Selimoğlu'nun *Deprem* adlı romanı 1976 yılında Sander Yayınları tarafından yayımlanır. Çalışmada bu baskıdan yararlanılmıştır.

patronunun isteğini yerine getirerek Fikret'i ölümle tehdit eder. Tek uğraşı işi olan ve para kazanma hırsıyla hareket eden Fikret, bu uyarıyı dikkate almaz. Bunun üzerine Sefer'in patronu, Fikret'in Aynur'u kaçırdığı yalanını söyleyerek, Fikret'i öldürmesi için Sefer'i cinayete azmettirir. Aynur'u kurtarmak için Fikret'i öldüren Sefer, hapishanedeyken bir komplonun kurbanı olduğunu imzasız bir mektupla öğrenir. Sefer, cezasını tamamladıktan sonra büyük bir pişmanlıkla köyüne, vaktiyle yüz üstü bırakıp gittiği ailesinin yanına döner. Kendini toprağa adayan Sefer'in, köyünde yabancı arıların saldırısı sonucu ölmesinin anlatımıyla roman sonlanır.

Selimoğlu'nun romanı, büyüyen kentlerin insan hayatında meydana getirdiği depremi anlatır. Büyük kentte doğup büyüyen Fazılzade Fikret ile kırsaldan kente gelen Sefer gibi iki farklı kişiliği seçerek yazar, kentin barındırdığı her tabakadan insanı yutabilecek büyük bir girdap oluşturduğuna dikkat çeker.

2.27. KARA AHMET DESTANI

Fakir Baykurt'un Irazca üçlemesinin sonuncusu olan *Kara Ahmet Destanı*,²⁴⁸ 1977 yılında yayımlanır. *Irazca'nın Dirliği*'ne konu olan Kara Bayram'ın ailesiyle birlikte kente göç etmesinin ardından gelişen olayların anlatıldığı roman, kent yaşantısının yol açtığı tutum ve davranış değişimlerine dikkat çeker.

Kara Ahmet Destanı, başlıklarla ayrılmış otuz sekiz bölüm ve 427 sayfadan oluşur. Roman, üçüncü tekil şahıs dilini kullanan yazar anlatıcı tarafından, her şeyi bilen tanrısal bakış açısıyla anlatılır. Kent yaşantısının anlatıldığı romanda, Karasenir mahallesindeki gecekondu, Bayram'ın ve eşinin çalıştığı hastane ve Ahmet'in eğitimi dolayısıyla bulunduğu yerler anlatının mekânı olur. Bunların yanı sıra eşzamanlı anlatımla sunulan, Irazca'nın yaşamaya devam ettiği Karataş köyüne ait açık ve kapalı mekânlar da anlatımda yer bulur. Bayram'ın oğlu Ahmet'in, ilkokulu bitirmesiyle üniversite öğrencisi olmasına kadar geçen yaklaşık 6–7 yıllık bir zaman dilimini konu edinen romanda, 1960'lı yıllar anlatılır. Yazarın 1975'te anlatıyı tamamladığını bildiren

²⁴⁸ Çalışmada, *Kara Ahmet Destanı*'nın Remzi Kitabevi tarafından yapılan 1977 yılındaki ilk baskısından yararlanılmıştır.

ifadesinin yer aldığı romanın sonunda, 15–16 Haziran öğrenci olaylarına değinilmesiyle de zamana ait en son 1970 tarihine gönderme yapılır.²⁴⁹

Köy ve kent yaşantısının eş zamanlı olarak anlatıldığı *Kara Ahmet Destanı* romanında, bir tarafta Bayram, eşi Haçça ve çocuklarının kente uyum çabaları, diğer tarafta ise, Irazca'nın köyde tek başına haksızlıklara karşı verdiği hayat mücadelesi öykülenir. Romanda olay örgüsü çoğunlukla kent yaşantısına ait olaylar etrafında sürer. Irazca üçlemesinde ilk iki romandan farklı olarak, Ahmet'in ekseninde gelişen romanda, kentli kimliği benimseme, bireyleşme, gecekondu yaşantısı, toplumsal örgütlenme, anomi gibi kentleşme ve kentlileşme izlekleri yer alır.

Roman, kente göç ettikten sonra bir gecekonduya yerleşen Kara Bayram ve ailesinin ev yaşantısının anlatımıyla başlar. Kente göç etmelerinin üzerinden beş yıl geçen aile, artık ev eşyalarını tamamlamaya başlamış, kente uyum sağlama çabası içine girmişlerdir. Bayram ile Haçça birlikte, hastanede temizlikçi olarak çalışıyor, çocukları Ahmet ile Şerfe de okula gidiyorlardır. Köyde yaşadıkları sıkıntıların üzerinden uzun zaman geçmiş, mutlu bir aile yaşantısı sürmekteledir. Ancak bu mutluluk, Bayram ve Haçça'nın dini konular ve çocukların eğitimi üzerine başlayan anlaşmazlıklarıyla gölgelenir. Bayram, işyerinde dışlanmamak ve işini kaybetmemek için dindar bir yaşantı sürmeye başlar. Bu doğrultuda çocuklarının da din eğitimi almasını arzular. Haçça ise buna şiddetle karşı çıkar. Ailede yaşanan bu tartışmalarla Bayram ile oğlu Ahmet'in arası açılır. Dinî eğitim almak istemeyen Ahmet, bir yaz babasından gizlice babaannesi Irazca'nın yanına gider. Köyde bulunduğu sırada intikam almak için Muhtar Hüsnü'nün samanlığını yakarak kente geri gelir. Bu olaydan dolayı Irazca, haksız bir şekilde suçlanır, mahkemelik olur. Ahmet ise, babasının telkinlerine uymayarak eğitime devam eder. Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne girer. Sol görüşlü öğrencilerin yanında yer alarak çeşitli gösterilere katılır ve eylemlerinden dolayı tutuklanır. Ahmet'in cezaevi günlerinin anlatımıyla da roman sonlanır.

Kara Ahmet Destanı, kente göç eden bir ailenin çocuğu olan Ahmet'i eksene alarak, kentleşme sürecini konu edinir. Yazarın siyasal bakış açısının belirgin olarak hissedildiği romanda, dönemin öğrenci olayları, toplumsal ve siyasal ayrışmalara da yer verilir.

²⁴⁹ Fakir Baykurt, *Kara Ahmet Destanı*, Remzi Kitevi, İstanbul 1977, s. 427.

2.28. ZOR

Sevinç Çokum'un Türkiye'nin yakın tarihinden kesitler sunan romanı *Zor*,²⁵⁰ büyük kentte yaşamaya başlayan bir gencin başından geçen olayların anlatımı etrafında şekillenir.

Tanrısal bakış açısıyla yazar anlatıcı tarafından anlatılan roman, 223 sayfadan oluşur. İstanbul'un mekân olarak seçildiği romanda, mekâna ait ayrıntılara yer verilmez. Romanda, zamana ait en belirgin ifade olarak 12 Mart muhtırası yer alır. Sıkıyönetimin ardından yaşanan olayların konu edinildiği romanda, 1970'li yılların ilk yarısı ele alınır ve birkaç aylık bir zaman dilimindeki olaylar anlatılır.

Zor, köyden İstanbul'a göç eden çocuk yaşta sayılabilecek bir gencin, büyük kenti algılamaya çalışmasını ve kente tutunma uğraşlarının anlatımını üstlenir. Büyük kentlerin farklı dünya görüşlerine, inançlara ve yaşama biçimlerine sahip insanları bir arada barındıran yapısına dikkat çekilen romanda, toplumsal yapıdaki değişimlere de vurgu yapılır. Roman kentleşme ve kentlileşme olguları bağlamında, insanları kırsaldan kente sevk eden itici veiletici güçlere, kentsel değişime, bireyleşme eğilimlerine, kentteki akrabalık ilişkilerine ve örgütlü hale gelen suça yer verir.

Roman, 15 yaşındaki Kerim'in, halasından gelen bir mektup üzerine, babası tarafından İstanbul'a gönderilmesinin anlatımıyla başlar. Oğlunun büyük kentte bir meslek sahibi olmasını arzulayan Ramazan Ağa, Kerim'in köydeki yoksul yaşantıdan ancak bu şekilde kurtulabileceğini düşünür. İstanbul'da halasının evinde yaşamaya başlayan Kerim, bir demirci atölyesine çırak olur. Halasının oğluna ve gelinine çok fazla ısınamayan Kerim, bir süre sonra bir başka akrabasının yanına gider ve orada yaşamaya başlar. Bu arada köyde kocasının üzerine kuma getirmesine dayanamayan ablası Sırma da, İstanbul'a kaçar. Sırma, kardeşinin İstanbul'a ilk geldiği günlerde evinde kaldığı halasının yanına sığınır. Kerim ise, kentli yaşantıya uyum sağlayamadığından bunalımlı günler geçirmektedir. Sıkıntıyla geçen bir günün gecesinde içkili olarak gittiği akrabalarının evinden kovulurcasına ayrılır. Tekrar halasının yanına dönen Kerim, ablasıyla birlikte bir ev kiralar. Roman, iki kardeşin

²⁵⁰ Sevinç Çokum'un *Zor* adlı romanının ilk baskısı, Töre-Devlet Yayınları tarafından 1977 yılında yapılır. Çalışmada, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları'na 1978'de yapılan 2. baskısından yararlanılmıştır.

büyük kentin ‘zor’luklarını birlikte göğüslemeye karar vermelerinin anlatımıyla sona erer.

Çokum’un romanı, 1970’li yılların siyasal karmaşasının hüküm sürdüğü İstanbul’daki bir kentlileşme serüvenini ele alır. Kentlileşme olgusunu işleyen romanlar içinde, kentlerin yozlaşan yüzünü dikkatlere sunmasıyla da ayırt edici bir özellik gösterir.

2.29. KUŞLAR DA GİTTİ

Kentlerin büyümesi ve değişime uğramasıyla ortaya çıkan sorunları ele alan Yaşar Kemal’in *Kuşlar Da Gitti*²⁵¹ adlı romanı, 1978 yılında yayımlanır. Roman, sembolik bir anlatımla kentlerin değişen yüzünün insanların hayatlarında, duygu ve düşünce dünyalarında yol açtığı sarsıntılara işaret eder.

Yazar-anlatıcı tarafından tanrısal bakış açısıyla anlatılan roman, 79 sayfadan oluşur. Roman olarak yayımlanmasına rağmen daha çok uzun hikâye özelliği gösterir.²⁵² Kimi yerlerde yazarın anlatıya dâhil olduğu, kimi yerlerde de kahraman-anlatıcının olayları aktardığı roman, birkaç haftalık bir zaman dilimini konu edinir. Romanda bütünüyle açık mekânlar seçilir. Florya düzlüğü, Taksim, Eminönü ve Dolapdere gibi İstanbul’un çeşitli bölgeleri romanda geniş tasvirlerle yer alır.

Avladıkları kuşları satarak geçimlerini sağlamaya çalışan çocukların, geleneksel kimliğini kaybetmeye başlayan İstanbul’da artık kuşlarını satacak bir müşteri bulamayışlarının anlatıldığı roman, büyüyen kentlerin kültürel dokularında meydana gelen tahribata dikkat çeker. Romanda, çevre kirliliği, kent yoksulluğu, kentsel büyüme ve değişme işlenerek, kentleşme süreciyle birlikte meydana gelen kent sorunları dile getirilir.

Kuşlar Da Gitti, çocukların Florya düzlüğünde kurdukları ağlarla kuş avlayışlarını anlatarak başlar. Avladıkları kuşları kafeslere dolduran çocuklar, İstanbul’un eski bir geleneğini yaşatmaya çalışırlar. Ancak büyük kentte eskiden olduğu

²⁵¹ Yaşar Kemal’in *Kuşlar Da Gitti* adlı romanı ilk kez 1978 yılında Cem Yayınları’na yayımlanır. Çalışmada, romanın Yapı Kredi Yayınları tarafından yapılan 2011 yılındaki 8. baskısından yararlanılmıştır.

²⁵² bk. Ramazan Çiftlikçi, *Yaşar Kemal Yazar-Eser-Üslup*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, s. 387.

gibi cami, kilise ve sinagogların kapılarına getirilen kafesteki kuşları satın alıp salıvererek sevap kazanacağını düşünen insanlar kalmamıştır. Çocuklar için kuş avının, ümitsiz bir uğraş haline geldiğini gören yazar, onlardan önce bir şahin, sonra da bir kartal avlamalarını ister. Yazar, çocuklara eğer bu yırtıcı kuşları yakalarlarsa para vereceğini de söyler. Şahini yakalamayı başaran çocuklara para veren yazar, bir tanıdığı aracılığıyla kuşlarının satılmasına yardımcı olmaya da çalışır. Fakat “azat buzat” diye anılan gelenek artık kaybolmuştur. Çocuklar bir türlü yakaladıkları kuşları satamazlar ve kuşların başlarını kopararak bir yığın haline getirirler. Roman, çocukların büyük bir öfkeyle yol açtığı bu acımasız sahnenin anlatımıyla sona erer.

Yaşar Kemal’in, kentlerin büyümesiyle birlikte yitip giden değerlere işaret ettiği romanı, kentleşmenin getirdiği toplumsal sorunlara dikkat çeker. Romanda anlatılan kuş avının üstlendiği sembolik işlevle, kentlerin insanî duyarlılıkları yok ettiği düşüncesi ileri sürülür.

2.30. DENİZ KÜSTÜ

Yaşar Kemal’in büyük kent yaşantısını ele aldığı romanı *Deniz Küstü*,²⁵³ 1978 yılında yayımlanır. Balıkların yok edilmesinin simgesel bir anlatımla yer aldığı romanda, büyük kentlerin değişen yüzüne dikkat çekilir.

Roman, 25 bölüm ve 419 sayfadan oluşur. Tanrısal bakış açısı ile aktarılan romanda olaylar, yazarın da roman kahramanı olarak anlatıda yer bulmasıyla, hem yazar-anlatıcı hem de kahraman-anlatıcının ifadeleriyle sunulur. İstanbul’un Eminönü, Unkapanı, Beyoğlu, Menekşe gibi semtlerinde geçen olayların anlatıldığı romanda, açık mekânların daha baskın olduğu görülür. Romanda 1970’li yıllar konu edilerek birkaç yıllık bir zaman dilimi ele alınır.

Büyüyen kentlerde ortaya çıkan çevre kirliliğini balıklar ve balıkçılık ekseninde ele alan roman, büyük kentin getirdiği çevresel ve toplumsal kirlenmeyi gözler önüne serer. Yaşar Kemal, romanından “özellikle kentlerde bir yabancılaşma var. En büyük sorun. Ve benim romanlarımda ana temalardan biri de yabancılaşmadır. *Deniz Küstü*,

²⁵³ Yaşar Kemal’in *Deniz Küstü* adlı romanının ilk baskısı 1978 yılında Milliyet Yayınları tarafından yapılmıştır. Çalışmada romanın YKY’nin 2009 yılındaki 5. baskısından yararlanılmıştır.

baştan aşağı bir yabancılaştırmanın ve bir kentin çöküşünün romanı”²⁵⁴ diye söz eder. Yazarının da ifade ettiği gibi roman, İstanbul’un büyümesi ve değişmesiyle ortaya çıkan yabancılaştırma, çevre kirliliği, örgütlü suç yapılanması, ulaşım sorunu ve gecekondulaşma gibi konular üzerinde durur.

Deniz Küstü romanı, İstanbul’a göç etmiş bir ailenin çocuğu balıkçı Selim ile kan davası yüzünden büyük kentin kalabalığına sığınmış Zeynel’in yaşantılarını konu edinir. Zeynel’in işlediği bir cinayetin anlatımıyla başlayan romanda, bir yandan Zeynel’in polis takibinden kaçışı, bir yandan da Balıkçı Selim’in başından geçen olaylar anlatılır. Yazar, Zeynel ile daha önce de romanlarında yer verdiği erdemli eşkıya²⁵⁵ tipini kente taşır. Kısa sürede İstanbul’da bir Zeynel Çelik efsanesi oluşur. Bu efsane bir boğuşma sırasında Balıkçı Selim’in onu öldürmesiyle son bulur. Romanda, Selim’in dikkatiyle, Marmara’da yok olmaya yüz tutan balıklar için duyulan üzüntü geniş bir yer tutar. Yıllarca bir ev yapmanın hayaliyle yaşayan Selim, Halim Bey Veziroğlu’ndan alacağı arsa için para biriktirir. Selim, Veziroğlu’ndan aldığı arsayla evini yapmaya başlasa da, iç huzursuzluğundan bir türlü kurtulamaz. Daha sonra da büyük kentin insanları ezen yasa dışı yollarla zenginleşen güçlü sınıfı temsil eden Veziroğlu’nu öldürür. Roman, yunusların tekrar denizde ortaya çıkması, aydınlık ve masmavi bir denizin anlatımıyla, geleceğe yönelik ümitlerin dile getirilmesiyle sonlandırılır.

Yaşar Kemal, romanlarının birçoğunda köye konu olan ezen-ezilen ikilemini kente taşıdığı romanı *Deniz Küstü*’de ideolojik bir tutum da sergiler. İstanbul’a göç etmiş iki kahramanın yaşantısı etrafında, büyük kentlerin çürümeye yüz tutan tarafını dikkatlere sunar.

²⁵⁴ Aktaran, Çiftlikçi, *Yaşar Kemal Yazar-Eser-Üslup*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, s. 376.

²⁵⁵ Yaşar Kemal, İnce Memed adlı anlatı kişisiyle erdemli eşkıya tipini Türk romanına taşımıştır. bk. Ahmet Özgür Güvenç, *Yaşar Kemal’in İnce Memed Aslı Romanı Üzerine Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2009, s. 505.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK ROMANINDA KENTLEŞME

3.1. KENTLEŞME NEDENLERİ

3.1.1. İtici güçler

Kentleşmenin başlıca etkenlerinden biri olan kırsalın iticiliği, romanlarda kırsalda toprak yetersizliği, zor hayat şartları, ekonomik yetersizlikler, aileler arasındaki husumetler, tarımda makineleşme ve kırsal kimliğin sebebiyet verdiği rahatsızlığın anlatımıyla ele alınır. Romanlara yansıyan boyutuyla kırsalın iticiliği, Türkiye’de geniş kitlelerin kentlere yönelmesinin sebeplerini açıklayıcı özellikler gösterir. Bu bağlamda itici güçler, kırsaldan kente göç olgusunu işleyen romanlarda en fazla öne çıkan kentleşme nedeni olarak yer bulur.

Fakir Baykurt’un *Köygöçüren* adlı romanında kırsalın iticiliği, olayların odağına alınarak işlenir. Susuz ve ağaçsız bir yer olan Kantarma köyünde köylülerin bütün çabalarına rağmen, sulama ve içme suyu sorunu çözülemez. Köylülerin girişimleriyle köylerine gönderilen genç bir mühendisin köydeki su arama uğraşlarının oldukça acı ve toprağa zarar veren bir su bularak sonuçlanması da köyü iyice yaşanmaz bir hale getirir. Bu acı suyun ardından ortaya çıkan zararlı otların köyü kaplaması ise, zaten köylülerin sınırlı olan geçim kaynaklarını yok olma noktasına getirir. Roman kahramanlarından Hıdır, “Gitmekten başka çare yok! Herif porfosör! Yutmuş dünyayı. Adını varana gadar söyledi otun. Gitmekten başka çare yok! Bir an önce gidip işimizi bulmamız, hemi de galabalık her yakayı gaplamadan yer yurt bulup içine girmemiz ilâzım. Çünküm otun adı köygöçüren.”²⁵⁶ diyerek ailesini kente göç etmek için ikna etmeye çalışması, kırsalın iticiliğinin kentleşme sürecinin ortaya çıkışındaki belirleyici işlevi göstermesi bakımından dikkat çeker.

Orhan Kemal’in *Gurbet Kuşları* adlı romanında da, kente göçün kırsalın iticiliği sonucu gerçekleştiğine işaret eden ifadeler yer alır. Romanda, yaşadığı köyün ekonomik açıdan rahat yaşanılabilir bir yer olmaması gerekçesiyle İstanbul’a gelen Memed’e bir kentlinin neden köyünü bırakıp İstanbul’a geldiğini sertçe sorması üzerine arlarında şu konuşmalar geçer:

²⁵⁶ Fakir Baykurt, *Köygöçüren*, Remzi Kitabevi, 2. bs., İstanbul 1993, s. 412.

“– Köyde tarlan yok mu senin? İflahsızın Mehmed’in kafasında kıraç Orta Anadolu bozkırı, bozkırın göz alabildiğine düzünde kerpiç evleriyle ağaçsız köyü geçti. Sert sert esen gri rüzgârların önüne katılmış hareketsiz bir köy. – Yok dedi.”²⁵⁷ Memed’in kendisine yöneltilen soru karşısında, zihninden geçenler göçün ardındaki en temel etken olan kırsalın iticiliğini gözler önüne serer.

Kente göçü hızlandıran etkenlerden biri olan kırsalın iticiliğine, Behzat Ay’ın *Dor Ali* adlı romanında sıkça vurgu yapılır. Romanın başkişisi Dor Ali’nin köyde geçinme imkânının kalmadığını ifade eden sözleri, toprak sorunu sonucu ortaya çıkan kırsalın iticiliğini anlatır: “Hey gidi Düzlek!” dedi. “Koca Düzlek! Ağacı, suyu, toprağı bol Düzlek! Bizi barındıramadın goynunda... Bizi doyuramadın. Bizi sürüyorsun... Toptepe’ndeki ulu çınarların arasındaki odunluk ağaçların dururken, her kış odun sıkıntısı çektim. Çalı çırpı yaktım. Kocaman ormanındaki odunları da Rasim Ağa traktöre doldurup doldurup sattı... Sonra da tapusunu çıkarttı... Daha doymadı... Doymadı da hayvanlarımızın yayıldığı merayı da tapusu içinde gösterdi. Goynundan bir erkek çıkmadı koca Düzlek!.. Düzlek...”²⁵⁸

Dor Ali’de itici güçlerin oluşumunda tarımda makineleşmenin önemli bir etkisi olduğu gerçekliğine de rastlanır. Tarımda makineleşmeyle birlikte kırsalda emek yoğun üretimden vazgeçilmesinin kente göçü hızlandırması, romanda Dor Ali ile köyün öğretmeni arasında geçen konuşmalarda yer bulur: “Önceleri yarıcılık yapıyorduk, günlükçülük yapıyorduk, hayvan besliyorduk da aşımızı kazanıyorduk.. Şimdi bu işler galmadı. Gözünü açanlar, topraklarını genişletti öğretmenim... Genişleyen topraklarını sürmeye traktör aldılar; biçmeye biçerdöğer aldılar. Makineleşti eloğlu. Bizim gücümüze gufatımıza hacet galmadı. Böylece günlükçülük yapamaz olduk... Şu zamanda üç dönüm toprakla köyde geçim olmaz. Önceleri anlattığım durumlar yoktu da oluyordu... Traktör yoktu, biçerdöğer yoktu, sulama makinesi yoktu; biz vardık! Şimdi onlar olunca biz açıkta kaldık. Bakakaldık. Bütün gün kahvedeyiz. Kâğıt oynuyoruz, dedikodu yapıyoruz, kötü kötü düşünüyoruz...”²⁵⁹

Hasan İzzettin Dinamo’nun *Koyun Baba* adlı romanında, kentleşmeyi hızlandıran sebeplerden biri olan kırsalın iticiliğine Bunçuk’un yaşantısıyla dikkat

²⁵⁷ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, Tekin Yayınevi, 6. bs., İstanbul, 2002, s. 187.

²⁵⁸ Behzat Ay, *Dor Ali*, Broy Yayınları, İstanbul, 1995, s. 8.

²⁵⁹ Behzat Ay, *Dor Ali*, s. 37–38.

çekilir. Üvey babasından şiddet gören ve koyun çobanlığı yapan genç bir kız olarak Bunçuk, Koyun Baba'nın kente yerleşme teklifine büyük bir heyecan ve sevinçle karşılık verir. Bunçuk'un Koyun Baba'ya söyledikleri kırsalın iticiliğini gözler önüne serer: “Başka ne çamaşırım, ne de entarim, şalvarım var. İşte olanı bunlar. Bunları bile yıkayacak sabun, zaman bulamıyorum. Hayvan gibi yatıp kalkıyorum. Keçilerden gizlice süt sağıp içmesem açlıktan öleceğim...”²⁶⁰

Kırsalın kente göç etmeye sevk eden itici yönü, Orhan Kemal'in *Yalancı Dünya* adlı romanında, kasabada yaşayan genç kız Neriman'ın düşünceleriyle aktarılır. Filmlerde izlediği İstanbul'un büyüüne kapılan genç kız için yaşadığı dünya sıkıcı, eğlencesiz ve bunaltıcı bir yerdir. Etrafındaki kişileri, “madem film artisti değiller, madem basit bir kasabada yaşamaya razılar, beş para etmezler!”²⁶¹ diye küçümseyen Neriman için yaşadığı yerin yanı sıra, kasabalı kimlik de itici bir işleve sahiptir: “...Bu kasabada, kasabanın insana bön bön bakan poturlularından birisiyle mi, yoksa babasının kendine benzediği için pek beğendiği, beş vakit namazında, niyazında, kırpık bıyıklı, eli tespihli dükkân komşusu otuzluk pazarcısı ya da onun gibi bir başkasıyla mı evlenecekti? Sonra? Başında başörtü, dudaklarında pıtır pıtır dua, ardında zırıl zırıl bir alay çocuk, leğen başında... Ha? “Allah yazdıysa bozsun!” diye geçirdi içinden.”²⁶²

Kentlere göçlerin yönelmesi, kimi zaman da resmî otoritenin zorlamasıyla meydana gelir. Böyle bir göçü, Orhan Kemal'in *Devlet Kuşu* adlı romanı örnekler. Romana konu olan aile, 1923–1925 yılları arasında Türk ve Yunan hükümetlerin karşılıklı anlaşmaları sonucu gerçekleşen ve Büyük Mübadele olarak adlandırılan zorunlu göçle İstanbul'a gelir. Romanda ayrıntılı olarak yer bulmayan bu göç, çeşitli yasal düzenlemelerin de kente göçe yöneltici bir itici güç oluşturduğunu göstermesi bakımından dikkat çeker.

Kırsal yaşantının başlı başına bir itici güç olarak sunulduğu Sevinç Çokum'un *Zor* adlı romanında Ramazan Ağa'nın, oğlu Kerim'i İstanbul'a göndermesinin ardından gelişen olaylar konu olur. Romanda, babanın on beş yaşındaki oğlunu İstanbul'a gitmeye ikna için söylediği sözler, kırsalın itici yönüne işaret eder: Ramazan Ağa'nın

²⁶⁰ Hasan İzzettin Dinamo, *Koyun Baba*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2007, s. 36.

²⁶¹ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, Everest Yayınları, 10. bs., İstanbul 2007, s. 13.

²⁶² Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, 2007, s. 7.

“burda kalırsan, sığır güdüp, bostan sularsın yalanuzca”²⁶³ sözleri, kırsalın sunduğu yaşama biçiminin, orada yaşayanlar tarafından itici bir unsur olarak algılandığını örnekler.

Kente göç etkenlerinden biri olan kırsal yaşantının itici güç oluşturması, Muzaffer İzgü’nün *Halo Dayı ve Öküz* adlı romanında, Halo Dayı’nın kente bir çift öküz parası kazanabilmek için gitmesiyle anlatılır. Romanda Halo Dayı, yıllarca bir çift öküzü sahip olma hayalleri kurar. Başkalarının tarlalarını sürüp elde edeceği gelirle daha rahat bir hayata kavuşabileceğini düşünen Halo Dayı’nın yaşadığı köyün anlatımı, kırsalın ekonomik açıdan itici bir unsur oluşturduğunu gösterir: “Mescitli’de öküz azdır. Bir çift Bayram Keko’nun vardır, bir çift Dingil Zako’nun, bir çift de tahsildar Şerif’in... Çift zamanı, başka köylerden gelen öküzleri saymazsak, işte bu denlidir Mescitli’nin öküzleri... Tüm Mescitli’nin tarlalarını bunlar sürerler. Zaten tarla azdır Mescitli’de. Bölük pörçüktür toprak, kiminin üç dönüm, kiminin beş dönüm...”²⁶⁴

Kırsalın itici bir güç oluşturmasında, aileler arasındaki husumetler de etkili olur. Kan davası adıyla anılan ve insanların en temel özgürlüğü olan yaşama hakkını ellerinden alan bu gelenek, Yaşar Kemal’in *Deniz Küstü* adlı romanına konu olur. Romanın öne çıkan kahramanlarından Zeynel, Rize’den İstanbul’a kan davasından kaçmak için gelir. Romanda Zeynel için büyük kentin kalabalığında kendini kaybettirmesini gerektirecek olaylar, Türkiye’nin toplumsal yapısından da izler taşır: “Buraya Menekşe’ye on, on bir yaşlarında gelmişti Zeynel. Gelip buraya dokuz yıl önce yerleşmiş hemşerilerine sığınmıştı. Orada, uzak Karadeniz’de, belki de Rize dağlarında, nerede olduğunu ne hemşerileri, ne de Zeynel, hiç kimseye nedense, bir kere olsun söylemediler, bir gece düşmanları Zeynel’in anasını, babasını, kardeşlerini, amcalarını, amcalarının karılarını, çocuklarını kurşundan geçirmişlerdi.”²⁶⁵

Oktay Rifat’ın *Bir Kadının Penceresinden* adlı romanında Türkiye’nin kentleşme süreci, azgelişmişlik ölçeğinde değerlendirilir. Yazar, kentleşmeye düşük gelirli tarım kesiminin varlığının yol açtığı düşüncesini ileri sürer: “İşsiz ya da üretken olmayan yurttaş kalabalığı az gelişmiş toplumların başlıca özelliğidir. Gerçekleştirilen kimi büyük atılımlar, kurulan fabrikalar, yeni başarılar işsizliğin önüne geçemez. Yol,

²⁶³ Sevinç Çokum, *Zor*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2. bs., İstanbul 1978, s. 10.

²⁶⁴ Muzaffer İzgü, *Halo Dayı ve İki Öküz*, Bilgi Yayınevi, 9. bs., İstanbul 2007, s. 18.

²⁶⁵ Yaşar Kemal, *Deniz Küstü*, YKY, 5. bs., İstanbul 2009, s. 71.

köprü, fabrika yapımı yeterli değildir. Oysa geliri düşük tarım kesiminden büyük kentlere doğru bir iş gücü akımı başlamıştır. Büyük kentlerin çevreleri gecekonduyla sarılmıştır. İşsiz insanlar gelişmiş ülkelere doğru akın etmeye başlarlar. Bu da açığı kapatmayınca huzursuzluk ve bunun politika alanındaki yankıları yoğunlaşır...²⁶⁶

Köylü kimliğine sahip olmanın başlı başına kentleşme için itici bir güç oluşturması, Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* adlı romanında ele alınır. Romanda idealist bir öğretmen olarak tanıtılan Dünder Öğretmen'in bütün çabası, köy ve kasabalardaki çocukların kentli bir kimlik edinmesidir. Öğretmenin, ilkokuldan sonra öğrencilerinin eğitimlerine devam etmelerini istemesi, sadece eğitim boyutuyla değil, kentlileşmeyle açıklanacak boyuttadır. Özellikle öğrencilerinden biri olan Ali'nin büyük kente gitmesi için gösterdiği çabalar, köylülükten kurtulmanın ne derece önemli bir algıya dönüştüğüne işaret eder. Yıllar sonra Ali'nin öğretmenin kendisi için yaptıklarını hatırlaması, köylü kimliğinin kentleşmede itici bir işlev üstlendiğini gösterir: "Dünder Öğretmen ne kadar çırpındı. Adamcağızın kendini paralamasından utandım. İnsan olan insan utanır tabii... Elin adamı. Babam değil ya. Çırpındı okuyayım diye. Kravat takayım, ütülü pantolon giyeyim diye. Kendimi kurtarayım; bir zanaatkâr olacaksam da temiz pak olayım, köylü kalmayayım, diye..."²⁶⁷

3.1.2. Çekici Güçler

Kentleşme hızına ivme kazandıran sebeplerden biri olan kentlerin çekici işlev üstlenmesi, kentleşme ve kentlileşme sürecini konu edinen romanlarda, kentlerin ekonomik cazibe merkezi olması, sağlık ve hizmetlerinin erişilebilir olması ve kentli kimliğin çekici olmasıyla yer bulur. İnsanların kendileri ve aileleri için daha rahat bir hayat sürme arzularına bir derece cevap veren kent yaşantısının kırsalda uyandırdığı algı, bu noktada yazarların dikkatinden kaçmaz. Romanlarda hayatlarını kırsalda sürdürenlerin yeni bir yaşama biçimine kavuşma isteklerinin anlatımı, Türkiye'de kırsalın ekonomik bakımdan geri kalmışlığının kurgusal metinlerde de ele alındığını gösterir.

²⁶⁶ Oktay Rifat, *Bir Kadının Penceresinden*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, s. 9.

²⁶⁷ Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, YKY, 10. bs., İstanbul 2005, s. 277.

Fakir Baykurt'un *Irazca'nın Dirliğı* adlı romanında kentin çekiciliğı bir hastanede temizlikçi olarak çalışan Ali'nin, köyde bir kavga nedeniyle yaralanarak hastanede yatan Bayram'a anlattıklarıyla yer bulur. Köyden kente göç etmiş olan Ali, Bayram'ı da göç etmeye ikna etmek için şu sözleri söyler: "Ben köylük yerini bilmem mi?... Zaman olur ki, insan iki ay sırtındaki kirli göyneğı değıştiremez. Donu göyneğı meşine döner. Çoluk çocuk kokar. Burda havtada bir soyun dökün... Hastanenin hamamında suya gir. Keselen sabunlan tertemiz çık... Etli görmezsin datlı görmezsin köyde. Yidiğın içtiğın pislik. Harmanlar kalkana gadar bir gağrı toz yuttuğın da cabası! Şeher yerinde yidiğın içtiğın bari temiz olur. Toz bari olmaz. Sinek bari olmaz. Şeherde sıçana, kemeye bile çare buluyorlar! Hasta olsan toktur ayağında! İlaç desen var! Daha olmadı, gir hastaneye, yat! Bir havta, on gün, her neyse tamirini yaptır çık..."²⁶⁸

Orhan Kemal'in *Gurbet Kuşları*'nda kentin çekiciliğı, kentteki iş imkânlarının kırsala göre daha elverişli olması yönüyle öne çıkar. Romanda, önce köyden tek başına İstanbul'a gelen Memed'in buradaki yeni yaşama biçimine alışmasıyla, köyde kalan babası ve kardeşlerinin de kente gelmelerini arzulaması, kentin çekiciliğı algısını daha belirgin hale getirir. Memed'in duvar ustası olma çabasını sevinçle öğrenen Rıza'nın, "Duvar örücülüğünde şu sıra çok iş vardı. Demirkıratlar İstanbul'u yıkıyorlar, bir yandan da yapıyorlardı. İyi bir duvar ustasının gündeliğı yirmibeş, otuz hatta kırk, elli liraydı. Anadolu'dan gelen uşaklar parayla oynuyorlardı."²⁶⁹ sözleri, kente göç edenlerin geldikleri yerlere göre çok daha fazla maddi kazanç sağladıklarını gösteren ifadeler olarak romanda yer alır.

Kentin cazibesinin kırsaldan kentlere doğru göçlerin oluşmasındaki işlevi, Behzat Ay'ın *Dor Ali* adlı romanında da yer bulur. Romanda kent, kırsalın karşısında daha iyi iş fırsatları, sağlık ve eğitim hizmetleri ile çekici güç oluşturur. Kentin çekiciliğı, romanda Dor Ali'nin, "Tokturlar köylerden ırak... Sağlık memurları da kendilerine toktur süsü verip şehirlere çekilmeye başladılar... Okuma durumuna gelince, köy çocuklarının okuması olanaksızlaştı... Bu durumda ne yapacağız? Göçeceğiz... Şehre gideceğiz... Ayşem okuyamadı, bari Remzimizi okutayım..."²⁷⁰ şeklindeki sözleriyle yer alır. Kır-kent karşılaştırılmasının yapıldığı bu ifadeler,

²⁶⁸ Fakir Baykurt, *Irazca'nın Dirliğı*, Remzi Kitabevi, 6. bs., İstanbul 1976, s. 193.

²⁶⁹ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 210.

²⁷⁰ Behzat Ay, *Dor Ali*, s. 81.

kentlerin eğitim ve sağlık yönünden cazip bir yaşama imkânı sunması, kente göçün sebeplerini açıklamasıyla dikkat çeker.

Kentin çekici bir güç oluşturmamasının bir başka örneği, Hasan İzzettin Dinamo'nun *Koyun Baba* adlı romanında görülür. Kırsalda hayal edilen kent yaşantısı bütün olumsuzluklardan uzak adeta bir ütopyadır. “Taşı topağı altın”²⁷¹ olan İstanbul’a gitmek Bunçuk için bütün sıkıntılarının sona ereceği anlamına gelir. Kentte yaşamak ve kentli olmak genç kız için büyük bir hayalin gerçekleşmesi olacaktır. Bunçuk’un sevinci ve heyecanı onun ağzından şu cümlelerle aktarılır: “Kalbim ne kadar temizmiş. En sonra dileğim oldu. Orada bana Hükümet nikâhı kıydırır, temelli karı olarak alırsın. Herhalde orada da bu vahşi hayvan postları içinde gezmeyeceksin. Bir efendi gibi giyineceksin. Okumuş, akıllı bir adam olarak yerini alacaksın. Bana güzel urbalar giydireceksin. Ben de tango olacağım. Oh ne güzel! Yaşa varol benim arslan Koyun Baba’m!”²⁷²

Sevgi Soysal’ın *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti* romanında bir süre köyde öğretmenlik yapan Günseli’nin bakış açısıyla kent ile kırsaldaki yaşantının karşılaştırılmasına yer verilir: “Köyden pek şehre yerleşen olmaz, kapalı bir köydür. Ama bazen şehre çalışmaya gidip yerleşen biri köyden kız alırdı. O kızın başına devlet kuşu konmuş sayılırdı artık. Burada sosyete neyse o. Şimdi bizim gecekondı diye beğenmediğiniz yerler var ya, Şahinler’den öyle bir yere gelin giden, geldiği yere hayran kalır. Benim köyün yanında gecekondı cennet, vallah cennet. Köyden biri Ankara gecekondusuna kapağı attı mıydı, artık bütün köy halkı sebepli sebepsiz ona misafirliğe giderdi. Herkes şehirde tedavi isteyen bir hastalık uydurur, iş aramalara kalkardı. Şehre göç eden de bir süre sonra bir küslük çıkarır, köylüyle ilişkiyi kesmeye bakardı.”²⁷³ Günseli’nin anlattıkları, kentte yaşamının, köyde yaşayanlar için ne derece büyük bir nimet olarak görüldüğüne işaret eder. Köy yaşantısını gözlemleyen Günseli’nin aktardıklarına göre, kente göç etmek için adeta fırsat kollayan köylüler, kent yaşantısının sunduğu imkânlarla kavuşmanın rüyasını kurarlar. Kırsalda kente yönelik böyle yoğun bir ilginin oluşması da, kentleşme sürecini hazırlayan sebeplerden biri olan kentlerin çekiciliği işlevine gönderme yapar.

²⁷¹ Hasan İzzettin Dinamo, *Koyun Baba*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2007, s. 42.

²⁷² Hasan İzzettin Dinamo, *Koyun Baba*, s. 26.

²⁷³ Sevgi Soysal, *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti*, İletişim Yayınları, 8. bs., İstanbul 2010, s. 27.

Kentin sunduğu yeni yaşama biçiminin çekici bir güç oluşturarak, kırsalda yaşayanları etkilemesinin örneklerinden birini, Orhan Kemal'in *Yalancı Dünya* adlı romanı verir. Bir Anadolu kasabasında yaşayan Neriman adlı genç bir kızın kent yaşantısına bakışı ve kentin sunduğu imkânlardan yararlanma arzusunun romandaki anlatımı, kentlerin birer cazibe merkezi olarak algılanmasının kentleşme hareketlerine ivme kazandırdığı gerçekliğine işaret eder. Neriman, düşlerini kurduğu büyük kente kavuşmak için önünde engel olarak her şeyden kurtulmak ister hatta babasından bile. İstanbul'un ışıltılı, eğlenceli ve lüks yaşantısı genç kızın hayallerine şöyle yansır: "Babam ölse. Annemle yalnız, yapayalnız kalsak. Oooh Kandırırım onu. Atlarınız İstanbul'a. Çalışırız orada be. Bir gün, bir paydosta falan, Beyoğlu'nda, İstiklal Caddesi'nde, Neriman Köksal gibi bana da bir Çetin Karaman Bey rastlar. Hem kim bilir, belki de çevireceği yeni bir film için yepyeni ama yepyeni bir başartist kız aramaktadır. Beni görünce gözlerine inanamaz. Takılır peşime. 'Bayan, bayan bir dakika.' Dururum. Çatarım kaşlarımı: Ne var? Bozulur hafiften kızarır. 'Afedersiniz, ben rejisör falan. Çevireceğimiz yeni filmimde size başrolü vermek istiyorum. Lütfen kabul eder misiniz?... Hiç heyecanlanmam. Şaşırmam da. Şöyle bir süzerim yukarıdan aşağı, dudak бүkerim. Ezilir karşımda, ezilir ezilir... Cevap bile vermeden yürürüm. Tabii ardımda o. Sağıma geçer, soluma, sonunda dayanamaz. Çünkü beni gökte ararken yerde bulmuştur. Tam, tam istediği tipim. Yalvarır, asılır, tekrar yalvarır. İstedğim parayı hemen verecektir. İstersem şu anda notere gidip mukavele yapabiliriz..."²⁷⁴

Kentlerin çekici güç oluşturmada, sağladıkları eğitim hizmetlerinin de önemli ölçüde katkısı vardır. Kentlerdeki eğitim imkânları, kırsaldan ya da daha küçük kentlerde yaşayan birçok kişinin büyük kentle tanışmasına ve kentli kimlik edinmesine kaynaklık eder. İnsanların eğitim için kente yönelmeleri, Oktay Akbal'ın *Garipler Sokağı* adlı romanında örneklenir. Romanın başkişisi Salih, taşradan gelen üniversiteli bir genç olarak tanıtılır.²⁷⁵ Salih'in, bir ev kiralarak yaşamaya başladığı Garipler Sokağı'ndaki gözlemleri, davranış ve tutumlarının ele alındığı roman, kentin çekici yönüne, eğitim imkânları boyutuyla dikkat çeker.

Eğitim imkânları dolayısıyla kentlerin çekici işlev üstlenmesi, Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* adlı romanında da örneklenir. Romanda, idealist öğretmen

²⁷⁴ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, Everest Yayınları, 10. bs., İstanbul 2007, s. 3-4.

²⁷⁵ Oktay Akbal, *Garipler Sokağı*, Cumhuriyet Kitapları, 10. bs., İstanbul 2009, s. 22.

kimliğiyle tanıtılan Dünder Öğretmen, kasabada ilkokulu bitiren gençlerin büyük kentlerde eğitimlerini devam ettirmeleri arzusunu sürekli dile getirir. Cumhuriyet'in yeni bir kuşak yetiştirme ülküsüne de atıf yapılan romanda, kırsaldan gelen çocukların büyük kentin yolunu tutmaları anlatılır.

3.1.3. İletici güçler

Kırsalda yaşayanların düşünce dünyalarında kentte yaşama arzusunun belirmesi öncelikli olarak, onların kentin sunduğu imkânlardan haberdar olmalarıyla gerçekleşir. Bu gereklilik, kentleşme sürecinde iletici güçlerin işlevini önemli kılar. Kente göçü ele alan romanlarda da iletici güçler, daha önce kente yerleşmiş kişilerle karşılaşma, kentten gelen mektuplar ve sinema yoluyla kırsalda yaşayanların kent yaşantısı hakkında bilgi sahibi olmalarına yer verilir.

Fakir Baykurt'un *Köygöçüren* adlı romanı, iletici güçlerin kente göçü hızlandırmadaki işlevini gösteren bir örnek oluşturur. Romanın kahramanları Muhtar Musa ve arkadaşı Hıdır'ın köylerinin su sorununu çözmek için kent merkezine gitmeleriyle, orada farkına vardıkları yeni yaşama biçimi, daha sonra kente göç etmelerini kolaylaştıran bir etken olur. Kente gittiklerinde Doktor Zihni'nin, "Zaten köylerde fazlasınız. Çevrenize bakın. Birer ikişer, beşer onar, kopan geliyor. Sade bizimkine değil, Ankara'ya, İstanbul'a, Eskişehir'e, İzmir'e, İzmit'e, Tarsus'a, Mersin'e... Siz de bir yerlere sokun başınızı. Şehirlerden iş tutun. Tutanlar ölüyor mu?"²⁷⁶ sözleriyle cesaretlenen Musa ve Hıdır, artık köyden göç etme fikrine yakınlık duymaya başlarlar.

Orhan Kemal'in *Gurbet Kuşları*'nda kente göç etme nedenleri arasında, mektubun iletici güç işlevini üstlendiği görülür. Romanda, Memed İstanbul'a göç eden akrabası Gafur'dan gelen mektup üzerine yola çıkar ve köyde kalan babası ve kardeşlerini yine bir mektupla kente göç etmeye ikna eder. Memed'in, babasıyla birlikte İstanbul'a gelen kardeşi Ümmü'ye köydeki arkadaşı Abdullah'ın ne yaptığını sorduğunda aldığı "Didi ki, Memmed'e söyle, işi iyiye yazsın, ben de gelirim didi ya, kulağasma..."²⁷⁷ cevabı da, kente göç etmek için mektubun önemli bir aracı ya da iletici

²⁷⁶ Fakir Baykurt, *Köygöçüren*, Remzi Kitabevi, 2. bs., İstanbul 1993, s. 395.

²⁷⁷ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 263.

güç olduğunu gösterir. 1950–1960 arasında geçen olayları konu edinen romanda iletici güç olarak mektubun öne çıkmasında, dönemin kırsaldaki tek iletişim aracının mektup olmasının da payı büyüktür.

Göçlerin kırsaldan kente yönelmesinde etkili bir araç olan iletici güçler, Orhan Kemal’in *Yalancı Dünya* adlı romanında kasabalı genç bir kızın İstanbul’da yaşama düşlerinin anlatımıyla belirir. Bir Anadolu kasabasında yaşayan ve düşük gelirli bir ailenin tek kızı olan Neriman, sinema yıldızı olmanın hayallerini kurar. Çevresindekilerin sıkça güzelliğini dile getirmesiyle iyice cesaretlenen Neriman’ın zihninde İstanbul’da yaşama fikri, adeta bir takıntıya dönüşür. Yaşadığı küçük kasabada genç kız, kasabanın sinemasında izlediği Yeşilçam filmleri ve okuduğu magazin dergileriyle İstanbul’un ışıltılı hayatından haberdar olur. Böylelikle sinema, Neriman’ın kente yönelik hayallerinin oluşmasında iletici bir güç oluşturur. Romanda, sinemanın kentli yaşantıyı tanıttığındaki işlevi şöyle aktarılır: “Elli bin liradan aşağı atmam imzamı. Elli bin! Gözleri yeşil yeşil parlıyor, binlik para demetleri kafasında kaynaşıyordu. Dünya silinmiş, binlik para desteleriyle İstanbul, İstanbul’un kalabalık İstiklal Caddesi, taksiler, otobüs, trolleybüsler kaynaşıyordu. Bütün bunları renk renk, çeşit çeşit magazinlerle kasabaya gelen filmlerde görüp öğrenmişti. İstiklal Caddesi’yle ara sokaklarını eliyle koymuş gibi bulabilir, hiç yadırgamazdı gitse. Ama elli bin de verse, rejisöre hemen evet demeyecekti. Kaşlarını çatacak, sonra da kiminle, hangi başartistle rolleri paylaşacaklarını soracaktı. Orhan Günşiray, Ayhan Işık, Fikret Hakan ya da Göksel Arsoy’dan başka Cüneyt Arkın, hatta Kenan Pars’a bile razı olabilirdi ama, bin nazdan sonra.”²⁷⁸

Kentlere göçlerin yönelmesindeki etkili araçlardan biri olan iletici güçlere, Sevinç Çokum’un *Zor* adlı romanında da rastlanır. Romanın başkışisi Kerim, İstanbul’daki halasının babasına gönderdiği bir mektup üzerine, büyük kent gerçeğiyle karşılaşır. Halasının mektubundaki “Yunus Usta’nın anasıyla konuştum. Kerim’i işe alacaklar. Onun için sen bu hafta oğlanı yolla. Okuyamadı, bari bir sanat öğrensin...”²⁷⁹ sözleriyle İstanbul’a giden Kerim için bir akrabasının daha önce kente göç etmesi de bir başka iletici güç olarak dikkat çeker. 1970’li yılların ilk yarısını konu edinen romandaki

²⁷⁸ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, Everest Yayınları, 10. bs., İstanbul 2007, s. 4.

²⁷⁹ Sevinç Çokum, *Zor*, s. 10.

bu örnek, mektubun kır ile kent arasında iletişimi sağlama etkinliğini devam ettirdiğini de gösterir.

3.2. KENTLEŞME SORUNLARI

3.2.1. Kent Yoksulluğu

Kentin yeni sakinlerinin ekonomik anlamda beklentilerinin gerçekleşmemesi temelinde ortaya çıkan kent yoksulluğu, kentleşme sonrasını ele alan romanlara çeşitli boyutlarıyla yansır. Büyük ümitlerle kentte yaşamaya başlayanların en temel gereksinimlerini dahi karşılamakta güçlük geçmelerinin anlatıldığı romanlarda, özellikle kentin belirli bölgelerinde kurulan gecekondu mahallelerinde yaşanan ekonomik sıkıntılar dile getirilir. Kente tutunmanın önündeki en büyük engellerden biri olan kent yoksulluğun getirdiği toplumsal huzursuzlukların da ele alındığı romanlarda, tarım dışı ekonominin yoksulluklarının kırsala göre çok daha olumsuz sonuçlara yol açtığı gerçekliği dikkatlere sunulur.

Oğuz Özdeş'in *Gecekondu Rüzgarı* adlı romanında, kentin çevresinde kümelenen gecekondu yaşantısının getirdiği yoksulluklara yer verilir. Yoksulluklar içinde kıvranan bir ailenin trajedisi etrafında şekillenen romanda, kocası vefat eden ve kumar tutkunu oğlunun verdiği eziyetlerle iyice yoksullaşan bir annenin kızıyla birlikte verdiği yaşama mücadelesi konu edilir. Romanda, oğlunun kumar borçları yüzünden iyice bunalan annenin, yaşadığı gecekondu mahallesinin dışındaki evlere temizliğe giderek geçimini sağlamaya çalışması anlatılır.

Kent yoksulluğu, Behzat Ay'ın *Dor Ali* adlı romanında, romanın başkışısı Dor Ali'nin kente tutunma çabaları çerçevesinde ele alınır. Kente göç ettiği ilk günlerde, "İki gündür, garnımız doya doya, yağlı duzlu yemek yiyoruz. Yüzümüz gülüyor."²⁸⁰ sözleriyle yeni yaşantısı için memnuniyetini dile getiren Dor Ali, daha sonra geçimini sağladığı at arabasına bir kamyonun çarpması ve atının ölmesiyle oldukça zor günler yaşamaya başlar. Hamallık yaparak ailesini geçindirmeye başlayan Dor Ali, kent yoksulluğuyla yüz yüze gelir. Artık daha önce düşlediği parayı biriktirmek bir yana, temel gereksinimlerini bile karşılayabilmekten yoksun bir hale gelir. Bu durum

²⁸⁰ Behzat Ay, *Dor Ali*, s. 103.

romanda, “Sabah evden çıkıp, dayak yemiş gibi bütün vücudu sızlayarak, geceyarısı eve dönülen, yağmurlu, üşütücü günler... Geceler büyüdükçe cüceleşen gündüzler... Sabahtan akşama değin, küfecilik, hamallık yapıp, o gün aldığı parayı kuruşu kuruşuna sayan; ekmeğe para verirken eli titreyen; karşılaştığı, konuştuğu insanların gözbebeklerinde kır at gören; elde ettiği paradan, artırdığı, artırabileceği kuruşu dahi almayan, içimizden küçük bir adamın, ıkına sıkına yaşadığı günler... İki yüz liranın birikemediği günler... Bu yol üzre akıp giden günler...”²⁸¹ ifadeleriyle aktarılır.

Kent yoksulluğu, Tarık Dursun K.’nın *Sabah Olmasın* adlı romanında yeni evlenen Kemal ile Nevin’in çektikleri ekonomik sıkıntılarla anlatılır. Kemal ve Nevin’in evliliklerinin ilk günlerindeki konuşmaları çoğunlukla nasıl geçinecekleri üzerinedir. Genç çiftin aralarında geçen konuşmalardan biri romanda şu şekilde yer bulur:

—“Sen yokken neler düşündüm?

—Neler düşündün?

—Listemize senin tren paranı koymayı unutmuşuz? Hergün gidip gelmeyecek misin? Neyle gideceksin peki?

Kemal de durdu.

—Evet, yirmi, yirmibeş lira da o tutar en aşağı...

—Gördün mü? Yemekliğim için ayırdığımız paradan alacağız senin paranı da. Of, ne fena Kemal! Nasıl idare edeceğiz evimizi?...”²⁸²

Kentleşme sonrası, yeni yaşama biçimi karşısında güçlük çeken insanların çoğunlukla karşılaştıkları kent yoksulluğu, Hasan İzzettin Dinamo’nun *Koyun Baba* adlı romanında gecekondulu yaşantısı etrafında aktarılır. Yazarın sözcülüğünü üstlenen anlatı kişisi Ahmet, kentlerdeki yoksulluğun sadece gecekondulu mahalleleriyle sınırlı olmadığını, çok daha ileri boyutta olduğunu dile getirir: “Bir gecekondulu bir saray, bir konak değilse de onu yapmak, ona sahip olmak da her babayiğidin kârı değil. Birkaç kontrplak, birkaç kadron bile pek çok yoksulun alamayacağı lüks bir malzeme! Gecekonducular bile memlekette büsbütün yoksul insan yığınlarından daha seçkin

²⁸¹ Behzat Ay, *Dor Ali*, s. 117.

²⁸² Tarık Dursun K., *Sabah Olmasın*, Bulut Yayınları, 2. bs., İstanbul 2003, s. 68.

durumda. Türkiye’de bir gecekondu malzemesini toptan alamayacak kerte yoksul insan yığınları, gecekonduculara Beyzade gözüyle bakmaktadır...”²⁸³

Kentleşme sonrası ortaya çıkan en önemli sorunlardan biri olan kent yoksulluğu, Muzaffer İzgü’nün *Gecekondu* adlı romanının bütününde ele alınır. Tek gözlü gecekondularında yaşayan dört çocuklu bir ailenin geçim sıkıntılarının anlatımı üzerine kurulan romanda, yoksulluğun yol açtığı içinden çıkılması güç durumlar gözler önüne serilir. Çoğu günler çocuklarına kuru ekmekten başka bir şey yediremeyen Selahattin’in çocuklarından biri de sağlıksız ve yetersiz beslenmenin yol açtığı hastalıktan kurtulamayarak ölür. Yoksulluğun adeta karşı konulamaz bir yazgı haline geldiği aile için geçim derdi, gündelik hayatlarının en öncelikli konusu olur. Hemen her gün Selahattin ve Mediha arasında geçen konuşmalar ailenin içinde bulunduğu yoksulluğu anlatır: “Kadın, “öğleye ne yiyecek çocuklar?” diye sordu. Ne çirkin soruydu Yarabbim bu... “Ne yiyecekler?” Azıcık bir tahsil görmüştü Selahattin ama, o büyük okullardaki meselelerden daha zordu bu sorunun yanıtı. “Öğleye ne yiyecek çocuklar?” Evde ne vardı ki, ne yesinlerdi? “Uydur muydur bir şey” dese, ne vardı ki, ne uydursundu? Cebine baktı... Öyleyse 150 kuruş verebilirdi ekmek parası olarak... “Al yüz elli kuruş, ekmek parası edersiniz, Mediha, dedi. “Hep kuru ekmek mi yiyecek çocuklar” dedi kadın...”²⁸⁴ Selahattin ve Mediha’nın her gün tekrar eden bu konuşmaları, her ikisine üzüntü verse de, çaresizce yoksulluğa katlanmaya çalışırlar.

Kent yoksulluğu, Tahir Fikri’nin gecekondu yaşantısını anlattığı romanı *İshak*’ta, temel ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksun olan bir ailenin içinde bulundukları durumun anlatımıyla sunulur: “Akşam olup İshak eve geldi mi, Satı boynunu bükerdi. “Ah... İshak...” derdi. “Başım ağrıyor” Çocuklar dalgın dalgın uyurdu. İshak’ın parası yoktu doktora gidecek. “Hele” derdi Satı’ya. “Sabret geçer.” Çorba varsa hemen içip yatarlardı. Yoksa sovan, ekmek; onu da bulamadıkları olurdu çoğu zaman. Bakkalın kızıp veresiye vermediği günler de vardı. Ay başında borçlarının hepsini veremezlerdi ki, bakkala.”²⁸⁵

Orhan Kemal’in *Devlet Kuşu* adlı romanında, kent yoksulluğu beş çocuklu bir ailenin yaşantısıyla anlatılır. İşsiz olduğu için sıkça babasının serzenişleriyle karşılaşan

²⁸³ Hasan İzzettin Dinamo, *Koyun Baba*, s. 155.

²⁸⁴ Muzaffer İzgü, *Gecekondu*, Bilgi Yayınları, 8. bs., İstanbul 2002, s. 67-68.

²⁸⁵ Tahir Fikri, *İshak*, s. 21.

Mustafa'nın, babasıyla arasında geçen bir tartışmadaki sözleri, kent yoksulluğun önemli boyutuna dikkat çeker. Babasının okulu yarıda bıraktığı için kızmasına karşılık, "Ortayı bile bitiremedim ha? Kafasızım ha? Ortayı keyfimden mi bıraktım? Çorapsız, kitapsız, deftersiz, takunyayla mı gidip gelecektim? Arkadaşlarımın, öğretmenlerimin alaylarına mı hedef olacaktım?"²⁸⁶ şeklinde cevap veren Mustafa, okuyamamasının sorumlusu olarak babasını görür. Romanda yer alan bu ifadeler, kent yoksulluğunun sınıf farklılıklarını keskinleştirdiği ve toplumsal ilişkileri olumsuz yönde etkilediği üzerinde duran bir örnek olur.

Kentleşme sonrası yaygın hale gelen kent yoksulluğu, Yaşar Kemal'in *Kuşlar Da Gitti* adlı romanında, yakaladıkları kuşları satmak için İstanbul'un çeşitli semtlerini gezen çocukların gözlemlerinin aktarımıyla ele alınır. Kentin merkezinde, kuşları satın alıp kafesten kurtararak sevap kazanmayı düşünen insanların kalmaması, çocukları Kazlıçeşme'de şanslarını denemeye yöneltir. Romanda, İstanbul'un bu kenar semtinde yaşayanların anlatılması kent yoksulluğu gerçeğine dikkat çeker: "Bu kuşları alıp ne yapacağız diye dikeldi delikanlı. Ayağında lastik bir ayakkabı vardı, ayakkabı çamura batmıştı, bacaklarında rengini yitirmiş, etine sıkı sıkıya yapışmış yamalı bir pantolon, sırtında vişne çürüğü kolları iyice aşınıp dökülmüş kaba bir ceket vardı. Elleri kocamandı ve ellerini şaşkınlıkla öylecene açmış duruyordu."²⁸⁷

Kent yoksulluğu, Orhan Kemal'in *Murtaza* adlı romanında romanın başkişisi Murtaza'nın ailesinin yaşantısı aracılığıyla konu olur. Kentte önce mahalle bekçiliği yapan, sonra da bir fabrikada gece kontrol görevlisi olarak çalışmaya başlayan Murtaza'nın ailesi, ekonomik açıdan sıkıntılı günler geçirir. İki kızı fabrikada çalışarak ailelerine destek olmaya çalışsa da Murtaza, ölmek üzere olan kızı Firdevs'i doktora götüremeyecek kadar yoksuldur. Küçük çocukları Hasan'ın bakkaldan ekmek çalması ise, ailenin yaşadığı yoksulluğun ne derece derin bir boyutta olduğunu gösterir. Ailesinin bu haline karşı Murtaza, yoksulluğunu açığa vurmayı utanç sayan gururlu bir tavır takınır. Hırsızlık yapan oğlunu savunmayan Murtaza'nın hâkime söylediği sözler onun bu tutumunu yansıtır: "Olamaz aç benim oğlum! Kabul edemem açlığını! Vele olsun idi bile aç, çalmayacak idi, ermeyecek idi tenezzül hırsızlığa. Tükürecek idi kan,

²⁸⁶ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, Everest Yayınları, 9. bs., İstanbul 2010, s. 2.

²⁸⁷ Yaşar Kemal, *Kuşlar Da Gitti*, YKY, 8. bs., İstanbul 2011, s. 61.

söyleyecek idi içim kızılılık şerbeti! Şimdi sizden ederim istirham, edesiniz mahkûm, atasınız hapsilere!”²⁸⁸

Attila İlhan'ın *Sokaktaki Adam* adlı romanında ise, kent yoksulluğu romanın belli belirsiz bir kimliğe sahip olan sembolik kişisi Sokaktaki Adam'ın bakış açısıyla aktarılır. Romanda, kentlerde para ekonomisinin etkilerinin çok daha yoğun bir şekilde hissedildiğine ve bunun sonucuyla da yaşam kalitesinin düştüğüne dikkat çekilir. Büyük kentlerdeki insanların alım güçlerinin azalması ve ücretli çalışanların geçim sıkıntısı çekmeleri anlatılır: “... benim için her şey, sırtıma yükleyeceği yeni sıkıntılara göre değerlendiriliyor. Sonbahar demek, evin odun kömürü demek. Bu böyle olunca ezilmemek, hiç olmazsa yorulmamak, olacak şey mi? Sonra, zamanlar kötü. Bütün bunlar nasıl oluyor, nasıl geçiyor anlamıyorum. İşler daima aksıyor. Neden böyle oluyor? Her geçen gün ekmeği daha pahalı alıyoruz. Ev kiralari daha pahalılanıyor. Vergiler biniyor. “Harp bitsin her şey ucuzlayacak” diyoruz. Harp bitiyor, bir yenisi başlıyor, hiçbir şey ucuzlamıyor...”²⁸⁹

3.2.2. Konut ve Barınma Sorunu

Türkiye'nin hızlı ve denetimsiz bir şekilde yaşadığı kentleşme sürecinin yol açtığı sorunlardan biri olan konut ve barınma ihtiyacı, kentleşmeyi konu edinen romanlarda yoğunlukla, kırsaldan kentte göç sonrasında ilk karşılaşılan sorun olarak ele alınır. Romanlarda, kentte yerleşik bir düzenin kurulmasından önce beliren barınma sorununun anlatımıyla, toplumsal gerçeklik belli ölçülerde dile getirilir. Dönemin romanlarına yansıyan boyutuyla konut ve barınma sorununun, kentlerde ticari bir rant haline dönüştüğü de gözlemlenir. Romanlarda, barınma ihtiyacı ele alınırken sağlıklı yaşama koşullarına sahip işçi barınaklarına ve evsizlik sorununu da dikkat çekilir. Yazarlar, kentlerde çalışma ve yaşama alanlarının iç içe geçmiş yapısını aktararak da, kentleşme sürecinde açığa çıkan niteliksiz işgücü istihdamına dikkat çekerler.

Orhan Kemal'in *Gurbet Kuşları* adlı romanında, kente göç eden Memed'in ilk karşılaştığı sorun barınma ihtiyacı olarak belirir. Memed bu sorunu, kentte tanıştığı kendisiyle aynı kaderi paylaşan Veli'nin yardımıyla çözer. Sebze halinde çalışan Veli,

²⁸⁸ Orhan Kemal, *Murtaza*, Everest Yayınları, 18. bs., İstanbul 2009, s. 356.

²⁸⁹ Attila İlhan, *Sokaktaki Adam*, s. 63.

kalacak yeri olmayan Memed'i işçi barınağına götürür. Bu yer romanda şu şekilde aktarılır: "Altevin karanlığı bol alacasında basamakları çamur içinde bir merdiven. Basıldıkça gıcırdayan çamurlu merdiveni ağır ağır çıktılar. Sofada durdular. Osmanlı tahtalarında yağlı boya ları iyice solmuş uçan melek tasvirleriyle bu konak bilmem hangi Abdülhamit paşasının kızlarından birine düğün hediyesi olarak özenile bezenile yapılmış, temeline besili kurbanların kanı akmış, yanık sesli hafızların ramazanlarda çeşitli duaları, mevlitleri ile gümbür gümbür gümbürdemiş bir konaktı. Yıllar yılı çeşitli değişimlerle elden ele geçiş, elden ele geçerken de hoyratça yıpranışlarla canlı cenaze haline gelen konağı şimdilerde Anadolu'dan İstanbul'a iş için gelmiş, Anadolu'lu gurbet kuşları dolduruyordu."²⁹⁰

Hızlı göç dalgalarına hazırlıksız yakalanan kentlerde oluşan arz-talep dengesizliğiyle ortaya çıkan konut ve barınma sorunu, Hasan İzzettin Dinamo'nun *Koyun Baba* adlı romanında, kente göç eden Ahmet ve Sevda'nın ilk karşılaştığı sorun olarak belirir. Ahmet'in, "İlk gecemizi yıldızların altında geçireceğiz. Belki ilerideki gecelerde bizim de başımızın üstünde bize yıldızları göstermeyen bir dam bulunacak."²⁹¹ sözleriyle aktarılan kente göç edenlerin ortak kaderi olan barınma sorununa, dikkat çekici bir şekilde yer verilir. Kente göç edenlerin gece kalacakları yerleri bile hazırlayamadan yollara düşmeleri, kentleşme hareketlerinin ne derece hızlı ve plansızca ortaya çıktığını da göstermesi bakımından dikkat çeker.

Kentleşme sonrası ortaya çıkan konut sorunu, Tahir Fikri'nin *İshak* adlı romanının konusunu oluşturur. Romanda, kentlerinin hızla büyümesine eş olarak artan konut ihtiyacına, çeşitli yönleriyle değinilir. Kentlerde konut yetersizliğiyle oluşan arz-talep dengesizliğinden yararlananların, haksız ekonomik kazanç sağladıklarına dikkat çekilir. Konut ve barınma sorununun bir ranta dönüştüğü, romanda şu ifadelerle aktarılır: "Köyden şehirlere göç devam ettikçe, çoğalan arsa ihtiyacı karşısında, büyük spekülâsyoncular; tarla, bağ demiyorlar, sahibi nerede olursa olsun hemen bulup almak için ellerinden geldiğince çalışıyorlardı. Sonra da, halkın arasına yayılarak, türlü vasıtalarla arsa sahibi olmanın faydalarını anlatıyorlardı var güçleriyle. Bütün kapılar açıldı onlara, bu övüşlerini anlatmak için. Alır almaz, adım adım bölüyorlar; küçük spekülâsyonculara sunuyorlardı, adım aralarını. Dağ, taş ufalanıp gidiyordu parça parça.

²⁹⁰ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 38.

²⁹¹ Hasan İzzettin Dinamo, s. 81.

İşte faydası ne, zararı ne diyecek değil ya, kişilere görünüp durur bunca faydaları. Kendi kazancını istemez mi insan?”²⁹²

Büyük kentlere adımlarını atanların ilk karşılaştığı sorun olan barınma ihtiyacı, kimi zaman da çok daha büyük sıkıntılara yol açar. Orhan Kemal’in *Yalancı Dünya* adlı romanında, yaşadığı kasabada tanıştığı kentli bir gençle İstanbul’a kaçan Neriman’ın yüz yüze kaldığı felaketlerin başlangıcını barınma sorunu ortaya çıkarır. İstanbul’a geldiği ilk gün sevgilisi Bülent Nejat’ın asker kaçamağı olmasından dolayı tutuklanmasıyla ortada kalan Neriman, sığınacak bir yer arar. Çaresizlik içinde sevgilisinin patronunun garsoniyerinde geceleleyen Neriman, metres hayatı yaşamak zorunda kalır. Dışarıda kendisini daha kötü bir hayatın beklediğini fark eden genç kız, içini düştüğü durumu kabullenmekten başka çıkar yol bulamaz. Romanda, Neriman ile onun bu çaresizliğinden yararlanmaya çalışan prodüksiyon amiri arasında geçen konuşmalar şöyle yer alır: “Burası benim garsoniyerim, inek! Buranın kirasını ben ödüyorum. Dağdaki gelmiş, bağdakini mi kovuyor? Burada ne arıyor muşum? Bak, kolundan tuttuğum gibi atarım sokağa ha!” Yakınlarda bir bekçi düdüğü. “Duyuyor musun? Teslim ediveririm bekçiye, ondan sonra ayıkla pirincin taşını!..” “Üst yanı genelev!” Neriman dehşetle baktı: “Nee?” “Tabii ya! Bekçiye çağırırsam da böyle böyle desem, şıp, alır götürürler. Zührevi hastalıklardan sonra eline bir vesika, arkası genelev...” Neriman dehşet içindeydi. Elinde olmayarak, “Yapmayın”, dedi. “Yalvarırım yapmayın!” “O halde çenenin tut, gir yorganın altına!” Neriman’da yelkenler adamakıllı inmiş, dehşetli bir korkuya kapılmıştı. Yorganın altına girdi...”²⁹³

Konut ve barınma ihtiyacı, Zeyyat Selimoğlu’nun *Deprem* adlı romanında, kırsaldan kente gelen Sefer’in büyük kentte karşılaştığı ilk sorun olarak belirir. Sefer, barınma sorununu çalışmaya başladığı fırında, patronunun kendisine gösterdiği bir bölmede geceleyerek çözer. Bu işten ayrıldıktan sonra da fedailiğini yaptığı pavyonda yatıp kalkmaya başlar. Böylelikle Sefer için çalıştığı yerler aynı zamanda birer barınağa dönüşür. Romanda ele alınan bu durum, kentlerde işgücünün daha etkili bir şekilde üretime katkı yapmasını ve işçilerine kalacak yer sağlayarak ücretlerinden kesinti yapan işverenlerin işgücü maliyetlerini azaltmayı amaçlayan tutumlarını yansıtır. Sefer’in yaşantısı, kentleşme sürecinde büyük kentlerdeki iş yerlerinin sadece istihdam alanları

²⁹² Tahir Fikri, *İshak*, s. 184.

²⁹³ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, s. 301-302.

olmakla kalmayıp, aynı zamanda kente göçmüş işçileri için birer barınak haline geldiklerini de örnekler niteliktedir.

Muzaffer İzgü'nün *Halo Dayı ve İki Öküz* adlı romanında da, konut ve barınma sorunu, kente göç edenlerin çözmeleri gereken en öncelikli sorun olarak yer bulur. Köylerinden çıkıp İstanbul'un yolunu tutan baba-oğul, büyük kentte ilk gecelerini bir tren istasyonunun bekleme salonunda geçirirler. İstasyonun bekleme salonu, trenlerin hareket saatini bekleyen yolcuların yanında yatacak yeri olmayanların da sığınağıdır. Yolcularla evsizleri ayırt etmeye çalışan bekçilerin uğraşları, barınma sorununun kentlerdeki yaygınlığına işaret eder: "Bakın bu son haaa, bir daha geldiğimde yine uyurken görürsem, uyuyanların hepsini dışarı atarım. Burası otel değil be..."²⁹⁴

Büyük kentlerin sahip olduğu imkânlar, buralarda nüfusun yoğunlaşmasındaki etkenler arasındadır. Eğitim için büyük kentin yolunu tutanların kentte çözmeleri gereken sorunların başında da barınma ihtiyacı gelir. Mustafa Miyasoğlu'nun Anadolu'dan İstanbul'a üniversite öğrenimi almaya gelen öğrencilerin yaşantısını anlattığı *Kaybolmuş Günler*, öğrencilerin büyük kentlerdeki konut ve barınma sorunlarını gündeme getirir. Romanda Beşir'in İstanbul'daki ilk günlerini anlatan sözleri, büyük kentlerde barınma ihtiyacının ne denli büyük bir soruna dönüştüğünü gösterir: "Evet, yatacak yeri olmayan bir yığın insan ve bir miktar da öğrenci var. Benim de okumak için geldiğim bu İstanbul'da yatacak yer bulamadığım, yapayalnız ve sığınaksız, gece yarıları sokaklarında sabahı beklediğim, sabahçı kahvelerinde gecelediğim, ömrümce unutamayacağım günlerim var."²⁹⁵

3.2.3. Gecekondulaşma

Kentlerdeki konut ve barınma sorununun çözüm yollarından biri olarak değerlendirilebilecek gecekondulaşma, dönemin romanlarında en geniş yer tutan konular arasındadır. Kentleşme sonrası hızla gelişen gecekondulaşma, yazarların dikkatiyle hem yapım süreçleri, hem de yıkılmalarıyla öykülenir. Gecekondulaşma türü yerleşmenin toplumsal bir dayanışma kültürü geliştirdiğine işaret edilen romanlarda, gecekonduların kırsaldan gelen kitlelerin kente tutunmalarındaki işlevine de vurgu

²⁹⁴ Muzaffer İzgü, *Halo Dayı ve İki Öküz*, Bilgi Yayınevi, 9. bs., İstanbul 2007, s. 133.

²⁹⁵ Mustafa Miyasoğlu, *Kaybolmuş Günler*, Yenisanat Yayınları, İstanbul 1975, s. 12.

yapılır. Fakir Baykurt, Hasan İzzettin Dinamo ve Yaşar Kemal gibi yazarların gecekondulaşmayı romanlarında ele alışları ise, daha çok ezen-ezilen ilişkisine dikkat çekme amacını taşır. Bu bağlamda gecekondulaşma, dönemin romanlarında ezilen kitlelerin toplumsal direniş alanları olma işleviyle de öne çıkar.

Oğuz Özdeş'in *Gecekondu Rüzgarı* adlı romanında gecekonduların gelişmesi ve büyümesi, hapse giren roman kahramanın 18 yıl aradan sonra evine dönüş yolundaki düşünceleriyle aktarılır: “Evvelce sahil tarafı yıkık dökük ve pis manzaralı evlerle kaplıydı. Halbuki şimdi, bütün sahil boyunca, yeni açılan bir yol uzanıyordu... Yine hapiste iken, gecekonduların çok genişlediği, âdeta bir şehir hâlini aldığını işitmişti. Hapse girmeden evvel, muhitinde ancak yüz hane vardı.”²⁹⁶ Romanda ayrıca gecekonduların yapmanın insanlar için büyük bir hayal olduğu Naci'nin babasından söz edilirken dile getirilir: “Zavallı babası, biriktirdiği üç-beş kuruşu yemek istemiyordu. Çünkü, bütün arzusu, Zeytinburnu'nda bir gecekondular yapmak. “Dünyada mekân, ahrette iman” sözü, onun en belli başlı felsefesi idi. Nitekim, bir müddet seyyar satıcılıktan kazandığı para ile evini geçindirmiş ve nihayet bir gecekondular yapıp, başını içeri sokmuştu.”²⁹⁷

Fakir Baykurt'un *Irazca'nın Dirliği* adlı romanında, hastanede yatarken tanıştığı kente göç etmiş hemşehrisi Ali'ye kentte nasıl barınacağını soran Bayram'ın karşılaştığı cevap, gecekonduların yapışmasının ne derece yaygınlık kazandığı ve kolayca üretilebilen bir çözüm olduğunu gösteren bir örnektir: “Ev ne ulan? Ev gandiğin gadar! Çevirirsin bir gözlük yer, çokaşır bir gecenin içinde yapıveriz! Bir yıl sonra bir göz daha yaptın mı, ev dersin tamam olur.”²⁹⁸

Fakir Baykurt, *Kara Ahmet Destanı* adlı romanında gecekondulaşma sürecini siyasal bir bakış açısı eşliğinde eleştirel bir tutumla değerlendirir. Köylerden göç edenlerin kente tutunabilme umutlarının adeta simgesi olan gecekonduların yapım ve yıkımlarına dikkat çekilir. “Koparıp koparıp atılıyordu tutunmaya çalışanlar. Kimi yer hazinenin, kimi yer Vakıflar'ın, kimi yerler sahipli falan oluyordu. Bir alay toplum polisi, yıkım memuru, kazmalar, kürekler ve dozerlerle geliyorlardı. Çok rüşvet alınıyordu. Çok büyük “ticaretler” dönüyordu ara yerde. Beş yüz, bin gecekondular bir gecede yapılıyor, hepsinin biriketi bir elden, hepsinin camı çerçevesi bir adamdan

²⁹⁶ Oğuz Özdeş, *Gecekondu Rüzgarı*, Tekin Yayınevi, 3. bs., İstanbul, 1976, s. 114.

²⁹⁷ Oğuz Özdeş, *Gecekondu Rüzgarı*, s. 14.

²⁹⁸ Fakir Baykurt, *Irazca'nın Dirliği*, Remzi Kitabevi, 6. bs., İstanbul, 1976, s. 193.

alınıyordu. Çatır çatır değişiyordu insanların bildikleri, bilmedikleri. Partiler bir yandan gecekondur kuruyor. Bir yandan ekipler gönderip yıktırıyor, bir yandan da aflar çıkarıp tapular dağıtıyordu. Karışık, karmaşık işler dönüyordu.”²⁹⁹

Aynı romanda anlatılan, bir gecekondur yıkımında meydana gelen olaylarda, gecekondur sahiplerine destek veren öğrenciler yargılanırken geçen konuşmalar, gecekondur gerçeğini ifade etmesi bakımından dikkat çekicidir. Yazarın sözcülüğünü üstlenen dernek yöneticisinin mahkeme heyetine verdiği savunma, gecekondulaşmanın kentleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu vurgular: “Biz efendim anayasanın 49. maddesi gereğince, yoksul ve dar gelirli yurttaşlar olup, konutumuz olmadığı için, devletimizin bize konut sağlamasını bekledik. Verilmeyince, bulduğumuz ve sonradan dolandırıcılar olduğunu öğrendiğimiz kimselerden birer gecekondur yeri olarak evlerimizi kurmaya başladık. Çünkü efendim, bu yolu biz açmadık. Bu yol bizden önceleri açılmış ve Ankara’nın yarısından çoğu bu yoldan yapılmış gecekondularla dolup bizzat başkentin % 62’sinin gecekondularda oturmuş olduğunu öğrenmiş bulunmaktayız...”³⁰⁰

Orhan Kemal’in *Gurbet Kuşları*’nda, göç ettiği kentte bir köşkün hizmetçisi Ayşe’yle evlenen Memed, kente tutunmanın yolunu gecekondur yapmakta bulur. “Zeytinburnu’na, gelip geçen trenlere uzaklardan kuşbakışı bakılan bir tepe üzerine küçücük bir toprak parçası”³⁰¹ satın alan Memed, Ayşe ile birlikte evlerini yapmaya çalışır. Borç, senet ve kefillerle giriştikleri ev yapımı, büyük bir hayal kırıklığıyla sonlanır. Gecekondularını daha tamamlayamadan, kaçak yapı olduğu gerekçesiyle yıktırılması karşısında büyük üzüntüye kapılan Memed’e, Ayşe’nin “Kalk lan kalk. Gene yaparık, yenisini yaparık!”³⁰² sözleri ise, gecekondur gerçeğinin önlemezliğine ve kente tutunmaya çalışan göçmenlerin tek çıkar yol olarak, tüm olumsuzluklara rağmen gecekondur yapmayı gördüklerine işaret eder.

Kentleşme sonrasında ortaya çıkan gecekondur türü yerleşme biçimi, Behzat Ay’ın *Dor Ali* adlı romanında da ele alınır. Ailesiyle birlikte kente göç eden Dor Ali, ilk olarak ev arayışına girer. Daha önce kente göç etmiş olan Arabacı Kerim’in yardımıyla

²⁹⁹ Fakir Baykurt, *Kara Ahmet Destanı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1977, s. 397–398.

³⁰⁰ Fakir Baykurt, *Kara Ahmet Destanı*, s. 403.

³⁰¹ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 348.

³⁰² Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 367.

Dor Ali, “hepsi bir odacık... Başka umut olmayınca ev diyerek aldık”³⁰³ diye ifade ettiği, vakıf arazisi üzerine yapılmış tek gözlü bir gecekondun satın alır. Dor Ali’nin kente geldiğinde gecekondun satın alması, önceleri kullanım değeri için üretilen gecekonduların, daha sonra değişim değeri için üretildiğine işaret etmesiyle dikkat çeker. Kente ilk göç edenlerin yaptıkları kullanım amaçlı gecekonduları, zaman içinde kendilerinden sonra kente göç edenler için satmaları, kentleşme sürecinde gecekonduların piyasa değeri kazandığını romanda örnekler.

Dor Ali romanında, yasalara aykırı olarak yapılan gecekonduların yıkımlarına da yer verilir. Yıllar önce vakıf arazisine gecekondun yapan Arabacı Kerim’in evinin yıktırılacağını öğrendiği zaman söyledikleri, kente tutunmaya çalışan gecekonduların yaşadıkları dramı örnekler: “Evin yerini, on dört yıl önce vakıflardan kira ile tuttum... Tam on yıl vakıflara kira ödedim. On yıl sonra, benden kira almaz oldular. O zamanın memuriyetleri, bir yerde on yıl oturunca, tapın olmasa da, o yerden çıkaramaz demişlerdi. Ben bu söze güvendim, buradaki eski kulübemi söktüm, bu evi yaptım. Kanun manun bilmiyorum. Kara cahılım. Yıllarca at arabacılığı yaptım. At goşmaktan başka bir şey bilmem. Şimdi onu da yapamıyorum. Yaşlandım. Oğlumu, kızımı okutup abıgat da yapamadım ki akıl danışsam... Üç oğlum var... Biri dilsiz, biri eskerde, öteki de araba yapım ustası... Üç de kızım var. Onları da okutamadım... Şimdi siz söyleyin, benim suçum var mı? Bu evi bir hafta içinde yık diyorsunuz, bu gadar gişi nerede yatıp galkacak? Şu gış gününde nere gideceğiz? Köpek değiliz ki, sokaklarda yatalım. İnsanız! Sizin gibi biz de insanız! Bizim de canımız var... Bizim de namısımız var... Bu evde üç tene bakire kız var... Bu evi yıkarsam, kimlerin evine sokabilirim üç tene bakire kız? Söyleyin!...”³⁰⁴

Tarık Dursun K.’nın *Sabah Olmasın* adlı romanında, yeni evli Kemal ile Nevin’in bütçelerine göre kiralık bir ev bulamayınca, gecekondun yaparak barınma sorunlarını çözmeleri anlatılır. Kemal, Muhtar’ın “Bak ne düşümdüm ben... Sana da bizim burda bir göz odacık çıkarıverelim. Masrafını da o kadarlık parayla çıkarırız. Bizim mahallede duvarcı ustası da var, marangozu da, sıvacısı da. Elbirliği ederiz, bir arada ha? Nasıl Senin de hepimizin gibi bir evi olur. Kendinin.”³⁰⁵ sözleri üzerine bir

³⁰³ Behzat Ay, *Dor Ali*, s. 31.

³⁰⁴ Behzat Ay, *Dor Ali*, s. 122.

³⁰⁵ Tarık Dursun K., *Sabah Olmasın*, s. 109.

gecekondu yapmaya karar verir. Mahallelinin desteğiyle bir gecede evini yapan Kemal'in ev sahibi olma sevinci ise, gecekondusunu yaptıktan birkaç gün sonra arazi sahibinin talebi sonucu yıktırılmasıyla sona erer.

Gecekondu mahallesinde yaşanan olayları konu edinen Hasan İzzettin Dinamo'nun *Koyun Baba* adlı romanında, kente göç edenlerin kentin uzak bölgelerinde barınma sorunlarını çözmeleri çeşitli yönleriyle anlatılır. Romanda, gecekonduların yapımı, bir başkaldırı hareketi olarak yorumlanır: "Her evden şimdi bile kazma, keser, testere sesleri geliyordu. Yurdun yoksul bölgelerinden göç etmiş halk yığınları, burada mini mini aygıtları, dev gibi umutlarıyla devletin, Hükümet'in başlarının üzerine kaldırdığı kanunun demir yumruğuna karşı koymaya çalışıyorlardı. Bu kanunsuz kenti devletin kanunlarına boş vererek kurmayı sürdüren çaresiz insanlar, Türk köylüsünün en yürekli bölüğüydü."³⁰⁶

Koyun Baba romanında, Türkiye'deki gecekondu türü yerleşimin geçirdiği aşamalardan birine de dikkat çekilir. "Gecekondu müteahhitliği efendim... Bundan milyon vuran açığözler bulunduğunu söylediler. Geçen gün bizim Bucak Müdürü ahababımla konuşurken işittim."³⁰⁷ ifadelerinin yansıdığı romanda, gecekonduların kullanım değerinden değişim değeri kazanmasına işaret eder. Gecekondulaşmanın en temel gereksinimlerden biri olan barınmaya çözüm olmasının yanında, büyük kentlerde haksız kazançlara yol açan bir olgu olduğu gerçekliğine de vurgu yapılır.

Sevgi Soysal, hızla büyüyen Ankara'dan kesitler sunduğu *Yürümek* adlı romanında gecekondu gerçeğine de değinir. Soysal, kentlerin apartmanlarla tanışmasının ve gecekondularla çevrelenmesinin eş zamanlı gerçekleştiğini anlatır: "Yenişehir, Selanik Caddesi 68'e bir apartman yapıldı, tek katlı, iki katlı evlerin yanına. İlk kaloriferli apartman. Sonra ikinci, üçüncü, kalorifer kazanları ve kapıcılar. Kapıcılar çevre köylerden çoktan denkledikleri yorganlarıyla geldiler. Karıları bulgurlarını, tarhanalarını, doğmuş ve doğacak çocuklarını nicedir bir silya hazırlamışlardı. Yenişehir'e en yakın sırtlara, Büyükesat sırtlarına, Deliller Tepesi'nde gecekondular kuruldu. Gaz tenekelerine dikildi çiçekler."³⁰⁸

³⁰⁶ Hasan İzzettin Dinamo, *Koyun Baba*, s. 71.

³⁰⁷ Hasan İzzettin Dinamo, *Koyun Baba*, s. 172.

³⁰⁸ Sevgi Soysal, *Yürümek*, İletişim Yayınları, 8. bs., İstanbul, 2011, s. 28.

Bir gecekondulu mahallesinde hayatlarını sürdüren dört çocuklu bir ailenin etrafında gelişen olayların anlatıldığı Muzaffer İzgü'nün *Gecekondulu* adlı romanında, kentleşme sonrasının en önemli gerçeklerinden biri olan gecekondulaşma sorununa dikkat çekilir. Evlerinin yıktırılacağına dair tebligatın yapıldığı mahalleli için gecekondulu mahallesinde yaşamak bir sınıf farklılığı hissini uyandırır. Selahattin'in kızı Sevim'e anlattıkları, gecekondulu türü yerleşimin toplumsal boyutunu da gözler öner: "Bizi ısıtıyor ama, başkalarını üşütüyor kızım. Hatta tüylerini diken diken ediyor. Bu çakal inlerini karşıdan görenlerin gözü bozuluyormuş. Kentin güzelliği kaçıyor. Eee, haklılar tabii kızım... Yakışıyor mu bu mostralara, şu karşıdaki kocaman kocaman apartmanların yanına?"³⁰⁹ Selahattin'in sözleri, gecekonduların kentlerin yapısını bozduğuna dair görüşe karşı bir tepkinin ürünüdür. Çünkü ona göre, gecekondulara karşı olumsuz bakış açısı, aynı zamanda buralarda yaşayan insanlara da yöneliktir.

Tahir Fikri'nin *İshak* adlı romanında gecekondulu sorunu, farklı bir bakış açısıyla gündeme getirilir. Gecekondulu sorunu ele alan romanlarda genellikle kentleşme sonrası ortaya çıkan gecekondulu türü yerleşimler, doğal ve olağan bir süreç olarak anlatılır. Bu romanlarda, kente gelenlerin kendi imkânlarıyla boş arsalar üzerinde ev yapmaları oldukça olumlu bir bakış açısıyla sunulur. Genelleşen bu algıya karşılık Tahir Fikri romanında, gecekondulaşmayla birlikte kentte devlete ya da kişilere ait arsaların haksız bir şekilde adeta yağmalandığına dikkat çeker. Bürokratik zaafların da gecekonduların yayılmasında etkili olduğuna vurgu yapan yazar, söz konusu kentleşme sorununu romanda şu ifadelerle ele alır: "Burada bulunan evlerin sayısı her gün artar. Kırıp, bakımsız bağların yağması sürer gider. Akın akın insanlar koşar gelir; adım adım arsa kapışmaya. Bir kere adı çıktı, Hazine arazisi diye; herkes kaptığını kâr sayar kendisine. Ekseriya gece olur bu arsa yağmaları; evler de gece yapılır zaten. Gece yapılan evlerin yıkım korkusu, gündüze nazaran biraz daha azdır. Hele ev mesken durumuna gelip, içine bir oturulsa; daha da azalır. Bir de vergi dairesine beyanname verilip, memur gelip, yazarsa; iş mahkemeye kalır. Çünkü mesken durumuna geldiği bilinir. Artık bütün tehlike bitmiş sayılır onlar için. Dâvanın sonu yoktur; neticelenip, yıkım kararı çıksa da; salınır kalır boşlukta salıncağ gibi."³¹⁰

³⁰⁹ Muzaffer İzgü, *Gecekondulu*, Bilgi Yayınları, 8. bs., İstanbul 2002, s. 45.

³¹⁰ Tahir Fikri, *İshak*, Fikri Yayınlar, Ankara 1974, s. 20.

Hızlı kentleşmenin sonucu olan gecekondular sorunu, Yaşar Kemal'in *Deniz Küstü* adlı romanında hem yapıma sürecinin, hem de yıkılmasının anlatımıyla yer bulur. "Gecekondular yapımı bir imece işidir, gecekondular işinde dost düşman yoktur, düşman düşmana bile yardım eder"³¹¹ sözleriyle gecekonduların bir dayanışmayla yapıldığına değinilen romanda, bu gecekonduların yıkılmasına da yapımında olduğu gibi aynı birliktelikle karşı konulduğu anlatılır. Yaşar Kemal, gecekonduların yıkımını abartılı bir gerçeklikle romana taşır: "Buldozerler evleri insanların başlarına yıktılar, yaşlılar, çocuklar yıkıntıların altında kaldılar, ezildiler, öldüler... Gecekondular, buldozerlerin önlerine yattılar, buldozerler durdular, polis emir verdi, ezin de geçin diye... Binlerce gecekondular çığlık çığlığa yürüdüler buldozerlerin üstüne, mahalleyi çevirmiş panzerler, otomatik tüfeklerle, makinalılarla ateş kustular yürüyenlerin üstüne. Bir savaş alanı oldu gecekondular semti... Oradan kalkan gecekondular, semt semt İstanbul'a dağıldılar, gecekondular yapıyorlar gene. Ve gecekondular buldozerlerle, panzerlerle gene yıkılıyor. Onlar yapmaktan, ötekiler yıkmaktan bıkmıyorlar."³¹²

Kentleşme sonrası ortaya çıkan gecekondular yerleşimleri, Oktay Rifat'ın *Bir Kadının Penceresinden* adlı romanında, seçkin bir bakış açısıyla ele alınır. Bir kaç arkadaşın konuşmaları aracılığıyla romanda, gecekondulaşmanın az gelişmiş toplum düzeninin belirtisi olduğu yönünde ifadeler yer verilir:

"— Ev bir alettir, demişti. Biz bugün bu modern aleti kullanacak aşamada değiliz.

Bundan sonra konuşmalar kızıışmış, gecekondular kimi endüstrileşmenin bir belirtisi, kimi tarım alanındaki geriliğin bir sonucu olarak ele almış, her kafadan bir ses çıkmıştı. Türkiye'deki tipik evin gecekondular değil, camsız, kiremitsiz, kerpiç damlı köy evi olduğu ileri sürülmüştü. Bu biçim köy evi ise çadırdan bir kerte üstündü. İşin kötüsü çadırdan daha da kötü konutlar vardı. Halkın önemli kısmı toprak altında yaşıyordu."³¹³

³¹¹ Yaşar Kemal, *Deniz Küstü*, YKY, 5. bs., İstanbul 2009, s. 176.

³¹² Yaşar Kemal, *Deniz Küstü*, s. 295.

³¹³ Oktay Rifat, *Bir Kadının Penceresinden*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, s. 21.

3.2.4. Çevre kirliliği

Başlıca kentleşme sorunlarından biri olan çevre kirliliği, dönem romanlarında kentlerin büyümesi ve gelişmesi ekseninde ele alınır. Gelişmiş ve az gelişmiş yerleşimlerin farklı düzlemlerde yaşadığı çevre kirliliği, romanlara da bu yönüyle yansır. Yazarlar, hem kent merkezlerinin dışındaki yerleşimlerde meydana gelen çevre kirliliğine, hem de endüstriyel kentleri kuşatan teknoloji kaynaklı çevresel sorunlara değinirler. Dönem romanlarında, çevresel bir sorun olan büyük kentlere özgü gürültü kirliliği de, yazarların dikkat çektikleri bir başka konu olur.

Sevgi Soysal'ın *Yürümek* adlı romanında, hızla gelişen ve değişen Ankara'nın yeni bir yaşam biçimi getirmesinin yanı sıra, çevre sorunlarıyla tanışmasına da vurgu yapılır. Romanın başkişisi Elâââ, Ankara caddelerinde yürürken, kenti kaplayan sise dikkat kesilir. Romanda sis, yalnızca bir çevre kirliliği sorunu olmaktan çok öte, kentin dokusunun bozulmasını ve modernleşmenin kentleri adeta metalaştırmasını simgeler: “Kavaklıdere'den aşağıya, dumana, ise yürüdü. Bu şehri yabancı bir düşman gibi kuşatan, bu kuşatmanın ardından bir gün mutlaka yok edecek yabancı bir düşman gibi sinsice bekleyen isli duman. Kavaklıdere'den, Çankaya'dan, Gaziosmanpaşa Mahallesi'nden. “To Let” tabelalı apartmanlardan aşağıya, kente sinsice yayılan duman, pencerelerden, balkon kapılarının aralıklarından sinsice sızacak, ihmalcı ev kadınlarının ev içlerinde tabaka tabaka yığılacak, iki sonbahar arası bütün dolaplara, kilerlere dolacak. Bozkır şimdi Kavaklıdere'den bakan Elâ gibi, kentin kara casuslarca yok edilmesini uzaktan seyredecek...”³¹⁴

Kentlerin çevresinde kurulan gecekondu mahallelerinin başlıca sorunlarından biri de çevre kirliliğidir. Muzaffer İzgü'nün *Gecekondu* adlı romanında, gecekondu mahallelerinin sağlıksız çevre koşullarına dikkat çekilir. Romanda özellikle yağan yağmurlardan sonra daha da belirginleşen çevre kirliliğinin adeta gecekondu yaşantısının değiştirilemez bir parçası olduğuna vurgu yapılır: “...Bir süre böyle kirli aktı sular, ancak bir zaman sonra gerçek rengini aldı. Önlerine kattığı kâğıt ve çöp parçalarıyla sokağı bir anda moloz yığını haline getirdiler. Uçuşan tozlar, kararan

³¹⁴ Sevgi Soysal, *Yürümek*, s. 116-117.

toprağa zank gibi yapışınca cıvık cıvık oldu her yan. Çamurla sıvanmış duvarlardan dökülen küçük taş parçaları arsız arsız molozların önüne gerilmeye çalışıyorlardı...”³¹⁵

Çevre kirliliği, Tahir Fikri’nin *İshak* adlı romanında, hızlı kentleşme süreciyle kentlerin denetimsiz bir şekilde genişlemesinin ortaya çıkardığı bir sorun olarak ele alınır. Kentlerde gecekondan alanlarının oluşması, çöplüklerin arasında kalan sağlıksız yerleşimler meydana getirir: “Caminin önü meydanlık gibi bir yer; çocuklar oynar, çöp dökler ama, ne zararı var oyunlarına. Başka çöplük yok ya mahallede. Ekşi, ekşi kokar durur; yalnız tavuklar eşinir, çocuklar dolaşır üzerinde; geceleri de kedi, köpek. Besbelli bir şeyler yemek için. Bazen çer-çöp, kâğıt toplarlar, birbirini kıskanarak. Çankaya’nın çöplüğüne benzese çok kavga olur ama benzemez. Bozuk konserveler, eski ceketler, pantolonlar, fistanlar, hurdalar bulunmaz çöplükte. Kendi çöpleri.”³¹⁶

Kentlerin yayılma alanlarının genişlemesi ve nüfuslarının artmasıyla ortaya çıkan sorunlardan biri olan çevre kirliliği, Yaşar Kemal’in *Kuşlar Da Gitti* adlı romanına sembolik bir anlatımla konu olur. Avladıkları kuşları kafeslere koyarak satmaya çalışan çocukların kuşlara özgürlüklerini bağışlayacak müşterilerin çıkmamasıyla üzüntüye kapılmaları, onlarda yaşadıkları kentin geleceğine dair kaygıların oluşmasına kaynaklık eder. Hızla büyüyen kentin kirlenmesi, bu kuşlara da hayat hakkı vermeyecektir: “Belki kuşlar çok derin, eski bir içgüdüyle buraya, o zaman kesilmiş olacak olan şu ulu çınarın üstüne, göğüne uğrayacaklar, bir an duraklayıp bir şeyler arayacak, birşeyleri anımsamaya çalışacak, beton yığını evlerin üstünde küme küme dolaşacak, konacak bir yer bulamayıp bir uzak keder gibi başlarını alıp çekip gidecekler.”³¹⁷

Büyük kentlerdeki gürültü kirliliği, Yusuf Atılgan’ın *Aylak Adam* adlı romanında, romanın başkişisi C.’nin gözlemleriyle sunulur. İstanbul’un kalabalık caddelerinde insanların seslerine karışan araçların gürültüsü, C.’nin iç dünyasındaki huzursuzlukları daha da artıran bir boyut kazanır. Romanda “büyük şehrin uğultusu”³¹⁸ ve “büyük şehir gıcirtısı”³¹⁹ gibi ifadelerle tanımlanan gürültü kirliliğinin, İstanbul’daki günlük yaşantının durmaksızın devam eden bir parçası olduğuna işaret edilir. İnsanlar

³¹⁵ Muzaffer İzgü, *Gecekondan*, s. 7.

³¹⁶ Tahir Fikri, *İshak*, s. 80.

³¹⁷ Yaşar Kemal, *Kuşlar Da Gitti*, YKY, 8. bs., İstanbul 2011, s. 56.

³¹⁸ Yusuf Atılgan, *Aylak Adam*, YKY, 24. bs., İstanbul 2011, s. 44.

³¹⁹ Yusuf Atılgan, *Aylak Adam*, 51.

üzerinde yalnızlaştırıcı ve yabancılaştırıcı bir etkiye sahip olduğu vurgusuyla gürültü kirliliğinin, insan psikolojisinde meydana getirdiği sarsıntılara dikkat çekilerek, kent karmaşası gözler önüne serilir.

Büyüyen kentlerin en önemli sorunlarından biri olan çevre kirliliği, Yaşar Kemal'in *Deniz Küstü* adlı romanında ele alınır. Marmara denizinde balıkların insan kaynaklı etkenlerle yok edilmesinin eksene alındığı romanda, büyüyen kentlerin bozulan doğasına dikkat çekilir: Balıkçı Selim'in dikkatiyle insanların yol açtığı çevre tahribatı ifade edilir: "Bir zamanlar var ya, bu Marmara denizi ağzına kadar kılıçla doluydu, na bu kadar bu kadar her birisi üç dört metre uzunluğunda, üç yüz, beş yüz, altı yüz kilo ağırlığında... Balıkçılar, çelebiler, dinamitçiler, zıpkıncılar kökünü geçirdiler."³²⁰ Romanda, denizlerde canlı hayatının karşı karşıya kaldığı felaket boyutundaki olayların anlatımının yanı sıra kent merkezini kaplayan çevre kirliliğine de yer verilir: "Taksim alanında diz boyu çöpler, çöplere üşüşmüş kediler, yüzlerce, yüzlerce, dövüşerek, çöpleri paylaşamayarak, birbirlerinin gözlerini pençeleyerek, atlayarak, çöplüğün bir ucundan bir ucuna sürünerek, sarı, turuncu, kara, tekir, ak kediler oymağı ortada tek başlarına bir yaşam kavgasındaydılar, Taksim alanının tek ayakta kalmış canlılığı, canıydılar."³²¹

Kentsel sorunlardan biri olan çevre kirliliği, Oktay Rifat'ın *Bir Kadının Penceresinden* adlı romanında da yer bulur. Roman kişilerinden Lebibe'nin "Boğaz'dan denize girilmiyor. Çöp lağım ve akıntı"³²² sözleriyle ifade ettiği ve kenti yaşanmaz hale getirdiğine vurgu yaptığı çevre kirliliğiyle, 1970'li yılların İstanbul'unun çözüm bekleyen sorunlarından birine işaret edilir.

Büyük kentlerdeki gürültü kirliliğinin insanlar üzerindeki olumsuz etkisine Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* adlı romanında değinilir. 1960'lı yılların sonundaki Ankara'dan söz edilen romanda, kentin bunaltıcı gürültüsüne yer verilir. Romanın başkişisi Aysel'in intihar etmek, bir bakıma da kendi iç dünyasıyla hesaplaşmak için çekildiği otel odasında düşündükleri gürültü kirliliğinin kentleri ne derece yaşanmaz hale getirdiğinin işaretidir. Aysel'in "İyi en üstlerde bir kattayım.

³²⁰ Yaşar Kemal, *Deniz Küstü*, s. 35.

³²¹ Yaşar Kemal, *Deniz Küstü*, s. 373.

³²² Oktay Rifat, *Bir Kadının Penceresinden*, s. 48.

Kentin gürültüsünü duymuyorum.”³²³ şeklindeki sözleri, kentlerin kalabalığı ve karmaşasını yansıtan gürültünün ne derece bunaltıcı bir hal aldığını gösterir.

3.2.5. Ulaşım Sorunu

Kentlerin yayılma alanlarının genişlemesi ve barındırdıkları nüfusun artmasıyla ortaya çıkan sorunlardan biri olan ulaşım sorunu, dönem romanlarında daha çok kent merkezlerinin dışında kalmış yerleşmelere yansımaları boyutuyla ele alınır. Temelde kent içi ulaşım sorunu büyük ölçüde modernleşmeyle bağlantılı olarak gelişse de, romanlarda daha çok gelişmemişlik/az gelişmişlik sorunu olarak işlenir. Ulaşım sorunu, dönem romanlarında en az yer verilen kentleşme sorunu olma özelliği de taşır.

Orhan Kemal’in *Gurbet Kuşları*’nda, kentin dışına itilen gecekonducuların ulaşım sorununa değinilir. Romanda 1950’li yılların İstanbul’u için uzak bir bölge olan Zeytinburnu’ndaki Memed’in zor yaşam koşulları şöyle aktarılır: “Kocasını uyandırması gerekiyordu ya, kıyamıyordu da. Sabahın erken saatlerinde düşüyordu yollara. Akşam karanlıklarına kadar yapılar da duvarcılık, akşam elektrikli trenle evine geliyor, yıkanıp karnını da doyurduktan sonra vuruyordu kafayı. Üç, beş saat uyku, ondan sonra da şimdiki gibi, öteki gecekonducuların keser sesiyle uyanıp, küçük gemici fenerinin ürkek sarı ışığında arı gibi çalışmaları gerekiyordu.”³²⁴

Kentleşme sorunlarından biri olan ulaşım sorunu, Tahir Fikri’nin *İshak* adlı romanında gecekonducularının kent merkezlerine uzak olmaları sonucu, ulaşımında yaşanan sıkıntıların anlatımıyla ele alınır. Romanda, “fakir insanları barındıran gecekondu şehir dışı kuşağında bulunur. Ulaşım imkânlarına göre değişir bu. Tren yolu civarı uzadıkça uzar. Çünkü banliyö çalışır buralara”³²⁵ ifadeleriyle gecekondu yerleşimlerinin ulaşım sorununa vurgu yapılır. Romanda, hızla büyüyen ve denetimden uzak bir şekilde genişleyen kentler için ulaşım imkânlarının yetersizliğinin kaçınılmaz bir hal aldığı dikkatlere sunulur.

Hızla büyüyen kentlerin başa çıkamadığı sorunlardan biri olan trafik karmaşası, Yaşar Kemal’in *Deniz Küstü* adlı romanında dikkatlere sunulur. İstanbul’un kalabalığı

³²³ Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, YKY, 10. bs., İstanbul 2005, s. 62.

³²⁴ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 354..

³²⁵ Tahir Fikri, *İshak*, s. 20.

ve yoğun trafiği, insanların bir yerden başka bir yere ulaşmalarını güçleştirmektedir. Yazar, büyük kentin insanların içinde bulunduğu karmaşayı dev bir dövüşe benzetir: “Az sonra İstanbul uyanacak, otobüsleri, vapurları, çatanaları, Laz tekneleri, otomobil, at arabaları, üst üste yığılmış sandıkların altında inleyen hamalları, sokakları, caddeleri doldurup taşıran insanları, apartmanları, camileri, köprüleriyle, deniziyle birbirine girecek, kenetlenecek, karışacak, bir curcunadır alıp yürüyecekti, karmakarış olmuş trafiğiyle insanlar bu şehrin nasıl devindiğine, yerinden kıpırdayabildiğine şaşarak, gene de varacakları yere varmak için yöreyle bir dev dövüşe gireceklerdi.”³²⁶

Kentleşme sonrasında ortaya çıkan trafik karmaşası, büyük kentlerde yaşamayı zorlaştıran bir hal alır. Trafik karmaşası, bu yönüyle Mustafa Miyasoğlu’nun *Kaybolmuş Günler* adlı romanında yer bulur. Romanda, genç üniversite öğrencisi Beşir’in kent yaşantısına yönelik dikkatleriyle, İstanbul’da ulaşım sorunun aldığı boyut sunulur. Araç yoğunluğundan dolayı insanların cadde ve sokaklarda yürümekte dahi güçlük çektiğine vurgu yapılan romanda, Beşir’in yağışlı bir İstanbul gününü anlatması ulaşım sorununu örnekler: “Fırtına büsbütün geçti. Şimdi pis bir yağmur yağıyor sinsi sinsi. Yarım saattir yoldayım. Bayezıt’tan Adliye’ye gelebildim. İkidebir saate bakıyorum. Ne araba birkaç adımdan fazla gidiyor, ne de saat birkaç dakikadan fazla.”³²⁷

3.2.6. Kentsel Altyapı ve Hizmetlerin Eksikliği

Hızlı göç dalgalarına hazırlıksız yakalanan kentlerin, kentsel altyapı ve hizmetleri yaşam alanlarının bütününe yayamamalarıyla ortaya çıkan kentsel altyapı ve hizmetlerin eksikliği dönem romanlarında, kenar mahallelere ve gecekondu bölgelerine yansması boyutuyla ele alınır. Romanlarda yayılma alanları denetimsiz bir şekilde genişleyen kent yöneticilerinin yeterli hizmet dağıtımının üstesinden gelmekte güçlük çektiklerine işaret edilir. Yazarlar, sağlıklı içme suyu, elektrik ve yol gibi temel ihtiyaçların kentin bütününe yayılamaması sonucuyla, kentlerdeki refah düzeyinin paylaşım dengesizliklerine de vurgu yaparlar.

³²⁶ Yaşar Kemal, *Deniz Küstü*, s. 31.

³²⁷ Mustafa Miyasoğlu, *Kaybolmuş Günler*, Yenisanat Yayınları, İstanbul 1975, s. 212.

Gecekondu yaşantısını anlatan Tarık Dursun K.'nin *Sabah Olmasın* adlı romanında, hızla büyüyen kentlerde ortaya çıkan kentsel altyapı ve hizmetlerin yetersizliğine değinilir. Romanda, evlendikten sonra bir gecekondu mahallesine yerleşen Kemal ve Nevin'in yoksunlukları ve mahalledeki insanların yaşantılarına ait gözlemleriyle bu kentleşme sorununa dikkat çekilir. Çeşme başında bekleyen kadın ve çocuklar ve idare lambası altında evlerini aydınlatan gecekondu sakinlerinin anlatımıyla kentsel altyapı ve hizmetlerin büyük kentlerin her bölgesine eşit olarak dağıtılamadığı gözler önüne serilir.

Kentsel altyapı ve hizmetlerin eksikliğinden kaynaklanan sorunlar, Hasan İzzettin Dinamo'nun gecekondu yaşantısını anlattığı romanı *Koyun Baba*'da da ele alınır. Kentin uzağında kendi imkânlarıyla evlerini yapan gecekondu mahallesinin sakinleri, içme suyu, yol, aydınlatma gibi kent hizmetlerinden yararlanamamaktadırlar. Ayrıca, gecekondu mahallesinde yaşayanlar, altyapı eksikliğinden dolayı güç şartlarda hayatlarını sürdürmek zorundadırlar. Romanda evi zarar gören Gülizar Bacı'nın yakınmaları, gecekondu mahallelerindeki kentsel hizmetlerin eksikliğini aktarır: "Oturacak bir karış kuru yer yok. İşte bak ne hallara düştük. Hökümattan, insanlardan Tanrının iyi kullarından bunca uzaktaki köyümüzde bile heç bu hallara düşmemiştik. Oradaki toprak damımız bizi yabanın bütün yaramazlıklarından korurdu. Rahmet, çoğu zaman kulübemizin dışında ortalığı kırana geçirirdi emme içine sokulamaz, odunumuzu, tezeğimizi gelip söndüremezdi. Kulübemizin içinde bizler, bu sahapsız kullar gene odunumuzun, ocağımızın efendisi olurduk..."³²⁸

Hasan İzzettin Dinamo'nun *Musa'nın Gecekondu* adlı romanında, kentin uzağında kurulmuş bir gecekondu mahallesinde yaşayanların kent hizmetlerinden yeterince yararlanamamalarına değinilir. Sağlıklı içme suyuna sahip olmayan mahalleliler, kimi zaman saçaklardan damlayan suları kullanmak zorunda kalırlar. Gecekonduya yaşayanların bir kısmı ise, kentsel hizmetlerin mahalleye ulaşmasından endişe etmektedirler. Çünkü bunun mahalledeki evlerin değerlenmesi ve tapusuz evlerinin başkaları için cazibe oluşturacağı anlamına geleceğini düşünmektedirler. Romanda bu düşünceler şöyle aktarılır: "...Mahalleye elektrik getirmek gibi olmayacak bir iş için kafa yormanın bile gereksiz olduğuna inanan kimi muhalifler, tozu dumana

³²⁸ Hasan İzzettin Dinamo, *Koyun Baba*, s. 202.

kattılar, mahalleye istasyon getirerek buraları hırslı gözlerin önüne serme işinden sonra bir de aydınlatarak bankaların, zenginlerin hırsını büsbütün uyandırmak da akıl kârı mıydı?”³²⁹

Tahir Fikri’nin *İshak* adlı romanında, kentsel altyapıdan ve hizmetlerden yoksun olan kentlerin dışındaki yerleşimlerde meydana gelen sorunlar da ele alınır. Kentleşmeyi konu edinen romanlarda genellikle kenar mahallelerin kent hizmetlerinden yararlanamamaları burada yaşayanlar için bir haksızlık olarak değerlendirilir. Tahir Fikri ise romancıların oluşturduğu yaygın kanaate karşılık, altyapı ve hizmetlerin yetersizliğinin, kente yerleşenlerin davranışlarından kaynaklandığı gerçekliğini dile getirir: “Burada arazi evvelce ayak ayak kapışıldığı için, evler sık sık yapılmış; birbirlerine kenetlenmiş gibidir. Ayak basılabilecek kadar kalan, keçi yolları evlerin arasından kıvrıla kıvrıla iner. İşte su bu kıvrımları dolaşmaz. Akıntıya uyar gider. Önüne ne gelirse götürür, yoksa karar kalır. Bayır olduğu için şelale haline gelir çok yerlerde. Bu yüzden zarar fazla olur. Onun için herkes, evinin üzerini kapatarak, korunmaya çalışır. Hiç kimse akıntıya yol açmak istemez. Birbirine iddia eder durur. İstense bir su arkı açılır ya, menfaatler hesaplanır hep.”³³⁰

Kentsel hizmetlerin ve altyapının kentlerin bütününe yayılamaması sorunu, Sulhi Dölek’in *Koruğan* adlı romanında da ele alınır. İstanbul’un kenar mahallerinden birinde geçen olayları konu edinen romanda, sekiz yaşında bir çocuk olan Vedat’ın mahallelerinin karşısındaki apartmanda yaşayan genç bir kadınla aralarında geçen konuşmayla kentsel altyapı ve hizmetlerin yetersizliğine değinilir. Apartman dairesinde suyun musluktan nasıl akabildiğini merakla ev sahibine soran Vedat’ın öğrendikleri çocuk dünyasında büyük bir şaşkınlık yaratır. Kadınla çocuk arasındaki konuşmalar, kentlerde modern yaşantının henüz hayata geçirilemediğini de gösterir:

...

“Gel, yıka sen de ellerini.”

Musluğa yetişebilmem için ters çevirdiği leğenin üstüne basmam gerekti. “Ne güzel” dedim.

“Ne ne güzel?”

³²⁹ Hasan İzzettin Dinamo, *Musa’nın Gecekonduyu*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2007, s. 295.

³³⁰ Tahir Fikri, *İshak*, 1974, s. 81.

“Çeşmeye gitmek zorunda değilsin su taşımak için biz sakadan alıyoruz, ya da kendimiz taşıyoruz.”

“Bizim suyu da saka taşıyor,” diye açıkladı. “Bütün kiracılar ödüyor parasını. Çatıda bir sarnıç var.”

“...Saka çatıya değin kendisi mi çıkartıyor tenekeleri?”

Sakanın eşeğini merdivenleri tırmanırken canlandırıyordum kafamda.

“Arka bahçede bir varil var. Bir de elektrikli tulumba çalışıyor... Saka suyu o varile boşaltıyor, tulumba da çatıya basıyor...”³³¹

Kentsel altyapı eksikliği, Orhan Kemal’in *Devlet Kuşu* adlı romanında da yer alır. İstanbul’un kenar semtlerinden birinin konu edildiği romanda, “semt kanalizasyona bağlı olmadığı için, tuvalet rastgele kazılıvermiş bir toprak çukur ve etrafı paslı tahtalarla çevrilmiş daracık bir barakadan ibaretti”³³² ifadeleriyle kent hizmetlerinden yeterince yararlanamayan mahallinin yaşantısı anlatılır. Böylelikle kentlerin kıyı kesimlerinde yaşayanların, yoksunluklarına vurgu yapılır.

Hızla göç alan kentlerde, bir yandan yeni yerleşimler açılıp, lüks konut ve araçlar artsa da, diğer yandan yetersiz kent hizmetleriyle, gelişmişlikle geri kalmışlık bir arada yaşanır. Oktay Rifat’ın *Bir Kadının Penceresinden* adlı romanında kentlerdeki bu duruma işaret edilir. “Erenköy taraflarında o güzel apartmanların, lüks arabaların yanı sıra lağımlar akıyor sokaklardan”³³³ sözleriyle dile getirilen bu karşıtlık kentsel altyapı eksikliğini ifade eder.

3.2.7. Denetimsiz Kentsel Büyüme ve Kentsel Değişim

Kırsaldan ya da bir kentten başka bir kente yapılan göçlerle hem nüfusça hem de yayılım alanlarıyla büyüyen kentler için kentleşme süreci, zaman içinde başlı başına bir soruna dönüşür. Denetimsiz ve hızlı bir şekilde büyüyen ve değişen kentler, adeta bir kimlik yitimiyle karşı karşıya kalır. Bu toplumsal gerçeklik, dönem romanlarında hem kentlerin tarihsel kültürel dokularının bozulması, hem de değişimin insanların yaşama

³³¹ Sulhi Dölek, *Koruğan*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1975, s. 131–132.

³³² Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, Everest Yayınları, 9. bs., İstanbul, 2010, s. 13.

³³³ Oktay Rifat, *Bir Kadının Penceresinden*, s. 38–39.

biçiminde meydana getirdiği olumsuzluklar düzleminde ele alınır. Bu doğrultuda kentleşme sürecini irdeleyen romanlarda, kentsel dokunun bozulmasının yanında, kentin yerleşik sakinlerinin alışageldikleri hayat tarzından vazgeçmemek için verdiği mücadeleler de anlatılır.

Kentlerin nüfusça büyümesi ve yayılım alanlarının gelişmesi, birtakım mekân değişikliklerine yol açar. Kentleşme süreciyle birlikte kentler daha yaşanabilir bir hale gelebilirken kimi zaman da bu süreç, kentsel dokunun zarar görmesine ve çarpık bir yerleşimin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Sevgi Soysal'ın Ankara'nın değişim sürecinden söz ettiği romanı *Yürümek*'te hızla büyüyen kentin, adeta bir kimlik değişimiyle karşı karşıya kaldığı anlatılır. Eski Ankara, Soysal'ın bakışıyla romanda şu ifadelerle aktarılır: “Samanpazarı eşrafı, esnaf, demirci ve bakırcı tayfası, zücaciyeciler, tuhafiyeciler, envai çeşit yağ, zeytin, pastırma, peynir, un, şeker, pirinç, tarhana, leblebi, sakız, çiroz, galeta satan bakkallar. Toptancılar, perakendeciler. Bu dükkânları babadan oğla devredenler. Terziler, yorgancılar. Tefeciler, Güneydoğu'dan getirdikleri ipeklileri, dokumaları, metre metre pazenleri, Amerikan bezlerini, basmaları, tezgâhın üzerine tok tok seslerle yayanlar. Altın bilezik, mavi taşlı yüzük, yıldız biçimi telkâri altın küpeler yapan kuyumcular. Beşibirlikler. Çankaya, Kavaklıdere, Etlik, Keçiören tepelerinde yazlık bağları olanlar. Bağbozumunda ev kadınlarının yaptıkları şarapları toprak testilerde sıra sıra kilere dizenler. Eşeklere yatak yorgan, mutfak eşyası, un, pirinç, şeker yükleyip bağ evlerine yazlığa çıkanlar. Kışın büyük tahta kapıların, kara demir parmaklıkları taktaklanarak açılan tahta kapıların ardında ansızın sevindiriveren avlularıyla gizli evler, gizli ev içleri. Dar, Arnavut kaldırım, çamurlu sokaklardan gizli yanan sobalar. Sokaktan ayrı ayrı kızaran kestaneler, giren çıkan ev halkı için demlenen çaylar. Sofalar, duvar saatleri, idare lambaları, çocukların saklambaç oyunları için düşünülmüş yerli dolaplar, merdiven altları, yüklükler. “Mazbut” insanlar; dut ağaçlarının, kiraz, vişne, kayısı ağaçlarının, kavakların gölgesinde dinlenen. Gölgede çay içilen, dolma sarılan, erişte kesilen, pestil kurutulan bahçelerde. İkinci namazları, iftar sofraları, tek bir kadeh rakı bazen, camiler, hocalar, cuma namazları, bayram namazları, ramazanlar. Bir daha olmayacak, bir daha asla...”³³⁴

³³⁴ Sevgi Soysal, *Yürümek*, s. 21-22.

Soysal, değişen kentlerle birlikte yitip giden geleneksel yaşama biçimini anlattığı bu ifadelerinin ardından, kentin değişimiyle birlikte ortaya çıkan manzaraları da dikkatlere sunar. Ankara'nın yeni çehresi *Yürümek*'te, geçmişe duyulan özlemler eşliğinde dile getirilir: “Şimdi nerede o eski Çankaya, Kavaklıdere bağları? Samanpazarı eşrafı, eski Ankaralıları, bağlarını, o kutsal çocukluk anılarına boş vererek parselleyip parselleyip sattılar. Kim bilir nice eşekli, bağ evli, yer yataklı, yerli dolaplı çocukluk, Amerikalı ve başka yabancı kiracılarla iç içe yaşayan apartman hayatında unutuldu çoktan. Şimdi şunun bunun, işini uyduramamışların semti Samanpazarı'na kim bakar? İşte bu asla geri gelmeyecek eskiyle “To let”li yeni zaman arasında; kasıtlılı, bir bildiğı olan, vatan millet demeyi bilen, “birimiz hepimiz için”ci, Yerli Malları Haftasını kutlayan Ankara'da, Samanpazarı'yla, Çankaya arasındaki bataklık, sivrisinekli bozkırda asfaltlarla, beton yapılar, bahçeli tek katlı iki katlı evlerle “Yenişehir” gelişti. Yenişehir: “City of Magic!” Amansız yaz sıcaklığında eriyen asfaltları serinletecek akasya, kestane ağaçları büyüdü. Heykeller, parklar, mağazalar, hiç işleri bitmeyen, hiç yorulmayan yapı işçileri.”³³⁵

Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* adlı romanında ise, kentsel büyüme ve değişme, kavak ağacı sembolüyle anlatılır. Yenişehir'de bir kavak ağacının sallanmasıyla başlayıp, kavağın yıkılmasına kadar geçen bir öğle vaktinde gelişen olaylarda, kentin değişik katmanlarındaki insanlar anlatılır. İnsan ve toplum hayatını anlatırken simgesel anlatıma yönelen Soysal, *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* romanına da kavağı simge olarak seçer.³³⁶ Yıkılmaya yüz tutan bir kavağın anlatımıyla başlayan ve bu kavağın devrilmesiyle sonlanan romanla, kentleşen Ankara'daki değişen ve kaybolan değerlere atıfta bulunulur. Kavak ağacının etrafındaki kalabalığın anlatımıyla romanda sıkça büyük kent olgusu gözler önüne serilir.

Kentleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan kentsel büyüme ve değişme, Tahir Fikri'nin *İshak* adlı romanına da konu olur. Romanda, gecekondulu türü yerleşimlerin ortaya çıkmasının, kentlerin çevresindeki verimli tarım arazilerinin yok olmasına sebebiyet verdiği, arazileri gecekondular tarafından çevrelenen İsmail Ağa'nın ifadeleriyle aktarılır: “...Anılarım geçti gözümün önünden; bağın eski hali ne, şimdiki

³³⁵ Sevgi Soysal, *Yürümek*, s. 22.

³³⁶ Sefa Yüce, *Sevgi Soysal'ın Hayatı ve Edebî Eserleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara 2007, s. 176.

hali ne. Eskiden meyveden geçilmezdi, şimdi de tozdan. Meyve kuruları çuval çuval yığılırdı ekmek evine, arılar da yok oldu, çiçek yok ki arı olsun. Balgat'ta bir tarlam vardı, o da kurudu; değirmenliğim oradan gelirdi; hepsi kurudu da, viraneye döndü şimdi. Toprak hiçbir şeye değişilmez, ama böyle viraneye dönecek toprak değil, verimli toprak, düzenli toprak. Hiç... buralarda verimliydi ya, sır olup gitti, insanların ayağının altında.”³³⁷

Tahir Fikri'nin *İshak* adlı romanında gecekonduların yaygınlaşmasının yol açtığı kentsel değişimin yanı sıra, apartmanlarla farklı bir çehreye bürünen kentlere de dikkat çekilir. Romanda hızla yükselen binalarla gerçekleşen kentsel değişim ve büyüme anlatılır: “Koca, koca, apartmanlar var apartmanlar var caddelerin kenarını dolduran; sokaklardakinden daha yüksek; bundan sekiz on sene yapılan evlerin en yükseği dört kat. O zaman öyleymiş, binaların kat irtifa yüksekliği. Ama, şimdi sekiz kata çıkarmışlar bunu. Halbuki önceler daha da alçakmış tanınan yükseklik; üç dört kat eski binalar bile var, koca koca apartmanların arasında. Hem, inşaat sahaları bile küçük, küçük; kocaman parsellerin içerisinde. Şimdi o da genişliyor, dev gibi apartmanlar yapılıyor durmadan.”³³⁸

Kentlerin yayılım alanlarının genişlemesi beraberinde insanların yaşantısında bir takım değişiklikler getirir. İnsanların alışageldikleri hayatlarından kolayca vazgeçmemeleri de, bu değişime tepki duymalarına yol açar. Bu durum, Sulhi Dölek'in *Korugan* adlı romanında, mahallelerindeki evlerin yerine apartman yapılmasına mahalleli çocukların karşı çıkmaya çalışmalarıyla görülür. Apartmanın yapılması çocukların alıştıkları hayattan vazgeçmeleri anlamına da geliyordur. “Müteahhitte karşı bir kızgınlık bürümüştü içimi. Yalnız Sabahat teyzenin evini değil, erik ağaçlarını, oynadığımız arsayı da bizden almak istiyordu”³³⁹ diye düşünen Vedat, arkadaşlarıyla birlikte Sabahat teyzelerinin evini korumak için çareler arar. Romanda, yaşadıkları yerde apartmanların yükselmesine çocukların yanı sıra yetişkinlerden de tepki gösterenler olur. Yerleşmiş düzenlerini bozmak istemeyen Sabahat Hanım, sahip olduğu evin bir ekonomik rant aracı haline dönüşmüş olmasına da karşı çıkar. Yaşlı kadının romanda yer alan sözleri, kentsel değişimin insanların iç dünyasında nasıl karşılık

³³⁷ Tahir Fikri, *İshak*, s. 55.

³³⁸ Tahir Fikri, *İshak*, s. 178.

³³⁹ Sulhi Dölek, *Korugan*, s. 61.

bulduğunu gösterir: “Ben yeniliğe karşı değilim. Ama benim sırtımdan başkasının zengin olmasına gelemem. Bana iki daire verecek, kendisi yüzbinler vuracak. İstemiyorum daire falan. Herkesin evi kendine. Alışmışım ben buraya. Şunun şurasında daha ne ömrüm var? Son günlerimi ne diye soğuk apartman köşelerinde geçirecekmişim.”³⁴⁰

Kentlerde hızlı bir nüfus artışının gerçekleşmesi, kentlerin bina yığınları ve insan kalabalıklarıyla kuşatılması sonucunu getirir. Bu hızlı büyüme ve değişme insanların zihinlerinde kimi zaman da endişe uyandırır. Sulhi Dölek’in bir çocuğun bakış açısıyla kent olgusuna dikkat çektiği *Korugan*’da, Vedat’ın anneannesinin sözleri değişim karşısında duyulan korku dolu tedirginliğe işaret eder. Yaşlı kadının düşünce dünyasındaki kent imajı, karşı konulamaz bir canavarla özdeşleşir: “İstanbul kenti bir canavar, diyordu anneannem. Durmadan serpilip büyüyen, kollarını her yöne uzatan, canlı bir yaratık. Kazdığı çukurlara yumurtalarını gömer. Bu yumurtalar çatlayınca kocaman yapılar fışkırır toprağın üstüne. Onun can damarlarıdır bunlar. İnsanlar, çocuklar da kanı.”³⁴¹

Sevinç Çokum’un *Zor* adlı romanında, kentsel değişim ve büyüme, yozlaşma ve değerlerin yitimiyle özdeşleştirilir. Romanda, İstanbul’un kalabalıklaşması ve genişlemesiyle kentin kültürel ve tarihsel kimliğinin zarar gördüğünden söz edilir: “İstanbul, ilk günlerde gürültülü, trenlerle, vapurların avare sürüklenişleriyle belirleniyordu. Sonra camilerle... O zamanlar sokaklar böylesine kalabalık değildi. İnsanlar, çoğu zaman yürürlerdi. Uzak köşelerine şehrin... Tramvaylar gelir geçerdi...”³⁴²

Hızlı kentleşmenin sonucu olarak kentlerin yayılım alanlarının genişlemesi, eski yerleşimler ile yeni kurulan yerleşimler arasında çeşitli farklılıklar meydana getirir. Eski sokaklar, işyerleri ve evler, sınırları genişleyen kentlerin ortasında kalır. Böylelikle modern kentlerin göbeğinde, eskimiş yapıları ve dar sokaklarıyla daha çok yoksul tabakayı barındıran eski mahalleler, değişen büyük kentlerde zamanla kent sorunu haline gelir. Kentsel çöküntü alanları diye tanımlanan bu bölgelerden biri de, Oktay Akbal’ın *Garipler Sokağı* adlı romanına konu olur. Romanın adını aldığı sokak da,

³⁴⁰ Sulhi Dölek, *Korugan*, s. 60.

³⁴¹ Sulhi Dölek, *Korugan*, s. 173.

³⁴² Sevinç Çokum, *Zor*, s. 43.

değişimden kurtulamaz. Yerine daha geniş bir caddenin yapılması için sokaktaki evlerin bir kısmının yıkılacak olması, insanların alıştıkları hayattan vazgeçmeleri anlamına gelir. Sokağın sakinlerinden Cemal Bey ile Zülfü Hanım'ın konuşmaları, büyük kentlerdeki değişimin karşı konulamaz bir boyuta ulaştığını gösterir: “Ya Zülfü Hanım, senin mahalle değişiyor. Yalnız o mu ya?.. Şu son yıllarda dünya değişti... Artık eski günleri arama... Şehrin göbeğinde bu sokağı bu halde bırakırlar mı?...”³⁴³

Yaşar Kemal'in *Kuşlar Da Gitti* adlı romanında, kentlerin büyümesi ile birlikte tahrip edilen kentsel dokuya dikkat çekilir. Roman, İstanbul'da yeni yerleşimlerin açılması, apartman ve villaların yapılmaya başlamasıyla kentin doğal görüntüsünün yok olduğuna işaret edilir: “Günler yıllar geçtikçe dikenlik küçüldü, Şenlikköy, Yeşilköy, Ambarlı, Cennet Mahallesi, Telsizler, Menekşe, Florya, Basıncıköy kuruldu. Floryanın o güzelim menekşe dolu koyağına çirkinin çirkinini beton apartmanlar yığdılar. İşte kuşlara bu küçücük yer kaldı, denizle orman, Menekşeyle Basıncıköy arası... Ve kuşlar her yıl gelip bu küçücük dikenliğe sığınıyorlar. Geçen yıl bu dikenliğin sahibi de burasını, parselledi, metrekaresini üç yüz, beş yüz liradan okuttu yeni zenginlere... Altına hücum gibi, arsaya hücum başladı İstanbulda... Bir karış arsa için İstanbulun bu aç gözlü canavarları birbirlerinin gözlerini oyacak, birbirlerinin ırzlarına geçecek, birbirlerini boğazlayacak, kıştır kıştır kesecekler. Bir avuçluk arsa toprağı için. Gelecek yıl işte burada, şu bakır rengi dikenliğin yerinde için bulanmadan bakamayacağın çirkin beton apartmanlar, villalar yükselecek...”³⁴⁴

³⁴³ Oktay Akbal, *Garipler Sokağı*, s. 64.

³⁴⁴ Yaşar Kemal, *Kuşlar Da Gitti*, s. 55-56.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK ROMANINDA KENTLİLEŞME

4.1. KENTLİLEŞMENİN GETİRDİĞİ YENİ KİMLİK VE İLİŞKİLER

4.1.1. Kentli Kimlik Edinimi ve Bireyleşme

Kent, bir yaşama alanı olmanın yanında, toplumsal ve kültürel bir yapı olma özelliği gösterir. Bu yönüyle kent, barındırdığı kitlelere bir yaşama biçimi ve kimlik sunar. Kent yaşantısıyla karşılaşanlar da, bir süre sonra hem tutum ve davranışlarıyla, hem de tüketim alışkanlıklarıyla kentin sunduğu kültüre uyum sağlama uğraşı verirler. Bu uğraş beraberinde bireyleşme ve yeni bir kimlik edinimi sürecini getirir. Romanlarında kentlileşme olgusunu işleyen yazarlar da, bu toplumbilimsel gerçekten hareketle, kentlileşen anlatı kişilerinin bedensel ve ruhsal gelişim ve değişimlerini ele alırlar. Dönem romanlarında kentli kimlik algısı ve bireyleşme eğiliminin anlatımıyla kentlileşme sürecinin birey özelinde meydana getirdiği değişim ve dönüşümler dikkatlere sunulur.

Orhan Kemal'in *Gurbet Kuşları* adlı romanı, kente göç edenlerin bireyleşme eğilimleri içinde bulunduklarını gösteren örnekler içerir. Köyden tek başına göç eden kısa bir süre sonra da babası ve kardeşlerini yanına getiren Memed'in kentin sunduğu yeni yaşama biçimine ayak uydurmaya çalışmasıyla tutum ve davranışlarında meydana gelen değişimler dikkat çekici niteliktedir. Memed, kente geldikten sonra kısa süre içinde okuma yazma öğrenir ve duvar ustası olma uğraşı verir. Gazete ve kitap okumaya başlamasının yanı sıra bir iş kolunda uzmanlaşmaya çalışması, Memed'de belirgin değişikliklere yol açar. Önceleri güvensiz ve korkulu davranışlar sergileyen Memed, kente uyum sağlamaya başladıkça kendi başına kararlar vermeye başlar.

Gurbet Kuşları, kente göç eden kitleler tarafından kentli birey kimliğinin nasıl algılandığı konusunda da oldukça dikkat çekici veriler barındırır. Romanda, kente yeni gelenler için kentli kimliğin olumsuz çağrışımlarla yüklü olduğu görülür. “Şehir adamı mı, isterse dili dışı senin benim gibi olsun inanmayacaksın.... Şehir uşağı cin... Şeherin dolabına girme.”³⁴⁵ gibi ifadelerle tanımlanan kentli için son derece olumsuz yakıştırmalar da yer alır. Roman kahramanı Yusuf'un, “Bizim köy yerinde erkek erkekliğini bilir, avrat avratlığını. Buradaysa tersine. Burda avrat erkek, erkek de avrat.

³⁴⁵ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 40.

Neden dersen, şehirli erkeklerin tümü de boynuzlu. Dumuz eti yirler. Dumuz eti yiyen avradını kıskanmaz.”³⁴⁶ sözleri, kente yeni gelenlerin düşünce dünyalarında beliren kentli kimlik algısını göstermesi bakımından dikkat çeker.

Kentlileşme süreci ile birlikte gelişen bireyleşme eğilimi, Fakir Baykurt’un *Kara Ahmet Destanı* romanında, Kara Bayram’ın eşi Haçça’nın kente yerleştikten sonra takındığı tutum ve davranışlarında gözlemlenebilir. Köydeyken Bayram’ın her isteğini yerine getiren, kocasının sözünden çıkmayan Haçça, kent yaşantısına alıştıktan sonra, kendi düşüncelerini kocasına kabul ettirmek için çaba göstermeye başlar. Özellikle çocuklarının eğitimi konusunda Bayram’la aynı doğrultuda düşünmeyen Haçça, şiddetle kocasının düşüncelerine karşı çıkar. Bayram ile Haçça arasında geçen konuşmalar, köyden kente gelen kadının artık ailenin karar alma sürecinde kocasının yanında kendi söz hakkının olduğuna inandığını gösterir:

“— Ben gönlümün sesini söylüyorum Kara Bayram, öz gönlümün! Gönlün yoksa da var göster, yalan söyle! diyorsan o başka. Ahmet oğlan da öz gönlünü söylüyor. Asılık falan yok ortada. Sana ne zaman ası geldim de şimdi geleyim? Yörü şehere dedin yörüdüm. Gir hastaneye dedin girdim. Ver çocuğu İmam-Hatibe diyorsun, peki vereyim ama gönlüm yok. Gönlüm onun kaymakam olmasından yana. Ezelden beri buna heves ettim, buna niyet tuttum...

Karısının bu kadar sert, bu kadar kararlı davranacağını sanmıyordu. Aşağıdan alma gereği gereğini duydu biraz:

— Eee haklısın! Bizim evde kendi kafasıyla hareket eden yok...”³⁴⁷

Kentlileşme, beraberinde yeni bir yaşam biçimi ve yeni bir kimlik getirir. Kentli kimlik, kırsaldakinden farklı bir giyim-kuşam, tüketim ve çalışma tarzı getirir. Bu gibi değişimler, Hasan İzzettin Dinamo’nun *Koyun Baba* adlı romanında, kente göç kararı alan Koyun Baba ile Bunçuk’un konuşmalarına yansır. Bunçuk’a “Sen İstanbul’da bir hanım olarak yaşayacaksın. Sana okuma-yazma da öğreteceğim.”³⁴⁸ diyen Koyun Baba’nın İstanbul’a geldikleri ilk günlerde Bunçuk’a, “Bunçuk adı hiç duyulmamış bir ad. Daha çok bilinen güzel, cana yakın bir ad bulsak sana, hı, ne dersin?”³⁴⁹ diyerek,

³⁴⁶ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 278.

³⁴⁷ Fakir Baykurt, *Kara Ahmet Destanı*, s. 36.

³⁴⁸ Hasan İzzettin Dinamo, *Koyun Baba*, s. 45.

³⁴⁹ Hasan İzzettin Dinamo, *Koyun Baba*, s. 116.

Bunçuk'un adını Sevda ile değiştirmesi, bir isim değişikliğinin yanı sıra bir kimlik değişimine de işaret eder. Romanda, köylü Bunçuk'un yerini artık kentli Sevda alır.

Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* adlı romanında, Profesör Salih Bey'in çocukluk hatıralarının anlatımında kentli birey kimliğinin çocuk dikkatiyle nasıl bir anlam kazandığını örnekleyen ifadeler yer alır. Salih Bey, kentin gecekondulu mahallesinde doğup büyümüş, kendi çabalarıyla sınıf atlamış bir kişiyi temsil eder. Küçük bir çocukken, ekonomik düzeyi farklı bir çocukla karşılaştığında hissettikleri, kentli bireye başka bir bakış açısıyla tanımlama getirir. Çocuğun nazarında, kentlileşmiş birey büyük ölçüde ekonomik bir doygunlukla da ilintilidir: “Bir gün Ulus'ta, yeni açılmış bir tuhafiyecinin vitrinine bakan bir çocuk görmüştü. Babasının elini tutan bu çocuğun beyaz çorapları vardı. Önemli bir şeydi beyaz çorap, hayatında hiç beyaz çorap giymemişti Salih. Salih'in arkadaşları da hiçbir zaman beyaz çorap giymezlerdi. Sonra elinde kırmızı bir top vardı; üstü kadife gibiydi topun, pırıl pırıl, kırmızı bir top. Salih ise iki canlı tavuk tutuyordu elinde... Salih çocuğun topunu daha yakından seyretmek için yaklaştı çocuğa. Çocuk canlı tavuklardan korkup yana sıçradı. Canlı tavuklara yanaşmaya alışık değildi belli ki. Oysa ne Salih, ne de arkadaşları canlı tavuktan korkmazlar, hatta gerekince tavuk bile keserlerdi. Salih, sınıfının en çalışkanı da olsa, bu canlı tavuktan korkmayıp, kara çorap giyenlerdendi. Bu çocuğun çalışkan olup olmadığını bilmiyordu, ama, kendisinin de beyaz çorapları ve canlı tavuk yerine kırmızı kadifeden topu olmadıkça, çalışkanlığı yeterli sayılmazdı.”³⁵⁰

Orhan Hançerlioğlu'nun *Bordamıza Vuran Deniz* adlı romanı, İstanbul'a göç eden Hacı Cemalettin Efendi, eşi ve beş çocuğunun kentlileşme süreçlerini konu edinir. Romanda kentlileşen birey algısı, geniş bir ailenin fertleri etrafındaki örneklerle sunulur. Geniş topraklara sahip bir ailenin İstanbul'da ticaret yaparak daha da zenginleştiğinin anlatıldığı romanda, ilk kuşağın temsilcisi Hacı Cemalettin'in yaşantısı, kentli birey olmanın ekonomik yönden güçlü olmakla eş tutulduğu algısını örnekler. Bu anlayış, Sedat'ın babasının İstanbul'a geldikten sonra büyük kentte tutunma çabalarını anlatmasıyla romanda yer bulur. Özellikle Sedat'ın kırsal kimlikle kentli kimliği karşılaştırırken, “toprak adamı” ile “para adamı” benzetmelerini tercih etmesi, kent yaşantısıyla birlikte bireyin önceliklerinin de değiştiğini gösterir: “...İstanbul'a bu yeni

³⁵⁰ Sevgi Soysal, *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*, s. 94-95.

yüzyılla beraber girmişler. Toprak adamlarının imparatorluğu çöküyormuş. İstanbul, bu çöküntüye karşı direnmeye çalışanların kargaşalığı içindeymiş. Gittikçe genişleyen bir ırmağın çevresindekileri silip süpürüşü gibi, insanlarıyla, değerleriyle, erdemleriyle beraber çatırdıyormuş toprak. Yeni yüzyıl, geleceğine böylesine bir gürültüyle sesleniyormuş. Babamın, âbâni sarığı, göğsüne kadar inen sakalı, bir toprak adamı gözüpekliğiyle bu curcunanın içinde tutunması pek güç olmamış... Çok zaman... onun yerinde ben olsaydım toprak adamlığından para adamlığına bu kadar kolaylıkla geçivermeyi becerebilir miydim diye düşünmüşümdür. Böylesine bir yüreklilikle selam sana yirminci yüzyıl diyebilir miydim?”³⁵¹

Hançerlioğlu’nun *Bordamıza Vuran Deniz* adlı romanında Hacı Cemalettin Efendi’nin oğlu Cevat’ın kentli kimliği benimseme sürecinin anlatımı, bireyleşmenin aynı zamanda sınıf atlama arzusuyla da eş zamanlı olarak gerçekleştiğini örnekler. Romanda Cevat, kentli birey olmanın seçkin bir toplumsal sınıfta yer almakla gerçekleşeceğini düşünür. Bu anlayışla Cevat, ikinci evliliğini seçkin bir ailenin kızı olan Ayten ile yapar. Sınıf atlama heyecanına kapılan Cevat, eğlenceli ve renkli kent yaşantısının içinde kendine yer edinmeye çalışır. Cevat’ın bu yönelimi, kentlileşmenin yeme-içme, giyim-kuşam ve eğlence alışkanlıklarının değişimiyle kentli birey olunabileceği düşüncesi yansıtır.

Kentli kimlik edinme sürecinin ürünü olan bireyleşme, Sevinç Çokum’un *Zor* adlı romanının başkışisi Kerim’in İstanbul’a yerleştikten sonra tutum ve davranışlarındaki değişimle de gözlemlenir. Henüz on beşinde çocuk denilebilecek bir yaşta olan Kerim, büyük kentte ilk geldiği zaman halasının evinde yaşamaya başlar. Önceleri, İstanbul’daki akrabalarını bir sığınak olarak gören Kerim, gün geçtikçe tek başına yaşama isteğine kapılır. Bu doğrultuda, Kerim’in kente geldikten sonra düşüncelerinin değişmeye başlaması, kentlileşmenin bireyleşme eğilimleri üzerindeki etkisini göstermesi bakımından dikkat çeker.

Bireyleşme ve kentli kimliği benimseme eğilimi, Zeyyat Selimoğlu’nun *Deprem* adlı romanında, kırsaldan kente göç eden romanın başkışisi Sefer’in tutum ve davranışlarıyla karşılık bulur. İstanbul’a geldiği ilk günlerde hemşehrisi Memiş’in, “bu büyük kentte nasıl yaşanır, onu bilemiyorsun. Ben şu kayıkla buraya yerleşinceye dek,

³⁵¹ Orhan Hançerlioğlu, *Yedinci Gün-Bordamıza Vuran Deniz*, Remzi Kitabevi, 9. bs., İstanbul, 2011, s. 114.

şurada kendime bir yer yapıncaya dek, nasıl tuttum dilimi, nasıl sustum, nasıl geçiştirdim önlenemez kavgayı, onu biliyor musun? Vurman boşa gidecek ya da dönüp kendini ezecekse, vuramazsın. Vuramazsın o zaman. Tutacaksın kendini. Büyük kente yerleşmenin ilk koşulu kafayı kullanmaktır”³⁵² şeklindeki öğütlerine kulak veren Sefer, kentli bir birey olma yolunun, büyük kentin kurallarına uymakla açılacağını düşünür. Bu doğrultuda Sefer, kentin sunduğu yeni yaşama biçimine ve başkaları tarafından belirlenen davranış kalıplarına adeta teslim olur. Kente uyum sağlamaya ve kalabalıklar içinde ayakta kalabilmeye çalışan Sefer’in kentli kimlik edinme uğraşı romanda şu ifadelerle aktarılır: “Sefer, sırtındaki yeni giysiye, beyaz gömlek ve üç renkli boyunbağına çok çabuk alışıyor. İnsanoğlu güzel olan şeylere ve rahata hemen ısınır. Çok geçmeden benimser iyi şeyi, rahatı; elinden kaçırmak da istemez.”³⁵³

Orhan Kemal’in *Murtaza* adlı romanının başkışisi Murtaza, bireyleşmeyi etrafındaki insanlardan farklı olmakla özdeşleştirir. Rumeli göçmeni olan Murtaza, kentte aşırı sadakatle bağlı olduğu gece bekçiliğini hem bireysel hem de toplumsal bir kimlik olarak algılar. Murtaza, hep insanların kendisine saygı duymaları beklentisi içindedir. Sıkça “gördüm kurs, aldım çok sık terbiye büyüklerimden, hem da takdirname”³⁵⁴ sözleriyle kendisine ayrıcalık tanınması gerektiğini ileri süren Murtaza, bekçi üniformasını yaşantısı için tek belirleyici ölçüt olarak görür. Murtaza, kendine özel bir toplumsal kimlik kalıbı çizer ve kentin farklı toplumsal katmanları barındıran yapısı içinde yer edinmeye çalışır.

Kentli kimliği benimseme ve bireyleşme eğilimi, Muzaffer İzgü’nün *Halo Dayı ve İki Öküz* adlı romanında, İdris’in kente geldikten sonra değişen davranışlarıyla örneklenir. Babasıyla birlikte köylerinden İstanbul’a gelen İdris, önceleri babasının her isteğini yerine getirir. Babasıyla birlikte inşaatlarda çalışmaya başlayan İdris, haftalığına bile dokunmadan biriktirmesi için babasına teslim eder. Ancak kenti tanıyıp, kentli kimliğin farkına varmasıyla yeni bir yaşantı sürme düşüncesine kapılır. Artık babasının sözlerine kulak asmaz ve tek başına kararlar alır. Kendi ifadesiyle “saçları gubarık, ağzı ve gözü boyalı”³⁵⁵ biriyle evlenmeyi arzulayan İdris, bu isteğine kavuşmak için kırsal kimliği temsil eden şalvar ve gömleğini değiştirip, kentli kimliğin gereği olarak

³⁵² Zeyyat Selimoğlu, *Deprem*, Sander Yayınları, İstanbul, 1976, s. 108.

³⁵³ Zeyyat Selimoğlu, *Deprem*, s. 135–136.

³⁵⁴ Orhan Kemal, *Murtaza*, Everest Yayınları, 18. bs., İstanbul, 2009, s. 134.

³⁵⁵ Muzaffer İzgü, *Halo Dayı ve İki Öküz*, Bilgi Yayınevi, 9. bs., İstanbul 2007, s. 285.

algıladığı pantolon-cekete giymeye başlar. Yeni elbiseleriyle birlikte daha önceki korku ve endişelerinin yerini özgüven alır. Romanda, pantolon-cekete giydikten sonra bindiği otobüsteki tavırları, İdris'te meydana gelen değişimi gösterir: “Başka zaman olsa otobüse binmezdi ama, inadına binecekti şimdi hem de boş yer bulursa geçecek koltuğun birine kurulacaktı. Eski ayakkabılarını eski giysilerinin içine sardı, koltuğunun altına aldı, gelen otobüse atladı. Dikildi biletiçinin önüne: Bilat dedi.”³⁵⁶

Kentli kimlik edinimi ve bireyleşme eğilimi, Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam*'ında, romanın başkışısı C.'nin gelişim sürecinin anlatımıyla dikkatlere sunulur. Kentli kimliği ve kent yaşantısını sorgulayan C.'nin çizdiği kentli birey imajı, büyük kentin karmaşası karşısında insanın korunmacı bir tutum içinde olmasının gerekliliğine vurgu yapar: “...Bir kadın çocuğu dövdü. Dayak yiye yiye bu şehirde yaşamasını öğrenecekti. Hep tetikte olacaktı. Yasaktı dalgınlık. Daldı mı, büyük şehir insanı kornalar, çanlar, küfürler, gıcırtilar, çarpmalarla kendine geliyordu. Güler'e baktı. Onlar da mı dalmıştılar? Yoksa bu şehir onları da mı kendilerine getirecekti?”³⁵⁷

Kentlerin yeni sakinlerinin kentli kimlik algısı ve bireyleşme süreçleri, Mustafa Miyasoğlu'nun *Kaybolmuş Günler* adlı romanında dikkat çekici ölçüde yer bulur. Romanın başkışısı Beşir'in İstanbul sokaklarında, köyden yeni geldiğini anladığı bir gencin tutum ve davranışlarını gözlemlerken düşündükleri, kentli kimlik edinimi sürecini gözler önüne serer. Beşir'e göre, büyük kent gerçeği ile yeni tanışan kişilerin etrafına güvensiz, tedirgin ve şaşkın bakışları daha sonra güçlü ve rahat bir hal alacaktır. Ancak yine de bilinçaltılarında var olan kırsal kimliğin davranış kalıpları, onların yaşantılarında bir ikilem meydana getirecektir: “... Çocuklar, kendilerinden ancak on yaş büyük olan köylü delikanlısına “amca bana da, bana da” diyerek çevresinde dönenirken onun kendilerinden çok sevindiğini fark etmiyorlardı bile. Onaltı onyediyi yaşlarındaki delikanlı, üç dört yaşındaki bir çocuğun sürükleyerek getirdiği kendi yaşında mini etekli bir kızı görünce eli ayağı dolaştı. Kız onun telaşını bile fark etmeyen rahatlıkla bir şeyler söyledi, parasını verdiği üç dört külâhı alıp uzaklaştı. Delikanlı, arabasına asılan çocukların “amca”larına aldırmandan, bir süre baktı kızın ardından. Anlaşılan yeni gelmişti İstanbul'a, henüz alışmamıştı bunlara. Belki bir gün alışacaktı rahatlıklarına, yadırgamayacaktı hareketlerini. Fakat, anasını, bacısını bir türlü

³⁵⁶ Muzaffer İzgü, *Halo Dayı ve İki Öküz*, s. 300.

³⁵⁷ Yusuf Atılgan, *Aylak Adam*, YKY, 24. bs., İstanbul, 2011, s. 62.

unutamayacak; komşusu ya da akrabası olan köylü kızlarıyla, her gün burun buruna geleceği büyük şehirlerin, kız mı kadın mı olduğuna hükmedemediği “eksik etek”lerini karşılaştırmaktan da alamayacaktı kendini. Bu, şuuraltının oyunudur ona. Ne kadar değişirse değişsin, bu duygu onu rüyalarında bile bırakmaz. İnadına tam tersini yapsa, başka biçimlere şartlansa bile, hiç ummadığı bir anda karşısına çıkar. Tıpkı benim gibi, benim gibi binlercesi gibi.”³⁵⁸

Kentli kimlik edinme süreci, kentin sunduğu yaşama biçimine uyum sağlamakla ilintili olarak değerlendirilir. Oktay Rifat’ın *Bir Kadının Penceresinden* adlı romanında Filiz’in bakış açısıyla kentli kimlik algısına dikkat çekilir. Üç çocuklu genç bir anne olan Filiz, kentlileşmeyle meydana gelen toplumsal sınıf farklılıklarının aile düzeyindeki etkisini dile getirir. Yoksul bir çevrede büyüyen genç kadının kendi yaşantısı üzerine söyledikleri bu bakımdan dikkat çekicidir: “...Doğru dürüst bir aile içinde büyümedim ben. Elbise dolabı yoktu benim büyüdüğüm evde, sandık vardı, yük vardı. Havagazı yoktu, maltız vardı. Yeşil sabunla bulaşık yıkardık biz, kalaysız bakır tencerede... Evlendi evleneli hep havagazında yemek pişirmiştii. Ama çocuklukta, mutfak kapısının önünde alaca karanlıkta savrulan kıvılcımlar iz bırakır kişide. Her şey ona göre. Bedri’ye bakarsan gardrop kullanmasını bile doğru dürüst öğrenememiştii. “Ne çamaşır yıkamasını, ne sokağa çıkmasını, ne alışveriş etmesini biliyorsun!” Hep bu laf.”³⁵⁹

Kentli kimlik edinimi ve bireyleşme sürecine, Adalet Ağaoğlu’nun *Ölmeye Yatmak* adlı romanında, kasabalarındaki ilkokulu bitirdikten sonra büyük kentte eğitimini sürdüren ve yaşamaya başlayan bir kuşağın anlatımıyla yer verilir. Romanda, giyim-kuşamın kentli kimliğin göstergelerinden olduğuna işaret edilir. Bu, kentte tutunmaya çalışan çocuklardan biri olan Ali’nin düşünceleriyle aktarılır: “Üst başın önemli olabileceği, köye geri dönmek söz konusu olunca düşündürürdü Ali’yi. Kente gitmenin, orada bir okul bitirmenin gereksizliğini anlamasınlar diye.”³⁶⁰ Romanda kentte yaşamaya başlayan çocuklardan Aysel ise, bireyleşme eğilimini dikkat çekici bir derecede yansıtır. Utangaç bir kız olan Aysel’in zaman içinde geçirdiği değişim, öncelikle birey olduğunu farkına varmasıyla gerçekleşir. Onun tutum ve davranışlarına

³⁵⁸ Mustafa Miyasoğlu, *Kaybolmuş Günler*, s. 152.

³⁵⁹ Oktay Rifat, *Bir Kadının Penceresinden*, s. 14–15.

³⁶⁰ Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 274.

yansıyacak bilinç, romanda şöyle anlatılır: “Aysel, içinde onarılmaz bir kırıklık duyuyor. Yeniden evin kıyıda köşede unutulmuş eşyası olduğunu seziyor. İlk gerçek öfkeyi tanıyor. Dışa vurulamayan, o, insanı içten içe kırbaçlayan, insana kendini aştıran ve durmadan kendini zora koşturan... Eline geçen bu ilk fırsatı ne olursa olsun iyi değerlendirmeli. Kendisinin de bir KİŞİ olduğu akıllara yer etmeli. Yer etmeli. Hiç çıkmamasıya...”³⁶¹

4.1.2. Kentlileşen Aile

En küçük toplumsal yapı birimi olan aile kurumu, kırsalda ve kentte bir takım farklılıklar gösterir. Aileler, kırsalda ve kentte, gerek yapıları gerekse onları çevreleyen toplumsal hayatla ilişkileri bakımından ayırt edici özellikler taşır. Kentlileşme olgusunu ele alan romanlar, kırsal aile tipinin kente yerleştikten sonra, yapısı ve toplumsal ilişkileri düzleminde geçirdiği dönüşüme dikkat çeker. Dönem romanlarında, kentlileşme süreciyle değişen aile tipi, kentli aile algısı ve kentli ailenin toplumsal işlevi gibi konular üzerinde durulur.

Kentlileşme süreciyle birlikte aile yapısında meydana gelen değişimler, Orhan Kemal’in *Gurbet Kuşları* adlı romanında Memed ve Ayşe’nin kentte kurdukları aile yapısıyla gözlemlenir. Kente göç ettikten sonra babası ve kardeşlerini yanına getirmeyi arzulayan ve bu isteğini gerçekleştiren Memed, Ayşe’ye kendi babası ve kardeşleriyle aynı evde kalma gerekliliklerinden söz eder. Memed’in bu isteğine önce karşı çıkan Ayşe, daha sonra “Varsın gelsinler. Kocamın babası, bacısı, kardeşleri. Daha iyi birden çoğalırız. Benim de başkaları gibi arkam olur.”³⁶² düşüncesiyle kabul eder. Ancak, bir süre sonra Memed’in kentli yaşama biçimine uyum sağlaması ve babasıyla ilişkilerinin zayıflaması, kendisini geniş aile düşüncesinden uzaklaştırır. “Baba maba... Bıktım usandım be.”³⁶³ diye tepki gösteren Memed, eşi Ayşe ile birlikte yaşayacağı bir gecekondü yapmanın hazırlığına başlar. Böylelikle göçün ilk dönemlerinde, Memed’in kentte babası ve kardeşleriyle bir arada olacağı geniş aile arzusu, kentlileşme süreciyle birlikte yalnızca eşi ve doğacak çocuğuyla birlikte bir aile yaşantısı kurmaya yönelerek değişime uğrar.

³⁶¹ Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 206.

³⁶² Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 245.

³⁶³ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 315.

Kırsal aile ile kentlileşme sonucu ortaya çıkan kentli aile arasındaki farklılıkların oluşmasına Fakir Baykurt'un romanı *Irazca'nın Dirliği*'nde de rastlanır. Romanda Kara Bayram, bir süre kentteki bir hastanede tedavi görür. Burada kente daha önce göç etmiş bir hastane çalışanının anlattıklarından etkilenerek kente göç etme düşüncesine kapılan Bayram, taburcu olduktan sonra annesi Irazca'ya göç etme kararı verdiğini söyler. Irazca ise oğlunu bu düşünceden vazgeçirmeye çalışır ve kesinlikle kente göç etmeyeceğini ifade eder. Köyde annesi, eşi ve çocuklarıyla birlikte yaşayan Kara Bayram, annesinin direktmesi karşısında geri adım atmayıp, eşi ve çocuklarını yanına alarak Burdur'a göç eder. Bayram'ın kentle ilk tanışmasıyla beliren bu yönelimi, kentteki çekirdek aile tipini romana taşır. Böylelikle Bayram, köylülerin annesini yalnız bırakması konusunda ne düşüneceklerine aldırış etmeksizin kentte yeni bir aile yaşantısına başlar.

Muzaffer İzgü'nün gecekondü yaşantısını anlattığı *Gecekondü* adlı romanında, olayların ekseninde yer alan ailenin yapısı, kentlileşen aileye örnek oluşturur. Dört çocuklu Selahattin ve Mediha'nın aralarındaki ilişkiler, kırsal aileden çok kentli aileye işaret eder. Mediha'nın aile içinde etkili olması ve çocuklarının geleceklerine dair karar almada söz hakkına sahip olması, kentlileşen aileye vurgu yapar. Romanda Selahattin ve Mediha'nın kızları Sevim'le evlenme hazırlığı yapan komşularının oğlu Fikret, ilk iş olarak bir gecekondü yapmaya girişir. Fikret'in başka bir kardeşi olduğundan söz edilmeyen romanda, aslında ev yapmaya tam olarak parası yetmese de, evlendikten sonra anne ve babasıyla aynı evde kalmayı tasarlamayıp yeni bir ev kurmaya çalışması, çekirdek aile tipinin yaygınlaştığına dikkat çeker. Romandaki söz konusu eylemler, kentlileşmenin ilk aşamaları olan gecekondü yaşantısında, aile ölçeğinde kentli yaşama biçiminin benimsenmeye başladığını gösterir.

Kentlileşme sürecinin aile yaşantısına etki ettiğine işaret eden romanlardan biri de, Orhan Hançerlioğlu'nun *Bordamıza Vuran Deniz*'idir. Romanda, Antep'ten İstanbul'a göç eden bir ailenin çocuklarının zaman içinde birbirleriyle olan ilişkilerindeki değişimlere yer verilir. Birbirlerini sevmeyen, tuhaf bir aile³⁶⁴ olan Hacı Cemalettin'in çocukları, kente geldikten sonra ekonomik hırslarının etkisiyle birbirlerinden uzaklaşırlar. Özellikle Cevat'ın para hırsı, yıllar sonra gündeme gelen miras

³⁶⁴ Orhan Hançerlioğlu, *Yedinci Gün-Bordamıza Vuran Deniz*, s. 98.

meselerinde kendini gösterir. Kardeşlerinin ve annesinin paylarına düşen hisseleri toplayan Cevat, kardeşlerinin ekonomik sorunlarından da yararlanmaktan geri durmaz. Ailenin içinde bulunduğu bu durum, kent yaşantısının maddi güce dayalı çıkar ilişkilerini körüklediğini gösteren bir örnek olarak dikkat çeker.

Yusuf Atılğan'ın *Aylak Adam* adlı romanında kentli aileye yönelik dikkatler, romanın başkışısı C'nin gözlemleri ve düşünceleriyle sunulur. Büyük kentlerde ailelerin birbirine yabancı bireylerden oluştuğuna dikkat çeken C., aile kurumunun işlevsizleştiğini ileri sürer: "Bu çatının altında yaşayanlarda ortak ne var? Yalnız bir yaşama zorunluluğuna inanmaları. Kimi pilavı patlıcanlı ister, kimi patlıcansız; kimi tuzlu, kimi tuzsuz; kimi erken yatmak ister, kimi geç; biri şarkı dinlerken öteki caz müziği ister. Sabahları kalkışlar... Biri gördüğü düşü anlatır. Dinleyen, düş dinlemeyi sevmez. Karı kocalar bile böyle değil mi? Ortak neleri var? Haftanın belli günleri et ete sürtünmekten başka? Gene de dayanıyorlar. Çünkü birlikte yaşama zorunluluğuna inanmışlar."³⁶⁵

Kentli yaşantının insanlara sunduğu görelî bağımsız ve sorumsuz özgürlük, geleneksel aile algısının değer bulmamasına yol açar. Bu durum, Attila İlhan'ın *Sokaktaki Adam* adlı romanında örneklenir. Kentte tek başına yaşamaya alışan, istediği gibi hareket etme serbestine sahip insanlar için evlenmek ve bir aile kurmak ile alıştıkları hayat arasında bir seçim yapmak güçleşir. Bu sebeple, aile itibar görmeyen bir toplumsal kuruma dönüşür. Romanda, "beni başı bağı bir adam yapmak istiyor"³⁶⁶ sözleriyle aile yaşantısına karşı olumsuz bakışını dile getiren Hasan, aileyi oluşturan kişilerin fedakârlık sözlerinin de budalaca ve gerçekdışı olduğunu düşünür. Ona göre, alışkanlıkları dizginleyecek olan aile yaşantısı bu yönüyle seçmemesi gereken bir tercih olarak belirir.

4.1.3. Komşuluk İlişkileri

Kent yaşantısının değişime uğrattığı toplumsal bağlardan biri olan komşuluk ilişkileri, kentleşme sürecini konu edinen romanlarda, kentlilik düzeyi bağlamında ele alınır. Romanlarda, kentle bütünleşme sürecinin çeşitli evrelerinde farklılık gösterdiğine

³⁶⁵ Yusuf Atılğan, *Aylak Adam*, s. 108.

³⁶⁶ Attila İlhan, *Sokaktaki Adam*, s. 201.

işaret edilen komşuluk ilişkilerinin zaman içinde üstlendiği işlevler dikkatlere sunulur. Dönem romanlarında, kentlileşmenin ilk aşamalarında komşuluk ilişkilerinin toplumsal dayanışma işlevini koruduğuna yer verilirken, kentli kimlik algısının yerleşmesinden sonra komşuluk bağlarının zayıfladığı anlatılır.

Orhan Kemal'in *Gurbet Kuşları*'nda komşuluk, kırsal kökenli kişiler arasında gerçekleşen bir ilişki olarak yer bulur. Ayşe'nin bütün sıkıntılarını paylaştığı Haççe ile geliştirdiği komşuluk dayanışması, kentte tutunmaya çalışanların kendileriyle toplumsal kimlik ve kültürel düzey açısından yakınlık duyduğu kişilerle birlikte olma isteklerini örnekler. Rıza ve Haççe'nin, Memed ile Ayşe'ye gecekondular yapmaları için yardımcı olmaları ve onlara karşı korumacı bir tavır takınmaları, komşuluk ilişkilerinin kentlileşme sürecine yaptığı katkıyı gösterir.

Kentlileşme sürecinde komşuluk, kentlileşme düzeyine bağlı olarak farklılık gösteren bir toplumsal ilişki olarak gerçekleşir. Fakir Baykurt'un *Kara Ahmet Destanı* adlı romanında anlatılan bir komşu ziyareti, kentlileşmenin ilk evrelerindeki komşuluk ilişkilerinin ne ölçüde meydana geldiğini gösteren bir örnek olması yönüyle dikkat çekicidir. Kara Bayram ailesinin ziyaretçileri, torunlarını okutabilmek için kentte yaşayan yaşlı kadınlardır. Kendi köyleri Karataş'a yakın köylerden biri olan Ortaköylü kadınlarla Bayram'ın karşılaşmasının anlatımı da kente gerçekleşen komşu ziyaretlerindeki değişimi yansıtır: "Bayram girdi önce: —Hoş geldin Saniye teyze, Alime teyze, Hayruş nine; hepiniz ayrı ayrı hoş geldiniz!... Teker teker toka etti ellerini, öpmeydi. Haçça bir güldü, bir gürledi: — Hey gidinin adamı! Ne kadar asri olmuş, gördünüz mü Ortaköy'ün avratları? Şehir adamı inceltiyor, şeheer!..."³⁶⁷ Romanda anlatılan bu ziyaretteki Bayram'ın tavrı, eşi Haçça'nın bakışıyla alaycı bir şekilde aktarılsa da, kentlileşme sürecinin tutum ve davranışlara yansımaları açısından dikkat çekicidir.

Tarık Dursun K.'nin gecekondular yaşantısını anlattığı *Sabah Olmasın* adlı romanında, gecekondulardaki komşuluk ilişkilerinin düzeyini gösteren veriler barındırır. Gecekondular sakinleri, mahallelerindeki bir evde kirada oturan yeni evli Kemal ve Nevin'e elbirliği ile bir gecekondular yaparlar. Komşuluk dayanışmasının güçlü bir şekilde yaşandığını gösteren mahallinin bu tutumu, kentlileşmenin ilk aşamalarında gecekondular

³⁶⁷ Fakir Baykurt, *Kara Ahmet Destanı*, s. 29.

türü yerleşimlerde geleneksel komşuluk ilişkilerinin değişime uğramadığına işaret etmesi bakımından dikkat çeker.

Hasan İzzettin Dinamo'nun *Koyun Baba* adlı romanında, İstanbul'un bir gecekondulu mahallesindeki komşuluk ilişkilerine dikkat çekilir. Romanda, kentleşmenin ilk evresinde yerleşim yerleri olan gecekondulardaki komşuluk dayanışmasının örneklerine sıkça rastlanır. Romanın başkışı Ahmet Usta, mahalledeki bütün komşularının yardımına koşar, karşılık beklemeksizin onların evlerine tamirat yapar. Romanda kadınlı erkekli “eli keser tutan”³⁶⁸ gecekondulu mahallelilerinin zarar gören evleri hep birlikte onarmalarının anlatımı, komşuluk ilişkilerinin gecekondulu yerleşimlerinde varlığını güçlü bir şekilde sürdürdüğünü örnekler.

Komşuluk ilişkileri, Tahir Fikri'nin *İshak* adlı romanında, kentleşme düzeyi düşük olan gecekondulu mahallelilerinin yaşantılarıyla aktarılır. Romanda, gecekondulu mahallesinin sakinleri, birbirlerinin mutluluklarını paylaştıkları kadar, hastalıklarına ve cenazelerine de duyarlıdırlar. Bu bakımdan romanda aktarılanlar doğrultusunda, komşuluk ilişkilerinin geleneksel bir toplumsal yardımlaşma ve dayanışma işlevini sürdürdüğü gözlemlenir. Özellikle mahallelinin yeni bir ev yapana yardım etmelerinin romanda, “gecekonduların geleneği”³⁶⁹ olarak tanımlanması, kentleşme sürecinin önemli bir aşaması olan gecekondulu yaşantısının, kentlerde kendine özgü bir komşuluk ilişkisi ortaya çıkardığını örneklemesi bakımından dikkat çeker.

Kentlerin büyümesiyle birlikte kent yaşantısından meydana gelen değişimler komşuluk ilişkilerine de yansır. Kentlere hâkim olan apartman hayatı, toplumsal yardımlaşma işlevine sahip komşuluk dayanışmasını sona erdirir. Kentin kalabalığı içinde kendi dünyalarına çekilen insanlar, en yakınlarında yaşayanlardan habersizce hayatlarını sürdürürler. Apartman hayatının kopardığı komşuluk ilişkileri, Oktay Akbal'ın *Garipler Sokağı* adlı romanında, kentleşmenin getirdiği toplumsal bir sonucu gözler önüne serer: “Ev sahibini mahalle sakinleri hemen hemen hiç tanımazlar, yıllardan beri ölmek üzere olduğu söylenir durur. Yatalak ihtiyarın beyaz saçlı karısı sabırla kocasına bakar. Kiracılarla her ay başında kıyamet koparır. Boylu poslu bir yüzbaşı oğulları ayda yılda bir gelir gider. İşte Nuh'un gemisine benzeyen büyük ev bu minval üzere hayatını yaşıyor. Her odasının, her katının, ayrı bir hikâyesi var. İnsanları

³⁶⁸ Hasan İzzettin Dinamo, *Koyun Baba*, s. 189.

³⁶⁹ Tahir Fikri, *İshak*, s. 41.

bu çatı altında büyük bir aile gibidir. Her şeye rağmen hayat iyi geçer. Kasap, arabacı, ustabaşı, vatman ve emekli, evin beş erkeği... Ama beşi de hiçbir zaman bir araya gelmemiştir. Emekliden başkaları ancak merdivenden inerken karşılaşır, selamlaşırlar. Kasap sabahın sekizinden geceye kadar dükkândadır, arabacı güneş doğarken evden fırlar, ancak gece döner, vatman karanlıkta çıkar, ustabaşı çok geceler fabrikada kalır. Yalnız Pazar günleri hepsi evdedir. Kimi yatağında geç vakte kadar uyur, kimi kahveye çıkar, kimi ertesi günün işlerini düşünür...³⁷⁰

Kentlerin kalabalık ve karmaşık yapısı, toplumsal yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerinin etkisizleşmesi sürecini açığa çıkarır. Özellikle yeni bir yaşama biçimi sunan apartman yaşantısı, komşuluk ilişkilerinde bir takım değişimlere yol açar. Orhan Hançerlioğlu'nun *Büyük Balıklar* adlı romanına konu olan apartman, büyük kent insanların birbirlerine karşı nasıl duyarsız bir tutum takındıklarını gösterir. Romanda, Belediye müdürlerinden Salih Bey'in eşi Cemile Hanım'ın komşularına karşı gösterdiği hoşgörüsüz davranışlar, büyük kentlerin apartman yaşantısından bir kesit sunar: "Yukardaki deli karı yine radyoyu bağirtmaya başlamıştı. Ayşe ile haber gönderdim, susturdum... Madamı bir türlü beslemesi bir türlü... Evlatçığıma ders çalıştırmayacaklar bu apartmanda. Affetsinler diyormuş, bilmiyordum diyormuş. Tepemizden halı silkelediler diye bey onlara ceza yazdırmasaydı zor susarlardı ya... Korkuyorlar zahir, korkarlar elbet..."³⁷¹

4.1.4. Akrabalık İlişkileri

Aile bireyleri çerçevesinde güçlü bir dayanışmaya bağı olan akrabalık, kentlileşme sürecini ele alan romanlarda iki boyutuyla konu edilir. Bunlardan ilki; akrabalık ilişkilerinin kentlileşme sürecine katkı sağlaması yönüyledir. Kente daha önce yerleşenlerin kendilerinden sonra gelen akrabalarına yaptıkları yardımlarla, onların da kentle bütünleşmelerine imkân sağlamaları romanlarda yer bulur. İkincisi ise, kentli yaşantının benimsenmesi sonucu akrabalık ilişkilerinin önemini kaybetmesine yapılan vurguyla dikkatlere sunulur. Bu doğrultuda yazarlar, kentlilik düzeyi belli bir aşamaya

³⁷⁰ Oktay Akbal, *Garipler Sokağı*, s. 19.

³⁷¹ Orhan Hançerlioğlu, *Büyük Balıklar-Oyun*, Remzi Kitabevi, 3. bs., İstanbul, 1999, s. 16.

ulaştığında, akrabalık ilişkilerinin yardımlaşma ve dayanışma işlevini sürdürmediğini anlatımlarına taşırlar.

Kentlileşme sürecinde, akrabalık ilişkilerinde meydana gelen değişimler, Orhan Kemal'in *Gurbet Kuşları* adlı romanında yer bulur. Romanda Memed, daha önce kente göç etmiş olan anne tarafından akrabası Gafur Ağa'nın yanına gitme ve onun yardımıyla kentte iş bulma beklentisi içindedir. Kente gider gitmez de, ilk iş olarak Gafur'u aramaya koyulan Memed, Gafur'un tavrı karşısında ise şaşkına döner. Kendisiyle ilgilenmeyen Gafur'a akrabalık bağıyla yakınlaşmaya çalışır. Oysa kentte Gafur'un duyarlılıkları bir hayli değişmiştir ve Memed ile akrabalıkları onu çok fazla ilgilendirmemektedir. Romanda Gafur ile Memed arasında geçen ilk karşılaşmanın anlatımı akrabalık bağlarının kentte zayıflamasını örnekler: "...Anam bu yaz sen sağ ol... En güçlü silahımı kullanmıştı. Gafur'un birden değişip, "Ya! Demek anan, anacığın öldü? Vay benim öksüz Memed'im.. Niye öldü? Nasıl öldü?" demesini bekledi. Demedi. -Başın sağ olsun dedi. İflâhsızın Memed bozuldu. Niye? Niye Yanmamıştı? Uzaktan da olsa hısıımıydı!"³⁷²

Kentlileşme sürecinde toplumsal ilişkiler önemli bir ölçüde akrabalık kodlarıyla kurulur. Öyle ki, aralarında kan bağı olmayan kişilerin birbirlerine amca, dayı, teyze, yenge diye seslendikleri görülür. Bu doğrultuda, Behzat Ay'ın *Dor Ali* adlı romanında, toplumsal ilişkilerin akrabalık kodlarıyla kurulduğunu örnekleyen ifadeler yer alır. Dor Ali, Köse'nin Yusuf ve Sarı Mustafa'nın kente geldiklerinde tanıştıkları Arabacı Kerim'le aralarında geçen konuşmalar, bu noktada dikkat çekicidir: "Arabacı Kerim, evinin önündeki duvara dayalı banka bir minder atmış oturuyordu. Düzleklileri görünce, "Buyurun!" dedi. Avlu kapısında karşıladı. Düzlekliler banka oturdular. Arabacı Kerim, içeriden bir sandalye getirdi. Düzleklilerin oturduğu bankın karşısına koydu. Oturdu. "Tekrar hoş geldiniz." dedi. "Hoş bulduk Kerim Ağa dedi Düzlekliler." Arabacı Kerim gülümseyerek: "Düzlekliler." dedi. "Konuşmaya başlamadan önce söyleyeyim, bana Kerim Ağa değil, Kerim emmi deyin..." dedi. Düzlekliler sevindiler. Hele Köse'nin Yusuf daha çok sevindi..."³⁷³

Kentlileşme sürecinin akrabalık bağlarında meydana getirdiği değişimler, Orhan Hançerlioğlu'nun *Bordamıza Vuran Deniz* adlı romanında, büyük kente göç eden Hacı

³⁷² Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 26.

³⁷³ Behzat Ay, *Dor Ali*, Broy Yayınları, İstanbul, 1995, s. 18.

Cemalettin Efendi'nin çocukları ve torunlarının birbirleriyle olan ilişkileriyle anlatılır. Roman kahramanlarının kente uyum çabaları sonucunda edindikleri bakış açısıyla akrabalık bağları, geleneksel yardımlaşma ve dayanışma işlevinden uzaklaşır. Kentlileşmenin bir getirisi olarak akrabalık ilişkilerinin düzeyi, toplumsal sınıf oluşturma algısıyla şekillenir. Romanda Cevat'ın eşi Ayten'in, akrabalarına bakışı, bu değişimi örnekler niteliktedir. Ayten, eşinin kardeşi Suat'la aile ilişkilerinin devamını, Suat'ın akademik bir kariyere sahip olması sebebiyle arzular. Ayten böylece, kendini ait hissettiği toplumsal katmandaki varlığının, Suat'ın da desteğiyle sağlamlaşacağını düşünür: “Suat’lar da gelseydi ne iyi olacaktı. Sabiha’yı sevmezdi, budala, kıskanç, can sıkıcı bulurdu. Ona, misafirleriyle tanıştırtırken, “Kaynım, Profesör...” diyerek övünebileceği Suat’ın hatırı için katlanıyordu. Kıskançlığı, can sıkıcılığı bir yana, giyinmesini de bilmezdi üstelik. Kim bilir gene nasıl rüküş bir kılıkla gelecekti. O kapkara kloş Otoman’ını yıllardır eskitememişti. Saçlarını da bigudilerle, yalanmış kedi yavrusu tüyüne döndürüyordu.”³⁷⁴

Kentlileşme sürecindeki etkili toplumsal ilişkilerden biri olan akrabalık, Sevinç Çokum'un *Zor* adlı romanında önemli ölçüde yer alır. Romanda, halasının daveti üzerine İstanbul'a giden Kerim'in burada akrabalarıyla birlikte yaşamaya başlamasının anlatımı, akrabalık ilişkilerinin kentleşme hareketlerinde hızlandırıcı bir işlev üstlendiğini gösterir. Kente göç edenlerin, daha sonra akrabalarının da kente gelmesine yardımcı olduklarını örnekleyen bu durum, kentlileşme sürecinin ilk evrelerinde akrabalık ilişkilerinin ne derece etkili olduğuna da işaret eder. Romanda, kente göç eden yakınlarının akrabalık bağlarını koparmaması sonucu İstanbul'a giden Kerim, bir süre sonra kendisini davet eden halasının evinde rahat edemez. Halasının evinden ayrılan Kerim'in sığınağı ise yine bir başka akrabası olur. Evlerinde yaşamaya başlayan yeğeni için yengesinin ifadeleri, kentlerde akrabalık bağlarının ekonomik kaygılarla gölgelense de belli ölçülerde devam ettiğini gösterir: “Halasının yanında duramamış. Hatice Hanım, pek uysal biri olarak tanınmaz. Bu yüzden seyrek görüşürüm. Gerçi sokağa atmamış ama, oğlu ve gelini çocuğun orda barınmasına istekli görünmüyorlarmış. Oğlanın sinemaya gitmesine bile karışıyorlarmış. İşine buradan gitmesi biraz zor

³⁷⁴ Orhan Hançerlioğlu, *Yedinci Gün-Bordamıza Vuran Deniz*, s. 123.

olacak, ne yapalım. Aşağıda Nadir'in odasına sereceğim yatağını. Her ay kendi masrafı için lüzumlu parayı da verecek... Kira almayacağım. Ne de olsa akraba çocuğu.”³⁷⁵

Yaşar Kemal'in *Deniz Küstü* adlı romanında, büyük kentle ilk kez karşılaşanların akrabalarını sığınacak bir yer olarak görmeleri örneklenir. Romanda kan davası yüzünden İstanbul'a gelen Zeynel'e burada akrabalarının kucak açması anlatılır. “Onu evine alan uzak akrabalarının yanında evinde ancak böyle bir ay kalabildi”³⁷⁶ ifadesiyle de, kentleşme sürecinin ilk aşamalarında akrabalık ilişkilerinin etkin olduğuna, daha sonra kent yaşantısının karmaşasında bu bağların etkisinin azaldığına işaret edilir. Romanda akrabalık ilişkilerinin kentlileşme düzeyine bağlı olarak azaldığı gerçekliğine gecekondlu mahallesinden apartman dairesine taşınan Mustafa Bey'in sözleriyle vurgu yapılır: “Memleketten akrabalar da bize gelmiyor artık. Darılttık onları. Çok kızgın bizim akrabalarımız, alıngan... Biz onlara ne yaptık ki... Buraya gelenlere elimden gelen iyiliği yaptım, ne hacetleri varsa gördüm. Doktorlara bile telefon ettim. Ama gene de ayaklarını kestiler bizden. Menekşede gecekonduda iken evimiz dolup taşıyordu.”³⁷⁷

Kentlileşme sürecinde akrabalık ilişkilerinin önemi, Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* adlı romanında büyük kente eğitim için gelen İlhan ve Aysel kardeşlerin yaşantılarıyla örneklenir. İlkokulu bitirdikten sonra Ankara'ya giden iki kardeş teyzelerinin evinde kalmaya başlarlar. Romanda böylelikle, daha önce kente gidenlerin akrabalarının da kentle tanışmalarına katkısına gönderme yapılmış olur. Romandaki bu örnekle, Türkiye'deki kentlileşme sürecinde akrabalık ilişkilerinin önemi dikkat çeker.

4.1.5. Hemşehrilik İlişkileri

Hemşehrilik, kentlileşme sürecinin ortaya çıkardığı toplumsal bir ilişki olma özelliğine sahiptir. Kırsalda görülmeyen ve kentlere özgü bir yardımlaşma ve dayanışma ilişkisi olan hemşehrilik, kentlileşme sürecini konu edinen romanlarda, kente tutunmayı kolaylaştırıcı işleviyle öne çıkar. Kente daha önce göç etmiş kentlilerin, yeni

³⁷⁵ Sevinç Çokum, *Zor*, s. 64.

³⁷⁶ Yaşar Kemal, *Deniz Küstü*, s. 72.

³⁷⁷ Yaşar Kemal, *Deniz Küstü*, s. 303.

gelen hemşehrilerine yardımları, Türkiye'nin kendine özgü kentlileşme deneyimini de romanlara yansıtır.

Behzat Ay'ın *Dor Ali* adlı romanında, kentlileşme sürecinde önemli bir işlev üstlenen hemşehrilik ilişkileri, romanın başkışısı Dor Ali'nin kente göç ettiği ilk günlerde kendini hissettirir. Dor Ali göç hazırlıklarını, hemşehrileri Köse'nin Yusuf ve Sarı Mustafa'nın yardımlarıyla yapar. Üç arkadaş kente geldiklerinde ise ilk iş olarak kente daha önce göç etmiş olan hemşehrilerinin yanına gitme ihtiyacı duyarlar. Romanda, kentin yeni sakinlerinin kendilerine destek olması için hemşehrilerini arayışları şu şekilde aktarılır: “Sarı Mustafa: -Yirik Yunus’a yahut ta Densiz Musa’ya gidelim dedi. Yirik Yunus’la Densiz Musa, Düzlek’ten iki yıl önce göçüp gelmişlerdi. Densiz Musa, Genelev’de bekçilik yapıyordu. Yirik Yunus ise, bir demircinin yanında çalışıyordu. İki yıl önce bunlar da, Düzlek kahvesinde sürekli oturan, kâğıt oynayan iki Düzlekliydi. Ayrılalı beri birer ikişer kez gelmişlerdi köye. Düzleklilerden arada sırada ziyaretlerine gelen oluyordu.”³⁷⁸

Kentlileşme sürecini hızlandıran toplumsal bağlardan biri olan hemşehriliğin önemi, Orhan Kemal'in *Gurbet Kuşları* adlı romanında, kente yeni göç eden İflahsızın Memed'in ilk günlerdeki davranışlarında gözlemlenir. Memed, akrabası Gafur'u ararken giyim kuşamıyla kendine benzeyen birine soru sorma ihtiyacı hissetmesi, kente gelen kişinin etrafına karşı duyduğu güvensizliği de gösterir. Romanda yer alan konuşmalar bu noktada dikkat çekicidir: “Parıltılı bir kalabalık, bir gidip geliş. Sormaktan da korkuyordu. Herkeste dumanı üstünde bir öfke. Sorsa, soruverse azarlayıverirlerdi belki de. Azarlamayacak birini gözünü kestirmeliydi. Birden kestirdi. Güler yüzlü kurumsak bir adam. Köse. Gitti yanına. Sigara içiyordu adam yanıp sönen güneşe karşı. Rahat.

— Öyle mi efendi ağa?

Adamın kara gözleri tatlılıkla baktı:

—Neyle mi?

—Gafur Ağamı bilin mi sen?

—Sarı Çizmeli Memet Ağa oğlum. Ne iş tutar?

³⁷⁸ Behzat Ay, *Dor Ali*, s. 22.

- Gafur Ağam mı? Kabzımal!
- Senin adın ne?
- Benim mi? Memed
- Nerden olursun?
- Ben mi? Suvaz'ın köylüğünden.
- İyi. Ben de Divriği'den olurum...³⁷⁹

Memed'in Gafur'u ararken adres sormak için kendisine benzeyen birini araması ve seçtiği kişinin hemşehrısı çıkması, sıradan bir rastlantının ötesinde toplumbilimsel bir gerçekliği de açığa çıkarır. Kente yeni gelenler için “toplumsal statü ya da dış görünüş itibarıyla benzerliklerin yeni ilişkiler geliştirmenin araçlarından”³⁸⁰ olmasını örnekleyen bu konuşmalar, kentlileşme sürecinin ilk aşamasındaki göçmen psikolojisini yansıtmaları açısından da dikkat çeker.

Hasan İzzettin Dinamo'nun *Koyun Baba* adlı romanında, hemşehrılık dayanışmasının gecekondü yapımındaki destekleyici etkisine değinilir. Kentleşmenin önemli toplumsal ilişkilerinden biri olan hemşehrılık, kente tutunmaya çalışan kitleler için birleştirici bir unsurdur. Kente yeni yerleşenlerin hemşehrileriyle bir arada yaşama isteği, onların güven duygusu arayışlarına bağlanabilir. Romanda, “her tanıdık ya da bir hemşeri bir başka köylüsünü ya da tanıdığını çağırıp burada ev bark sahibi yapmak istiyordu.”³⁸¹ ifadeleriyle yer verilen bu eğilim, hemşehrilerin kentlerde birbirlerine destek olmalarını gösteren bir örnek olarak dikkat çeker.

Kentlileşme sürecinde etkili bir işlev üstlenen hemşehrılık ilişkileri, Orhan Kemal'in *Devlet Kuşu* adlı romanında, Memet ve Bayram'ın tutum ve davranışlarıyla ortaya çıkar. Büyük Mübadele'de aynı bölgeden İstanbul'a göç etmiş olan iki arkadaş, uzun yıllar hemşehrılık bağlarını korurlar. 30 yıldır İstanbul'da yaşayan Memet ve Bayram sürekli yardımlaşma ve dayanışma içindedirler. Romanda, işsiz kalan Memet'e, Bayram'ın iş bulması bu yardımlaşma ilişkisinin örneği olarak yer bulur.³⁸²

³⁷⁹ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 23.

³⁸⁰ Mehmet Nuri Gültekin, *Orhan Kemal'in Romanlarında Modernleşme, Birey ve Gündelik Hayat*, Everest Yayınları, 2. bs., İstanbul 2011, s. 241.

³⁸¹ Hasan İzzettin Dinamo, *Koyun Baba*, s. 76.

³⁸² bk. Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, s. 80.

Kentlileşme sürecinde ekili bir işlev üstlenen hemşehrilik ilişkileri, Zeyyat Selimoğlu'nun *Deprem* adlı romanında, Memiş'in İstanbul'a yeni gelen hemşehrisi Sefer'e yaptığı yardımlarla örneklenir. Köyünden İstanbul'a giden Sefer'i karşılayan Memiş, hemşehrisinin kente yerleşmesine yardım eder. Memiş, öncelikle hemşehrisine bir iş bulur. "Mademki hemşeridir, sen de kefil oluyorsun, gelsin çalışsın tezgâhta"³⁸³ sözleriyle Memiş'in isteğini geri çevirmeyen fırın sahibi, Sefer'i fırınında çalıştırmaya başlar. Sefer'in İstanbul'daki günlerinde hep yanında olan Memiş'in davranışları, toplumsal yardımlaşma ve dayanışma ilişkisi olan hemşehrilik bağının kentlileşme sürecindeki işlevini gösterir.

Kentte yaşayan insanlar arasında yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan toplumsal bir ilişki olan hemşehrilik, Orhan Kemal'in *Murtaza* adlı romanında çalışma hayatındaki işleviyle yer bulur. Romanda fabrikanın Fen müdürü, fabrika çalışanlardan Nuh'u hemşehrisi olduğu için daha ayrıcalıklı bir görevde çalıştırır. Fen müdürü Nuh'u, Murtaza'ya şu ifadelerle tanıtır: "Kontrol Nuh hemşerim olur. Bu fabrikada var on, on iki yıllık. Memlekette kapı komşuyumşuz. Ben pek hatırlamıyorum ama, çocukluğumda beni omzunda taşırmış..."³⁸⁴ Nuh'a, "bilirsin ki bana hemşerimden gayrısı, vız gelir, tırıs gider"³⁸⁵ sözleriyle kendisi için ne derece değerli olduğunu belirten Fen müdürü, fabrikanın işleri ve çıkarlar söz konusu olduğunda ise, Nuh'u işten ayrılmaya zorlar. Müdürün bu tutumu, hemşehrilik ilişkilerinin başlangıçta bir dayanışma unsuru oluştursa da, zamanla geçerliliğini kaybettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Kentlileşme süreciyle birlikte kentlerde ortaya çıkan hemşehrilik ilişkileri, yardımlaşma ve dayanışma işlevinin yanında, engelleyici bir toplumsal ilişkiye de dönüşür. Muzaffer İzgü'nün *Halo Dayı ve İki Öküz* adlı romanı, kentte iş bulmayı arzulayan ancak kendilerini kollayacak hemşehrileri olmayanlar için hemşehrilik dayanışmasının ne derece olumsuz bir yapıya dönüştüğünü örnekler. Romanda, Halo Dayı ile bir ustabaşı arasında geçen konuşmaların aktarımı, hemşehrilik dayanışmasının kent yaşantısı içinde, ötekileştirici bir işlev de üstlendiğini de gösterir: "...Çavuşlar her zaman hemşerilerini korurlardı. Onun için soruyordu. Mescitli ismini duyar duymaz:

³⁸³ Zeyyat Selimoğlu, *Deprem*, s. 92.

³⁸⁴ Orhan Kemal, *Murtaza*, s. 124.

³⁸⁵ Orhan Kemal, *Murtaza*, s. 128.

Yok, dedi, bizim burda amelelik iş galmadı... Siz temele gideceksiniz temele, veya ki beton dökmeye... Ama seni çalışdırmazlar, ne torpahda, ne de betonda...”³⁸⁶

4.1.6. Cemaat İlişkileri

Kentlerin çeşitli toplumsal tabakalardan gelen insanları bir arada barındırması, yeni algıları da beraberinde getirir. Farklı etnik kimlik ve inançlardan insanların aynı mekânı paylaşmaları sonucu ortaya çıkan çok katmanlı toplumsal yapı, kent yaşantısında bir yandan birlikte yaşama kültürünü geliştirirken, diğer yandan da insanların birbirlerini öteki olarak gördükleri toplumsal ayrışmalara zemin hazırlar. Kentlerde yeni aidiyet duygularının gelişmesine yol açan cemaat ilişkileri, kentlileşmeyi konu edinen romanlarda ise ötekileştirici işleviyle ele alınır. Kentli birey olma önünde engelleyici bir unsur olarak değerlendirilen cemaat algısı ve ilişkilerinin dönem romanlarına yansımaları yüzeysel kalır. Yazarlar cemaat ilişkilerini etnik bağlılık temelinde romanlarına taşıırken, yalnızca Fakir Baykurt inanç algısı çerçevesinde konuya eğilir.

Fakir Baykurt’un *Kara Ahmet Destanı* adlı romanında, ailesiyle birlikte kente göç eden Bayram, çalıştığı hastanede kırsalda hiç karşılaşmadığı ilişkilerle yüz yüze kalır. Bayram’ın hastanedeki şefi Daşduraklı Hilmi’nin bir cemaat bağlılığının olması, bir süre sonra Bayram’ın tutum ve davranışları üzerinde de etkili olur. Hilmi’nin cemaat algısının dışında hareket ederse, işini kaybedeceği endişesine kapılan Bayram, bu doğrultuda yaşama biçimini yeniden gözden geçirir. Böylelikle kentte, köydeki yaşantısından farklı davranışlara yönelen Bayram’ın üzerinde, kentlerde gelişen cemaat ilişkilerinin etkisi gözlemlenir.

Hasan İzzettin Dinamo’nun *Koyun Baba* adlı romanında bir gecekondun mahallesine Çingenelerin yerleşmesi sonucu mahallelinin onlara gösterdiği tepkiyle toplumdaki öteki algısına ve Çingenelerin yaşantısıyla cemaat ilişkilerine dikkat çekilir. Romanda, Anadolu’nun çeşitli yörelerinden gelen gecekondun sakinleri, mahallelerine gelen Çingenelerden oldukça rahatsızlık duyarlar. Etnik farklılıkları ve kendilerine özgü yaşama biçimleriyle diğer gecekondun sakinlerinden ayrılan Çingeneler için, mahallelinin sarf ettiği ifadeler, son derece serttir. Yazarın, “erkekli, çoluk çocuklu,

³⁸⁶ Muzaffer İzgü, *Halo Dayı ve İki Öküz*, s. 115.

yoksul, pis kılıklı zavallı bir Çingene kalabalığı dışarı döküldü. Kırk yıldır burada oturuyorlarmış gibi rahatça birbirleriyle konuşmaya, birbirlerine gidip gelmeye başladılar.”³⁸⁷ diye anlattığı Çingeneler için, mahalleli tarafından “Hükümete başvurup bu bağırsak kurtlarını buradan attırmalıyız. İmza toplayıp Çingenelerle yan yana oturamayacağımızı hükümete bildirmeliyiz.”³⁸⁸ şeklindeki aşağılayıcı ve küçümseyici tepkiler dile getirilir.

Büyük kentlerde çeşitli toplumsal katmanlardan gelen insanların bir arada yaşamaları, cemaat algısının şekillenmesinde önemli bir etki oluşturur. Farklı yaşama biçimleri, inançlar, etnik farklılıklar ve toplumsal sınıflar, kentlilerin birbirlerine karşı geliştirdikleri bir “öteki” algısını açığa çıkarır. Sevgi Soysal’ın *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti* adlı romanında göçmen bir ailenin çocuğu olan Necip Bey’in hatıralarına yansıyan bu rahatsız edici algı şu şekilde yer bulur: “İstanbul’a çoban kılığında gelip okula başladıktan sonra, bütün arkadaşları, Selanikli olduğunu öğrendikten sonra yarı aşağılamalı, “Dönme misin?” sorusunu en az bir kez olsun sormuşlardı ona. Necip Bey bunun böyle olmadığını kanıtlamak için, ki dönme değildi, o kadar çaba gösterirdi ki, hep karşısındakinin sözlerine inanmadığı, bütün çabalarının, karşısındakinin Yahudiliği’yle ilgili kanısını sadece güçlendirdiği duygusuna kapılırdı.”³⁸⁹

Sevgi Soysal’ın *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti* romanında, kentlerin çevrelerine kümelenen mahallelerde yaşayan, “Çingene” diye tanımlanan farklı bir etnik ve kültürel düzeye sahip insanların yaşantılarından da söz edilir. Çingenelerin mahalledeki yaşantıları kentlerde görülen cemaat ilişkilerini örnekler. Romanda, Çingene Necmi’nin kendi yaşantılarını tanımlaması bu doğrultuda dikkat çekicidir: “Yaygara kanunu geçer biz çingenelerde. Herkes aklına geleni bağıra çağıra söyler. Karılar avluda çamaşırı bağıra çağıra türkü çığırarak yıkar. Kavgamız, her bi şeyimiz açıkta, bağıra çağıra; gizli, saklı malımız da yoktur, birikmiş paramız da...”³⁹⁰ Necmi’nin mahalledeki gençlerden Ali ili ilgili, “Ali, öteki, kibirli, çingene çocuklarını hor gören mahalle piçlerine benzemezdi”³⁹¹ şeklindeki sözleri de kentlerde farklı yaşam biçimi benimseyen cemaat

³⁸⁷ Hasan İzzettin Dinamo, *Koyun Baba*, s. 169.

³⁸⁸ Hasan İzzettin Dinamo, *Koyun Baba*, s. 170.

³⁸⁹ Sevgi Soysal, *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti*, s. 62–63.

³⁹⁰ Sevgi Soysal, *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti*, s. 231.

³⁹¹ Sevgi Soysal, *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti*, s. 231–232.

yapılanmalarına karşı olumsuz bir bakışın yerleşik bir hal aldığını göstermesi bakımından dikkat çeker.

Farklı toplumsal katmanlardan gelen insanları bir arada barındıran kentler, bölgesel farklılıkların toplumsal ilişkilerdeki belirleyiciliğine de tanıklık eder. Orhan Kemal'in *Murtaza* adlı romanında anlatılan fabrika, bölgesel ve etnik farklılıklara sahip işçileriyle adeta kent yaşantısının bir yansımasıdır. Romanda, fabrika çalışanları birbirlerini Boşnak, Kürt, Muhacir çocuğu gibi sıfatlarla tanımlarlar. Bu sıfatlar, kimi zaman bir aidiyet duygusu oluşturma ve yakınlık kurma aracı olurken kimi zaman da ötekileştirme ve aşağılama aracına dönüşür. Romanda Murtaza için söylenen “nereden baksan altmış paralık bir muhacir oğlu”³⁹² ifadesi, söz konusu küçümseyici bakışı örnekler.

4.1.7. Anomi

Kentlileşme sürecinin bir uzantısı olarak gelişen toplumsal normların etkisizleşmesini, düzensizlik ve kargaşa ortamını tanımlayan anomî, kentli yaşantıyı anlatan romanlarda, toplumsal ve kültürel değişimler ekseninde ele alınır. Toplum düzenin korunmasında etkili olan geniş aile bağları, akrabalık ve komşuluk gibi ilişkilerin kentlerde etkisizleşmesinin de yol açtığı anomî, bir ölçüde kentlileşmeyi konu edinen yazarların toplumsal gelişmelere bakış açılarını yansıtır. Dönem romanlarına yansıyan boyutuyla anomî, toplumsal şiddet ve kuralsızlıkların egemenliği yönüyle öne çıkar. Bu bağlamda anomî, kentlileşme sürecinin getirdiği yıkıcı ve yozlaştırıcı etkileriyle dönem romanlarında yer alır.

Oğuz Özdeş'in *Gecekondu Rüzgarı* adlı romanında, yoksulluk kültürüyle bağlantılı anomik olaylar yoğunluklu olarak işlenir. Kumar, cinayet, içki ve uyuşturucu madde bağımlılığı, genç kızların fuhuş tuzağına düşürülmesinin eksene alındığı romanda, bir gecekondu mahallesinde yaşanan trajik olaylar anlatılır. Romanın öne çıkan kahramanı Naci'nin kumar ve içki tutkusuyla ailesine ve çevresine yaşattığı felaketler, kentte toplumsal kuralların çözülmesine örnek oluşturur.

³⁹² Orhan Kemal, *Murtaza*, s.185.

Fakir Baykurt'un *Köygöçüren* adlı romanında, kentlileşen kitlelerin siyasal ayrışmalar sonucuyla tanık oldukları toplumsal kargaşa ortamından kesitler sunulur. Yazarın kendi siyasal bakış açısının belirgin olarak hissedildiği anlatımda, kentte yaşamaya başlayan Musa ve Hıdır'ın Öğretmenler Derneği'nde bulundukları sırada uğradıkları saldırı aktarılır. Romanda, köylülerin haklarına dikkat çekmek için yapılması planlanan bir mitingi destekleyen Öğretmenler Derneği'nin önünde toplanan karşıt görüşlü kalabalığın yaptığı taşkınlıklarla, anomi kavramı çerçevesinde tanımlanabilecek toplumsal olaylara yer verilir.

Toplumsal normlardan uzaklaşma, Orhan Kemal'in *Gurbet Kuşları* adlı romanında kente göç eden kişilerin davranışlarıyla örneklenir. Romanda Memed'in kardeşi Ümmü'nün kente geldikten sonra giyim kuşamını değiştirmesi ve bakkalın çırağıyla ilişki kurmaya başlaması, köşklerde hizmetçilik yapan genç kızların ahlak açısından olumsuz olarak değerlendirilebilecek davranışlar sergilemeleri, kentleşme süreciyle toplumsal normların etkisinin azaldığını gösterir. Ayrıca yine Gafur'un önce Ayşe'ye sonra da Ümmü'ye karşı taciz boyutundaki davranışları ve umursamaz tavırları anomi çerçevesinde ele alınabilecek bir toplumsal norm sapması olarak dikkat çeker.

Anomi kavramıyla açıklanabilecek toplumsal şiddet olaylarının anlatımı, Fakir Baykurt'un *Kara Ahmet Destanı* adlı romanında da yer alır. 12 Mart öncesinde meydana gelen öğrenci olaylarına gönderme yapılan romanda, kente göç eden bir ailenin çocuğu olan üniversite öğrencisi Ahmet'in ekseninde, kentlere hâkim olan kargaşa ortamı anlatılır. Ahmet'in de içinde bulunduğu bir öğrencini grubu ile polis çatışmasının anlatıldığı romanda toplumsal şiddet olaylarından bir kesit şöyle sunulur: "...Kaçmıyordu bu sefer öğrenciler. Bazılarının cebinde dinamit lokumları, molotof kokteylleri vardı, kimini polislerin arasına, kimini Tuslog'un camlarına ata ata çekiliyorlardı. Polisin beklemediği bir direnme idi bu. Patlamalar oluyordu bir anda. Yapının ikinci katının camları iniyordu. Daha içerlerde oluyordu patlamalar. Son dakikaya kadar ne yapacaklarını belli etmemişti öğrenciler. Birer daha çıkarıp, birer daha savuruyorlardı. Boyna kırılıyordu camlar. Ortalığı duman almıştı. Havayı yanık kokusu doldurmuştu..."³⁹³

³⁹³ Fakir Baykurt, *Kara Ahmet Destanı*, s. 352.

Kentlileşme sürecinin ortaya çıkardığı anomi, Hasan İzzettin Dinamo'nun *Koyun Baba* adlı romanında bir değerlendirmeye yer bulur. Toplumbilimsel bir tespitin yapıldığı romanda, anominin yoksulluktan kaynaklandığı ileri sürülür: “Buradaki halk çocukları, kendilerinin ulaşamayacağı her güzel şeye kin besliyorlar. Örneğin banliyö treninde de çoğu zaman rastlarsınız: Tepeden, kimin attığı belli olmayan kocaman bir taş trenin camına çarpar. Cam, bin parça olarak önünüze ya da üstünüze, başınıza dökülür. Bu taşları atanlar, birkaç kez o trene ya da bu otomobile binseler bir daha atmazlar.”³⁹⁴

Hasan İzzettin Dinamo'nun *Musa'nın Gecekondu* adlı romanında, kentlileşmeyle birlikte yaygınlaşan anomiyi örnekleyen olaylara yer verilir. Ahmet Usta'nın kendisinden gecekondu yapmasını isteyen Abdullah'ın karısına fuhuş yaptırttığını gözlemlemesinin anlatılması, toplumsal normlarda meydana gelen sapmalara işaret eder. Romanda, “Gecekonduların dışında yaşayan halk arasındaki söylentilere göre buralar fuhuş yuvalarıydı. Köylerden gelen kadınlarla kızlar, ya işçi olup fabrika, imalathane gibi işyerlerinde çalışıyor, ya da hiçbir iş yapmadan fuhuş yapıyordu.”³⁹⁵ şeklinde anlatılan bu duruma, Ahmet'in tepkisi de oldukça dikkat çekicidir. Abdullah'ın kurduğu çadırda gördüğü manzara karşısında bir an, ona gecekondu yapıp yapmama konusunda tereddüde düşen Ahmet, “her koyunun kendi bacağından asıldığı bir dünyada yaşanılıyordu”³⁹⁶ düşüncesiyle evi yapmaya karar verir. Ahmet Usta'nın bu tutumu, kentin beraberinde getirdiği davranış kalıplarını göstermesi açısından da son derece dikkat çekicidir.

Kentlileşmenin yol açtığı toplumsal normların etkisizleşmesi sürecine Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* adlı romanında, anlatı kahramanlarından Ali'nin gözaltında kaldığı süre içinde tanıklık ettiği bir olayla anlatılır. Yankesicilik suçundan yakalanan dokuz yaşındaki bir çocuk karakolda dayak yemesine rağmen suçunu bir türlü kabullenmez. Suçüstü yakalandığı halde, doğruyu söylemeyip dayak yiyen çocuğa neden yalan söylediğini soran Ali'nin aldığı cevap ise toplumsal normsuzluğun çocuğun dünyasındaki egemenliğini gösterir: “Ekmek için, ağbi, karın doyurmak için. Doğruyu söyleyince damda bulurum kendimi, he, deyince deliğe düşerim. Kim doyuracak beni?”

³⁹⁴ Hasan İzzettin Dinamo, *Koyun Baba*, s. 96.

³⁹⁵ Hasan İzzettin Dinamo, *Musa'nın Gecekondu*, s. 150.

³⁹⁶ Hasan İzzettin Dinamo, *Musa'nın Gecekondu*, s. 150.

Burada sopayı yer, sonra çıkarım, karnım doyar, tamam mı?”³⁹⁷ Çocuğun bu cevabından etkilenen Ali’nin daha sonra Doğan’la konuşurken bu olay üzerine yaptığı yorumu, kent yaşantısında kuralsızlığın kural haline geldiğini açıklar. Ali’nin sözleri adeta, kentlerde yoksulluk kültürünün açığa çıkardığı anomiyi tanımlar: “Sen düşünür müsün bunu? Ben düşünür müyüm? Sadece ekmek için susuyor. Dayağa razı. Ele vermiyor kendini, ele vermenin kendisine, ekmeğine düşman olduğunu biliyor. Neyin dışına düştüğünü çok iyi biliyor. Ekmeğini toplum dışılıktan kazanıyor, o kurallara niçin uysun? Karşılığı aç kalmak olunca dokuz yaşındaki çocuk nelere dayanıyor. Açlık can acısından daha dayanılmaz çünkü.”³⁹⁸

Tahir Fikri’nin *İshak* adlı romanında, kentleşme süreciyle birlikte gelişen anominin toplumun geniş katmanlarına yayıldığına işaret edilir. Romanda, devlet arazilerini ya da özel mülkleri adeta yağmalayan kentin yeni sakinlerinin, bunlara aldıkları rüşvetlerle göz yuman memurların ve konut ihtiyacından haksız kazanç sağlayan arsa spekülörlerinin eylemleri anlatılır. “Büyük bürokratlar hazineyi, küçükleri de halkı soyup duracak”³⁹⁹ düşüncesinin olağan bir durumu anlattığına değinilen romanda, kentleşme sürecinde kuralsızlıkların egemen olduğu gerçekliği okurun dikkatine sunulur. Böylelikle kentlerin genişlemesi ve büyümesiyle toplumsal norm dışı davranışların nerdeyse toplumun bütününe yayıldığı vurgulanır.

Kentleşme sonrasında ortaya çıkan toplumsal normların yitimi, Orhan Kemal’in *Yalancı Dünya* adlı romanında, sinema yıldızı olma hayaliyle yaşadığı kasabadan İstanbul’a kaçan Neriman adlı genç kızın başından geçen olaylarla anlatılır. İstanbul’da ahlaksızlığın hiç yadırganmadığı bir çevreyle karşılaşan Neriman, ahlakça düşmüş bir kadın olmaktan kurtulamaz. İstanbul’a geldiği ilk gün, kasabada rüyalarını büyük kent hayaliyle gerçek arasındaki uçurumu fark eden genç kız, geceyi geçireceği bir garsoniyerde başına gelecek felaketleri az çok tahmin eder: “Erkeklerden bir çoğu, daha çok da büyük şehirlerde, zevki, eğlenceyi kanıksamış, kadına doymuş paralı erkeklerden pek çoğunun artık hiçbir şeyden zevk almayıp müthiş bir sıkıntı, bir bunalım içinde kadınlara zulmettiklerini, kadınların çıplak kollarında, göğüslerinde, şuraları, buralarında sigaralarını söndürdüklerini, oralarını, buralarını, sıkıp

³⁹⁷ Sevgi Soysal, *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti*, s. 210.

³⁹⁸ Sevgi Soysal, *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti*, s. 210-211.

³⁹⁹ Tahir Fikri, *İshak*, s. 70.

morarttıklarını, hatta çakıyla kesip kanattıklarını, bundan da çılgın zevkler aldıklarını okumuştur bir yerde. Kim bilir Recep Cıva da bunlardan biriydi ihtimal. Gerçi, onun kadını değildi, ona teslim olmak da aklının kıyısından geçmezdi ama, gene de tanımadığı birinin garsoniyerinde, beş parasız, yapayalnızdı.”⁴⁰⁰

Zeyyat Selimoğlu, büyük kent yaşantısının sorunlarını ele aldığı romanı *Deprem*’de, kentlerdeki toplumsal normların etkisizleşmesine ve çöküntü durumuna dikkat çeker.⁴⁰¹ Toplumsal ilişkilerin karşılıklı çıkarlara göre düzenlendiği ve insanî değerlerin kaybolduğu kent yaşantısı, Fazılzade Fikret’in “çok insan var çevremde, var ama, sadece çevremdeler, yanımda yer almıyor hiç biri. Onları bana bağlayan şey sadece çıkarları”⁴⁰² sözleriyle anlatılır. Büyük kentin iş hayatında da kural dışılık hâkim hale gelir. Bu durum romanda, hiçbir ticari ahlak kuralı gözetmeksizin zenginleşmenin yollarını arayan ve hayatı bir savaş olarak gören Fazılzade Fikret’in düşüncelerine yansır. Ona göre, “haksızlığa uğramak diye bir şey yoktur benim kanımca, işini yürütmeyen vardır sadece yürütemeyen.”⁴⁰³

Kentlerin kalabalık ve karmaşık yapısını ele alan Orhan Hançerlioğlu’nun *Büyük Balıklar* adlı romanı, kentlere egemen olan anomiyi sembolik bir dille anlatır. Roman, İstanbul’da haksız yollardan edindikleri servetle zevk eğlence düşkünü hayat yaşayan büyük balıkların, kendi hallerinde, yoksul ve sıradan bir hayat süren küçük balıklar üzerindeki baskıcı güçlerine değinir. Büyük kentte toplumsal normların etkisizleştiğine vurgu yapılan romanda, yozlaşan insanî duyarlılıkların kentin toplumsal yapısında meydana getirdiği kuralsızlara dikkat çekilir.

Büyük kentlerde kuraldışı yaşantının egemen olması, Attila İlhan’ın *Sokaktaki Adam* adlı romanına da konu olur. Romanın önsözünde büyük kentlerde yetişen kuşağın toplum dışı her türlü sapık serüvenlere elverişli hale geldiğine işaret eden yazar,⁴⁰⁴ romanda anlattığı kaçakçılık şebekesinin eylemleriyle büyük kentlerde ortaya çıkan anomiyi gözler önüne serer. Romanda anlatı kişinin, “Kanun filan dediler. Benim

⁴⁰⁰ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, s. 278.

⁴⁰¹ Kentlerde ahlaki değerlerin yıkımı sosyal darwinizm kavramıyla da açıklanabilir. bk. Zeynep Topçuoğlu, *Alfred Döblin’in Berlin Alexander Meydanı Ve Zeyyat Selimoğlu’nun Deprem Adlı Romanlarında Büyükşehir İmgesi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007, s. 75.

⁴⁰² Zeyyat Selimoğlu, *Deprem*, s. 73.

⁴⁰³ Zeyyat Selimoğlu, *Deprem*, s. 72.

⁴⁰⁴ Attila İlhan, *Sokaktaki Adam*, s. 14.

bildiğim tek kelimelik bir kanun: Para. Herkes ona itaat eder. Ben de ona eyvallah ederim, değil mi ya?...”⁴⁰⁵ sözleri, büyük kentte toplumsal normların etkisizleştiği, kuralsızlığın adeta kural haline geldiğini gösterir.

Kentlerin denetimden uzak, hızlı bir şekilde büyümesi, beraberinde adeta toplumsal bir çöküntü meydana getirir. Yaşar Kemal’in *Deniz Küstü* adlı romanında, kent yaşantısına egemen olan anomiye kentin karmaşasının anlatımıyla yer verilir. Romanda İstanbul’un, toplumsal normların bütünüyle etkisizleştiği bir kargaşa ortamını yaşadığı anlatılır: “Ve birbirlerinin gözünü oyuyordu İstanbul, öldürüyor, banka soyuyor, koşuyor, tıkanıyor, yağmur yağıyor, korkunç bir pas, lağım, çöp yığını üstünde, açgözlü martılar gibi çığlık çığlığa çöplere saldırarak kuduran, İstanbula saldıran açgözlü, umutsuz bir kalabalık. Bir yanda Haliç, lağım, yarı çıplak serseriler, kestaneci, işportacılar, yarı serseriler, küçük kaçakçılar, cinayetler, ırza geçmeler, lüks otomobiller, lüks mağazalar, kendilerini insanlıktan çıkarmış boyalı, süslü kadınlar, küf kokan, aydınlık, üç milyon liralık lüks arabalar, altmış bin lira aylığına oturulan daireler, yedi milyona satılan katlar, çiçekleri ta Japonyadan getirilmiş bahçeler, usta bahçıvanlar Japonyada kurs görmüş, villalar, lüks yatlar, kumarhaneler, sigara, viski, elektronik makine kaçakçıları, su gibi kan akıtan para harcayan, açlar, açlıktan kendi canlarına kıyanlar, üç yüz bin orospu, aç, homoseksüel, rüşvet almadan kimseye bir adım attırmayan polis, köşe başlarını, randevuevlerini tutmuş, haraç alan, bir cinayet şebekesi gibi adam öldüren, katili bırakıp ölüyü suçlu yapan, gözü dönmüş, önüne geleni, kaçakçıyı, öldüreni değil, öldürüleni coplayan, kurşunlayan polis, hepsi birbirlerine girmiş, mücevherler, kürkler, açlıklar, kirler, lağımlar karmakarış, gece kulüpleri, pazarlıklar, insan eti ticareti...”⁴⁰⁶

Büyüyen kentlerde ortaya çıkan toplumsal şiddete Mustafa Miyasoğlu’nun *Kaybolmuş Günler* adlı romanında da yer verilir. Anadolu’dan İstanbul’a üniversite öğrenimi için gelen gençlerin hayatlarından bir kesit sunan roman, 1970’li yıllarda üniversitelerde yaşanan olaylara değinir. Romanda, üniversite öğrencisi Beşir’in bakışıyla, gençlerin adeta bilinçlerini kaybetmişçesine birbirlerine ve çevrelerine saldırmaları anlatılır. Üniversite öğrencilerinin kime karşı ne için kavga ettiklerini bilmeden sergiledikleri şiddet, anomiyi örnekler: “Fakülte’nin iç ve dış bahçesi bir anda

⁴⁰⁵ Attila İlhan, *Sokaktaki Adam*, s. 67.

⁴⁰⁶ Yaşar Kemal, *Deniz Küstü*, s. 272-273.

doluvermişti. Kimin ne dediği anlaşılmıyordu. Küfürler, tehditler ortada gidip geliyor, kalabalık gittikçe öfkeleniyordu. Kapılar arkadan sürüldü, ping pong masaları ara kapılara dayandı. Ben alt katın koridorlarında dolaşıyor, olanları garipsiyordum. Hiç yoktan bir kavga. Kimin ne istediği belli değil. Birden nasıl oldu bilmiyorum, dışarıdan bir taş yağmuru başladı içeri. Herkes bir yerlere sindi. Bir an sessizlik oldu. Bahçedekiler bütün camları kırmış, demir çerçevelerin önünde duruyordu. İçerde gizlenenler birdenbire camı kırılmış çerçevelerden Fakülte'nin iç bahçesine hücum ettiler. Ellerindeki sopaları, sandalye ayaklarını, tahta parçalarını, önündekinin neresine gelirse vuruyor, gerisini düşünmüyorlardı. Kimin kime karşı dövüştüğü belli değildi...⁴⁰⁷

4.1.8. Yabancılaşma

Büyümeye başlayan kentlerin barındırdığı insanlara belli kalıplar çerçevesinde yeni bir yaşama biçimi sunması, yabancılaşmaya etki etmesi bakımından dikkat çeker. Büyük kentlerin kalabalığı ve karmaşasının insan psikolojisi üzerindeki baskısını gözlemlemeye imkân veren yabancılaşma olgusu, bu yönüyle dönem romanlarında yer bulur. Kentte geleneksel toplumsal ilişkilerin etkisini kaybetmesi, insanların çevrelerine karşı güven sorunu yaşaması ve gelişen aşırı bireysellik sonucu ortaya çıkan yabancılaşma, kentlileşmeyi ele alan yazarlar tarafından anlatı kişilerinin duygusal/ruhsal gelişim süreçlerinin anlatımı eşliğinde romanlara taşınır.

Orhan Kemal'in *Gurbet Kuşları* adlı romanında, köyden kente göç eden Memed'in, gittikçe çevresine karşı yabancılaştığı görülür. Kente ilk geldiğinde çevresindekilere korku ve kuşkuyla birlikte yakınlaşmaya çalışan Memed, daha sonra, okuma-yazma ve öğrenme çabalarının da katkısıyla çevresinden uzaklaşma eğilimi içine girer. Etrafındaki kişilerinin onun bu gayretine anlam verememesi ve alayları karşısında daha fazla yabancılık hissine kapılan Memed, babası da dâhil olmak üzere birçok kişiden kendini soyutlamayı tercih eder. Köyden kente göç etmiş biri olarak Memed'in kentlileşme düzeyi yükseldikçe yakın çevresinden uzaklaşması, kentli kimlik edinme sürecinin beraberinde yabancılaşma eğilimi getirdiğini ortaya çıkarır.

⁴⁰⁷ Mustafa Miyasoğlu, *Kaybolmuş Günler*, s. 96.

Yabancılaşma, Hasan İzzettin Dinamo'nun gecekondur yaşıntısını anlattığı *Musa'nın Gecekondusu* adlı romanında, Musa ve Ahmet Usta adlı anlatı kişilerinin tutum ve davranışlarıyla ortaya çıkar. Öğretmenlik mesleğini siyasal sebeplerden dolayı bırakmış olan bu kişiler, gecekondur mahallesinde dışlanırlar. Mahalledeki hemen hemen her evin yapımında çalışan ve birçoğundan para almayan Ahmet, önceleri gayet iyi ilişkiler kurduğu mahallelinin tavrı karşısında kendi kabuğuna çekilmek zorunda kalır. Musa da, Ahmet gibi mahalleliye karşı mesafeli bir hayat yaşamayı tercih eder. Musa ve Ahmet'in yaşadıkları, kentlileşme süreci ile birlikte ne köylü ne de kentli olan arada kalmış bir kültürün gecekondur mahallelerinde egemen olmasını, gecekondur mahallelerine birer gettoya dönüştürerek, bunu baskıcı bir unsur haline getirdiğini örnekler.

Sevgi Soysal'ın *Yürümek* adlı romanında, büyük kentte yaşayan bireyin hem içinde bulunduğu mekâna, hem de etrafındaki kişilere yabancılaşmasını yansıtan tutum ve davranışlara yer verilir. Romanın başkışisi Elâ, Avukat Hakkı Bey'den boşanıp, Ankara'ya yerleştikten sonra yabancılaşma duygusunu güçlü bir şekilde hisseder. Romanda, Elâ'nın kente, çevresine ve kendine yabancılaşması şu ifadelerle aktarılır: “İşte çıkmış yürüyordu yokuş aşağı. Onda birini ya tanıdığınız, ya bir yerlerden hatırladığınız ya da kim olduğunu bildiğiniz, ya da dedikodusunu duyduğunuz insanlarla karşılaşarak yokuş aşağı yürümek yorar kişiyi. Yorgundu Elâ. Arada bulvara bakan evlerin bahçe duvarlarına oturup dinleniyor, bu çürük dışın herhangi bir çürük parçası olmayı daha ne kadar sürdüreceğini düşünüyordu. Kızılay'a geldi. Bulvarın iki yanındaki geniş yaya kaldırımında günlerce, yıllarca bir aşağı bir yukarı gezinmekten bıkmayan sabırlı insanların oraya. Kızılay'la Sıhhiye arası yüz adım, iki yüz adım, üç yüz adımlık gidiş gelişlerle çiğnene çiğnene kararmış sakızı çekiştirenlerin, çeneleri yine de yorulmayanların kalabalığıyla dükkânları, bankaları geçti. Aklında telefon numaraları. Telefon edebileceğim, “gel” diyebileceğim kim var? Gel sözü çoktandır anlamını yitirmiş...”⁴⁰⁸

Kentlileşme sürecinin birey üzerindeki etkilerinden biri olan yabancılaşma, Orhan Hançerlioğlu'nun *Bordamıza Vuran Deniz* adlı romanında, Sedat'ın tutum ve davranışlarında belirgin olarak görülür. Kente göç etmiş toprak zengini bir ailenin beş

⁴⁰⁸ Sevgi Soysal, *Yürümek*, s. 117.

çocuğundan biri olan Sedat, ileriki yaşlarında kentin sunduğu yaşama biçimine yabancılaşır. Kimliğini sorgulamaya başlayan Sedat, çareyi baba toprağı Antep’e dönmekte bulur. Oysa Sedat Antep’teki topraklarını işleyemeyecek derecede ailesinin geleneksel yaşantısına da uzak kalmıştır. Gelişen olaylarla ekonomik olarak güç duruma düşen Sedat’ın, ailesine, çevresine ve yaşadığı kente karşı duyduğu yabancılaşma hissi, nihayetinde kendisini intihara sürükleyecek bir bunalımın eşiğine getirir. Romana konu edilen Sedat’ın trajik sonu, kent yaşantısının insan davranışları üzerindeki etkisini ve onları yabancılaşma duygusuna yöneltmesini dikkatlere sunar. Romanda, Vedat’la kardeşi Sedat arasındaki konuşmalar, kentli kimliği benimseme ve kente ayak uydurmanın Hacı Cemalettin’in beş çocuğı arasında ne derece farklı algılarla şekillendiğini gösterir. Bu konuşmalar, yabancılaşma hissinin, bireyin iç dünyasında bir farkındalığın oluşmasıyla meydana geldiğine işaret eder. Vedat’ın kendisi ve kardeşleri için yaptığı tespitler, yabancılaşma ve bilinç düzeyi arasındaki ilişkiyi açıklar: “Anlamsız saçmasapan bir düzen içinde doğmuştuk... Kişioğlunun kaderiydi bu... Tartışmasız katlanılması gerekiyordu. Bu düzen içinde ancak bilinçsiz bir eşya olarak yaşanabilirdi. Örneğin Cevat böylesine bir eşyaydı. Bir ilkel yaratık olarak kaldığından bu düzene tamamiyle uygundu. İnsanca düşünceleri, insanca istekleri yoktu. Mutluluğı bile –ki bu en ilkel bir duygudur, bir bakıma eşyanın da kendine göre bir mutluluğı vardır- istemesini bilmiyordu. Bundan ötürüdür ki, yolunda kolaylıkla yürüdü. Suat da ondan farksızdı, bir ilkel yaratığın yarım yamalak okumuşuydu. Başarısı da, başarısızlığı da bu yüzdendi. Münevver’in boşluğunu din dolduruyordu. Bense olağan bir insan olmayı seçtim. Sana gelince... Yaratılışınla savaşmak zorundaydın.”⁴⁰⁹

İstanbul’un kenar mahallelerinde yaşayan bir ailenin sınıf atlama macerasını ele alan Orhan Kemal’in *Devlet Kuşu* adlı romanında yabancılaşma, romanın başkişisi Mustafa’nın davranışlarıyla ortaya çıkar. Ailesini yoksulluktan kurtarmak için zengin bir adamın kızıyla evlenen Mustafa, bir süre sonra yeni yaşama biçiminin kalıpları arasında kendisini sıkışmış olarak bulur. Bunun sonucu olarak suskunlaşır ve tepkisizleşir. Mustafa’nın zihninde tasarladıkları içinde bulunduğu yabancılaşma duygusunu açığa çıkarır: “...kendisi için değil, babası, annesi, kardeşleri için yaşıyordu! Eski harap basıldıkça gıcırdayan evi, evin bozuk düzen de olsa süregiden hayatını kaybettirmiş onları yeni, yepyeni bir hayatın rahatlığına alıştırmıştı... Nasıl, seni

⁴⁰⁹ Orhan Hançerlioğlu, *Yedinci Gün-Bordamıza Vuran Deniz*, s. 190.

sevmiyorum, senden, babandan, apartmanından, kupon kumaşı elbiselerinden, ayakkabılarından, tereyağından, dolmalardan, şundan bundan nefret ediyorum, eski hayatımı, Sülo'yu, Çingene'yi, Taşkasaplı'yı, Aynur'u istiyorum. İlle Aynur'u! Bunları bana verebilir misin diyebilirdi?"⁴¹⁰

Zeyyat Selimoğlu'nun *Deprem* adlı romanında yabancılaşma sorunu, Rize'nin bir köyünden İstanbul'a göç eden Sefer'in büyük kente tutunma çabalarının sonuçsuz kalmasıyla ortaya çıkar. İstanbul'a geldiğinde çalışmaya başladığı fırında, emeğinin karşılığını alamaması, onu kendi emeğine yabancılaşmaya sevk eder: "Kesilen parasından ne kaldıysa alıp tezgâhın arkasına döner gine yeniden. Döner ki, ilk günler ki şavkı körleşmiştir içinde. Ekmeği, kutsanmış ve kutsal bildiği o sımsıcak ekmeği, eski gözleriyle göremiyordur artık. Bir soğukluk, bir uzaklık, bir sevgi yoksunluğu... Tezgâhtaki ekmeklerle kendisi arasında buzdan bir duvar yükselmiştir âniden... Tezgâhın ardındaki Sefer böylece sıcak akan kandan yoksun bir robot durumundadır artık. Alıp veren, verip alan bir robot, ve ısınamaz ekmekten. Ekmeğin o sıcak bir değmesi vardı hani eline, işte o yoktur artık. Ekmeğe kanca gibi uzanan o eller, o büyük kent insanının elleri, hani kuru, cansız ve sevgiden yoksun olan o eller, demek o eller de bir yerlerde itilmiş, bir yerlerde hakkı yenmiş ellerdir. Ve susmuşlar, susmuşlar, içlerine atmışlar, içlerine atıp geri durmuşlar. Ondandır ki böylesine ruhtan yoksun ve robot ve sevgisiz ellerdir..."⁴¹¹

Kentlileşme sorunlarından biri olan yabancılaşmaya, taşradan büyük kente gelen Salih adlı üniversite öğrencisinin gözlemleri, duygu ve düşüncelerinin aktarıldığı Oktay Akbal'ın *Garipler Sokağı* adlı romanında da yer verilir. İstanbul'un göbeğinde kalmış eski bir sokakta ev kiralayan genç, uzunca bir süre orada yaşayan insanların tutum ve davranışlarını uzaktan uzağa izlemeyi tercih eder. İçinde bulunduğu mekâna aidiyet hissetmeyen Salih'in düşünceleri, yabancılaşma duygusunu açığa çıkarır: "Ama bütün bunları bir tarafa atıp kendimi düşünmeliyim. Pencereyi kapadım, sandalyeye oturup masanın üzerindeki birkaç kitabı karıştırdım. Burada ne işim var? Huzursuz gece, şu fakir mahalle, insanlar, ev sahibesinin esmer gelini ve benim garip düşüncelerim sanki pek gerekli şeyler mi? Bu bir budalalık... Kendi geleceğimi tepip avarelik peşinde bu soluk odada ne arıyorum? Kalkıp giyindim. Ütüsüz pantolonu köşeden aldım, ceketi

⁴¹⁰ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, s. 184.

⁴¹¹ Zeyyat Selimoğlu, *Deprem*, s. 99–100.

sırtıma geçirdim. Hatta kâğıtlarımı, kitaplarımı çantama doldurdum. Şapkamı elime aldım, şu odadan, esmer kadından, karşıdaki kahveden, çamurlu sokaktan, bu bambaşka tiplerden, içimdeki huzursuzluktan kurtulmak...⁴¹²

Orhan Kemal'in *Murtaza* adlı romanının başkişisi bekçi Murtaza, kentlileşmeyle açığa çıkan yabancılaşmaya örnek sunan karikatürize edilmiş bir tip olarak belirir. Benimsediği doğrulardan asla taviz vermeyen ve Balkan savaşlarında şehit düşen subay dayısından gelen kalıtımsal bir soyluluğa sahip olduğunu düşünen Murtaza, içinde yaşadığı topluma yabancılaşmış bir kişilik olarak romanda yer bulur. Aşırı kuralcılığı ile kızının ölümüne ve oğlunun hapse düşmesine sebebiyet veren Murtaza, kendi çizdiği kalıpların dışına çıkamayan, duygularından arınmış mekanik bir insan görüntüsü çizerek yabancılaşmış bir kişi portresi oluşturur.

Büyük kent yaşantısının meydana getirdiği yabancılaşma duygusu, Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam* adlı romanında ayrıntılı bir şekilde ele alınır. Romanın başkişisi C., topluma yabancılaşmış aykırı bir kişilik olarak anlatıda yer alır. C.'nin İstanbul'da aylakça gezintileri sırasında yaptığı gözlemler ve kapıldığı düşünceler, büyük kentin insan üzerindeki yabancılaştırıcı etkisini örnekler. C.'ye göre toplumun yaşantısı ve hayata tutunma gayretleri gülünç bir uğraştan öteye gitmez: "Dünyada hepimiz sallantılı, korkuluksuz bir köprüde yürür gibiyiz. Tutunacak bir şey olmadı mı insan yuvarlanır. Tramvaylardaki tutamaklar gibi. Uzanır tutunurlar. Kimi zenginliğine tutunur; kimi müdürlüğüne; kimi işine, sanatına. Çocuklarına tutunanlar vardır. Herkes kendi tutamağının en iyi, en yüksek olduğuna inanır. Gülünçlüğü fark etmez..."⁴¹³

Kent yaşantısına eleştirel tavırla yaklaşan C.'nin tutum ve davranışları yabancılaşma duygusunu dışa vurur. Kentin kalabalığı içinde kendini terk edilmiş, uyumsuz bir kişi olarak değerlendiren C., kenti yabancı gözlerle seyreder: "Dış kapıyı çarpıp çıktığı sokak tenhaydı. Şehirdekilerin çoğu şimdi yataklarında ya da yataklarına yakındılar. Caddeye doğru yürüyordu. Karşıdan gelen bir kadın onun uzağından dolaştı. Arkasından gitmedi. Biliyordu. Yanından hızla geçen taksiye baktı. İçinde oturan

⁴¹² Oktay Akbal, *Garipler Sokağı*, s. 111.

⁴¹³ Yusuf Atılgan, *Aylak Adam*, s. 148.

kadınla erkek sanki iki mankendiler. “Neden? Neden böylesiniz?” Olanla yetinerek, aramadan, düşünmeden yaşanılın diye yaratılmış bir dünyada yalnızdı...”⁴¹⁴

Büyük kent yaşantısında insanları kuşatan yabancılaşma duygusu, Attila İlhan’ın *Sokaktaki Adam* adlı romanının sembolik kişisi Sokaktaki Adam’ın bakışıyla aktarılır. Romanda İstanbul’un kendi halinde yaşayan kitlelerini temsil eden Sokaktaki Adam, büyük kent karmaşasında insanların birbirlerine ne denli yabancılaştıklarına dikkat çeker: “Bir şehri sırtta taşımak; sulanmış, züppe parklarını; takma kirpikli kadınlarını; daima saatinden evvel, ya da sonra geçen otobüslerini sırtta taşımak; ya da bir şehrin sırtında gezinmek, ne yürek üzüntüsüne mal olur ki? Bunu beni görmeden anlayamazsınız. İşin kötüsü, şehrin içinde ezeli seyranımı yaparken, gözgöze geldiğimiz oluyor; size gülümsüyorum, beni tanıyorsunuz. Tünelin kapıları şrak! diye kapanıyor. İnsanlar telaşlı telaşlı koşuyorlar. Tam o sırada beni görüyor ve tanıyorsunuz. Çünkü ben, sizin ki de dahil, herkesin yükünü sırtımda taşıyorum. Ben İstanbul’u taşıyorum...”⁴¹⁵

Kentli yaşantının ortaya çıkardığı yabancılaşma duygusu, Mustafa Miyasoğlu’nun *Kaybolmuş Günler* adlı romanında, genç üniversite öğrencisi Beşir’in ruh dünyasını anlatan ifadelerle dikkat çeker. İstanbul’a üniversite öğrenimi için gelen romanın başkışisi Beşir, kendini ve yaşadığı çevreyi sorgulayan bir kişilik olarak tanıtılır. Çevresinde gelişen olaylara anlam vermekte güçlük çeken Beşir, kentin kalabalık ve karmaşık dünyasına uyum sağlayamaz. Bunun sonucu olarak da hem kendine hem de çevresine karşı yabancılaşır. Beşir’in içine düştüğü yabancılaşma duygusu onu aynı zamanda bir arayışa yönlendirir: “Ama bir gün nasıl oldu bilmiyorum, her şey anlamını yitirdi gözümde. Kendimi başarısızlığa, yitip gitmeye mahkûm hissettim. Ondan sonra her şey beni gün gün bozguna götürdü. İşin tuhafı, bu bozgun çevremi de sarmıştı. Ailem, arkadaşlarım, giderek içinde yaşadığım toplum bir yanlışlığın değişik görüntüleri gibi görünmeye başladı gözüme. Dünyanın yaşamının bir anlamı olmalı diyordum kendi kendime. Fakat bu anlam benim için, içinden çıktığım toplum için kaybedilmişti. Bunu anlamıştım, daha doğrusu sezmiştim...”⁴¹⁶

⁴¹⁴ Yusuf Atılgan, *Aylak Adam*, s. 152.

⁴¹⁵ Attila İlhan, *Sokaktaki Adam*, s. 170.

⁴¹⁶ Mustafa Miyasoğlu, *Kaybolmuş Günler*, s. 147.

Yabancılaşma, Oktay Rifat'ın *Bir Kadının Penceresinden* adlı romanında, üç çocuklu genç bir anne olan Filiz'in tutum ve davranışlarıyla sunulur. Eşine, evine, çocuklarına ve yaşadığı dünyaya yabancılaşan Filiz'in duygu ve düşüncelerine büyük bir yalnızlık duygusu da eşlik eder. Kent yaşantısı Filiz'i gündelik hayatta birçok kişiyle karşılaştırsa da onu yabancılık ve yalnızlık duygularından kurtarmaya yetmez. Romanda genç kadın ruhsal durumu yazar tarafından şu ifadelerle anlatılır: “Yatağın ucuna ilişti. Yapayalnızdı işte. Bu böylece sürüp gidiyordu. Sürüp gidecekti de. Konuşacak, dertleşecek kimsesi yoktu. Kasapla, manavla, bakkalla alışveriş gereği iki laf etmek, birkaç tatlı söz yetmiyordu ona...”⁴¹⁷

Kentli yaşantının yol açtığı yabancılaşma duygusu, Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* adlı romanının başkişisi Aysel'i intiharın eşiğine getiren olayların anlatımıyla yer bulur. İlkokulu bitirdikten sonra, eğitimini sürdürmek için küçük yaşta Ankara'ya gelen Aysel, üniversitede doçentliğe yükselerek amacına ulaşır. Aysel, toplumsal bir statü elde etse de, büyük kentte kendine, çevresine ve yaşadığı olaylara karşı yabancılık duymaya başlar. Üstesinden gelmekte güçlük geçtiği bir duygu olan yabancılaşma, onu bir otel odasında intihar etme düşüncesine sürükler. Aysel'in otel odasında zihninde kopuk kopuk beliren düşünceler bu hissi açığa vurur: “Şu odaya girdiğimden buyana bu kadar ağır solumanın, solumanın ardından artık başka bir şey gelemey miydi? Ne gelebilir ki? Hep aynı çizgide boy atmak, büyümek, yaş almak, sınıf geçmek, değişmeyen kurumlarda değişmiş kişiler bulmayı ummak, tek başına değişmeyi ummak, buna inanmak hatta, hatta suçlamak ve yakınmak... Yakınmak ve bir gün, bir cami imamının sizi yönettiğine nerdeyse şaşmak... Çocukları unutmak... Unutup çocukları, ölüme yatmaları bile suçlamak...”⁴¹⁸

4.1.9. Arabesk Kültür

Türkiye'de kentlileşme sürecinin ortaya çıkardığı köylülük ve kentlilik arasındaki tampon kültürün adı olan arabesk, kente göç eden kitlelerin kimliklerini, tutum ve davranışlarını olumsuz çağrışımlarla betimleyen bir bakış açısının ürünüdür. Bu doğrultuda, kentlileşme sürecini romanlarına taşıyan yazarlar, taşradan ya da

⁴¹⁷ Oktay Rifat, *Bir Kadının Penceresinden*, s. 22.

⁴¹⁸ Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 183.

kırsaldan kente gelen kişilerin, kentli seçkinin algısıyla nasıl değerlendirildiklerine işaret eden ifadeler ve eylemlere yer verirler. Romanlarda arabesk kültürünün anlatımı, kentlerde adeta iki farklı toplumsal sınıfın oluştuğuna vurgu yapar. Kırsaldan gelen hızlı göç dalgaları sonucu, kentli olma ayrıcalığının kolaylıkla ellerinden alınacağı endişesiyle hareket eden insanların, kentlerin yeni sakinlerine karşı alaycı ve küçümseyici bakış açıları aktarılır. Böylelikle dönem romanlarında Türkiye'nin kendine özgü kentlileşme deneyiminin ortaya çıkardığı toplumsal ve kültürel farklılaşmalar dikkatlere sunulur.

Orhan Kemal'in *Gurbet Kuşları*'nda kentin yerleşik sakinlerinin dışarıdan gelenlere karşı olumsuz bakış açıları dikkat çekici sıklıkla yer bulur. Kentlilerin, göçmenlere karşı sergiledikleri alaycı ve küçümseyici davranışlar, kente yeni gelenlerin oluşturduğu arabesk kültürün kentli seçkinler tarafından nasıl algılandığını gösterir. Romanda kentliler arasında geçen konuşmalar, kente göç edenlerden duyulan rahatsızlığı ifade eder: "... Ne diye köyünde tarlasında uğraşmaz da gelir İstanbul'u kirletirler? İstanbul sokakları bunlardan, bunların sefaletinden geçilmiyor! (Arkadaşlarına döndü) Hükümetin yerinde ben olacağım ki bak... Ver nüfus kağıdını. Nerelisin? Erzurumlu, Vanlı, Bitlisli, Adanalı... Marş geldiğin yere. İstanbul İstanbuluktan çıktı be!"⁴¹⁹ Kentliler tarafından göç edenlere karşı sarf edilen, "Her gün bu, her gün bu. Köylerinden ne diye ürkütürler bu hayvanları bilmem ki?"⁴²⁰ sözler ve "yarma", "ayıya bak ayıya", "yabani"⁴²¹ gibi tanımlamalar da küçümseyici, aşağılayıcı bakış açılarının yansıdığı ifadeler olarak dikkat çeker.

Arabesk kültür adıyla tanımlanan, kente yeni yerleşenlerin tutum ve davranış kalıpları, kentlilerin yadırgatıcı ve küçümseyici algılarıyla karşılık bulur. Hasan İzzettin Dinamo'nun *Koyun Baba* adlı romanında da söz konusu eğilime yer verilir. Kente göç eden Koyun Baba ve Bunçuk'a yoldan geçen kentlilerin, "heyyyt, babam, yarmaya bak yarmaya... Mağaradan yeni çıkmış."⁴²² gibi hakaretleri bu algıyı yansıtır. Aslında bir kentli olan Koyun Baba'nın onunla beraber kente ilk kez gelen Bunçuk'a "kılığımızdan bizi İstanbul'a ilk kez gelmiş birer ayı sandı."⁴²³ diyerek açıklama yapması ve onlara

⁴¹⁹ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 186.

⁴²⁰ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 6.

⁴²¹ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 7.

⁴²² Hasan İzzettin Dinamo, *Koyun Baba*, s. 59.

⁴²³ Hasan İzzettin Dinamo, *Koyun Baba*, s. 58.

aldırış etmemesini söylemesi de, kırsaldan gelenlerin aşağılayıcı ifadelerle karşılaşmalarının olağan bir durum olduğunu gösteren bir örnek olarak romanda yer alır.

Kentlerin yeni göç kitleleriyle karşılaşması, yerleşik kent kültürü ile kente gelenlerin kültürlerinin çatışmasına yol açar. Bir sınıfsal ayrımı beraberinde getiren bu çatışma, “arabesk” olarak görülen kentin yeni sakinlerinin yaşama biçimleri ve davranış kalıplarının yadırganmasını, aşağılanmasını ve küçümsemesini ortaya çıkarır. Sevgi Soysal’ın *Yürümek* adlı romanında kentleşmenin getirdiği bu sınıfsal farklılığın oluşumuna dikkat çekilir. Kente göç edenlerin çocuklarının seçkin bakış açısıyla karşılaştıkları ayrım, şu ifadelerle anlatılır: “Yenişehir’de yeni çocuklar, kışın ayaklarına mes giyen, kanun zoruyla. On yaşından sonra ilkokula başlatılan çocuklar, yeni sözcüklerle el kol hareketleriyle. On yaşında ilkokula başlayıp on beş yaşında ilkokuldan ayrıldılar. Yenişehir Mimar Kemal Okulu’nda, her sabah, dersten önce bit arama fasılları başladı. Öğretmen, elinde iki kalem, hep aynı çocukların başlarını karıştırırdı, hep aynı çocuklar sıfır numara tıraş olmaya gönderildi. Ayıklandı bitler; sınıfın yaşça büyük, akılcı küçük çocukları ayıklandı. Ayıklananlar arka sıralara oturdular. Önde oturan çocukların anaları daha sık gelmeye başladılar okula; geldi analar, gitti analar, önde oturan çocukların kazınmadı kafaları. Bazı bazı, öğleden sonraları ve hafta sonları öğretmenin evine gidip temizlik yapan çocuklar. Pazardan öğretmene alışveriş eden çocuklar, fileleri yüklenen, yüklenen, ama öğrenemeden ilkokul üçüncü sınıftan ayrılan çocuklar. Arkadaşlık edilmemesi gereken, kötü söz öğreten, oyun bilmeyen çocuklar ayıklandı. Aile çocuğu kimdir kim değildir, açıkça ayıklandı Yenişehir’de.”⁴²⁴

Soysal’ın *Yürümek* romanında kente yeni gelenlere karşı küçümseyici seçkin bakışın sadece yetişkinlere özgü olmadığına da işaret edilir. Anne ve babalarının tutumlarından etkilenen kentli çocuklar, “öteki” çocukları aralarına almaktan, onlarla birlikte oyunlar oynamaktan kaçınırlar. Apartmanların çevresinde kümelenen Deliller tepesinin gecekondularında yaşayan çocuklar ile Yenişehir’in çocukları sürekli kavga ederler. Romanda apartman kapıcısının oğluyla kavga etmeye hazırlanan Yenişehirli çocukların hazırlıklarının anlatımı, arabesk kültürün bir çocuğun bakış açısında nasıl

⁴²⁴ Sevgi Soysal, *Yürümek*, s. 28.

konumlandığına işaret eden bir örnektir. “Şimdi Gürbüz, Ataç, Atillâ, Cüneyt hep birlikte bir kavgaya hazırlanıyorlar: Şükran’ın da ilgilendiği bir kavgaya. Elâ, Şükran’ın ilgilendiği bu kavgaya karşı durdu içinden. “Kiminle dövüşecekler?” diye sordu Esin’e. Karşılık alamadı. Şükran dudaklarını ıslatıp baktı Elâ’ya, yukardan aşağı:

—Alişan’la kavga edecekler elbet.

Niçin Alişan’la ve niçin elbet? Alişan, Selanik 68’in kapıcısının kavruk oğlu: Sümüklü Alişan, Sinek Alişan; Karınca Alişan...⁴²⁵

Sevgi Soysal’ın *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti* adlı romanında, kentte oluşan sınıf farklılıklarına dikkat çekilir. Mevhibe Hanım’ın kızı Olcay’a kapıcılara nasıl davranması gerektiği konusunda söyledikleri, seçkin bakış açısının bir göstergesidir. Annesinin “sen onları anlamazsın, onlar başka bir dünyanın adamları, buna göre davranmazsan sana saygı göstermezler, alaşağı ederler seni...”⁴²⁶ şeklindeki öğütleriyle Olcay, kapıcı Rüstem’in verdiği cikletlerden vazgeçerek bir daha ona yaklaşmaz. Böylelikle Olcay’ın küçük dünyasında, kendileri gibi oturup kalkmayan, konuşmayan, giyinip kuşanmayanlar arasında büyük bir uçurum açılmış olur. Küçümseyici ve aşağılayıcı bakış, kuşaktan kuşağa aktararak devam eder.

Yenişehir’de Bir Öğle Vakti’nde kentte farklı sınıflara mensup kişilerin alt sınıf olarak gördükleri kişilere karşı küçümseyici bakışı, Necip Bey’in davranış ve düşünceleriyle yer bulur. Yurtdışında uzun yıllar kalarak iyi bir eğitim almış Necip Bey’in, Hatice Hanım’a verdiği selamın karşılıksız kalması üzerine öfkelenmesi, küçümseyici ve aşağılayıcı bakışı örnekler: “Necip Bey, Hatice Hanım’a bilgili bir incelikle verdiği selamın karşılık görmemesine bozulmuştu. Aydır bunlar, hepsi, eksiksiz, dişi ve erkek ayılar. Ekose golf pantolonu, papyon kravatıyla, uzun saplı şemsiyesiyle göze çarpmayacak biri değildi ki. Görgüsüz mahalle karısı, bir de öğretmen olacak... On yıl önce, Paris’ten aldığı kasketini de, şu görgüsüz kadını selamlamak için çıkarmıştı başından... Necip Bey’in anası, birini beğenmedi mi, “Anadolulu ne olacak, yoktur bunların efendiceliği, aydır ki bunlar, bakmayacaksın kusurlarına” derdi. Bu Hatice Hanım da öyle işte.”⁴²⁷

⁴²⁵ Sevgi Soysal, *Yürümek*, s. 30-31.

⁴²⁶ Sevgi Soysal, *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti*, s. 123.

⁴²⁷ Sevgi Soysal, *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti*, s. 49-50.

Arabesk kültür, Orhan Kemal'in *Devlet Kuşu* adlı romanında, İstanbul'un kenar mahallelerinde yaşayan işsiz, sorumsuz bir hayat yaşayan gençlerin anlatımıyla yer alır. Hemen her gece içki içen, kumar oynayan gençler, kent yaşantısına yeterince uyum sağlayamamış kişiler olarak sunulur. Bu gençlerden biri olarak romanın başkışisi Mustafa'nın tanıtımı, arabesk kültürün şekillendirdiği kentli tipini ortaya çıkarır: "Dirseklerine kadar sıvalı kolları, briyantinden ıslıl ıslıl, darmadağın saçlarıyla"⁴²⁸ Mustafa, kentlerin kenar semtlerinde sıkça karşılaşılabilecek tampon kültürün temsilcisi olarak sunulur.

Kentlerin hızlı göçlerle birlikte büyümesi, kentlerde farklı toplumsal katmanlardan gelen insanların bir arada yaşaması sonucunu doğurur. Büyük kentlerde oluşan toplumsal sınıf farklılıklarının yarattığı hoşgörüsüzlüğe, Oktay Akbal'ın *Garipler Sokağı* adlı romanında yer verilir. Romanda çevresinde yükselen apartmanların gölgesinde kalmış olan eski bir sokağın yoksul sakinleri ile apartmanlarda yaşayan zenginler arasındaki kültürel uçuruma dikkat çekilir. Semtin üstü başı temiz insanları, Garipler Sokağı'nda yaşayanları tiksinti duyulacak varlıklar olarak görürler. Sokağın yoksulları da etrafını kuşatan apartman sakinlerine karşı büyük bir öfke duyarlar. Onlara karşı bir duvar örerek yaşadıkları sokağı adeta bir gettoya dönüştürürler: "Sokakla birlikte semt de büyümüş, genişlemiş, kalabalıklaşmıştı. Zengin, güzel elbiseli, tatlı konuşmasını bilen insanlar Garipler'in sınırlarına kadar apartmanları, evleri ile gelip dayanmışlardı. Hepsi Garipler'den yaka silkiyordu. Kaç defa o yüksek, kibirli apartman sahipleri belediyeye dilekçeler dayamışlar, bu sokağın kaldırılmasını istemişlerdi. Buna rağmen Garipler her şeye karşı koydu. Kendinden olmayanları, yabancıları arasına almadı. Aşağı tabakanın semt içinde bir sığınağı oldu. Semt insanları bu sokaktan geçmek istemiyorlardı. Yanlışlıkla geçerlerse, Garipler'in çocukları, bu kendilerine benzemeyen yabancıların peşinden bol küfürler savuruyor, üstü başı temiz insanlar bu pis, sümüklü insan yavrularına iğrenerek bakıp böyle acınacak yaratıklara da insan denildiğini hatırlayarak, bunu kendileri için bir leke sayıyor, hızla uzaklaşıyorlardı..."⁴²⁹

Kent sakinlerinin, kente yeni gelenlere karşı sergiledikleri, olumsuzlayıcı ve küçümseyici bakış, Orhan Hançerlioğlu'nun *Büyük Balıklar* adlı romanında, köyden

⁴²⁸ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, s. 3.

⁴²⁹ Oktay Akbal, *Garipler Sokağı*, s. 77.

yeni gelen Ali'nin karşılaştığı nezaketsiz tavırlarla örneklenir. Tarlasını ve sabanını satarak yol parası yapıp, heybesini de hediyelerle dolduran Yeşilovalı Ali, köylerinde yol yapımı sırasında emrinde çalıştığı ve dostluğunu kazandığına inandığı mühendis Necdet Bey'i ziyarete gelir. Hizmetçiye evde olmadığını söylettiren Necdet Bey'in ve hizmetçinin köylü Ali'ye karşı tutumları seçkinci kentli bakışı yansıtır. Necdet Bey'in kapısının önünde hizmetçisinin sarf ettiği sözler bu bakımdan dikkat çekicidir: "İşte şu pis torbayı... Kaldır ordan çabuk... Böcekli midir nedir?... Dışarı çık da kapının önünde bekle..."⁴³⁰

Kente yeni gelenlerin seçkinci bir bakış açısıyla aşağılanma ve küçümsenmeye maruz kalmaları, Muzaffer İzgü'nün *Halo Dayı ve İki Öküz* adlı romanına da yansır. İstanbul'a geldiklerinde köylü kıyafetleriyle birlikte sokaklarda gezen, otobüse binen Halo Dayo ve İdris'in varlıkları, kent sakinlerini rahatsız eder. "Vallahi şu İstanbul'un da İstanbulluğu kalmadı be..."⁴³¹ diye yakınan kentliler, İstanbul'da yaşama ayrıcalığının böyle kolaylıkla paylaşılmasından endişe duymaktadırlar. "Ben İstanbul valisinin yerinde olacağım, İstanbullu olmayan ne denli insan varsa sürerim buradan köylerine..."⁴³² sözleriyle kentin yeni sakinlerine duyulan nefretin açığa vurulması, büyük kentlerde ortaya çıkan arabesk kültürün toplumsal altyapısının nasıl hazırlandığını da gösteren bir örnektir.

Kentlerin hızla aldığı göçler sonrasında, kentlerde ortaya çıkan toplumsal sınıf farklılıklarına Oktay Rifat'ın *Bir Kadının Penceresinden* adlı romanında da değinilir. Kentli seçkin sınıfa mensup Bedri, kendileriyle aynı imkânlarla sahip olmayan kişileri öteki olarak gören bir bakış açısına sahiptir: "...gecekondularda oturan İstanbullulara şehirli gözüyle bakılamayacağını, kanalizasyonsuz, susuz, yolsuz, derme çatma evlerden kurulu mahallelere şehir, bu mahallelerde oturanlara da şehirli denemiyeceğini anlatmıştı."⁴³³

Kentli seçkinci bakış, kırsal kökenli kentlileri eğitim ve ekonomik düzeyleri artsa da, yine de olumsuz bir şekilde değerlendirir. Oktay Rifat'ın *Bir Kadının Penceresinden* adlı romanında çevirmenlikle geçimini sağlayan entelektüel bir kişi olarak tanıtılan Bedri'nin düşünceleri, bu seçkinci bakış açısını örnekler. Bedri'ye göre

⁴³⁰ Orhan Hançerlioğlu, *Büyük Balıklar-Oyun*, s. 30.

⁴³¹ Muzaffer İzgü, *Halo Dayı ve İki Öküz*, s. 111.

⁴³² Muzaffer İzgü, *Halo Dayı ve İki Öküz*, s. 279.

⁴³³ Oktay Rifat, *Bir Kadının Penceresinden*, s. 21.

kırsal kökenli kişiler kentte eğitim görseler ve belli bir gelir düzeyine kavuşsalar da yine arabesk kültürün temsilcileridirler: “Murat Bey köylüdür, köyden yetişme, kaşlı gözlü bir adam. Varlıklıymış ailesi ki okutmuşlar. Dazlak kafalı. Yüksek Ticareti bitirmiş. Bedri sevmez onu. Ne zaman karşılıklı otursalar takışırılar. Bedri’ye göre köylü takımı, sınıfları gereği oldum bittim tutucudur, gericidir.”⁴³⁴

Büyük kentlerdeki kentli ve köylü kimlikleri düzleminde ortaya çıkan sınıf farklılığı algısı, Adalet Ağaoğlu’nun *Ölmeye Yatmak* adlı romanında bürokrat bir babanın oğlu Aydın’ın tutum ve davranışlarıyla örneklenir. Daha önce yaşadıkları kasabadan tanıştığı çocuklara Ankara’da rastlayan Aydın, bu durumu ailesiyle paylaştığında annesi “bırak şu köylü çocuklarını”⁴³⁵ diye kestirip atar. Böylelikle annesinin ve babasının sözlerinden etkilenen Aydın, kırsal kökenli kentlilere karşı mesafeli bir tutum sergiler. Bu bakışın sonucu olarak, kentte aynı okullarda okumalarına, aynı mekânları paylaşmalarına rağmen, kentin yeni sakinleri köy ile kent arasına sıkışan “arabesk” kültürün temsilcisi olarak nitelenmekten kurtulamazlar.

4.1.10. Örgütlü Suç Yapılanması

İnsanlık tarihi kadar eski olan suç, kentlileşme süreci ile birlikte değişime uğrayan bir olgu olma özelliği taşır. Kentteki suçlar, kırsaldakilere göre gerek yapılarıyla gerekse işlenişleriyle farklılık gösterir. Suçlar, nüfusları kalabalıklaşan kentlerde, ekonomik, teknolojik gelişmeler ve haberleşme ağlarının yayılması gibi etkenlerle örgütlü hale dönüşürler. Kentli yaşıntının ortaya çıkardığı kent suçları, kentlileşme sürecini anlatan romanlarda hem toplumun yoksul tabakalarına, hem de varlıklı kesimlerine yansıyan boyutlarıyla ele alınır. Bu bakımdan dönem romanlarında, kentlileşme süreciyle gözlemlenen uzmanlık ve işbölümü gerektiren suç kollarına değinilir.

Sevgi Soysal’ın *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti* adlı romanında kentli kültüre ayak uyduramayan “lümpen”lerin yaşama biçimleri roman kahramanlarından Ali’nin dikkatiyle sunulur. Alt sınıflara özgü suç yapılanmalarının oluştuğuna işaret eden anlatımda, kentte farklı suç kollarının meydana geldiği dile getirilir: “...iyi bir aile

⁴³⁴ Oktay Rifat, *Bir Kadının Penceresinden*, s. 44.

⁴³⁵ Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 155.

çocuğu bir ‘siyasi mahkûm’ olursan, iyi bir avukatın falan olur. Ailen ziyaretine gelir, sana bakar. Ne bileyim, oysa, adi bir suç işlesen, şu lümpenlerinkine benzeyen, yankesicilik, yandan yaralama, esrar kaçakçılığı gibi, karaborsa bilet satma gibi, adi, küçük suçlar, öyle cinayet falan değil... Ama yankesiciler, şu senin lümpen dediklerin, orada da düzen dışı, hapishanenin düzeninde çamuru, pisliği; ahlak, namus gibi sözler yakıştırılmıyor onlara, onlar da buna karşılık, yalanı, namussuzluğu, onursuzluğu kolaylıkla benimsiyorlar, bunlar artakalıyor onlara çünkü bunlarla avutuyorlar kendilerini; o cinayet işleyerek bile kopulamayan değerlerden hiçbirine sahip değiller ve olamazlar, olmaya kalkarlarsa yaşayamazlar, çok basit bu, işte örneğin sen, onlarınkine benzeyen bir suçla, belki ancak böyle suçlarla, şu kalenden kopabilirsin.”⁴³⁶

Türkiye’nin yakın tarihinden kesitler eşliğinde kentleşme olgusunun ele alındığı Sevinç Çokum’un *Zor* adlı romanında, kentlerde suçun örgütlü bir hal aldığına işaret edilir. Romanda, 1970’li yıllarda kentlerde yaşanan terör olaylarına değinilir. Kente yeni gelen ve buradaki yaşantı hakkında bilgi edinmeye çalışan Kerim, hemşehrisi İsmail Amca’dan kentlerde örgütlü işlenen suçların yaygın olduğunu öğrenir. İsmail Amca’nın “ayrı ayrı bölük bölük çalışan örgütler var bilmez misin? Anarşist denir bunlara. Bir yerden emir alıp, öyle hareket ederler. Adam vururlar, banka soyarlar, dinamit patlatırlar...”⁴³⁷ şeklindeki sözleri, yaşadığı yeri yeni yeni tanımaya çalışan Kerim’i kentin bir başka yüzünden haberdar eder.

Suçun işlenmesi ve suçların yapısı bağlamında, kır ile kent arasında önemli farklılıklar oluşur. Suç, kırsalda bireysel ve hesapsızca işlenen bir olguyken, kentlerde örgütlü ve organize bir yapıya dönüşür. Orhan Hançerlioğlu’nun *Büyük Balıklar* adlı romanında, uluslar arası bağlantılarla örülü örgütlü suç yapılaşmasına yer verilir. Romanda, lüks otomobillerle dolaşan uzun boylu, kupon kostümlü şık bir adam olarak tanıtılan uyuşturucu kaçakçısı, büyük bir suç örgütünün lideri konumundadır. Sahibi olduğu “Çelikay İnşaat Limited Şirketi, memleketin en büyük eroin merkezlerinden biri”⁴³⁸ olmasına rağmen, şirkette çalışanlar dahi bu büyük suç mekanizmasının işleyişinin farkında değillerdir.

⁴³⁶ Sevgi Soysal, *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti*, s. 211-212.

⁴³⁷ Sevinç Çokum, *Zor*, s. 36.

⁴³⁸ Orhan Hançerlioğlu, *Büyük Balıklar-Oyun*, s. 63.

Büyük kentlerdeki örgütlü suç yapılanmasına dikkat çeken Attila İlhan'ın *Sokaktaki Adam* adlı romanında olay örgüsü, uluslar arası bağlantılı bir suç şebekesinin anlatımı çerçevesinde gelişir. Türk ve Musevi kaçakçıların İstanbul'dan Tel Aviv'e uzanan serüvenlerine yer verilen romanda, kentlerin organize bir kimliğe bürünen büyük suçların işlendiği mekânlar olduğuna vurgu yapılır. Romanda döviz kaçakçılığı ve uyuşturucu ticaretinin anlatımıyla büyük kentlerde suç kollarının oluştuğuna ve suçun örgütlü bir hale geldiğine işaret edilir.

Örgütlü suç yapılanması, Yaşar Kemal'in *Deniz Küstü* adlı romanında da ele alınır. Romanda, büyük kentlerde çeşitli suç kollarının oluşmasına ve mafya adı verilen yasa dışı yollarla güç odağı haline gelen suç örgütlerinin varlığına işaret edilir. Romanda yer alan Halim Bey Veziroğlu adlı kişi, büyük kentlerdeki örgütlü suç yapılanmasını temsil eder: "İstanbulda Türkiyede mayalaşan kötülüklerin bir kısmı bunların ellerinin altındadır. Her kötülük taşının, yunus kırımının, gecekondu yıkımının, afyon, esrar, eroin, silah kaçakçılığının altından bunlar çıkar. Bütün kötülükler bir elektrik akımı gibi Halim Bey Veziroğlu'nun parmaklarına, dört bir yandan bağlanmıştır. Halim Bey Veziroğlular birbirlerine bağlıdırlar, sökölmezler, kırılmaz çelik kementlerle birbirlerine kenetlenmişlerdir. Ağ gibi ülkeleri, dünyayı kişiliklerinde örmüşlerdir."⁴³⁹

4.1.11. Tüketim Kültürü

Kentlileşme sürecinin getirilerinden olan tüketim kültürü, ekonomik ve endüstriyel gelişmelerin de katkısıyla kentli yaşantının kitlesel ölçekteki etkileri arasında yer alır. Üretime dayalı kırsal ekonominin karşısına, tüketime dayalı ekonomiyle çıkan kentlerin yeni yeme-içme, giyim-kuşam alışkanlıkları oluşturması, kentlileşme sürecini konu edinen romanlarda kentli kimlik edinimi çerçevesinde ele alınır. Romanlarda, kentlileşme eğilimindeki bireylerin yeni tüketim ürünleriyle karşılaşmaları ve yeni tüketim alışkanlıkları kazanmaları anlatılır. Ayrıca dönem romanlarında, kentlerde tüketilen nesnelerin sadece değişim değeriyle değil, simgesel değerleriyle de var olduğuna ve tüketimin kentlileşen birey için kentlilik düzeyi ve toplumsal statü belirleyicisi olduğuna vurgu yapılır.

⁴³⁹ Yaşar Kemal, *Deniz Küstü*, s. 296.

Orhan Kemal'in *Gurbet Kuşları* adlı romanında kentlileşmeyle birlikte ortaya çıkan tüketim kültürü, anlatı kişilerinden Ayşe'nin davranışlarıyla karşılık bulur. Romanda tüketim kültürünü, Ayşe'nin çalıştığı köşkteki buzdolabı simgeler. Ümmü ve kardeşlerinin köşkte ilk kez buzdolabıyla karşılaşmalarının anlatımı, dikkat çekicidir: "Ümmü kocaman buzdolabını elliyerek sordu. –Bu ne? İçi içini yiyerek buzdolabı dedi. –Ne işe yarar? –Suları yiyecekleri soğutur' Küçük oğlan kapağın pırıl pırıl sapını tuttu, rasgele çekti: -Niye açılmıyor? Çaresiz usulünce açtı: -Açmasını bilmiyorsun da ondan. Bak böyle açılır! Kapağı ardına kadar açtı. Açılan kapak içindeki göz alıcı, derli toplu, düzenli, tertemiz, rahatlık, Ümmü'yü de kardeşlerini de şaşırttı. Sıra sıra şişeler, silinmiş, parlatılmış sımsıkı elmalar, armutlar, muzlar... Bir anlık hayranlıktan sonra en küçük oğlan elini muzlara korkarak uzattı, değdirdi, çekti. Sonra gene uzattı, donmuşçasına soğuk muzlardan birini tuttu, eli dayanamadı soğuğa çekti, avucunu yaladı..."⁴⁴⁰

Endüstrileşme sonrasında kentlere egemen olan tekdüze tüketim kültürü, Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* adlı romanında, Ankara'nın değişimiyle birlikte tüketim alışkanlıklarının da değiştiğinin anlatımıyla yansır. Kentlerin büyümesi ve gelişmesiyle birlikte yeni bir tüketim kültürünün oluşması, kentli olmakla eş tutulur. Alışveriş yapılan yer aynı zamanda toplumsal statünün de bir göstergesi haline gelir. Romanda Tezgahtar Ahmet'in tüketim olgusuna bakışı bu değişimi örnekler: "Eskiden Tezkan mağazası da Ulus'taydı. Yokuşun orda. Artık kendini bilen Ankaralıları alışverişi Kızılay'da yapıyorlar. Ucuz ev nevalesi düzmeye meraklı memurlar bile, Hal'e değil, Gima'ya gidiyorlar artık. Ahmet için Ulus'tan alınmış bir malın hiçbir değeri yoktur. Aldığı her şey için "Kızılay'dan alındı" cümlesini eklemek isterdi daha çocukken. Bu belki anasının, bütün çocukluğunda, Kızılay'dan alışveriş etmenin kazıklanmak olduğu konusundaki ısrarlı telkinlerinin sonucuydu. Bu telkinler onda, Kızılay'dan alışveriş etmenin bir ayrıcalık, üstünlük olduğu düşüncesini yaratmış, o da kendi para kazanmaya başlar başlamaz her şeyi Kızılay'dan almaya özenmişti, hem de en pahalı mağazalardan..."⁴⁴¹

Endüstrileşmenin sunduğu yeni tüketim ürünleri, kentlileşen bireylerin hayallerini de süsler. Muzaffer İzgü'nün *Gecekond* adlı romanında evlilik hazırlıkları

⁴⁴⁰ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 265.

⁴⁴¹ Sevgi Soysal, *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*, s. 21.

yapan genç bir kız olan Sevim'in zihninde tasarladıkları bu durumu örnekler. Genç kız evliliği, tüketme güdüsünün tatmini olarak görür: "Üç yüz lira aylık yeter miydi her ay bir çorap almaya? Hep yağcı olarak kalacak değildi ya. İleride yağcıbaşı olurdu belki. Maaşı da ona göre artardı. Belki beş yüz, belki de altı yüz olurdu... Elli kuruşluk da buz alırlardı. Üzümü de ıslarlardı buzun üstüne... Buz gibi olurdu üzüm, kütür kütür... Aynı buzdolabından çıkmış olurdu. Belki, o gazetelerde gördükleri buzdolabından da alırlardı... Niye almasını Fikret. Çok seviyordu onu. Belki de almazdı. Tehlikeli şeydi. Ceryan çarpardı elini. Fikret de olmazdı evde... O zaman Sevim ölür giderdi... En iyisi almamaktı. Öyle şeylerin semtinden bile geçmemekti..."⁴⁴² Sevim'in özellikle buzdolabına sahip olma isteğini gölgeleyen korku oldukça dikkat çekicidir. Öyle ki, daha önce elde edilemeyen, yabancı olunan eşyalara sahip olma düşüncesinin yarattığı endişe, endüstriyel gelişmeler eşliğinde kentlerin ortaya çıkardığı tüketim kültürünün insanlar üzerinde bıraktığı heyecan ve korku veren etkilerini gözler önüne serer.

Kentlileşme sürecine eşlik eden tüketim kültürünün değişmesi, Orhan Hançerlioğlu'nun *Bordamıza Vuran Deniz* adlı romanında, büyük kente göç etmiş olan Hacı Cemalettin Efendi'nin çocuklarının yaşantısıyla anlatılır. Kentli kimliğe sahip olmayı, seçkin bir tüketim kültürü içinde bulunmayla eş değer kabul eden düşünce, Hacı Cemalettin'in çocuklarından Cevat ve eşi Ayten'in benimsedikleri tüketim kültürüyle, belirgin olarak karşılık bulur. Romanda, Sabiha'nın bakış açısıyla Ayten'in yaşantısının anlatımı, hem iki ailenin kentli kimliği algılama düzeylerini, hem de iki aile arasında oluşan tüketim farklılıklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir: "Mutfağa girdi. Baklaları ayıklamaya başladı. Gözlerinin önündeki bakla yığını, yeşil, sivri uçları koparıldıkça sanki çoğalıyordu, hiç bitmeyecekmiş gibi görünüyordu. O böyle mutfaklarda bakla ucu koparadursun, eltisi Ayten şimdi yan gelmiş yatıyordu. Elinde belki bir viski kadehi, belki de bir moda dergisi vardır. Aşçılarıysa mutfakta, onun gibi harıl harıl çalışmaktadırlar. Kâhya kadın parmaklarının ucuna basarak odaya girmiş, akşama ne emrettiğini sormuştur. O da bilmem ne kulübünde bir aperitif almak için otomobili hazırlamalarını söylemiştir, belki de, "Cevat gelirse beni beklemesin, yemeği kulüpte yiyeceğim" demiştir."⁴⁴³

⁴⁴² Muzaffer İzgü, *Gecekondu*, s. 33.

⁴⁴³ Orhan Hançerlioğlu, *Yedinci Gün-Bordamıza Vuran Deniz*, s. 98.

Kentlerin gelişmesi ve nüfusunun artmasıyla eş zamanlı olarak ortaya çıkan kentli tüketim kültürü, kentli bir yaşantıya kavuşmak isteyenlerin de hayallerini süsler. Kentlerin cazibe merkezleri olmasındaki en önemli etkenlerin başında gelen kentli tüketim kültürü, lüks ve rahat bir yaşantı sunması yönüyle öne çıkar. Orhan Kemal'in *Yalancı Dünya* adlı romanında anlatılan, kasabalı genç kız Neriman'ın kentten beklentileri tüketim kültürünün, kent yaşantısının çekici bir göstergesi olduğunu gösterir. Romanda Neriman'ın kendisini İstanbul'a götürecek olan sevgilisine söyledikleri, kent yaşantısı ile birlikte yeni tüketim beklentisinin doğduğuna işaret eder: "Diyorum ki, sahiden Bülent dediklerini başarsa da işlerimiz adamakıllı yoluna girse. Güzel bir apartman katımız olsa. Dayalı döşeli. Buzdolabımız, çamaşır makinemiz, elektrik süpürgemiz..."⁴⁴⁴

Orhan Kemal'in *Devlet Kuşu* adlı romanına konu olan İstanbul'un kenar semtlerinin birinde yaşayan ailenin, çocuklarının zengin bir aileye damat olmasıyla yaşama biçimlerinde meydana gelen değişimler, tüketim kültürünün kentlileşme düzeyine etkisini gösteren bir örnek olarak dikkat çeker. Büyük oğulları Mustafa'nın evliliği sonrasında daha rahat bir yaşantıya kavuşan aile, tüketim kültürünün sunduğu, daha çok tüketme arzusuna kapılırlar. Yazarın, "hayatlarında öyle bir değişiklik olmuş, hayal bile edemedikleri öyle şeylere kavuşmuşlardı ki, sevinçten birbirlerine sarılıyor, öpüşüyorlardı,"⁴⁴⁵ diye anlattığı ailenin tüketimden aldığı haz, kentli tüketim kültürünün yansımaları gösterir.

Kentlileşme sürecinin beraberinde getirdiği kentli tüketim kültürüne, Mustafa Miyasoğlu'nun *Kaybolmuş Günler* adlı romanında, Anadolu'dan İstanbul'a üniversite öğrenimi için gelen Beşir'in kenti tanıma uğraşı eşliğinde yer verilir. İstanbul'a kendisinden önce yerleşen arkadaşı Kâmil'den buradaki yaşantı hakkında bilgi edinen Beşir, büyük kentlerde tüketimin ihtiyaç kaynaklı bir eylem olmaktan uzaklaştığını öğrenir. Kâmil, arkadaşı Beşir'e tüketim kültürünün, büyük kentin insanlarını yaşantıları, tutum ve davranışlarıyla adeta birer nesneye dönüştürdüğünden söz eder: "İstanbul'a geldiğim günlerde, Kâmil'le Kadıköy taraflarını geziyorduk. Çoğunun perdeleri örtülmeyen ilk katlarda gördüğüm kitaplıklar dikkatimi çekti. Boy boy, hemen hepsi ciltli kitaplara imrenerek baktım. Aralarındaki, oniki ya da yirmidört ciltlik

⁴⁴⁴ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, s. 257.

⁴⁴⁵ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, s. 175.

ansiklopediler ayrı bir ciddiyet veriyordu kitaplıklara. Ah dedim o gün, insanın kendini yetiştirebilmesi ve okuduklarını iyice özümleyebilmesi ve okuduklarını iyice özümleyebilmesi için böyle bir kitaplığı olması gerek. Kâmil sinsi sinsi gülerek bunların okunduğunu mu sanıyorsun dedi; tabî dedim, niçin alırlar yoksa? Hayır, dedi, onların pek çoğu süs için durur orda, yani möble gibi, içi boş tiyatro dekoru gibi. Ve kendince kaç türlü kitap okunduğunu sıralamaya başladı: Kimi dedi, vakit geçirmek için okur, best-seller kitapları ellerinden düşürmezler; vapurda, otobüste, hatta helâda bile okurlar. Bazıları mektep ve meslek gereği okumak zorundadır. Herkes senin gibi ufkunu geliştirmek, okuduklarından bir şeyler çıkarmak için mi okur sanıyorsun? Gözünü aç Beşir, buralarda insan bile eşyanın bir parçası gibidir, kaldı ki kitap...”⁴⁴⁶

4.1.12. Toplumsal Örgütlenme

Kentlileşmeyi romanlarında konu edinen yazarlar toplumsal bir süreci ele almanın yanında, kentle uyum sağlamaya çalışan anlatı kişilerinin gelişim süreçlerini de anlatırlar. Kentlileşen insanların kişisel gelişim süreçleri toplumsal örgütlenme bilincini de yansıtır. İnsanların kırsalda ve kentte etraflarında gözlemledikleri olumsuzlara karşı verdikleri tepkiler çeşitlilik gösterir. Kırsalda oluşan dayanışma aile, akrabalık ve komşuluk gibi geleneksel ilişkiler düzleminde belirirken, kentteki dayanışma vakıf, dernek, meslek odaları gibi toplumsal yapıların etrafında kümelenir. İnsanların kentte eğitim düzeylerinin artması ve ekonomik kazanımlar elde etmeleri gibi etkenlerin yanında kentlilik düzeyleriyle de ilintili olan toplumsal örgütlenme bilinci, dönem romanlarında da bu yönüyle ele alınır. Kentlileşme sürecini romanlarına taşıyan yazarlar, kentteki toplumsal örgütlülük bilincinin gelişmesini, işçilerin ve gecekondu mahallelerinde yaşayanların toplumsal dayanışmalarını anlatarak okurun dikkatine sunarlar.

Fakir Baykurt’un *Köygöçüren* adlı romanında, kentlileşme süreciyle ortaya çıkan toplumsal örgütlenmeye örnek oluşturacak nitelikteki olaylara yer verilir. Roman kahramanlarından Musa ve Hıdır’ın köyde yaşarken kentlilerin her söylediklerine inanan tutumları, kente yerleştikten sonra yerini kuşkulu ve sorgulayan bir algıya bırakır. Kentte, Yüksek Öğrenim Gençliği’nin düzenlediği “Köylünün Sesini Duyurma

⁴⁴⁶ Mustafa Miyasoğlu, *Kaybolmuş Günler*, s. 140.

Mitingi”ni⁴⁴⁷ destekleyen Musa ve Hıdır, köydeyken farkına varamadıkları konular üzerine birlikte hareket etme bilinci gösterirler.

Kentlileşme süreci ile birlikte gelişen toplumsal örgütlülük bilinci, Fakir Baykurt’un *Kara Ahmet Destanı* adlı romanında, Ahmet’in köyde ve kentte farklılık gösteren davranışlarıyla örneklenir. Bir yaz tatilinde babaannesi Irazca’nın yanına giden Ahmet, öteden beri hasımları olan Muhtarın samanlığını yakarak ondan öç alır. Ahmet’in haksızlığa karşı ortaya koyduğu bu eylem, kırsal bir tavrı yansıtır. Oysa kentte karşılaştığı haksızlıklara karşı Ahmet, köydekinin aksine örgütlü bir tepki vermeyi tercih eder. Bir gecekondur yıkımında gecekondur sahiplerine destek vermek amacıyla üniversite öğrencisi arkadaşlarıyla polisle çatıştıkları için yargılanan Ahmet’in “... hepimiz emekçi sınıftanız. Aslımız köylü. Eskiden kır emekçileriydik, şimdi şehir emekçisiyiz”⁴⁴⁸ sözleri, kentlileşme süreciyle birlikte gelişen toplumsal örgütlenmeyi örnekler.

Hasan İzzettin Dinamo’nun *Koyun Baba* adlı romanında, evlerinin yıktırılması tehlikesiyle karşılaşan gecekondur mahallesi sakinlerinin ortak bir tepki ortaya koymaları ve birlikte hareket etmeleri anlatılır. Mahallelilerin kadınları öne çıkararak Vali ile görüşmeye gitmeleri, nihayetinde evlerini yıkımdan kurtarmalarının anlatımı, toplumsal örgütlülük bilincinin kentlileşmeyle birlikte arttığını gösteren bir örnek olarak yer alır. Gecekondur sakinlerinden Kemal ile eşi Salise’nin mahallelerini yıkımdan kurtarmak için bir siyasal partiye üye olmaları ve siyasete girmeleri de, yine toplumsal örgütlenme örneği olarak dikkat çeker.

Kentlileşme sürecinin bir getirisi olan toplumsal örgütlenme, toplumsal bilinçlilik halinin yansıması olarak değerlendirilecek nitelikler taşır. Bu doğrultuda, Orhan Kemal’in *Yalancı Dünya* adlı romanında, toplumsal örgütlenmenin kentlilik bilincinin yerleşmesiyle ortaya çıktığına vurgu yapılır. Yaşadığı kasabadan İstanbul’a sinema yıldızı olmak için kaçan romanın başkışisi Neriman, başına gelen çeşitli sıkıntıların ardından mutluluğu Rıza Can adlı bir gençle evlenerek bulur. Kentli yaşantıya uyum sağlanamamasının ele alındığı romanda Rıza Can büyük kentin kirlenmiş, kadın düşkünü erkek tipi karşısına olumlu ve ideal bir kişilik olarak çıkarılır. Ülkesinde ve dünyada meydana gelen toplumsal ve siyasal gelişmelere duyarlı olan

⁴⁴⁷ Fakir Baykurt, *Köygöçüren*, s. 472.

⁴⁴⁸ Fakir Baykurt, *Kara Ahmet Destanı*, s. 404.

Rıza Can, bir ara “SİNE-İŞ”ten söz açar. Romanda, “Türkiye Sinema İşçileri Sendikası”⁴⁴⁹ üzerine yapılan konuşma, yazarın kentleşme sürecinin bir aşama kaydetmesiyle toplumsal örgütlenmenin ortaya çıktığına işaret etmesi olarak değerlendirilebilir.

⁴⁴⁹ Orhan Kemal, Yalancı Dünya, s. 362.

SONUÇ

Ekonomik, kültürel ve endüstriyel açıdan ilerlemelerle eş zamanlı gelişen kentleşme ve kentlileşme süreci, Türkiye'nin toplumsal değişim tarihine önemli ölçüde katkı sağlar. Kırsaldan gelen kitlesel göçler sonucu, kentlerin yayılma alanlarının genişlemesi ve barındırdıkları nüfusun artmasıyla ortaya çıkan çok katmanlı toplumsal yapı, farklı algılar ve yeni yaşama biçimleri getirir.

Kentlerin hızla göç alarak büyümesi ve kente göç edenlerin kentli kimlik edinme uğraşları, kentleşme ve kentlileşme sürecinin başlıca sonuçları olarak dikkat çeker. Toplumsal yapıyı derinden etkileyen bu süreç, çeşitli yönleriyle edebiyatın da ilgi alanına girer. Bu doğrultuda bir edebiyat türü olarak ortaya çıkışından itibaren toplumsal değişimlere kayıtsız kalmayan Türk romanı, kentleşme ve kentlileşme sürecini dikkatinden uzak tutmaz.

Türkiye'de XX. yüzyılın ortalarında ivme kazanan kentleşme hareketlerinin, bu dönemle birlikte Türk romancısının ilgisini çekmeye başladığı görülür. Ekonomik gelişmelerin etkisiyle kır ile kent arasında yakınlaşmanın başladığı Demokrat Parti hükümetlerinin iktidar yıllarından itibaren Türk romanının konusu olmaya başlayan kentleşme, 1970'li yıllarda ise çok daha belirgin bir şekilde işlenir. Böylelikle çeşitli bakış açılarıyla romanlarda yer alan kentleşme, Türk romanında edebiyat-toplum arasındaki etkileşimi bir yönüyle örnekleyerek, edebiyat sosyolojisi çalışmalarına imkân sunar.

Romalarında kır-kent karşıtlığını işleyen yazarlar, kentlerin göç almalarının sebeplerini, yayılma alanlarıyla büyüyen kentlerde ortaya çıkan değişimleri, kentli yaşantıya uyum sağlamaya çalışan kırsal kökenli kişilerin çabalarını ve kentlileşme süreciyle gelişen yeni toplumsal kimlik ve ilişkileri ele alırlar. Bu bakımdan kırsaldan kente yönelen göçlerle oluşan yeni toplumsal yapıyı yansıtan romanlar, kentleşme ve kentlileşme başlıklarıyla ikili düzeyde incelenebilecek veriler taşır.

Türkiye'de hızlı bir kentleşme sürecinin yaşandığı 1950–1980 yılları arasında kentleşmeyi konu edinen romanlarda, kırsaldan kente göç etme sebepleri üzerinde durulduğu görülür. Romanlarda, kente göçün daha çok kırsalın itici bir hal almasıyla gerçekleştiğine vurgu yapılarak, kırsalda ekonomik şartların olumsuzluğuna, kırsal kimlikten duyulan rahatsızlığa dikkat çekilir. Kırsalın iticiliğinin yanı sıra kentlerin

çekici bir işlev kazanmasının da anlatıldığı romanlarda, insanların daha iyi bir hayata kavuşma istekleriyle kentlerin yolunu tuttukları aktarılır. Dönem romanlarında ayrıca, kırsalda yaşayanların kente yönelik ilgi duymalarında iletici güçlerin etkisine de değinilir. Kırsalda oluşan kent yaşantısına imrenme duygusunun, kentlere doğru kitlesel hareketliliklerin başlamasında belirleyici olduğu ifade edilir.

Dönem romanlarında kentleşme sonrası ortaya çıkan sorunlar ağırlıklı olarak ele alınır. Kent yoksulluğu, konut ve barınma sorunu, gecekondulaşma, çevre kirliliği, ulaşım sorunu, kentsel altyapı ve hizmetlerin eksikliği ile denetimsiz kentsel büyüme ve değişim romanlarda yer alan kentleşme sorunları olarak dikkat çeker. Bunların arasında kent yoksulluğu ve gecekondu türü yerleşimler yazarların üzerinde durdukları kentleşme sorunlarının başında gelir. Yazarların dikkatlerinin bu konularda yoğunlaşması, köy romanlarında da sıkça rastlanılan güçlü-güçsüz karşıtlığının kentlere taşınması olarak yorumlanabilecek düzeydedir. Yazarların özellikle gecekondu türü yerleşimlerin hem yapılışlarını hem de yıktırılma süreçlerini anlatırken buradaki insanların yaşadıkları sorunlara vurgu yaptıkları görülür. Temelde bir kentleşme sorunu olmasına rağmen, yazarların gecekondu yerleşimlerine olumlu bakışları da dönem romanlarının öne çıkan özellikleri arasında yer alır.

Kentleşme sorunlarının önemli bir yönüne işaret eden, kentlerin denetimsiz bir şekilde büyümesi ve değişmesi dönem romanlarında dikkat çekici ölçüde yer bulur. Bu noktada yazarlar, değişimi daha çok kentlerin tarihsel ve kültürel dokularının bozulmasıyla anlatırlar. Romanlarda, barındırdıkları nüfusun artmasıyla yayılma alanları genişleyen kentlerdeki geleneksel yaşantıyı temsil eden mahallelerle, apartmanların getirdiği modern kent kültürünün çatışmasına da yer verilir. Böylelikle dönem romanlarında denetimsiz büyüme ve değişme sonucuyla kentlerin yeni bir çehre kazandığı dikkatlere sunulur.

Kentleşme olgusunun insanların tutum ve davranışlarında meydana getirdiği değişimle açıklanan kentlileşme, yazarların Türkiye’de kırdan kente doğru yönelen kitlesel göçler sonrası oluşan toplumsal yapıyı romanlarında yansıttıkları ikinci düzey olur. Bu doğrultuda yazarlar, romanlarında kentlileşme süreciyle birlikte gerek bireysel gerekse toplumsal ölçekte ortaya çıkan yeni kimlik ve ilişkilere yer verirler. Kentlileşme

aşamalarının anlatımını üstlenen romanlar, bir yönüyle Türkiye'nin toplumsal değişim sürecini yansıtmaya özelliği gösterirler.

Kentlileşme olgusunun dönem romanlarında ele alınışı; kentli kimlik edinimi, bireyleşme, aile, akrabalık, komşuluk, hemşehrilik, cemaat ilişkileri, anomi, yabancılaşma, arabesk kültür, örgütlü suç yapılanması, tüketim kültürü ve toplumsal örgütlülük bilinci gibi başlıklarla değerlendirmeye imkân sunan veriler taşır. Romanlara yansıyan yönleriyle kentlileşme, kentli yaşantının ortaya çıkardığı kimlik algılarını, davranış kalıplarını ve yaşama biçimlerini dikkatlere sunar.

Mekânın insan ve toplum psikolojisi üzerindeki etkisini de gösteren kentlileşme sürecini ele alan romanlarda, kırsaldan kente göç edenlerin kente uyum sağlama uğraşlarının eksene alındığı görülür. Dönem romanlarında hızla büyüyen kentlerin çok katmanlı toplumsal yapısına vurgu yapılarak, komşuluk ve akrabalık gibi geleneksel ilişkilerdeki değişimin yanı sıra hemşehrilik, cemaat ve örgütlü toplum gibi yeni gelişen ilişkilerin anlatımına yer verilir. Böylelikle kentlileşme sürecini konu edinen romanlar, toplumsal değişimin kent kimliğiyle etkileşimi boyutunda geçirdiği aşamaları gözler önüne serer.

Dönem romanlarında kentlileşme sürecinin aktarımında, aile bağları, komşuluk ve akrabalık ilişkilerinin kentlileşme aşamalarına bağlı olarak değişime uğradığına işaret edilir. Kırsaldan kente gelenlerin eğitim ve gelir düzeylerinin artmasıyla bu ilişkilerde belli bir mesafeliliğin oluşmaya başladığı romanlara taşınır. Kent yaşantısının belirgin özelliklerinden biri olan insanların birbirlerine karşı geliştirdikleri mesafeli yaklaşım sonucu toplumsal ilişkilerde meydana gelen değişimlere yer verilerek, kentlileşme sürecinin geleneksel yardımlaşma ve dayanışma ilişkileri üzerindeki etkisi dikkatlere sunulur.

Kentlileşme sürecini konu edinen romanlarda, ağırlıklı olarak arabesk kültür, anomi ve yabancılaşma izlekleri öne çıkarılır. Sürecin insan ve toplum psikolojisine etkisini önemli ölçüde örnekleyen söz konusu olgular, kentlerdeki ayrışık toplumsal yapıya vurgu yapar. Farklı toplumsal katmanlardan gelen insanların bir arada yaşadığı kentlerde ortaya çıkan sınıf farklılıklarına değinilen romanlarda, kentle bütünleşmenin sancılı aşamalarla gerçekleştiğine işaret edilir. Böylelikle kentlileşmeyi anlatan dönem romanları, kent yaşantısıyla gündeme gelen bireysel ve toplumsal ölçekteki sarsıntıları

konu edinmeleriyle dikkat çekerler. Romanlarda, modern yaşantının mekânı olarak beliren kentlerin, sakinlerine birçok açıdan refah getirmesine rağmen insanların kendilerine ve çevrelerine karşı duyarsız kaldıkları bir ruh hali içine girmelerine sebebiyet verdiği de ele alınır.

Kentli yaşantının toplumsal ölçekte meydana getirdiği ilişkiler olan; tüketim kültürü ve toplumsal örgütlenme bilinci, dönem romanlarında kentlileşme sürecinin anlatımı eşliğinde yer bulur. Kente uyum sağlamaya çalışanların eğitim ve gelir düzeylerinde meydana gelen artışın etkisiyle gelişen bu ilişkiler, kentin yeni bir yaşama biçimi sunmasını örnekler. Romanlarda, tüketime dayalı ekonominin egemen olduğu kent yaşantısının tüketim güdüsünü arttırdığı ve tüketim alışkanlıklarının kentli kimlikle özdeş bir hale geldiği dikkatlere sunulur.

1950–1980 arası Türk romanında kentleşme ve kentlileşme olgularını konu edinen romanlar, bir yönüyle kırsal ve kent yaşantısının karşılaştırılmasına imkân verirler. Kırsalın belli ölçüde masumiyeti ve temizliği temsil ettiği romanlarda kent ise, kirliliği ve karmaşayı yansıtan özellikleriyle anılır. Bu doğrultuda dönem yazarlarının kentleşme sürecinin olumlu yönlerine değil de, daha çok ortaya çıkan sorunlara eğildikleri gözlemlenir. Yazarların romanları aracılığıyla kentleşme sürecinin sorunlarını öne çıkarmaları, denetimsiz ve hızlı bir şekilde büyüyen kentlerin beraberinde getirdiği olumsuzlukların daha belirgin olması gerçekliğinin de yansımasıdır.

Dönem romanlarında kentleşme ve kentlileşme sürecini işleyen yazarların, çoğunlukla sol/sosyalist dünya görüşüne ilgi duydukları gözlemlenir. Fakir Baykurt, Orhan Kemal, Hasan İzzettin Dinamo, Sevgi Soysal, Yaşar Kemal ve Oktay Rifat, gibi romancılar, kırsaldan kente yönelen göçler sonrasında oluşan toplumsal yapıyı anlattıkları romanlarında, kentlerdeki sınıf farklılıklarını eksene alırlar. Bu yazarlar, kırsaldan kente göç edenlerin kentte karşılaştıkları ayrımcılıklara ve yaşadıkları yoksulluklara vurgu yaparlar. Güçlü-güçsüz karşıtlığını ele alan romancılardan özellikle Hasan İzzettin Dinamo ve Fakir Baykurt'un abartılı bir gerçeklik algısıyla kentleşme olgusuna yaklaştıkları dikkat çeker. Bu yazarlar ideolojik bakış açılarına zemin hazırlamak için kentleşme sürecini, bir fon olarak kullandıkları izlenimi verirler.

Kentleşmeyi konu edinen Sevinç Çokum ve Mustafa Miyasoğlu gibi yazarların ise sol eğilimli yazarların aksine, kentlerin büyümesiyle birlikte ortaya çıkan sınıf

farklılıklarına değinmedikleri görülür. Daha çok gelişen kentlerin kültürel yapıda meydana getirdiği tahribata dikkat çeken bu yazarlar, kentlileşme süreciyle geleneksel algıda meydana gelen değişimleri ele alırlar. Kentli yaşantının insan ilişkilerine getirdiği mesafelilik kavramıyla toplumsal dayanışmanın azalması, karmaşanın ve düzensizliğin baskın olduğu bir yaşama alanının oluşması anlatıya taşınır.

Türkiye'nin yaşadığı toplumsal değişim sürecini aydınlatma işlevini üstlenen kırsaldan kentlere doğru yönelen kitlesel hareketlerle ortaya çıkan yapı, dönem romanları aracılığıyla değerlendirildiğinde, edebiyat ve toplum arasındaki etkileşimin oldukça güçlü olduğu sonucunu ortaya çıkarır. Türk edebiyatının toplumsal gelişmeler eşliğinde konu çeşitliliği kazandığını örnekleyen kentleşme ve kentlileşme olgularını ele alan romanlar, toplumu anlama, anlatma ve yansıtma özelliği gösterirler.

KAYNAKÇA

- Alptekin, M. Yavuz, *Medeniyet Havzalarından Küresel Trendlere Şehir ve Toplum (Şehirlerin Toplum Biçimlendirme İşlevi)*, Beta Yayınları, İstanbul 2007.
- Alver, Köksal, *Siteril Hayatlar*, Hece Yayınları, 2. bs., Ankara 2010.
- Arı, Kemal, *Büyük Mübadele –Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. bs., İstanbul 2000.
- Aslan, Şükrü, *1 Mayıs Mahallesi -1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent-*, İletişim Yayınları, 2. bs., İstanbul 2008.
- Aslanoğlu, Rana A., *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Ezgi Kitabevi, 2. bs., Bursa 2000.
- Ayata, Sencer-Güneş Ayata, Ayşe, *Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü*, T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Ankara 1996.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Şehir Fotoğrafları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997.
- Bakhtin, Mikhail, *Karnavalın Romanı -Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar-*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.
- Bal, Hüseyin, *Kent Sosyolojisi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2008.
- Bal, Hüseyin, *Kentsel Yapı ve Kentleşme Süreci (Isparta-Van Karşılaştırılması)*, Fakülte Yayınevi, Isparta 2003.
- Baudrillard, Jean, *Simülakrlar ve Simülasyon*, (Çev. Oğuz Adanır), Doğu Batı Yayınları, 4. bs., İstanbul 2008.
- Baudrillard, Jean, *Tüketim Toplumu*, (Çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları, 4. bs., İstanbul 2010.
- Begel, Egon Ernest, “Kentlerin Doğuşu”, (Çev. Özden Arıkan), *Cogito*, YKY., S. 8, Yaz 1996, ss. 7–16.
- Berkay, Fügen, *Tarih ve Toplum Köy ve Kent (Yerleşme Sosyolojisine Başlangıç)*, Ekin Yayınevi, Bursa 2009.
- Bloch, March, *Feodal Toplum*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2005.

- Bookchin, Murray, *Kentsiz Kentleşme -Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü-*, (Çev. Burak Özyalçın), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.
- Bozkurt, Fuat, “Aleviliğin Yeniden Yapılanma Sürecinde Toplum-Devlet İlişkisi”, *Alevi Kimliği*, (Ed. T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, ss. 104–115.
- Cambier, Ayfer G., “Utopia Üzerine”, Thomas More, *Utopia*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003.
- Cansever, Turgut, *İslâm 'da Şehir ve Mimari*, Timaş Yayınları, 4. bs., İstanbul 2009.
- Cevizci, Ahmet *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, 4. bs., İstanbul 2000.
- Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford At the Clarendon Pres, 1972.
- Çiftlikçi, Ramazan, *Yaşar Kemal Yazar-Eser-Üslup*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.
- Demirkan, Tarık, “Tarih Boyunca Kuşatılan Özgürlük Adaları; Kentler”, *Cogito*, Y.K.Y., S. 8, Yaz 1996, ss. 17–23.
- Dino, Güzin, *Türk Romanının Doğuşu*, Cem Yayınevi, İstanbul 1978.
- Duben, Alan, *Kent, Aile, Tarih*, (Çev. Leyla Şimşek), İletişim Yayınları, 2. bs., İstanbul 2006.
- Dursun, Hasan, *Organize Suça Genel Bir Bakış*, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2001.
- Eisenstadt, Shmuel Noah, *Modernleşme -Başkaldırı ve Değişim-*, (Çev. Ufuk Coşkun), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2007.
- Erkan, Rüstem, *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, Bilimadamı Yayınları, Ankara 2002.
- Ertürk, Hasan - Sam, Neslihan, *Kent Ekonomisi*, Ekin Yayınevi, Bursa 2009.
- Etöz, Zeliha, “Varoş: Bir İstila, Bir Tehdit!”, *Birikim*, S. 132, Nisan 2000, ss. 49–54.
- Evin, Ahmet Ö., *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul 2004.

- Featherstone, Mike, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, (Çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, 2. bs., İstanbul 2005.
- Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, (Haz. Cemal Güzel), Kırmızı Yayınları, İstanbul 2008.
- Gölbaşı, Serkan, *Kentleşme ve Suç -İstanbul'un Kentleşme Süreci İle Suçluluk Arasındaki İlişkinin Kuramsal Değerlendirilmesi-*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Gültekin, Mehmet Nuri, *Orhan Kemal'in Romanlarında Modernleşme, Birey ve Gündelik Hayat*, Everest Yayınları, 2. bs., İstanbul 2011.
- Gürbilek, Nurdan, *Kötü Çocuk Türk*, Metis Yayınları, 2. bs., İstanbul 2004.
- Gürsel, Nedim, “Yazın Akımlarının Oluşumunda Toplumsal/İdeolojik Yapının Yeri”, *Türk Dili Yazın Akımları Özel Sayısı*, S. 349, Ocak 1981, s. 5.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 10. bs., İstanbul 1996.
- Helle, Hans Jürgen, “Kentlileşmiş İnsan”, (Çev. Zeynep Aygen), *Cogito*, YKY., S. 8, Yaz 1996, ss. 71–80.
- Holton, R. J., *Kentler Kapitalizm ve Uygarlık*, (Çev. Ruşen Keleş), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.
- Huot, Jean-Louis - Thalmann, Jean-Paul - Valbelle, Dominique, *Kentlerin Doğuşu*, (Çev. Ali Bektaş Girgin), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000.
- Işık, Oğuz, Pınarcıoğlu, M. Melih, *Nöbetleşe Yoksulluk -Sultanbeyli Örneği-*, İletişim Yayınları, 7. bs., İstanbul 2009.
- İnci, İbrahim, “1923–1960 Döneminde Türkiye’de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler”, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2009-I, ss. 109–130.
- Kaplan, Ramazan, *Türk Romanında Köy*, Akçağ Yayınları, 3. bs., Ankara 1997.
- Karaömerlioğlu, Asım, *Orada Bir Köy Var Uzakta –Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Karpat, Kemal, *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm*, (Çev. Abdülkerim Sönmez), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.

- Karpat, Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- Kartal, S. Kemal, *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme*, Yurt Yayınları, Ankara 1983.
- Kartal, S. Kemal, *Kentleşme ve İnsan*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1978.
- Keleş, Ruşen, *100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme Konut ve Gecekondu*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1972.
- Keleş, Ruşen, *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, İmge Kitabevi Yayınları, 2. bs., Ankara 1998.
- Keleş, Ruşen, *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, 11. bs., Ankara 2010.
- Keleş, Ruşen, *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınevi, 3. bs., İstanbul 1998.
- Keser, İnan, *Kent Cemaat Etnisite -Adana ve Adana Nusayrileri Örneğinde Kamusalılık*, Ütopya Yayınevi, Ankara 2008.
- Kızıltan, Güven Savaş, *Kişinin Silinen Yüzü Çağımızda Yabancılaşma Sorunu*, Metis Yayınları, İstanbul 1986.
- Kiper, Perihan, “Küreselleşme Sürecinde Değişen Kentler-Yitirilen Değerler”, *Kent ve Politika Antik Kentten Dünya Kentine*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, ss. 77–89.
- Kıray, (Belik) Mübeccel, *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları, 3. bs., İstanbul 2007.
- Kıray, (Belik) Mübeccel, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, 2. bs., İstanbul 2006.
- Kıray, (Belik) Mübeccel, *Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2005.
- Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye -2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı-*, Remzi Kitabevi, 43. bs., İstanbul 2010.

- Kongar, Emre, *İzmir’de Kentsel Aile (Yapı, Akrabalarla ve Bürokratik Örgütlerle İlişkiler ve Zaman İçinde Bazı Değişme Eğilimleri)*, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1972.
- Kongar, Emre, “Köy Romanı-Kent Romanı Üzerine”, *Bilim ve Sanat*, S. 2, Şubat 1981.
- Köymen, Oya, *Kapitalizm ve Köylülük -Ağalar, Üretenler, Patronlar-*, Yordam Kitap, İstanbul 2008.
- Kula, Onur Bilge, *Hegel Estetiği ve Edebiyat Kuramı 3*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.
- Lukacs, György, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, (Çev. Yılmaz Öner), Belge Yayınları, İstanbul 2006.
- Mandel, Ernest, *Hoş Cinayet -Polisiye Romanın Toplumsal Bir Tarihi-*, (Çev. N. Saraçoğlu), Yazın Yayıncılık, 2. bs., İstanbul 1996.
- Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akinhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2005.
- Martindalle, Don, “Şehir Kuramı”, (Çev. Fırat Oruç), *Şehir ve Cemiyet*, (Haz. Ahmet Aydoğan), İz Yayıncılık, 2. bs., İstanbul 2005.
- Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, 15. bs., İstanbul 2003.
- Mumford, Lewis, *Tarih Boyunca Kent -Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği-*, (Çev. Gürol Koca, Tamer Tosun), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2007.
- Nişanyan, Sevan, *Sözlerin Soyağacı -Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü-*, Adam Yayınları, 3. bs., İstanbul 2007.
- Okay, Orhan, “Yeni Türk Edebiyatında İstanbul”, *Edebiyat ve Edebî Eser Üzerine*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.
- Önertoy, Olcay, *Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984.
- Özbek, Meral, “Arabesk Kültür: Bir Modernleşme ve Popüler Kimlik Örneği”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, (Ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. bs., İstanbul 1999, ss. 168–188.

- Özer, İnan, *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa 2004.
- Özer, Sevinç, “1960’dan Bu Yana Roman ve Kısa Öyküde Kentleşme Olgusu ve Kentlileşme Sorunları”, *Yazko Edebiyat*, S. 32, Haziran 1983, ss. 88-101.
- Özerkmen, Necmettin-Kahya, Yavuz, “Organize Suç Örgütlerinin Oluşumunda Hemşehrilik İlişkilerinin Rolü” *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt 10 (4), ss. 15–43.
- Öztuna, Yılmaz, *Türk Müsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Parla, Jale, *Don Kişot’tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, 4. bs., İstanbul 2002.
- Parla, Jale, Babalar ve Oğullar -Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri-, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.
- Pirenne, Henri, *Ortaçağ Kentleri*, (Çev. Şadan Karadeniz), İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- Saner, Mehmet- Severcan, Yücel Can, “Fabrikada Zorunlu Sorumlu Olarak Barınmak: Ankara Maltepe Elektrik ve Havagazı Fabrikası Konutları”, *Fabrika’da Barınmak –Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de İşçi Konutları: Yaşam, Mekan ve Kent-*, (Der. Ali Cengizkan), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009, ss.45-75.
- Schüler, Harald, *Türkiye’de Sosyal Demokrasi Particilik Hemşehrilik Alevilik*, (Çev. Yılmaz Tonbul), İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, Ankara 2001.
- Sencer, Yakut, *Türkiye’de Kentleşme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979.
- Simmel, Georg, *Modern Kültürde Çatışma*, (Çev. Tanıl Bora, Nazile Kalaycı, Elçin Gen), İletişim Yayınları, 4. bs., İstanbul 2006.
- Sjoberg, Gideon, “Sanayi Öncesi Kenti”, *20. Yüzyıl Kenti*, (Haz. Bülent Duru, Ayten Alkan), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, ss. 37–55.
- Soja, Edward W., “Postmetropolis Üzerine Altı Söylem”, *20. Yüzyıl Kenti*, (Haz. Bülent Duru, Ayten Alkan), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, ss. 285–307.

- Şengül, H. Tarık, *Kentsel Çelişki ve Siyaset -Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi-*, İmge Kitabevi Yayınları, 2. bs., Ankara 2009.
- Şenses, Fikret, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İletişim Yayınları, 3. bs., İstanbul 2003.
- Şenyapılı, Önder, “Türk Yazınında Kırdan Kente Göç Olgusu”, *Yazko Edebiyat*, S. 32, Haziran 1983, ss. 74-88.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, “Bizde Roman II”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, 6. bs., İstanbul 2000.
- Tekeli, İlhan, *Modernizm, Modernite ve Türkiye’nin Kent Planlama Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009.
- Tekelioğlu, Orhan, “Apaçiden Tacizci Çıkarmak”, *Radikal* 2, 09.01.2011.
- Tekelioğlu, Orhan, “Apaşlardan Apaçilere”, *Radikal* 2, 14.11.2010.
- Tekşen, Adnan, *Kentleşme Sürecinde Bir Tampon Mekanizma Olarak Hemşehrilik - Ankara’daki Malatyalılar Örneği-*, DPT Yay., Ankara 2003.
- Tolan, Barlas, *Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara 1980.
- Türkdoğan, Orhan, *İstanbul Gecekondu Kimliği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Türkdoğan, Orhan, *Kültür-Değişme ve Toplumsal Çözülme*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2. bs., İstanbul 2007.
- Türkdoğan, Orhan, *Yoksulluk Kültürü -Gecekonducuların Toplumsal Yapısı-*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1974.
- Urry, John, *Mekânları Tüketmek*, (Çev. Rahmi G. Ögdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.
- Vardar, Berke, *Fransız Edebiyatı*, Multilingual, İstanbul 2005.
- Watt, Ian, *Romanın Yükselişi*, (Çev. Ferit Burak Aydar), Metis Yayınları, İstanbul 2007.
- Wirth, Louis, “Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme”, *20. Yüzyıl Kenti*, (Haz. Bülent Duru, Ayten Alkan), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, ss. 77–107.

Yalçın, Alemdar, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1946–2000)*, Ankara 2003.

Yalçın, Alemdar, “Türk Romanında Şehirleşme”, *Töre*, Mart 1984, S. 154, s. 32.

Yılmaz, Durali, *Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2002.

Yılmaz, Nail-Bulut, Yücel, *Kent Yoksulluğu ve Gecekondu*, Beta Yayınları, İstanbul 2009.

İnternet Kaynakları

Göç hareketleri: http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tgyona/TGYONA_rapor.pdf (E.T. 20.07.2010)

Nüfus istatistikleri: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul> (E.T. 16.07.2010)

Nüfus istatistikleri: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6178> (E.T. 16.07.2010)

Ulaşım istatistikleri: <http://www.tuik.gov.tr/ulastirmadagitimapp/ulastirma.zul> (E.T. 27.07.2010)

Yoksulluk sınırı: <http://www.kamusen.org.tr/blog-mainmenu-9/aratrmalar/2316-turkiye-kamu-sen-arastirma-gelistirme-merkezi-tarafından-hazırlanan-asgari-gecim-endeksi>. (E.T. 31.07.2010)

Yoksulluk sınırı: <http://www.memursen.org.tr/haberdetay.php?fide=1971>. (E.T. 31.07.2010)

Yoksulluk sınırı: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=4151>. (E.T. 31.07.2010)

Lisansüstü Tezler

- Akboğa, Aziz Behlül, *Türk Romanında Kent ve Kentleşme Eğilimleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.
- Belge, Taciser, *Roman ve Kent*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.
- Güvenç, Ahmet Özgür, *Yaşar Kemal'in İnce Memed Aslı Romanı Üzerine Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2009.
- Topçuoğlu, Zeynep, *Alfred Döblin'in Berlin Alexander Meydanı ve Zeyyat Selimoğlu'nun Deprem Adlı Romanlarında Büyükşehir İmgesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007.
- Yalçın, Fatih, *Tahsin Yücel'in Romanlarında Yabancılaşma ve İroni*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.
- Yüce, Sefa, *Sevgi Soysal'ın Hayatı ve Edebî Eserleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

İncelenen Romanlar

- Ağaoğlu, Adalet, *Ölmeye Yatmak*, YKY., 10. bs., İstanbul 2005. (1973)
- Akbal, Oktay, *Garipler Sokağı*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2009. (1950)
- Atılğan, Yusuf, *Aylak Adam*, YKY, 24. bs., İstanbul 2011. (1959)
- Ay, Behzat, *Dor Ali*, Broy Yayınları, İstanbul 1995. (1966)
- Baykurt, Fakir, *Irazca'nın Dirliği*, Remzi Kitabevi, 6. bs., İstanbul 1976. (1961)
- Baykurt, Fakir, *Kara Ahmet Destanı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1977.
- Baykurt, Fakir, *Köygöçüren*, Remzi Kitabevi, 2. bs. İstanbul 1974. (1973)

- Çokum, Sevinç, *Zor*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2. bs., İstanbul 1978. (1977)
- Dinamo, Hasan İzzettin, *Koyun Baba*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2007. (1976)
- Dinamo, Hasan İzzettin, *Musa'nın Gecekondu*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2007. (1976)
- Dölek, Sulhi, *Korugan*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1975.
- Hançerlioğlu, *Büyük Balıklar-Oyun*, Remzi Kitabevi, 3. bs., İstanbul 1999.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Yedinci Gün-Bordamıza Vuran Deniz*, Remzi Kitabevi, 9. bs., İstanbul 2011.
- İlhan, Attila, *Sokaktaki Adam*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. bs., İstanbul 2010. (1953)
- İzgü, Muzaffer, *Gecekondu*, Bilgi Yayınları, 8. bs., İstanbul 2002. (1970)
- İzgü, Muzaffer, *Halo Dayı ve İki Öküz*, Bilgi Yayınevi, 9. bs., İstanbul 2007. (1973)
- K., Tarık Dursun, *Sabah Olmasın*, Bulut Yayınları, 2. bs., İstanbul 2003. (1967)
- Miyasoğlu, Mustafa, *Kaybolmuş Günler*, Yenisanat Yayınları, İstanbul 1975.
- Oktay Rifat, *Bir Kadının Penceresinden*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976.
- Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, Tekin Yayınevi, 6. bs., İstanbul 2002. (1962)
- Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, Everest Yayınları, 10. bs., İstanbul 2007. (1966)
- Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, Everest Yayınları, 9. bs., İstanbul 2010. (1958)
- Orhan Kemal, *Murtaza*, Everest Yayınları, 18. bs., İstanbul 2009. (1952)
- Özdeş, Oğuz, *Gecekondu Rüzgarı*, Tekin Yayınevi, 3. bs., İstanbul 1976. (1960)
- Selimoğlu, Zeyyat, *Deprem*, Sander Yayınları, İstanbul 1976.
- Soysal, Sevgi, *Yürümek*, İletişim Yayınları, 8. bs., İstanbul 2011. (1970)
- Soysal, Sevgi, *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*, İletişim Yayınları, 8. bs., İstanbul 2010. (1973)
- Tahir Fikri, İshak, *Fikrî Yayınlar*, Ankara 1974.
- Yaşar Kemal, *Deniz Küstü*, YKY, 5. bs., İstanbul 2009 (1978)
- Yaşar Kemal, *Kuşlar Da Gitti*, YKY, 8. bs., İstanbul 2011. (1978)

A

Adalet Ağaoğlu, 98, 121, 124, 143, 144, 160, 161, 169, 187, 193
 Adam Smith, 14
 Adana, 31, 34, 60, 61, 210
 Adnan Tekşen, 58, 59
 Afrika, 19, 24
 Ahmet Cevizci, 51
 Ahmet Hamdi Tanpınar, 6
 Ahmet Ö. Evin, 5
 Alan Duben, 58
 Alemdar Yalçın, 7, 8, 84
 Amerika, 24, 38
 Ankara, 9, 13, 14, 15, 16, 19, 22, 24, 26, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 38, 40, 42, 45, 48, 49, 50, 53, 58, 59, 60, 61, 65, 66, 69, 84, 93, 94, 95, 96, 99, 100, 101, 102, 112, 114, 116, 123, 125, 136, 138, 139, 141, 143, 149, 150, 169, 182, 187, 193, 196, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216
 anomi, 51, 61, 62, 63, 78, 79, 84, 95, 96, 100, 105, 106, 110, 112, 175, 176, 177, 204
 Anomi, 61, 63, 175, 176, 213
 Antalya, 31
 Anthony Giddens, 25, 27, 28, 44
 Arabesk, 66, 187, 188, 191, 211
 Arjantin, 42
 Asım Karaömerlioğlu, 8, 32
 Asya, 17, 24
 Attila İlhan, 10, 79, 80, 131, 163, 179, 180, 186, 195
 Avrupa, 5, 8, 19, 20, 21, 27, 28, 30, 34, 35, 38, 66
 Ayfer G. Cambier, 3
Aylak Adam, 82, 142, 159, 163, 185, 186, 215
 Ayşe Güneş Ayata, 55, 56
 Aziz Behlül Akboğa, 9

B

Babil, 18
 Bakhtin, 1, 207
 Balzac, 4
 Barlas Tolan, 61, 63
 Behzat Ay, 88, 89, 118, 122, 127, 128, 136, 137, 167, 168, 170
 Berke Vardar, 2
 Berna Moran, 9
 Beşir Ayvazoğlu, 67, 68
Bir Kadının Penceresinden, 107, 120, 121, 140, 143, 148, 160, 187, 192, 193, 216
 Birleşmiş Milletler, 27
Bordamıza Vuran Deniz, 83, 156, 157, 162, 163, 168, 182, 183, 197, 216
 Brezilya, 42
 Buenos Aires, 27
 burjuvazi, 5
 Bursa, 13, 14, 15, 17, 31, 34, 59, 207, 208, 212
Büyük Balıklar, 77, 166, 179, 191, 192, 194, 216

C

Caracas, 25
 Cemil Meriç, 63
 Cezayir, 19, 42

Cumhuriyet, 8, 9, 29, 30, 32, 40, 75, 84, 93, 98, 99, 104, 124, 125, 209, 211, 212, 214, 215

Ç

Çıkrıklar Durunca, 8
 Çukurova, 87

D

Dakar, 25
 Danimarka, 14
Deniz Küstü, 115, 116, 120, 140, 143, 144, 145, 169, 180, 195, 216
Deprem, 110, 133, 157, 158, 172, 179, 184, 215, 216
Devlet Kuşu, 80, 119, 129, 130, 148, 171, 172, 183, 184, 191, 198, 216
 Devlet Planlama Teşkilatı, 16, 38, 45, 212
 Dickens, 4
 DİE, 32
 Disneyland, 72
 Diyarbakır, 31
 Dominique Valbelle, 15, 17
 Don Martindalle, 15
 Donald Fanger, 4
Dor Ali, 88, 89, 118, 122, 127, 128, 136, 137, 167, 168, 170, 215
 Dostoyevski, 4
 Dublin, 4
 Durali Yılmaz, 7
 Durkheim, 61
 dünya kenti, 25

E

Edward W. Soja, 25
 Egon Ernest Begel, 17, 18, 20, 21
 Emin Nihad, 7
 Emlâk Kredi Bankası, 41
 Emre Kongar, 11, 74
 Endülüs, 19, 66
 Ereğli, 29, 34
 Ernest Mandel, 3
 Erzurum, 43, 63, 116, 179, 213, 215

F

Fakir Baykurt, 10, 85, 95, 111, 112, 117, 122, 125, 135, 136, 155, 162, 164, 173, 176, 199, 200, 205
 Farsça, 13
 Fas, 19, 42
 Fatih Yalçın, 63, 64
 Ferdi Tayfur, 66
 Fransa, 1
 Fransız, 1, 2, 213
 Fuat Bozkurt, 60, 61
 Fügen Berkay, 13, 17

G

Garipler Sokağı, 75, 76, 124, 152, 153, 165, 166, 184, 185, 191, 215
 Gaziantep, 31, 34

Gecekondu, 14, 24, 35, 38, 40, 41, 42, 62, 84, 85, 92, 93, 94, 102, 106, 109, 127, 129, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 146, 162, 165, 175, 196, 197, 200, 210, 213, 214, 216
 Geoffrey K. Payne, 42
 Georg Simmel, 64, 65
 George Lukacs, 2
 Getto, 67
 Gideon Sjöberg, 22
 Gordon Marshall, 61
Gurbet Kuşları, 87, 88, 117, 118, 122, 125, 131, 132, 136, 144, 154, 155, 161, 164, 167, 170, 171, 176, 181, 188, 196, 216
 Güven Savaş Kızıltan, 64
 György Lukacs, 72

H

H. Çağatay Keskinok, 30
 H. Tarık Şengül, 29, 31
 Habitat, 38
Halo Dayı ve İki Öküz, 97, 120, 134, 158, 159, 172, 173, 192, 216
 Hans Jürgen Hele, 52
 Harald Schüller, 59
 Hasan Dursun, 69
 Hasan Ertürk, 14, 25, 35, 45
 Hasan İzzettin Dinamo, 10, 105, 108, 118, 119, 123, 128, 129, 132, 135, 138, 146, 147, 155, 156, 165, 171, 173, 174, 177, 182, 188, 200, 205
 Hattuşa, 18
 Hegel, 2, 63, 211
 Hemşehrilik, 58, 59, 70, 110, 169, 212, 213
 Henri Pirenne, 20
 Hristiyan, 20
 Hüseyin Bal, 35, 53

I

Ian Watt, 2, 3
 ILO, 38
Irızca'nın Dirliği, 85, 86, 87, 111, 122, 135, 162, 215
 Isparta, 35, 53, 207

İ

İbrahim İnci, 33
 İbrahim Tatlıses, 66, 67
 İlhan Tekeli, 28, 29, 30, 31
 İnan Keser, 60, 61
 İnan Özer, 15, 32, 36
İshak, 101, 102, 103, 129, 132, 133, 139, 142, 144, 147, 150, 151, 165, 178, 216
 İstanbul, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 25, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 38, 39, 46, 49, 51, 58, 59, 61, 62, 64, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 97, 101, 103, 104, 105, 107, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 162, 165, 166, 168, 169, 171, 172, 174, 178, 179, 180,

183, 184, 185, 186, 188, 191, 192, 195, 198, 200, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216
 İzmir, 30, 31, 34, 125, 211

J

Jale Parla, 2, 6
 Jean Baudrillard, 71, 72, 73
 Jean-Louis Huot, 15, 17
 Jean-Paul Thalmann, 15, 17
 John Friedman, 25
 Joyce, 4

K

Kadro, 8
 Kahire, 25
 kapitalizm, 25, 71
Kara Ahmet Destanı, 111, 112, 135, 136, 155, 164, 173, 176, 200, 215
 Karaçi, 25, 27
 Karl Marx, 14
Kaybolmuş Günler, 104, 105, 134, 145, 159, 160, 180, 181, 186, 198, 199, 216
 Kayseri, 31
 Kemal Arı, 29
 Kemal Karpat, 6, 7, 28, 54, 57
 Kırıkkale, 29, 34
 KİT, 29
 Kocaeli, 31
Korugan, 103, 147, 148, 151, 152, 216
Koyun Baba, 105, 108, 109, 118, 119, 123, 128, 129, 132, 138, 146, 155, 156, 165, 171, 173, 174, 177, 188, 200, 216
 Köksal Alver, 65
Köyğöçüren, 95, 96, 117, 125, 176, 199, 200, 215
Kuşlar Da Gitti, 114, 130, 142, 153, 216
Kuyucaklı Yusuf, 8
 küresel kent, 25
 küreselleşme, 25, 64, 71

L

Lewis Mumford, 17, 21, 23, 44
 Londra, 24, 25, 27
 Los Angeles, 24, 27
 Louis Wirth, 15

M

M. Melih Pınarcıoğlu, 39, 42, 43, 70
 M. Yavuz Alptekin, 19, 21
 March Bloch, 19
 megalopol, 25
 Mehmet Saner, 40
 Meksika, 42
 Meral Özbek, 66
 Mersin, 31, 34, 125
 metropol, 25, 64
 Mezopotamya, 17, 18, 28
 Mısır, 17, 66
 Mike Featherstone, 71
 Moğol, 19, 20
 Murray Bookchin, 49

Murtaza, 76, 77, 98, 130, 131, 158, 172, 175, 185, 216
Musa'nın Gecekondu, 105, 146, 147, 177, 182, 216
 Mustafa Miyasoğlu, 104, 134, 145, 159, 160, 180, 181, 186, 198, 199, 205
 Muzaffer İzgü, 10, 93, 94, 97, 120, 129, 134, 139, 141, 142, 158, 159, 162, 172, 173, 192, 196, 197
 Mübeccel B. Kıray, 15, 22, 25, 27, 33, 71
Müsâmeretnâme, 7
 Müslüm Gürses, 66

N

Nail Yılmaz, 38
 Nazilli, 29
 Nedim Gürsel, 3, 4
 Neslihan Sam, 14, 25, 35, 45
 New York, 24, 25, 27
 Nurdan Gürbilek, 67

O

Oğuz Işık, 39, 42, 43, 70
 Oğuz Özdeş, 84, 127, 135, 175
 Oktay Akbal, 10, 75, 124, 152, 153, 165, 166, 184, 185, 191
 Oktay Rifat, 107, 108, 120, 121, 140, 143, 148, 160, 187, 192, 193, 205, 216
 Onur Bilge Kula, 2
 Ordu Yardımlaşma Kurumu, 41
 Orhan Gencebay, 66, 67
 Orhan Hançerlioğlu, 10, 51, 77, 83, 156, 157, 162, 163, 166, 168, 179, 182, 183, 191, 192, 194, 197
 Orhan Kemal, 10, 76, 77, 80, 87, 90, 117, 118, 119, 122, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 132, 133, 136, 144, 148, 154, 155, 158, 161, 164, 167, 170, 171, 172, 175, 176, 178, 179, 181, 183, 184, 185, 188, 191, 196, 198, 200, 201, 205, 209, 216
 Orhan Okay, 7
 Orhan Tekelioğlu, 68
 Orhan Türkdoğan, 43, 62, 67
 Orta Çağ, 1, 18, 19, 20, 21
 Oscar Lewis, 62
 Oya Köymen, 33

Ö

Ölmeye Yatmak, 98, 99, 100, 121, 124, 143, 144, 160, 161, 169, 187, 193, 215
 Önder Şenyapılı, 11

P

Panama, 42
 Paris, 4, 24, 27, 190
 Pehleviçe, 13
 Perihan Kiper, 24
 Petersburg, 4
 pikaresk, 1
 polisiye, 3
 postmetropolis, 25

R

R. J. Holton, 14, 15
 Ramazan Kaplan, 9
 Rana A. Aslanoğlu, 59
 romantizm, 3
 Ruşen Keleş, 14, 15, 16, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 31, 33, 34, 35, 36, 41, 42, 44, 46, 48, 209

S

S. Kemal Kartal, 48, 50, 53, 74
Sabah Olmasın, 91, 128, 137, 146, 165, 216
 Sabahattin Ali, 8
 Sadri Ertem, 8
 Santiago, 25
 Sao Paolo, 27
 Saskia Sassen, 25
 Satirik, 1
 Semerkant, 13, 19
 Sencer Ayata, 55, 56
 Serkan Gölbaşı, 69, 70
 Sevan Nişanyan, 13
 Sevgi Soysal, 10, 94, 100, 101, 123, 138, 141, 149, 150, 156, 174, 177, 178, 182, 189, 190, 193, 194, 196, 205, 215
 Sevinç Çokum, 113, 119, 120, 126, 152, 157, 168, 169, 194, 205
 Sevinç Özer, 11
 Shmuel Noah Eisenstadt, 49
 simülakr, 72
Sokaktaki Adam, 79, 80, 131, 163, 179, 180, 186, 195, 216
 Sosyal Sigortalar Kurumu, 41
 STK, 38
 Sulhi Dölek, 103, 147, 148, 151, 152
 Sümer, 18

Ş

Şemseddin Sâmî, 7
 şövalye, 2
 Şükrü Aslan, 49, 74

T

Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat, 7
 Taciser Belge, 4
 Tahir Fikri, 101, 102, 103, 129, 132, 133, 139, 142, 144, 147, 150, 151, 165, 178, 216
 Tahran, 25
 Tanzimat, 5, 6, 7, 212
 Tarık Demirkan, 14
 Tarık Dursun K., 91, 128, 137, 146, 165
 Taşkent, 13
The German Ideology, 14
 Thomas More, 3, 208
 Tokyo, 24, 25, 27
 Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı, 41
 Tunus, 42
 Turgut Cansever, 19
 TÜİK, 16, 31, 39

Türk, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 20, 29, 66, 67, 77,
84, 93, 113, 116, 119, 120, 138, 195, 202, 205,
206, 208, 209, 211, 212, 213, 214, 215

Türkçe, 13, 79

Türkiye, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 26, 28, 29, 30,
31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43,
44, 48, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61,
66, 69, 70, 73, 74, 77, 79, 84, 87, 88, 90, 91, 93,
95, 96, 99, 100, 101, 105, 107, 108, 109, 113, 117,
120, 121, 129, 131, 138, 140, 169, 170, 187, 194,
201, 202, 203, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213,
216

U

Uruk, 18

Ü

Ülkü, 8

Ütopya, 3, 60, 210

V

Van, 53, 207

Y

Yaban, 8, 9

yabancılaşma, 2, 51, 63, 64, 65, 75, 76, 79, 80, 82,
83, 87, 95, 99, 105, 106, 107, 110, 115, 181, 182,
183, 184, 185, 186, 187, 204

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 8, 9

Yakut Sencer, 26, 31, 35, 36, 48, 52, 53, 54, 55, 56,
57

Yalancı Dünya, 90, 119, 124, 126, 133, 178, 179,
198, 200, 201, 216

Yaşar Kemal, 10, 114, 115, 116, 120, 130, 135, 140,
142, 143, 144, 145, 153, 169, 180, 195, 205, 208,
215, 216

Yenişehir'de Bir Öğle Vakti, 100, 101, 123, 150, 156,
174, 177, 178, 190, 193, 194, 196, 216

Yılanların Öcü, 85, 86

Yılmaz Öztuna, 66

Yusuf Atılgan, 82, 142, 159, 163, 185, 186

Yücel Bulut, 38

Yücel Can Severcan, 40

Yürümek, 94, 138, 141, 149, 150, 182, 189, 190, 216

Z

Zeliha Etöz, 68

Zeyyat Selimoğlu, 110, 133, 157, 158, 172, 179, 184,
215

Zor, 113, 119, 120, 126, 152, 157, 168, 169, 194, 215

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Servet TİKEN
Doğum yeri ve Tarihi	Erzurum, 1982
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Atatürk Üniversitesi
İletişim	
E-Posta Adresi	servettiken@atauni.edu.tr
Tarih	02.11.2011